

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

T. C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kütüphanesi

YARKEND AĞZI

GİRİŞ-İNCELEME-METİN-ÇEVİRİ-SÖZLÜK

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Yöneten : Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY

Hazırlayan : NEVZAT ÖZKAN

T. C. ERCIYES ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Kütüphanesi	
Kayıt No.	Tanıf No.
KAYSERİ 1990	189

İÇİNDEKİLER

1) Önsöz	1
2) Bibliyografya	3
3) Kısaltmalar	6
4) Giriş	7
a)Tarih	7
b)Etnik yapı	12
c)Coğrafi ve Beşeri Durum	14
ç)Eğitim	14
d)Dil Tarihi	16
5) SES BİLGİSİ	20
a)Ünlüler	20
I)Ünlü uyumu	26
II)Sıra değiştirme	30
III) Ünlü değişimleri	31
Kalın ünlülerin incelenmesi	31
1) a>e	31
2) a>i	31
3) ı>i	31
4) u>ü	32
İnce Ünlülerin Kalınlaşması	32
1) e>a	32
2) e>ı	32
3) i>a	33
4) i>ı	33
5) ı>u	33
6) ü>u	33
Geniş ünlülerin daralması	33
1) a>ı	33
2) a>i	34
3) e>i	34
4) o>u	34
5) o>ı	35
6) ö>ü	35
Dar ünlülerin genişlemesi	35
1) ı>a	35
2) ı>e	35
3) i>e	35
4) u>a	36
5) u>o	36
6) u>ö	36
7) ü>ö	36

Düz ünlülerin yuvarlaklaşması	36
1) a>o	36
2) a>u	37
3) e>ö	37
4) e>ü	37
5) i>ö	37
Yuvarlak ünlülerin düzleşmesi	37
1) o>a	37
2) o>i	38
3) u>ı	38
4) u>i	38
5) ü>e	38
6) ü>i	38
· Ünlü değişim tablosu	38
Ünlü düşmesi	39
Ünlü türemesi	40
b) Ünsüzler	41
I) Ünsüz uyumu	42
II) Tonlulaşma	43
1) -h>-y-	43
2) -h>-y	43
3) -t>-d	43
4) -t>-d-	43
5) -t >-d	43
6) -k >-ñ	43
7) -s>-z	43
8) -s >-z	43
9) -f >-v	43
10) ç->c-	43
11) -ç->-c-	43
III) Tonsuzlaşma	44
1) b- >p-	44
2) -b->-p-	44
3) -b >-p	44
4) ğ->ğ-	44
5) -ğ->-ğ-	44
6) -ğ >-k	44
IV) İki tonsuz arasında görülen ünsüz değişikliği	44
1) k->ç-	44
2) t->d-	44
3) -t->-d-	44
4) -t>-d	44
Sızıcılaşma:	45
1) y->j-	45
2) -d>-z	45
3) -c,-ç>-j	45
4) b->v-	45

5) -b->-v-	46
6) -c,-ç->-ş-	46
7) -ç> -ş	46
8) -r>-j	46
9) y->j-	46
Patlayıcılılaşma	46
1) f->-p-	46
2)-f->-f-	47
3) -f->-p	47
4) s->ç-	47
Dudaksılaşma	47
1) -n->-m-	48
2) -l->-m-	48
3) -t->-p	48
Damaksılaşma	48
1) -r->-y-	48
2) -r>-y	49
3) h->g-	49
4) h-> g-	49
5) -b >-y	49
6) t->-ç-	50
7) -l->-y-	50
Boğumlulaşma	50
1) -z>-l	50
2) -r->-l	50
Genzelleşme	50
1) -y->-n-	50
Ünsüz değişim tablosu	51
Korunan ünsüzler	52
1) b- ünsüzü	52
2) t- ünsüzü	52
3) -t- ünsüzü	52
4) -t ünsüzü	52
5) k-,k- ünsüzü	53
6) -k-ünsüzü	53
7) m- ünsüzü	53
8) -g ünsüzü	54
Ünsüz türemesi	54
1) h-türemesi	54
2) y-, -y- türemesi	55
3) -ş-türemesi	55
4) -v- türemesi	55
5) -p- türemesi	55
6) -g- türemesi	55
7) -n türemesi	55

F. 6.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kütüphanesi

Ünsüz düşmesi	56
1) -r- düşmesi	56
2) -r düşmesi	57
3) h düşmesi	57
4) h- düşmesi	57
5) -h- düşmesi	58
6) - h düşmesi	58
7) -l- düşmesi	58
8) b- düşmesi	58
9) -v- düşmesi	58
10) t- düşmesi	59
11) -y- düşmesi	59
12) -ğ- düşmesi	59
13) -f- düşmesi	59
Ünsüz ikileşmesi	59
Ünsüz tekleşmesi	60
Ünsüz benzeşmesi	60
1) -lm- >-mm-	61
2) -nl- >- ll-	61
3) -rl- > - ll-	61
4) -mn- >-mm	61
Kelime kökünde görülen benzeşme olayları	61
5) -rt- >- tt-	61
6) -tr- > tt-	62
7) -rl- >-ll-	62
8) -ğk- >- kğ-	62
Birleşik kelimelerde benzeşme	62
9) -bp- >- pp-	62
10) -şy >-şş-	62
Hece Kaynaşması	62
Hece yutumu	63
Ünsüzlerin yer değiştirmesi	63
1) -lh->-hl-	64
2) -y(r) t- >-t (r) y-	64
3) -ğm->-mğ-	64
4)-rv->-vr-	64
ŞEKİL BİLGİSİ	65
Yapım ekleri	65

I. İsimden isim yapan ekler	65
+lık, +lik, +lık, +lük, +lığı, +lig, +luğu, +lüg	65
1) İsimden sıfat yapma	65
2) Yer ismi yapma	65
3) Hal ismi yapma	66
4) Zaman ismi yapma	66
5) İş ve meslek ismi yapma	66
6) Miktar ismi yapma	66
7) Bunların dışındaki kullanımlar	66
+cı, +çi	66
+cılık, +çilik, +çuluk, +çülük	67
+suz	67
+cı (<ça)	67
+ğı, +kı, + ki +ki	67
+nçı, +nçi	67
+eylen	67
+ili, +ülü	68
+daş, +diş	68
+ça, +çe, +cı, +çi	68
+lam	68
+gak	68
+kine	68
+er	69
+ge	69
+kırı, + giri	69

II) İsimden fiil yapan ekler	69
+la, +le	69
+la-ş, +le-ş, +lı-ş, +li -ş, +lu-ş	69
+la-n, +li-n	70
+ay, +ey	70
+da, +de	70
+al	70
+et	70
+ (a>)i-	70
+i	70
+ğa, +ke	70

III) Fiilden isim yapan ekler	
-ma	71
-m	71
-ş	71
-kı, -ku	71
-gü	71
-ge	71
-oç	71

-ğ <u>u</u> ç <u>i</u>	71
-ğ <u>u</u> ş (<ç)	72
-al	72
-ç <u>i</u> k	72
-ğ <u>a</u> k	72
-in	72
-k <u>ü</u> r	72

IV) Fiilden fiil yapan ekler	72
-ma, -me, -mı(<a), may	72
-l	72
-n	72
-ş	73
-t	73
-dur, -dür, -tur, -tür, -tü, -diy, -duy, -düy, -	73
-ğar	73
-kız, -kiz, - güz	73
-ir	73

İsme gelen çekim ekleri	73
Hal ekleri	73
Yükleme hali (yapma, belirtme hali, akkuzatif)	74
Yönelme hali (datif)	74
Bulunma hali (kalma hali, lokatif)	74
Uzaklaşma hali (çıkma hali, ablatif)	75
İsim halleri değişimi	75
İsimlerde çokluk	76
+lar, +ler	76
+lā, +lē	76
+lır, +lir	76
+lī, +lī	76
+lī, +lī	76
İyelik ekleri	76
Teklik	77
Çokluk	77
Soru eki	78

ZAMİRLER

1)Şahıs zamirleri	78
Şahıs Zamirleri çekim tablosu	79
2)Dönüşlülük zamiri	79
3)İşaret zamirleri	80
İşaret zamirlerinin edatlarla kullanılması	80
4)Soru zamirleri	80
5)Belirsizlik zamirleri	81

SIFATLAR	82
1) Niteleme (vasıflandırma) sıfatları	82
2) Belirtme sıfatları	82
a) İşaret sıfatları	82
b) Sayı sıfatları	83
1) Sıra sayı sıfatı	83
2) Sayılarda topluluk	83
c) Soru sıfatları	83
d) Belirsizlik sıfatları	83
ZARFLAR	84
1) Hal Zarfları	84
2) Zaman zarfları	85
3) Yer-yön zarfları	86
Kelime kaynaşmasıyla ortaya çıkan yer yön zarfları	87
4) Miktar (azlık-çokluk) zarfları	87
Fiillerin basit çekimi	87
Şahıs ekleri	87
a) Birinci tipteki şahıs ekleri	87
b) İkinci tipteki şahıs ekleri	88
1) Bildirme kipleri	88
Geniş zaman çekimi	88
Şimdiki zaman çekimi	89
Öğrenilen geçmiş zaman çekimi	90
Gelecek zaman çekimi	91
2) Tasarlama Kipleri	92
Emir istek çekimi	92
Şart çekimi	92
Gereklilik çekimi	93
İktidari fiil çekimleri	93
Geniş zaman çekimi	93
Görülen geçmiş zaman çekimi	94
Birleşik Çekimler	94
Hikaye birleşik çekimi	94
Geniş zamanın hikayesi	94
Şimdiki zamanın hikayesi	95
Görülen geçmiş zamanın hikayesi	95
Öğrenilen geçmiş zamanın hikayesi	95
Gelecek zamanın hikayesi	96
Şartın hikayesi	97
İsteğin hikayesi	97
Rivayet birleşik çekimi	98
Geniş zamanın rivayeti	98
Şimdiki zamanın rivayeti	98

Öğrenilen geçmiş zamanın rivayet	99
Gelecek zamanın rivayeti	99
Şartın rivayeti	99
İstek şeklinin rivayeti	100
Şart birleşik çekimi	100
Geniş zamanın şartı	100
Şimdiki zamanın şartı	101
Öğrenilen geçmiş zamanın şartı	101
Gelecek zamanın şartı	101
İsim çekimi	102
Geniş zaman çekimi	102
Öğrenilen geçmiş zaman çekimi	103
Görülen geçmiş zaman çekimi	103
Birleşik fiiller	103
İsimle yapılan birleşik	104
kıl-yardımcı fiili	104
et- yardımcı fiili	104
bol- yardımcı fiili	104
bul- yardımcı fiili	104
kal- yardımcı fiili	104
koy- yardımcı fiili	104
köter- yardımcı fiili	105
oyna-, çal- yardımcı fiilleri	105
Fiille yapılan birleşik fiiller	105
at-(it-) yardımcı fiili	105
bir- (bē-,ē-,pē-) yardımcı fiili	105
bol- yardımcı fiili	106
Devamlılık ifade eden yardımcı fiili	106
yinip_kil- birleşik fiili	106
Kaynaşmış fiiller	106
Sıfat-Fiiller (Partisipler-Süpetdaşlar)	107
1. -ğan, -gen, -gün, -kan, -kın, -diğan, -digen, -itken	107
2. -ar, -er	107
3. -dı, -di	107
4. -miş	108
Zarf Fiiller (Gerundiumlar-Revişdaşlar)	108
1. -p, -ap, -ep, -ıp, -ip, -op, -up, -üp	108
2. -a, -e	108
3. -gılı, -gili, -gili, -kılı	108
4. -giçi	109
5. -gaç, -geç	109
Ek birleşmesiyle meydana gelen zarf-fiil ekleri	109
6. -aplam, -eplam	109
Edatlarla kaynaşan zarf-fiiller	109
7. -ğandın, -gendin, -kanden, -kendin	109
8. -gi_dek	109

EDATLAR	110
Ünlemler	110
Gösterme edatları	110
Sorma edatları	110
Cevap edatları	111
Sıralama edatları	111
Denkleştirme edatları	111
Cümle başı edatları	112
Sona gelen edatlar	112
Son çekim edatları	112
SONUÇ	114
METİN VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMASI	117
I. Metin: <i>türkiyeye kilişimizde bişimizdin ötken işlē</i>	118
II. Metin: <i>çar devrişiniñ birincisiniñ hekâyesi</i>	124
III. Metin: <i>çöçek</i>	146
IV. Metin: <i>çöçek</i>	162
V. Metin: <i>çöçek</i>	178
VI. Metin: <i>uygur millî tibâbitidin kışkıça mēlūmat</i>	196
VII. Metin: <i>türkistanniñ kışka tarihî</i>	204
VIII. Metin: <i>makallar</i>	210
SÖZLÜK	213
Derlenen Metinlerde Geçen Özel İsimler	264
EKLER	267

ÖNSÖZ

Kayseri'de, Türkistan Evleri adıyla anılan mahallede 26 yıldır çığı Yarkendli olan Doğı Türkistan göçmenleri oturur. Çocukluğumdan beri Fuarda açılan Türkistan sergisini hayranlıkla gezer, ay-yıldızlı gök bayrağı gururla seyredirdim. Çekik gözlü, güler yüzlü Uygur delikanlıları bir oraya bir buraya koştururlar, sergiyi gezmeye gelenleri, Türklüğün ana yurdu Doğı Türkistan hakkında aydınlatmaya çalışırlardı. Doğrusu, o zamanlar Yarkend ağzını inceleyeceğim hiç aklıma gelmezdi.

Yüksek lisans eğitiminin ikinci yılında, Prof. Dr. Tuncer Gülensoy derslerimize gelmeye başladı. Beni ve arkadaşlarımı ağız incelemesi yapmaya teşvik etti. Tabii arkadaşların büyük bir kısmı Kayseri ve yakın çevresinin ağızlarını incelemeye talip oldular. Ben, çok daha değişik bir çalışma düşünüyordum. Ne yapacağımı, nasıl yapacağımı düşünürken bir dost meclisinde Yasin İbrahim'i tanıdım. Yasin İbrahim Türkistan'dan yeni gelmişti. Türkiye Türkçesiyle anlaşmakta güçlük çekiyordu. Hoş bir Uygur Türkçesiyle meramını ifade etmeye çalışıyordu. Birden aklıma Yasin İbrahim gibi bir kaç konuşmacı bulursam Doğı Türkistan'ın bir ağzını inceleyebileceğim düşüncesi geldi. Daha önceleri yakından tanıdığım Doğı Türkistanlılara müracaat ettim. Bana memnuniyetle yardımcı olacaklarını söylediler. Kararımı vermiştim: Yarkend ağzı üzerinde çalışacaktım. Ses kayıtlarına başlayınca, ne kadar zor bir işe talip olduğumu anladım. Fonetigine yabancı olduğum, asırların getirdiğı büyük farklılaşmalarla Anadolu ağızlarından ayrılan bir ağız sahasıyla karşı karşıya kaldım.

En büyük şansım, cemaat halinde yaşayan Yarkendlilerin büyüğü küçüğü, Uygur Türkçesini ve özellikle yaşadıkları Yarkend'in ağzını kendi aralarında ve aile içinde, en aziz bir yurd yadigarı olarak saklıyor ve kullanıyor olmalarıydı.

Kasetlere aldığım konuşmaları, aziz dost Seyit Tümtürk dinledi ve dinlediklerini bana tekrar tekrar söyleyerek konuşmaları yazmama yardım etti. Üç ay boyunca o da benimle birlikte hep teybin başında çalıştı. Onun işi olduğu zamanlarda başka bir Yarkendli yanımda oldu. Hepsi de ilmî bir disiplin ve millî bir şuurla, babalarının, dedelerinin ya da kendilerinin yaşadığı Yarkend'in ağız özelliklerinin ilmî bir araştırmaya konu olmasının verdiği şevk ve heyecanla bana yardımcı olmaya çalıştılar.

Bu çalışmaya girerken maksadım, Eski Türkçe ana kaynak olmak üzere Türklüğün anavatanı olan Türkistan'la, tek bağımsız kalesi olan Anadolu'nun dil ve ağız özellikleri bakımından, müştereklik arzeden ve ayrılan yönlerini ortaya koymaya çalışmaktı.

Bunu gerçekleştirebilmek için metinlerin hemen karşısına Türkiye Türkçesini koyduk. Ayrıca özellikle ses bilgisinde, Anadolu ağızlarıyla kısa karşılaştırmalar yaptık.

Son bölüme ekler dizini, baş kısma Doğu Türkistan'ı ve Yarkend'i tarihi, coğrafyası, etnik yapısı, kültür hayatı ve şive özellikleri bakımından tanıtan bir giriş koyduk.

Metod olarak, tez hocam Prof. Dr. Tuncer Gülensoy'un Kütahya ve Yöresi Ağızları adlı kitabından faydalandım. Ağızlarla ilgili son çalışmalardan olması, çok yönlü yenilikler getirmesi, bana büyük kolaylıklar sağladı.

Yarkend ve Doğu Türkistan'la ilgili bazı bilgileri ve fiil çekimlerini sn. Mehmet Cantürk ve Hamit Göktürk'ten aldım. Ayrıca sn. Hamit Göktürk Türkiye Türkçesine çevrilmiş bölümü asıl metinle karşılaştırma lütfunda bulundu.

Bu tür çalışmaların yazıya geçmesi de, bilindiği gibi, oldukça külfetli olmaktadır. Dizgi operatörü Ayhan Altındiş, metnin yazılması sırasında ortaya çıkan pek çok güçlüğe rağmen, büyük bir sabır ve dikkatle çalışarak, tezin kısa sürede yazılmasını sağladı.

Bana gösterdikleri yakın ilgi ve destekten dolayı bütün bu adı geçenlere ve adını söylemediklerime en içten duygularla teşekkür ediyorum.

Ayrıca ağız araştırmalarındaki derin bilgisiyle incelemeleri baştan sona gözden geçiren ve teşvik eden kıymetli hocam Tuncer Gülensoy'a şükranlarımı ve teşekkürlerimi arz ediyorum.

Ağustos 1990

BİBLİYOGRAFYA

Akalın, Mehmet; Tarihî Türk Şiveleri, Ankara-1979

Alptekin, Erkin; Doğu Türkistan'dan Hicretimizin 40. yılı, Kayseri-1990

_____ ; "Doğu Türkistan'daki Müslümanlara Yapılan Zulümler" Doğu Türkistanın Sesi, yıl:3, cilt: 3, nu. 9, Nisan-1986, s. 15-19

Alptekin, İsa Yusuf; Esir Doğu Türkistan İçin, İstanbul-1985

Arat, Reşit Rahmeti; Makaleler I, TKAE yay. - 1987

_____ ; Doğu Türkçesi Metinleri, TKAE yay. - 1987

_____ ; Kutadgu Bilig, İndeks, TKAE yay.- 1979

Atalay, Besim; Divan-ı Lügat-it Türk Dizini, TDK yay. - 1986

Bang, Kaup Willi; Türkoloji Mektupları, Atatürk Ü. yay. - 1980

Banguoğlu, Tahsin; Türkçenin Grameri, İstanbul-1974

Buğra, Mehmed Emin; Şarkî Türkistan Tarihi, Ankara-1987

Caferoğlu, Ahmet; "Anadolu Ağızları Konson Değişmeleri", TDAY, Belleten 1963, s. 1-32

_____ ; "Anadolu ve Rumeli Ağızları Ünlü Değişmeleri" TDAY, Belleten 1964, s. 1-33

_____ ; Divan-ı Lügat-it Türk Dizini, TDK yay. - 1972

_____ ; Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, İstanbul-1968

_____ ; Türk Dili Tarihi, İstanbul-1984

_____ ; Türk Kavimleri, İstanbul-1988

Çağatay, Saadet; Türk Lehçeleri Örnekleri II, A.Ü.DTCF. yay. - 1972

Çakar, Hacı Ali; Türkistan Dramı, İstanbul-1972

Devellioğlu, Ferit; Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik lügat, Ankara-1984

- Dilçin, Cem; Yeni Tarama Sözlüğü, TDK yay. - 1983
- Erkmann, Janos; (çev. Günay Karağaç), Çağatayca El Kitabı,
İ.Ü.E.F. yay. - 1988
- Ediskun, Haydar; Türk Dilbilgisi, İstanbul-1985
- Ehet, Haşim; (Aktaranlar: A.B. Ercilasun, A.Ş. Turan) Uygur Halk Masal-
ları, K. Bak yay. - 1989
- Eraslan, Kemal; Eski Türkçe'de İsim Fiiller, İ.Ü.E.F. yay. - 1980
- Ercilasun; Ahmet Bican; Kutadgu Bilig Grameri - Fiil- G.Ü. yay. - 1984
- Ergin, Muharrem; Azeri Türkçesi, İstanbul - 1981
- _____ ;Orhun Abideleri, İstanbul - 1984
- _____ ;Türk Dil Bilgisi, İstanbul - 1980
- _____ ;Üniversiteler İçin Türk Dili, İstanbul - 1988
- Gabain, A. Von; (çev. M. Akalın) Eski Türkçenin Grameri, TDK yay. - 1988
- Gencan, Tahir Nejat; Dilbilgisi, TDK yay. - 1979
- Gülensoy, Tuncer; Anadolu ve Rumeli Ağzları Bibliyografyası,
K.Bak. yay. - 1981
- _____ ;Kütahya ve Yöresi Ağzları, TDK yay. - 1988
- Hacıeminoğlu, Necmettin; Türk Dilinde Edatlar, MEB. yay. - 1984
- _____ ;Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller, İst - 1984
- Hoca Yakup; Til Yoruğu, Taif - 1988
- Karamanhoğlu, Ali Fehmi; Türk Dili, İstanbul - 1978
- Korkmaz, Zeynep; Marzubanname Tercümesi, A.Ü. DTCF. yay. - 1973
- Köprülü, Fuat; "Çağatay Edebiyatı", İslam Ansiklopedisi, c. III,
s. 270-323
- _____ ;Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul - 1980

- Kurban, İklil; "Yeni Uygur Türkçesi Grameri", Türk Kültür Araştırmaları", Halit Fikret Alasya'ya Armağan s. 243- 266
- Magazanik, D. A.- M.S. Mihailov; Russko - Turetskiy Slovar, Moskova - 1946
- Mansuroğlu, Mecdut; Türkiye Türkçesinde Ses Uyumu, TDAY, Belleten - 1959, s. 91-93
- Muhli, Yusup Beg; Şarkî Türkistan Mucize-i Gülistan Almaata- 1979
- Musabey, İlhan-Turfani Polat; "Doğu Türkistan" Doğu Türkistanın sesi, c. 2, nu. 7-8, Aralık-1985, s. 54-77
- Nesrulla, Hazirki Zaman Uygur Tili, Urumçi- 1980
- Olçay, Selahattin; "Yarkend Ağzından Örnekler", DTCFD XIX /1-2 (Ocak-Haziran, 1961) s. 31-65
- Rahim, Zahit; Türkî Tiller Tetkikatı, I-II, MilletlerNeşriyatı - 1982
- Rasony, Laslo; Tarihte Türklük, TKAE yay. - 1988
- Soyutürk, Yüksel; "Mehmet Cantürk'le Röportaj", Erciyes c. I, Kasım 1978
- Tomio, Ferhati; Barkölden Kazak Türkçesi Metinleri, TKAE yay - 1989
- Tekin, Arçın; Türkmence Dil Bilgisi, Türkmen DEB yay. nu. DİLT, DL D2
- Tekin, Şinasi; Uygurca Metinler II, Maytrsimet, Atatürk Ü. Yay. - 1976
- Tekin, Talat, Orhon Yazıtları, TDK. yay - 1988
- Togon, A. Zeki Velidi; Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi, İstanbul - 1981
- Tuna, Osman Nedim; Göktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada uzun vokaller, TDAY Belleten - 1960 s.213-282
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi; İstanbul-1972, c.II s. 98-104
- Yeni Türk Ansiklopedisi; İstanbul-1985 c. II, s. 4289-4292
- Yüksel, Zühal; Polatlı Kırım Türkçesi Ağzı, TKAE yay. - 1989

KISALTMALAR

A	Arapça
A - F	Arapça-Farsça
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m	adı geçen makale
A.Ü. DTCTF	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
b.i.	birleşik isim
ÇEK	Çağatayca El Kitabı
çev.	çeviren
DLT	Divan-ı Lügat-it Türk
DTCFD	Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
e.a.	eser adı
ed.	edat
ET	Eski Türkçe
ETG	Eski Türkçenin Grameri
EUTS	Eski Uygur Türkçesi sözlüğü
F.	Farsça
G.Ü	Gazi Üniversitesi
Fr.	Fransızca
İng.	İngilizce
İ.Ü.E.F	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
k.a.	kişi adı
KB	Kutadgu Bilig
R.	Rusça
K.Bak.	Kültür Bakanlığı
s.	sıfat
ş.a.	şive adı
TDAY	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TT	Türkiye Türkçesi
TKAE	Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü
Y.	Yunanca
y.a.	Yer adı
yay.	yayınları
zam	Zamir
zî.	Zarf

GİRİŞ

Tarih:

Yarkend, "yar boyunda kurulan şehir" demektir (1). Yarkend'in ne zaman kurulduğu hakkında kesin bir tarih bilinmiyor.

Türklerin ana yurdu Orta Asya'nın önemli yerleşim merkezlerinden olan Yarkend'in Orta Asya Türk tarihi ve medeniyetiyle yaşıt olduğu söylenebilir.

Çin kaynaklarından elde edilen bilgilere göre liyakatsız bazı idareciler yüzünden merkezi otorite sarsılınca, iç kargaşa baş gösterir ve milattan önceki asırlarda Türk birliği bozularak 11 hanlık ortaya çıkar, bu hanlıklardan birinin adı da Yarkend Hanlığıdır. (2)

Türk tarihinin büyük devletlerinden biri olan Hun devleti kurulunca Kaşgar, Hoten, Kuça ve Yarkend hanları ile birlikte irili ufaklı 36 han Oğuz Han'a tabi olur (3).

Kerbela vakasının meydana geldiği 7. y.y.da Emevilere karşı yürüyen Togan Türk'ün hükümet merkezi Yarkend'dedir. (4)

En eski devirlerden itibaren önemli bir şehir olma niteliğini sürdüren Yarkend, en parlak devrini 16. - 17. yüzyılda yaşamıştır. (5) 16. yüzyılda Maverayünnehir Özbek hanlarıyla Yarkend'deki Çağatay Hanları ipek yolu üzerindeki ticareti kontrol etmek üzere mektuplaşırlar. Yarkend, pek çok Türk hanlığına ve devletine başkentlik etmiştir. Yarkend'in kaderinde etkili olan devlet adamlarından biri de Ebu Bekir Mirzadır. 1465'te Kaşgar'dan Yarkende gelen Ebu Bekir Mirza, Yarkend'i işgal eder. Zira o devirlerde Yarkend, küçük viran bir kasaba durumuna düşmüştür. Devlet kuvvetlerinin kontrolü de oldukça zayıftır. Bundan faydalanan Ebu Bekir Mirza taraftarıyla birlikte burada bir devlet kurarak, bağımsızlığını ilan eder.

1) Tezkire-i Togan Türk- Urumçi, Edebi Yadıkarlıklar Müzesi, Nu. 198. Bu eser hakkındaki bilgi için bk. Yusup Beg Muhli, Şarkî Türkistan Mucize-i Gülistan Almaata-1979

2) Mehmed Emin Buğra, Şarkî Türkistan Tarihi, Ankara-1987- s. 62

3) M.E. Bugra, a.g.e., s. 68

4) Yusup Beg Muhli, a.g.e. Yarkend bölümü

5) Z. V. Togan, Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi, İst-1981, s. 122

Bu dönemde merkezi otoriteyi elinde tutan Mehmed Haydar Mirza 30 bin kişilik bir kuvvetle Yarkend üzerine yürür. Fakat Ebu Bekir Mirza tuzak ve baskınlarla, Mehmet Haydar Mirza kuvvetlerini önce zayıflatır, sonra da bu orduyu mağlup eder. Bu zaferden sonra Ebubekir Mirza, Hoten'i de alarak kudretini artırır. Yarkend şehrini yeniden imar eder. Şehrin etrafına surlar çektirir. Yarkend'i önemli bir yerleşim merkezi haline getirir. Bugün hâlâ ayakta olan eski şehrin suru, Ebubekir Mirza'nın yaptırdığı surlardır. Ayrıca Ebubekir Mirza'nın şehre yaptırdığı saray ve bağlar Tarih-i Reşüdidin'de de anlatılmaktadır. (6)

1514'te Said Han, Sultan Ebubekir'i mağlup ettikten sonra, Yarkend'i ele geçirir. Burada bir kurultay toplayarak, hükümdarlığını ilan eder. Yarkend'i de devletine başkent yapar. (7)

Böylece hakimiyet, Doglatalara mensup Saidilere intikal eder. Bu hakimiyet 1679'a kadar sürer. Bu tarihten itibaren merkezi Kaşgar'da olan Hocalar saltanatı başlar. Mançurlar karışıklıktan faydalanarak 1757-1759 yıllarında Doğu Türkistanın kuzey bölgesini, 1760'da güney bölgesini ele geçirir. (8) Bundan sonra Doğu Türkistan Türklüğü için, mücadele ve felaketle dolu günler başlar. Son döneme kadar kesin bir Çin hakimiyeti kurulamamakla beraber, adını Uygarlık kelimesine veren bu şanlı Türk boyu eski ihtişamına bir türlü ulaşamaz.

Bu dönemde bütün Doğu Türkistan aynı acı kaderi paylaştığından göçlere kadar yaşanan olayları genel manada değerlendirmek istiyoruz.

Son iki yüz sene istilalar ve ayaklanmalarla geçer. Bu zaman içinde 5 defa istilaya uğrayan Doğu Türkistan 58 defa ayaklanır. Kısa vadeli başarıların dışında hep hüsrana kan ve göz yaşı dolu bir dönem yaşanır.

1822'de Cihangir Han, Kaşgar'ı ele geçirip bir hükümet kurar. Daha sonra Yarkend, Yanıkhisar ve Hoten'i alır. 1827'de Çinliler bu idareyi sona erdirir.

İkinci ayaklanma 1845'te Mehmet Emin Han idaresinde olur, fakat başarılı olamaz. (9)

6) M. E. Buğra, a.g.e. s. 335

7) M. E. Buğra, a.g.e. s. 351

8) İhan Musabay - Polat Turfani, "Doğu Türkistan", Doğu Türkistan'ın sesi, c. 2, nu. 7-8, Aralık-1985, s. 57

9) İ. Musabay, P. Turfani, a.g.m. s. 57

1862-1863 yıllarında Doğu Türkistan'da Milli direnişler başlar. Çinliler imha edilerek Kuçar, Yarkend, Kaşgar ve İli'de birer şehir devleti kurulur. 1863 yılında Kaşgar devletinin kuşbegi Mehmed Yakup Bey iktidarı ele geçirerek, iki müstesna bu devletçikleri birleştirir. Kaşgar merkez olmak üzere "Ba-Devlet" adıyla kuvvetli bir merkezi idare kurar. (10)

Yakup Han Doğu Türkistan üzerinde sömürgeci emeller taşıyan Rus ve Çin baskılarını durdurmayı başarır. Çarlık Rusyası'nın yayılmacı politikasından ürken İngilizler, Hindistan hükümeti vasıtasıyla Yakup Han'ı destekler. Yakup Bey içerde ve dışarda gerekli güç ve desteği bulduğuna inanınca, Sultan Abdulaziz'e bir elçi gönderir. Sultan elçiyi büyük bir ilgiyle karşılar. Yakup Han'ın kendi tabiyetine girmesine karşılık bir fermanla birlikte askeri öğretmenler, top tüfek yollar. Yakup Han elçinin Kaşgar'a girişini 100 pare top atışıyla karşılar. Böylece Osmanlı tebasına giren Yakup Han, devletinin sınırları içinde padişah adına hutbe okutur ve para bastırır. Bu devlet, Osmanlı himayesi sayesinde 1873'te İngiltere, daha sonra da Rusya tarafından tanınır. 1875'te İstanbul'a gelen elçiyle yeniden bazı yardımlar yapılır. Sultan Abdulhamid de tahta çıkışını Yakup Han'a tebliğ eder. (11)

Bu hakimiyet 1876'ya kadar 13 yıl sürer. Yakup Han'ın İngiliz-Rus rekabetini iyi dengeleyememesi sebebiyle Rusya ve Çin "Ba-devleti" ortadan kaldırma konusunda anlaşır. Çin ordusu, Rus desteğiyle Türkistan'a girer. Bu arada Yakup Han zehirlenerek öldürülür. Yakup Han'ın oğulları ve beyleri arasında anlaşmazlıklar çıkar. Böylece Çin ordusu, Doğu Türkistan'ı harpsiz teslim alır. (12)

Japonlar, Çini istilaya başladıkları dönemlerde, Osmanlı Hanedanından bir şehzadeyi Türkistan hanlığına geçirmek isterler. Abdülhamid'in torunu ve Selim Efendi'nin oğlu olan Abdülkerim Efendi, japonların yardımı ile Doğu Türkistan'a gider ve orada kalır. Fakat şartların müsait olmaması sebebiyle ayrılır. Sonunda Amerika'da bir otelde ölü bulunur. (13)

10) İ. Musabay, P. Turfani, a.g.m. s. 57

11) Hacı Ali Çakar, Doğu Türkistan Dramı, İst-1972, Osman Turan'ın takdim yazısı.

12) İ. Musabay - P. Turfani, a.g.m. s. 58

13) O. Turan, a.g. takdim yazısı

1911'de Çin'de Mançu hanedanının yıkılmasına, cumhuriyet idaresine geçilmesine, Kızıl Çin ve Milliyetçi Çin arasında büyük çekişmeler yaşanmasına rağmen bu durumdan yeterince faydalanılamaz.

1931'de Kumul'da isyan başlar. 12 Kasım 1933'te bağımsız bir Türkistan devleti kurulur. Rusya Çin'i destekleyerek bu hareketi akamete uğratar. Doğu Türkistan 1943'e kadar Rus destekli Çinli valiler tarafından yönetilir. 1943'te Çin ordusu yeniden Doğu Türkistan'a girer.

1944'te yeni bir ayaklanma baş gösterir. İli havzasında merkezi Kulca olan Tarbagatay ve Altay vilayetlerinden müteşekkil bir Doğu Türkistan Cumhuriyeti kurulur. Devletin kuruluşu, 1944 Ekiminde bütün dünyaya duyurulur. Fakat bu bağımsızlık hareketi de uzun sürmez. 1947'de Milliyetçi Çin lideri Çan Kay Şek'le bir anlaşmaya oturulur ve devlet feshedilir. Milliyetçi Çin liderleri ve Doğu Türkistan liderlerinden oluşan müşterek bir hükümet kurulur. Bu ittifak da yeterli olmaz ve 1949'da Komünist Çin Kumul'dan Doğu Türkistan'a girer.

1950 senesinde Türklük yeniden ayağa kalkar. Osman Batur destanlar yaratarak, Barköl ve Altay bölgesinde bir isyan başlatır. Kahramanca savaşan Osman Batur ve arkadaşları, pek çok Türk kahramanı ile birlikte yakalanarak, belli aralıklarla kurşuna dizilirler. Doğu Türkistan'daki ayaklanmalar tarihin hiç bir döneminde durdurulamamıştır. (14) 1954-1958 , 1958-1963, 1965-1968 yıllarında ayaklanmalar birbirini takip eder. 1950-1972 yılları arasında ayaklanmalara katılan Türklerin 360 bini idam edilir. 100 binden fazlası başka memleketlere kaçar. 500 bin civarında insan da toplama kampına gönderilir. (15)

30.9.1955 yılında Doğu Türkistan'a Sinki ang Uygur Muhtarı bölgesi adı verilir. Muhtar bölge 11 vilayet ve 100 kadar kazaya ayrılır. Yarkend de bu dönemde Kaşgar'a bağlı ilçe kabul edilir. (16)

14) İ. Musabay - P. Turpani, a.g.m. s. 61-65

15) Erkin Alptekin, "Doğu Türkistandaki Müslümanlara Yapılan Zulümler", Doğu Türkistan'ın Sesi, c. 3, n. 9, Nisan 1986, s.16

16) İ. Musabay - P. Turpani, a.g.m. s. 73

1933 yılından itibaren göçler dönemi başlar. Göçlerin bu gün de devam ettiğini söyleyebiliriz.

Doğu Türkistan cumhuriyetinin ortadan kaldırılmasından sonra 1934-1936 yılları arasında Kaşgar, Yarkend ve Hoten vilayetlerinden Gelgit ve Lodak yoluyla binlerce kişi Hindistan'a hareket etmiş, ancak 20.000 kişi varabilmiştir. 1937'de Mahmut Muyiti önderliğinde başlayan ikinci göçte ise ancak 500 kişi hür dünyaya ulaşabilmiştir.

1935-1937'de başgösteren olaylarla birlikte başlayan göçte ise Altay ve Tarbagatay'dan 20.000 Türkistanlı aile Çinlilerce savaşarak 1940'ta 6.000 kişiyle Tibet'e geçmiş, orada kabul görmeyince bu sefer Tibetlilerle de savaşmışlar, dünyanın en sarp dağlarını aşarak 3067 kişiyle Hindistana ulaşmışlardır. Burada da bir kısmı ölür ve 1953'te Türkiye'ye geldiklerinde sayıları 1400 kişiye düşer. (17)

İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra önderliğinde bir koldan, canım Han Hak başkanlığında bir koldan olmak üzere iki koldan 7.000 Doğu Türkistanlı anayurdu terk ederek Hindistan'a yönelirler, yolda başlarına gelen felaketler sebebiyle Hindistan'a vardıklarında 852 kişi kalırlar. (18)

Mehmet Cantürk'le yaptığımız sohbetlerde ve Erciyes Dergisinde yapılan bir röportajda Yarkendlilerin Kayseri'ye göçü şöyle anlatılıyor:

1961'de Doğu Türkistan'dan ayrıldık. 18 Haziran'da Afganistan sınırını aştık. Bedeşan'a geldik. İki kafile idik. İkinci kafileyle Rus-Afgan sınırında Şikasim boğazında birleştik. Yolculuk oldukça maceralı geçti. Fırtınaya yakalandık, bir kaç kişiyi yolda kaybettik. (Bu sıkıntılardan I. metinde konuşan Fatma Türksoy da bahsediyor) Afganistan'a girer girmez polis soruşturmasıyla karşılaştık. Güvenlik görevlilerinin bu tavrına karşılık, halk büyük bir ilgi gösterdi. Özellikle Kırgız Türkleri'nin yakın alakasını gördük.

1961'in altıncı ayından 1965'in dokuzuncu ayına kadar burada kaldık. 24 ailenin Çin'e iade kararı çıktı. Bu haber büyük paniğe yol açtı. Ben kafilede Farsçayı en iyi bilen

17) İ. Musabay - P. Turpani a.g.m. s. 60 - 68

18) Erkin Alptekin, Doğu Türkistan'dan Hicretimizin 40 . yılı Kayseri-1990 s. 5-9

kişi olduğum için resmi işleri hep ben takip ediyordum. Hudut bölgesi komutanına gittim, durumumuzu anlattım. Söylediklerimi hükümete iletteceğini söyledi. Beklemeye başladık. Fakat bir süre sonra çıkan kararın olumlu olmadığını gördük. Bu sefer telaş ve korku daha da arttı.

Kabil'deki Türk büyükelçiliğine başvurduk. Büyük elçi Talat Bey ve elçilik katibi Kaya Toperi (*) Türkiye'ye göç istediğimizi ilettiler. On beş gün içinde cevap geleceği söylenmesine rağmen, iki yıl sonra cevap alabildik. 235 kişilik bir liste onaylanmıştı. Bize bu kadar insanın Türkiye'ye göçebileceği tebliğ edildi. Dağınık bir vaziyette olduğumuz için ancak Eylül ayında toparlanabildik. 10, 12, 14 Ekim 1965 tarihlerinde üç kafile halinde Türkiye'ye geldik. Bu kabilelerle Türkiye'ye 74 aile geldi.

Ben üçüncü kabiledeydim. Kaya Toperi Bey "235 kişiden en son olarak sen uçağa bineceksin" demişti. Bütün belgeler benim üzerimdeydi. İran'da uçak arızalandı. Üç gün İran'da kaldık. Afganistan'dan gelen bir başka uçakla Ankara'ya geldik. Ankara'dan otobüslerle Kayseri'ye geldik. Kayseri'de Meydan, Sakarya, Sivas otellerinde 4 ay kaldık. Daha sonra da yapılan evlerimize taşındık.

1967 yılında 30 aile daha geldi. Toplam 104 aile olduk. Daha sonra 20 aile ticari sebeplerle İstanbul'a göçtü.

Türkiye'nin dışında Rusya, Afganistan, Pakistan, Hindistan, Suudi Arabistan, Almanya ve Amerika'da, Türkiye'de ise İstanbul, Ankara, Konya, Kayseri, Niğde, İzmir ve Adana'da Doğu Türkistanlı göçmenler yaşamaktadır. (19)

Etnik Yapı:

Yarkend nüfusu; 1981 sayımına göre 570 bindir. (20) Bu sayının çok daha yüksek olduğu, son yıllarda Türkistan'dan özellikle Yarkend'den gelenlerce ifade edilmektedir. Çinlilerin iskan faaliyetlerine bağlı olarak sadece Yarkend'de değil, tüm Türkistan'da Çinlilerin yerleştikleri bilinmektedir. Fakat Çin'in ve Çinlilerin işgalci bir kuvvet olduğunun bilinmesi, dil ve kültür alanında Çinlilerin etkilerini azaltmaktadır. Araştırma konusu olan dil ve ağız özellikleri bakımından birbirini etkileme durumunda olan Türk boylarının Yarkend ve yakın çevresindeki yerleşimi için şunları söyleyebiliriz:

* Şimdiki Cumhurbaşkanlığı basın sözcüsü

19) Yüksel Soyutürk, "Mehmet Cantürk'le Röportaj", Erciyes Dergisi, c.I, nu. 11, Kasım-1978, s.4-6

20) Yeni Türk Ansiklopedisi, C. 11, s. 4291

Kayseri'ye yerleşmiş Yarkedlilerin sözlü ifadelerine göre, Yarkend'de yaşayanların büyük çoğunluğu Uygur Türküdür. Uygurların dışındaki Türk ve Türkleşmiş topluluklar; Özbek, Tacik ve Dolanlar yaşamaktadır. Hui denilen Müslüman çinliler, dinî bağ sebebiyle kendilerini Türklere daha yakın hissederler.

Dolan Türkleri, İslamiyet öncesi inançların bir kısmının, İslamî bir kalıba girerek ve adet halini alarak devam ettiği bir boydur. Yerleşim alanı Yarkend Deryası boyları ve Merkit'tir. Ağız özellikleri bakımından da büyük farklılıklar gösterirler.

Tarihler hakkında Z. Velidi Togan şunları söylüyor:

"Baktralar ise Şimali Afganistan, Balkh, Badakhşan ve Doğu Bukhara taraflarındaki bölümleri, milattan önce birinci asırda Sır-derya taraflarından gelerek oralara hakim olan Tokhar adında bir kavmin ismiyle "Tokhar" ve işgal ettikleri saha da "Tokharistan " tesmiye olunmuştur. Bugün Balkh, Badakhşan, Doğu Bukhara, Pamir ve Doğu Türkistan'ın Khuten ve Yarkend taraflarındaki Tacikler bunların torunlarından ve yahut onlar tarafından temsil edilip dillerini kabul etmiş olan diğer unsurlardan ibaret olsa gerektir."

(21)

Tacikler iki dillidir. Hem Farsça, hem Türkçe konuşurlar. Uygur Türkçesindeki Farsça kelimelerin fazlaca kullanılmasında etkileri olabilir.

A. Caferoğlu'nun Tacikler ve Doğu Türkistan'a yönelik göç ve iskan faaliyetleri hakkındaki görüşleri ise şöyledir: "XI . yüzyılda Tacik adı altında güneyden gelen oldukça önemli bir kavim dalgası, Hotan Kuça, Yarkend ve Kaşgar havasiline yayılarak, kısa bir zaman sonra yerli Türklerin içerisinde iz bile bırakmadan erimiş kaynaşmıştır. Bu suretle, tarih boyunca durmadan devam edegelen çok çeşitli milletlerin, göç yolunu ve geçit kavşağını işgal etmiş olan bu sahada yerleşmeye çalışmaları ne şekilde olursa olsun, hiç bir vakit Doğu Türkistan'ı Türklüğün anavatanlığından alakoyamamıştır. O kadar ki yüz yıllar boyunca, koca kuvvet ve hatta devlet halindeki Çin, Moğol ve Rus rekabet ve saldırganlığı, Türk'ü öz vatanından kaçıramamıştır. Aksine çok ağır kan bahasına ve

21) Z. V. Togan, Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi, İstanbul-1981, s. 177

kültür kaybına mal olmasına rağmen, her zaman direnilmiş, istilaların ucuzca atlatılmasına çalışılmıştır. Ülkenin gerçek sahiplerinin Türkler olduğu her vesile ile dosta ve düşmana hissettirilmiştir" (22)

Coğrafi ve Beşeri Durum:

Doğu Türkistan, Kuzey yarım kürede 34° - 40° enlemler, 74° - 95° boylamlar arasında kalır. Yarkend Doğu Türkistan'ın güney batısına düşer. Kaşgar ile Hoten arasında kalır. Yarkend'e komşu ilçelerden bazıları şunlardır: Kargalık, Yarkend'in 60 km. güneyindedir. Bölge içinde ayrı bir stratejik öneme sahiptir ve meyveleri ile ünlüdür. Koçun, dağlık bir bölgedir ve Pamir dağlarına yaslanır. Beşken ise Dolan Türkleri'nin yaşadığı bir bölgedir.

Yarkend, Tarım nehrinin önemli kollarından olan Yarkend deryası boyuna kurulmuştur. Yarkend deryası ile sulanan geniş tarım alanlarına sahiptir. Yörede buğday, Mısır, Pirinç, ayçiçeği, incir, üzüm, şeftali, kayısı yetiştirilir. Halkın geçimi büyük ölçüde çiftçiliktendir. Sanayi işçiliği ve memurluk yapan insanın sayısı çok azdır.

Daha önce de ifade edildiği gibi Yarkend, Doğu Türkistan'ın önemli merkezlerindedir. Oldukça eskilere dayanan ve halk arasında yaygın olan "16 bin Kaşgar, 32 bin Yarkend" sözü şehrin geçmişteki büyüklüğünü ortaya koyar.

Uygur Türkçesinde ve pek çok tarihi eserde sözü edilen altı şehir şunlardır: Gaziyane Kumul, Azizane Kaşgar, Pirane Yarkend, Şehidane Hoten, Aksu ve Kuçar (23) Yarkend'e Pirane sıfatı şehir halkının dindarlığından dolayı verilmiştir .

Eğitim:

Doğu Türkistan'da okuma yazma bilmeyenlerin oranı küçümsenmeyecek kadar fazladır. Türk çocuklarının okullardaki oranı, genel nüfus içindeki oranlarının epeyce altındadır. Çinli, Türk'ü cahil ve dış dünyaya kapalı tutmaya büyük özen göstermektedir.

Nüfusun %60'ını Türkler teşkil etmesine rağmen ilk okullarda okuyanların %52'si, ortaokulda okuyanların %32,5'i Türktür. Lise ve yüksek öğrenimde bu oran daha da

22) Ahmet Caferoğlu, Türk Kavimleri, İstanbul-1988, s.17

23) Yarkend'le ilgili bilgiler Hamit Göktürk ve Mehmet Cantürk'ten alınmıştır.

düşer. Dışarıya gönderilen öğrenci sayısında ise mukayese edilemeyecek bir dengesizlik görülür. 1986'da yurt dışına gönderilen 20.000 öğrenciden sadece 20'si Türk'tür.

Yüksek öğrenim kuruluşlarındaki öğretim üyelerinin %26'sı Türk'tür, geriye kalanı ise Çinli'dir.

Doğu Türkistan'da yapılan neşriyatın %16'sı Türkçe'dir. Ayrıca sık sık yapılan alfabe değişiklikleri de kültür bütünlüğünü bozmaktadır. Kısa bir zaman dilimi içinde arap, latin ve kiril alfabeleri kullanılmış son olarak yine arap alfabesinde karar kılınmıştır. (24)

Uygur Türkleri geçmişte de birbirinden farklı alfabeler kullanmışlardır. Bunlardan başlıcaları, Soğd, Uygur, Brahmi, Mani, Süryani, Tibet, Estrangelo alfabeleridir. (25)

Dini eğitim de oldukça geridir. 1982'de kabul edilen liberalleştirilmiş Çin anayasasının 36. maddesinde "devlet normal dini faaliyetleri korur" denilmektedir. Daha önceleri din tamamen yasaklanmış ve ibadethaneler kapatılmış olduğu halde son dönemlerde bazı serbestlikler sağlanmıştır. Çin resmi kaynaklarına göre 1979'dan bu güne 14 bin camii açılmış, 15 bin kişiye imamlık yapma müsaadesi verilmiştir. Yaklaşık 150 bin Kur'an-ı Kerim basılmıştır.

Bu rakamlar daha çok dünya kamuoyunun özellikle zengin müslüman ülkelerin gözünü boyamak içindir. Çünkü halen 18 yaşın altındakilere dini eğitim vermek ve halk arasında dini propaganda yapmak yasaktır. (26)

Bugün eğitim düzeyi ve medeni hayat seviyesi bu noktada bulunan Uygur Türkleri'nin, geçmişte bu konularda hangi noktalara geldiğini hatırlatmadan geçemeyeceğiz, hem de bir yabancının kaleminden, "Matbaayı Gutenberg veya Caster'den çok önce Uygurlar kullanmıştır. Blok baskısının batıya yayılmasında Uygurlar'ın büyük rolü vardır; en eski müteharrik tipte harfler Türkçe için kullanılmıştır.

Moğolları medenileştiren de Uygurlar olmuştur. Moğol fatihleri Uygur yazısını aldılar; diplomatik dil uzun müddet Uygurca idi. Güyük Han (öl.1248) papa ile uygurca muhabere etti. Moğolların diplomatları da Uygurlardan, kısmen Keneitlerden ve Öngütlerden idi.

24) Erkin Alptekin, a.g.m., s. 15-19

25) A. Fehmi Karamanlıoğlu, Türk Dili, İstanbul-1985, s. 42-50

26) E. Alptekin, a.g.m., s. 17-18

Uygurlardan elçiler Roma'da, valiler Çin'de ve Bağdad'da, mürebbiler çingiz ailesi içinde, bilginler Tebriz'deki Moğol sarayında, mühendisler Moğol ordularında vazife gördüler." (27)

Dil Tarihi:

Uygur Türkleri, Türk kültürüne ve dünya medeniyetine kattıkları önemli değerler yanında Türk diline ve edebiyatına da büyük eserler kazandırmışlardır. Bunlardan ilk akla gelen bazıları şunlardır: Kutadgu Bilig (1069-1070) Yusuf Has Hacip, Divan-ı Lügat-it Türk (1072-1074) Kaşgarlı Mahmud, Atabetü'l-Hakayık (12. y.y.) Edip Ahmed Yükneki, Divan-ı Hikmet (12. y.y. ve daha sonraki yüzyıllar) Ahmed Yesevi, Kıssasü'l-Enbiya (14. y.y.) Rabguzi v.b. (28)

Türk dili ve özellikle Uygur Türkçesi tarihi ve bugünkü Orta Asya şiveleri ile ilgili çok büyük ve çok önemli araştırmaları olan Reşit Rahmeti Arat, Uygur Türkçesi ve bu sahanın araştırılması konusunda şunları söylüyor: "Uygur Türkçesi -yani Uygur devrine ait Türkçe-Çuvaş ve Yakut Türkçeleri müstesna olmak üzere bugünkü Türk şiveleri için bir ana dil mahiyetindedir.

Bu günkü şiveler, Türk dilinin inkişaf kanunları bakımından Uygur devri Türkçesinden ayrılmışlardır. Bu gün ayrı ayrı şivelerin hususiyetleri gibi görünen teferruat, Uygur Türkçesi devrinde bir dil içinde ve o dilin tam hukuklu unsurları halinde yaşamakta idiler. (29)

Türk dilinin tarihi devrelerine giden yol, Uygur Türkçesi devri üzerinden gidecek ve onun tedkiki de, bu devrin bize gösterebildiği yollardan istifade edecektir. (30)

Türk yazı dili Eski Türkçeden sonraki devirler için şu şekillerde gruplandırılmaktadır.

Kuzey-Doğu Türkçesi, 13. - 14. yüzyıllarda görülen bir geçiş devresidir. 15. yüzyıldan itibaren Kuzey ve Doğu Türkçesi olarak iki ayrı kola ayrılır. Kuzey Türkçesi, Kıpçak Türkçesidir. Doğu Türkçesi ise, Türk dünyasının doğu kanadını oluşturan pek çok boyun, şive ve ağızlarını belirten umumi bir ifadedir.

27) Prof.Dr. Laslo Rasony, Tarihte Türklük, TKAE yay. Ank-1988, s.112

28) A. Caferoğlu, Türk Dili Tarihi, İstanbul-1984

29) R. R. Arat; "Uygur Türkçesinin Türk Dili Tarihindeki Yeri", Makaleler I, TKAE. yay. 1987, s. 398

30) R. R. Arat, a.g.m. s. 403

Diğer kol ise Batı Türkçesidir. Bu gün Türkiye ve Azerbaycan'da konuşulan Türkçeyi ve geçirdikleri tarih devirleri içine alan koldur. (31)

Türk yazı dili daha geniş bir bakış açısıyla ve daha ayrıntılı olarak da gruplandırılabilir. (32)

a) Bulgar grubu: Volga Bulgarlarına ait yazılar ve daha sonraki devir için Çuvaş Türkçesi bu gruba dahil edilmektedir.

b) Güney (Oğuz) grubu: Osmanlı, Azeri ve Türkmen Türkçesi

c) Batı (Kıpçak-Kuman) Türkçesi: Üç ana gruba ayrılarak, Karayim, Karaçay, Balkan, Kumuk, Tatar, Başkırt, Kazak, Kırgız yazılı eserleri, Batı Türkçesi olarak adlandırılmaktadır. Bu şiveler daha önceki tasnifte Kuzey Türkçesi diye adlandırılmıştı.

d) Doğu Türkçesi: Tarihi devirler içinde Eski Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi adları ile anılan dönemler ve bu gün onların devamı olarak görülen Özbek, Yeni Uygur ve Sarı Uygur kolları Doğu Türkçesi olarak adlandırılmaktadır.

e) Kuzey Türkçesi: Tarihi devirler içinde Eski Türkçe diye adlandırılan devre ana kaynak alınmak üzere, Aral-sayan grubuna Altay, Şar ve Tuva kolları; Kuzey Sibiryaya grubuna Yakut ve Dolgan kolları dahil edilmektedir. (32)

Türk milletinin çok geniş bir alana yayılmış olması, tarihte ve günümüzde kültür, dil ve edebiyat olarak çok önemli varlıklar ortaya koyması, bu dil ve kültür zenginliğinin zamana ve zemine bağlı olarak değişiklikler arzemesi, Türklük bilgisiyle uğraşanları Türk dil ve kültürüne bağlı unsurları değerlendirmekte değişik usul ve denemelere itmiştir. Türk şive tasniflerini toplu olarak değerlendiren R.R. Arat'ın ortaya koyduğu sonuçlara göre; Tarihî Uygur Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi, değişik tasnifler bakımından ele alınınca şu gruplar içinde yer almaktadır.

Coğrafi cihetlere göre, Şark

Coğrafi isimlere göre, Orta Asya

Kavmi isimlere göre, Uygur

Dil hususiyetlerine göre d- grubu

31) M. Ergin, Türk Dil Bilgisi, 5. baskı, s. 13-26

32) Johannes Benzing, "Türk Dillerinin Sınıflandırılması" Tarihi Türk Şiveleri (çev. Mehmet Akalın), Ank-1979, s. 1-8

Tabirlerin karışık olarak kullanılmasına göre ise Çağatay-Şark ve Taglık grubu. (33)

Bu umumi değerlendirmelerden sonra Yarkend ağzının bağlı olduğu şivelerin tarihi devreleri ile ilgili gruplandırmalara da göz atmak istiyoruz.

Janos Erkman Orta Asya Edebi dilini şu tarihî sıraya göre değerlendirir:

- 1) Karahanlıca ve Hakaniye Türkçesi (11-13. yüzyıllar)
- 2) Harezmi Türkçesi (14. yüzyıl)
- 3) Çağatayca (15. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar) (34)

Çağatay Edebiyatı hakkındaki uzun makalesinde Fuad Köprülü, Çağatay devresini şu bölümlere ayırır:

- 1) Erken Devir Çağataycası (13. - 14. yüzyıllar)
- 2) Klasik Öncesi Çağatayca (15. yüzyılın ilk yarısı)
- 3) Klasik Çağatayca (15. yüzyılın ikinci yarısı)
- 4) Klasik Çağatayca'nın devamı (16. yüzyıl)
- 5) Çöküş Devri (17. 19. yüzyıllar) (35)

19. yüzyıl, Türk dünyası için batı kanadında olduğu gibi, doğu kanadında da bir dağılıma ve parçalanma dönemi olmuştur. Buna bağlı olarak da birbiriyle sıkı sıkıya kenetli ve çok kuvvetli müştereklere sahip olan pek çok Türk boyu dil ve kültür farklılıkları göstermeye başlamıştır. Çağatay ve Uygur Türkçesine bağlı olan ve bu gün Doğu ve Batı Türkistan'da konuşulan Yeni Uygur Torançlı ve Özbek Türkçesine Doğu Türkçesi ağızları denmektedir. 1822'de Radlof bu ağızlara, Orta Asya lehçeleri demiş ve Karançlı, Hami, Aksu, Kaşgar, Yarkend, Çağatay sahalarında koşulduğunu belirtmiştir. Batılı araştırmacılar bu saha için Türkî, Çağatay, Doğu Türkçesi gibi adlar vermişlerdir. (36)

A. Caferoğlu da Doğu Türkçesi Ağızlarının gruplandırılması ve ortaya çıkışı hakkında şunları söylemektedir:

"Ağız karakteri bakımından bölgeleşmiş Doğu Türkçesi ağızları şunlardır: 1. Turfan ağızı, 2. Kuşa ağızı, 3. Aksu ağızı, 4. Kaşgar ağızı, 5. Yarkend ağızı, 6. Hotan ağızı, Lobnar ağızı. Birbirinden filolojik ve ufak tefek fonetik yönlerden ayrılımlarına rağmen, aslında

33) R. R. Arat, "Türk Şivelerinin Tasnifi", Makaleler I, s. 69-149

34) Janos Erkmann (çev. Günay Karaoğlu) Çağatayca El Kitabı, İst-1988, s. XI.

35) F. Köprülü, "Çağatay Edebiyatı", İslam Ans. C. III, s. 270-323

36) Saadet Çağatay, Türk Lehçeleri Örnekleri II, Yaşayan Ağız ve Lehçeler A.U.D.T.C.F. yay.- 1972 s. 52

bütün Türkistan Türk ağızları müşterektir. Ayrılık tamamıyla zoraki ve siyasîdir. Türkistan'ı ancak müstemlekeçiler ayırmaya çalışır, ona çeşitli adlar verebilir. Bizce Türkistan bütün Türklüğün Anavatanıdır." (37)

İktil Kurban ise, Yeni Uygur Türkçesini şöyle gruplandırıyor:

1. Merkezî Ağız: Kumul, Aksu, İli (Gulca), Ürümçi ağızlarına dayanmaktadır.

2. Güney Batı Ağızı: Kaşgar ve Hoten bölgelerinde konuşulan ağızdır. Burada Yarkend'in ismi zikredilmemekle birlikte, hem güneybatıya düşmesinden, hem de Kaşgar Hoten arasında bulunmasında Yarkend'in bu gruba dahil edildiğini anlıyoruz. Bu ağızla ilgili olarak şu özellikler sayılmıştır:

a) Bazı kelimelerde, ikinci hecede genellikle Türkçe'deki *u, ü*'ye karşılık bu ağızda *a, e* gelmektedir. Örnek *oyan* "oyun", *ötek* "çizme", *kolam* "kolum, elim", *közem* "gözüm", *toyap* "doyup", *körep* "görüp" gibi

b) *k, k, p* sedasız konsonantlarının (tonsuz ünsüzlerinin) iki vokal arasında sedalaşarak (tonlulaşarak) *g, g, v* konsonantlarına değişmesi söz konusu değildir. Örnek: *jüriki*, "yüregi", *kitipi* "kitabı", *mektipi* "mektebi", *yatiki* "yatağı" gibi.

c) *v*'nin *g*'ye değişmesi görülmez. Örnek: *cuva*, *halva* gibi kelimeler *cuga*, *halga* şekline girmez.

d) Kelime başındaki *y* yerine *j* kullanılır. Örnek *jilan* "yılan", *jürek* "yürek", *jil* "yıl" gibi.

e) Bazı tek hecelerde *ö* yerine *o*, *ü* yerine *u* kullanılır. Örnek: *gör-gor* göş-goš "et", *gul-* "gül" gibi.

f) Olumsuzluk eki olan *-ma* ve *-me* fiil kökündeki *l*'yi kendine benzetir. Örnek: *al-ma-* "alma-", *kel-me-*, *kemme-* "gelme-", *kil-ma-kimma-* "kılma" gibi.

3. Lupnur Ağızı: Lupnur nahiyesine bağlı yerlerde konuşulmaktadır." (38)

Batılılar da Doğu Türkçesi ve Yarkend ağızıyla ilgili önemli araştırmalar yapmıştır. Akla gelen ilk bir kaç isim şunlardır: Racuette, Radloff, Gunnar Jarring v.b. (39).

37) Ahmet Caferoğlu, Türk Kavimleri, s. 21

38) İktil Kurban, "Yeni Uygur Türkçesi Grameri", Türk Kültürü Araştırmaları, Halil Fikret Alasya'ya Armağan, Ankara-1989, s. 243-244

39) Ayrıntılı bilgi için S. Çağatay, a.g.e. s. 54-55

SES BİLGİSİ

Ünlüler:

Derlediğimiz metinlere göre Yarkend ağzında şu ünlüler bulunmaktadır.

a, ā, a, á, e, ē, ě, e, ı, ī, ĭ, i, ĩ, ĩ, o, ō, ō, ō, ō, u, ū, u, ü, ū, ū

Bunlardan umumi Türk yazı dilinde bulunmayanları inceleyelim:

ā ünlüsü:

Normalden uzun bir sestir. Bu ünlüyü bazı yerlerde "çift a" ünlüsüyle ifade etmek de mümkündür. Fakat biz "ā" ünlüsünü tercih ettik. Bunun sebebi dilimize Arapça ve Farsça'dan çok sayıda giren uzun ünlülerin, ünsüz veya hece düşmesi etkisiyle ortaya çıkan uzun ünlüler gibi telaffuz edilmesidir. Zaten derlediğimiz metinlerde de aslî uzun ünlü sayılabilecek bir kaç örneğin dışındaki uzunluklar da bu iki sebebe bağlanabilir. Bu arada anlatıma bağlı olarak ortaya çıkan uzunluklar da unutulmamalıdır.

Bu açıklamaların ışığında örneklerimizi üç ana başlık altında vermek istiyoruz:

Ünsüz düşmesi sebebiyle ortaya çıkan "ā" ünlüsü:

h, l, r, y ünsüzleri düşmeye yatkın ünsüzlerdir. Derlediğimiz metinlerde de bu ünsüzlerin düşmesi sebebiyle, komşu ünlünün uzadığı görülmektedir. Ünsüz düşmesi ve hece yutumu konuları incelenirken bu husus üzerinde geniş olarak durulacağından burada fazla bir açıklama yapacak değiliz. Örneği oldukça çok olan bu uzamanın başta ortada ve sonda ortaya çıkan bir kaç değişik şeklini vermekle yetineceğiz.

bā (I/28) < bar, *ķā* (I/26) kar, *ārūġan* (I/29) < ayrılan, *dinā* (II/83) < dinar, *oltāsa* (II/41) oltarsa, *ķāsi* (II/36) < ķaysi, *ķilā* (II/47) < kılā, *āci* (VI/30) < hacı, *nikā* (V/30) < nikah, *ķāġan* (I/5) < ķalġan, *pātišā* (II/2) < padişah.

Not: Romen rakamı, kelimenin alındığı metin numarasını, diğer rakam satır numarasını gösterir.

Alıntı kelimelerde "ā ünlüsü":

Alıntı kelimelerde aynen devam ettirilen "a ünlüsü" için şu örnekleri verebiliriz.

hālā (II/37), *kıyāmette* (II/41), *lāzım* (II/69), *dāvālaşka* (VI/7), *ziyādi* (V/20), *palānı* (II/76), *ğadālık* (II/4), *sārāda* (II/44), *āşık bol-* (III/36) *ālim* (III/7).

Üsluba bağlı olarak ortaya çıkan "ā ünlüsü":

Umumi Türkçe yazı dilinde "ā ünlüsüyle gösterilmeyen, fakat anlatıma bağlı olarak ortaya çıkan uzunluktur. Yöremizde bu ünlü genellikle ilk hecede görülmekte, ikinci hecenin, geniş ünlüsünü daraltmaktadır. İkinci hecedeki bu daralma birinci hece ünlüsüne uzama olarak yansımaktadır. Örnekler arasında görülecek olan işaret sıfatı ā ise, işaret sözlerindeki tabii uzunluk sebebiyle bu şekle girmektedir.

āçısınā (II/38) < aça "kız kardeş", *ārista* (II/137) < ara, *ā* (II/142) < o, *ārı* (I/60) < ara, *ātıp* (I/12) < atıp

ā ünlüsü:

Bu ünlü "a" ile "e" arasında bir geçiş ünlüsüdür. Bu ünlünün tespit edildiği bazı kelimelerde, a sesi bu geçişi tamamlamış olarak da karşımıza çıkar. Örnekler arasında bu türden geçişi tamamlamış üç kelime görülecektir. Bu ünlü, yörede çok rastlanan sıra değişikliğinin bir ara sesi olmalıdır.

aşıda (II/68) [<esi (IV/81)], *qaz* (II/80) *haver* (II/83) [<hevē (I/79)], *hat* (II/135), *ğaznici* (II/172) *qane* (II/147) *ğam* (II/145) *qollurnā* (II/266), *qallisini* (III/7) *aqidem* (II/182), *halk* (III/207) [<heç (IV/82)].

a° ünlüsü:

Yuvarlakça ve genişçe, geri bir ünlüdür. Daha çok a'ya yakındır. Bu ünlü sadece bir örnekte görülmektedir. Bu da bir heyecan ifadesinin getirdiği bulanıklaşmadan doğmuş olmalıdır.

yallāv (V/70)

ē ünlüsü:

Normalden daha uzun bir e ünlüsüdür. Bir ünlünün söylenmeye başladığı an ile bittiği an

arasındaki uzunluk ünlünün uzunluğunu gösterir.

Derlediğimiz metinlerde ē ünlüsü oldukça fazladır. ā ünlüsünde olduğu gibi, ē ünlüsü de h, l, r, y ünsüzlerinin düşmesi ve hece yutum komşu e ünlüsünü uzatmaktadır.

r düşmesiyle ilk hecede e uzaması

dēd (V/70) < A. *derd*, *pēviş* (II/298) < F. *perveriş*, *nēsi* (II/54) < *nersi*, *hē* (I/30) < *her*, *ē* (I/4) < *er*, *bēgen* (I/14) < *bergen*

r düşmesiyle orta hecede e uzaması,

kōtēgen (II/103) < *kōtergen*, *kūnlēdin* (II/24) < *künlerdin*

r düşmesiyle son hecede e uzaması,

sepē (V/3) < *seper*, *sehē* (II/17) < *seher*

l düşmesi sebebiyle ilk hecede e uzaması:

e kēse (V/195), *e kelse*, *kēgen* (II/97) < *kelgen*

y düşmesi sebebiyle ilk hecede e uzaması;

çērek (II/245) < *çeyrek*, *bijēge* (II/32) < *bir yere*

h düşmesi sebebiyle ilk hecede e uzaması:

ēmit (VI/30) < *Ahmet*

Hece yutumu sebebiyle e uzaması;

nēde (II/157) < *nerede*, *tēret* (V/24) (< *teheret*) < *taharet*, *şēni* (II/5) < *şehirini*,

ě ünlüsü:

Bu ünlü normalden daha kısa söylenen bir e ünlüsüdür. Derlediğimiz metinlerde bir örnekte rastlamaktadır eşek kelimesi işek ve eşek şeklinde söylenmektedir. İkinci söyleniş olarak makallarda tespit ettiğimiz kelimenin ilk hecesindeki e normal den daha kısa söylenmektedir.

ēšek (VIII/8)

ę ünlüsü:

Türkçede, temel olarak alınan sekiz ünlüye bir de ę ünlüsü eklenmektedir. R.R Arat, "Türkçe metinlerde e/i meselesine dair," başlıklı makalesinde; Türkçenin tarihi gelişimi içinde ortaya çıkan imla meselesi üzerinde durarak, kapalı e meselesi hakkında şunları söylüyor.

"Bu güne kadar bu meseleye temas edenlerin birçokları metinlerdeki imla hususiyetleri ile bu gibi ünlülerin muhtemel inkişaf merhalelerini dikkate almadan bunların bu günkü şivelerdeki bir kısmı üzerinden hareket etmişlerdir. Bir tarafta i ve diğer tarafta e bulunmasına bakarak, bu iki sesi kendinde toplayan bir kapalı e kabul ve bunun sonradan e ve i şeklinde inkişafını tasavvur etmek teşebbüsünün doğruluğunu katılaşdırebilecek deliller, aradan bu kadar zaman geçmiş olmasına rağmen bulunmamıştır." (1)

T. Banguoğlu ise, bu değerlendirmelerin dışında bir görüşle, Türkçenin Grameri adlı eserinde, kapalı e'yi Türkçe'de kökten sayılan bir dokuzuncu ünlü olarak kabul ediyor ve genellikle Türkçe kelimelerin ilk hecesinde bulunduğunu belirtiyor. Jean Denny'nin Kübü'nden hareketle bu sesi e-i arası bir ünlü olarak alıyor, daha sonra Arapça'daki ince a sesiyle bu ünlüyü mukayese ediyor. (2)

T. Gülensoy, "Kütahya ve Yöresi Ağzıları" adlı kitabında, "Bu ünlü; deçet-, yeç-, verç-, yetç-, erç-, geçç-, yerç-, elç-, yeçl örneklerinde görüldüğü üzere eski ve orta Türkçe devri metinlerinde de görülmekte idi. Bu gün yazı dilimizde yer alan şekillerin bu eski kapalı e'lerin bir devamı olduğu görüşündeyiz" diyor (3).

Derlediğimiz metinlerde e çok kullanılan bir ünlüdür. Yukarıya aldığımız görüşlerde de ifade edildiği gibi bu ünlünün kökü eskilere dayanır ve bu gün de Türk fonetiği içindeki yerini muhafaza etmektedir. Yörede bu ünlü e ile i arasında bir kararsızlık göstermekle beraber daha çok i'ye dönme temayülü vardır.

deç (II/11) ~ *digendin* (IV/205) *keç-* (I/52) ~ *kit-* (I/34) *keçgüz-* (VII/52) ~ *kiyip* (II/4), *elip* (II/87) ~ *e çiyiptu* (II/218) ~ *ilip* (III/174), *yeç* (II/84) ~ *yimikimiz* (I/63).

ı ünlüsü:

Normal, ı ünlüsünden daha kısa söylenen bir ünlüdür. Derlediğimiz metinlerde "y" ünsüzü ile "t" ünsüzü arasında görülmektedir. ı ünlüsünün, yarım ünlü y'nin etkisiyle kısılması sonucu ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Aslında düşmeye müsait olan bu ünlünün korunmasının sebebi "t" ünsüzünden

1) R. R. Arat, Makaleler, TKAE yay. s. 334-341

2) T. Banguoğlu, Türkçenin Grameri, İst-1974, s. 37-38

3) T. Gülensoy, Kütahya ve Yöresi Ağzıları, TDK yay. s. 21

sonra gelen bir başka ünsüz, k ~ k̄ ünsüzüdür. Türkçe'de "y, t, k" ünsüz grubu bir arada söylenememektedir.

açmayūken (II/140), *oynaşmayūtkan* (II/280), *alammayūken men*.

ı ünlüsü:

ı ~ i arası bir sestir. Derlediğimiz metinlerde ince ünlüyle başlayan ek almış kelime köklerinde ve ünlü değişikliği sonucu düz dar (ı, i) sıraya geçmiş kelimelerde bulunmaktadır.

ğırıpni (II/272), *kılıptu* (II/236), *çikip* (II/40) *tınık* (II/115), *kızini* (III/77).

ī ünlüsü:

Normal ı ünlüsünden daha uzun söylenen bir ünlüdür. Derlediğimiz metinlerde, -lar çokluk ekinin daralması ve -r ünsüzünün düşmesi sonucu ortaya çıkar.

pullını (II/34), *koñırğulını* (III/64), *kıyğızlınıñ* (I/28)

ĩ ünlüsü:

Normal "i" ünlüsünden daha kısa söylenen bir ünlüdür. Derlediğimiz metinlerde ilk orta ve son hecelerde görülmektedir. Genellikle tonsuz ünsüzlerin yanında ve bu ünsüzlerin etkisiyle i ünlüsünden kısalarak karşımıza çıkar. Son hecede ise son ses olarak ve düşme temayülü içinde görülür.

qallısini (III/7), *ıçışiptu* (II/156), *nāyiti* (II/24), *ışik* (II/96), *bēzi* (I/69), *āşikāre* (VI/49).

ī ünlüsü:

Normalden daha uzun söylenen bir "i" ünlüsüdür. Derlediğimiz metinlerde sıkça rastlanmaktadır. ā ünlüsü ile ilgili anlattıklarımız bu ünlü için de büyük ölçüde geçerlidir. Bu ünlünün ortaya çıkışında etkili olan sebepler şöyle ifade edilebilir; ünsüz ve hece düşmesi, ünlü değişimleri, üslubun bir parçası olarak vurgu ve tonlamaya bağlı uzamalar, alınma kelimelerde korunan uzunluklar.

Bu sebepleri ayırdetmeden örneklerini sıralıyoruz:

kīn (II/28) < *keyin* (ÇEK), *nī* (II/185), *nīr* (II/214), *işek* (I/12), *bī* (II/310), *yīgili* (II/37), *küllide*, *īrimnin* (II/83), *īmaç-çīmaç* (II/277) *melīke asman perī* (IV/228), *şerki* (VI/1), *ğerbī* (VI/1)

ō ünlüsü:

o ünlüsünden daha uzun söylenen bir ünlüdür. Yörede r, l, v, gibi tonlu ve düşmeye müsait ünsüzlerin, düşürülmesi ve hece yutumuna bağlı olarak o ünlüsünün uzadığı görülmektedir. Vurgu ve tonlama da bu ünlüyü uzatmaktadır.

taşķōğan (I/11), *bōğan* (II/57), *sōda* (II/79), *ōğa* (III/98), *tō* (II/75) < *tor* (elbise) Y.T. s. 211, *ķōsaķ* (V/95) < *ķoğursaķ* (EUTS. 180) *ķōķunçuluk* (II/163) *ķōla-* (II/106), *ķōķut-* (III/100), *ōn* (III/200) < *orun* (DLT, II/72), *bōğıcı* (II/118), *ōdığa* (II/148) *ōsümlük* (VI/55)

o ünlüsü:

Bu ünlü, o ile ö arası bulanık bir ünlüdür. ö ünlüsünün kalınlaşma temayülü gösterdiği bir kaç kelime de görülür:

ķor (IV/55), *ķōñl* (II/258), *ğoş* (II/33).

ō ünlüsü:

ö ünlüsünden daha uzun söylenmektedir. h, r, v tonlu ünsüzlerinin düşerek, buldukları hecede ö" ünlüsünü uzattıkları görülmektedir.

tōteylen (II/42), *dōlet* (II/77) *ķōrelip* (II/88), *tō* (IV/26) *ķōsūt-* (III/29), *sōbet* (V/190)

ū ünlüsü:

Uzunca bir u ünlüsüdür. Alınma kelimelerdeki u ünlüsü korunmuştur. Ünsüz düşmeleri ve hece yutumu da u ünlüsünü uzatmaktadır.

sūni (II/285), *ūğılı* (IV/212), *tū* (I/45), *puşū-* (II/53) *ķūtulaymen* (II/313), *oltū* (I/94), *sūritige* (III/31), *meşğūliyet* (II/220), *būruptu* (II/172).

ū işaret sıfatı ise E.T.'den gelen bir asli uzunluğu sürdürmektedir.

u ünlüsü:

u ile ü arası bir ünlüdür. Derlediğimiz metinlerde bir kaç örnekte görülmektedir.

ğurul *ğurul* (II/32), *puşurup* (II/33)

ū ünlüsü:

ü ünlüsünden daha uzun söylenen bir ünlüdür. Ünsüz düşmesiyle ortaya çıkar.
çūsek (II/47), *öltūsūñüz* (II/206).

ũ ünlüsü:

Normalden kısa söylenen bir ünlüdür. Düşmeye yüz tutmuş bir ü ünlüsüdür.
kōsūtūp (III/29)

Ünlülerin genel özellikleriyle ilgili sonuçlar:

Türkçe'nin diğer şive ve ağızlarında görüldüğü gibi yöremizde de bir ünlü zenginliği görülmektedir.

ā, ı, u ünlülerinin yaygın olarak kullanılması, inceleyeceğimiz ünlü değişmelerinde ve sıra değişmelerinde de görüleceği gibi ince seslere doğru bir yöneliş görülmektedir.

Yörede vurgu ve tonlama oldukça güçlü görülmektedir. Özellikle bazı ünlülerin anlatıma bağlı olarak uzaması ve kısalması kelimelerin ses değerlerinin, ifade ve anlatım kabiliyetlerinin bir parçası olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Alıntı kelimeler, Türkçenin ses zevkine göre yeniden şekillendirilmekle beraber, genellikle uzun ünlüler korunmuştur.

İkiz ünlüler (Diptong):

Aynı nefes baskısı altında telaffuz edilen iki ayrı ünlünün birbiriyle sıkı sıkıya birleşmesine ikiz ünlü denmektedir.

İkiz ünlü ancak, aynı cins ünlünün aynı hece içinde bulunmasıyla oluşur.

Bu ses olayı konuşma dilinde, ancak bir ünsüzün düşmesi veya ünlüleşmesiyle ortaya çıkar. Derlediğimiz metinlerde böyle bir ikiz ünlü oluşumuna rastlamadık.

Ünlü uyumu:

Türkçe'nin ünlü düzeninde çok önemli bir yer tutan ünlü uyumunu ve bunlarla ilgili örnekleri üç ayrı başlık altında incelemek istiyoruz.

1) Kalınlık - incelik uyumu:

Türkçe bir kelimenin ilk hecesinde kalın bir ünlü (a, ı, o, u) varsa, takip eden hecelerde de kalın ünlü; ilk hecede ince bir ünlü (e, i, ö, ü) varsa, takip eden hecelerde de ince ünlü bulunur.

Bu uyuma bağlı olarak yapım ve çekim ekleri kalın ve ince sıradan olmak üzere iki türdür. Tabii her kuralın olduğu gibi bunun da bazı istisnaları vardır. (1)

Yazı dilinde kuvvetli olarak görülen bu uyum ağızlarda zaman zaman, yazı dilindeki istisnaları da aşarak tam bir uygunluk gösterdiği gibi, zaman zaman ve yöresine göre uyumun büyük ölçüde devre dışı kaldığı görülmektedir.

Derlediğimiz metinlere bakarak, Yarkend ağzında da bu uyumun çok güçlü olduğunu söylemek zordur. Fakat bu uyumla ilgili oldukça enteresan örnekler verebiliriz. Bu bakımdan kalınlık-incelik uyumuyla ilgili hususları bir kaç ayrı bölümde incelemek istiyoruz.

a) Türkçe kelimelerde kalınlık-incelik uyumu:

Türkçe kelimelerin büyük bir kısmında, özellikle çekim eki alanlarda bu uyum bozulmaktadır. Eklerde ince ünlülü olanlar tercih edilmekte, T.T. şimdiki zaman -yor ekinde olduğu gibi, bildirme eki-tur, -dur, 3. t.ş. şimdiki zaman eki -du, görülen geçmiş zaman 1. ç.ş. eki -duk, 3. t.ş. öğrenilen geçmiş zaman eki -ptu, gelecek zaman 3. t.ş. eki -du gibi pek çok ek ince ve kalın sıra ayırdedilmeksizin tek şekilli olarak fiillere gelmektedir. Tabii bu durum sadece kalınlık-incelik uyumunu değil, diğer ses uyumlarını da büyük ölçüde etkiliyor. Yapım ekleri bakımından da durum pek farklı değildir.

keşgüz- (VII/52), *tijlik mā* (III/135), *kañçilik* (II/122), *olтий* (IV/70), *aşpez* (V/192), *tūğili* (II/16), *kelduk* (I/a) *ğaldi* (I/3), *multiñni* (IV/239), *bişida* (III/10), *eçiyiptu* (III/67) *işimğa* (IV/22), *deptu* (IV/16).

Bazı ünlü değişiklikleri de kalınlık-incelik uyumunu bozmaktadır.

başke (I/12), *qırindiş* (IV/114), *aşşimi* (III/97), *qaynişiğa* (VIII/116).

Kalınlık-incelik uyumunu bozan bu hususlara rağmen, bu uyumu sürdüren örnekler hiç de az sayılmaz.

1) Geniş bilgi için bkz. M. Mansuroğlu, Türkiye Türkçesinde Ses Uyumu, TDAY, 1959, s. 81-93

bire mīseñ (II/221), *kündüz* (II/213), *tukkan* (VII/22), *toğrı* (V/217), *sözlengen* (VI/74), *polā* (III/56) *hiliği* (II/160), *öydin* (III/9), *bulakka* (III/20), *tarkatkan* (VI/18), *kol yazma* (VI/24), *buğra* (VII/11), *köterse* (VII/65) v.b....

Bazı birleşik kelimelerde ise durum, kalınlık-incelik uyumu bakımından oldukça enteresandır. Kelime kök ve gövdeleriyle ekler arasındaki uyumsuzluğun aksine, birleşik kelimelerden bir kısmının tek sıralı bir kelime haline geldiği görülür.

bü gün (VII/7), *ü ye bü ye* (II/256), *yüz yişi* (IV/28), *tēret ilip* (V/24) *bü yüz* (II/15) *yinip kitip* (I/42) *muşın dağ* (II/303) v.b...

b) Alınma kelimelerde kalınlık-incelik uyumu:

Alınma kelimelerdeki ses değişiklikleri, genellikle bu uyumu kuvvetlendirecek şekilde oluşmaktadır.

sōbet (V/190) < sohbət, *tēvē* (I/13) < tebā, *zāyā* (II/319) < zāyi, *şāğirt* (II/242) < şākirt, *te-rekki* (V/12) < terakki, *tāzi* (V/236) < tāze, *ķavap* (II/284) < kebab, *reḥmet* (V/93), peķir (V/71) < fakir, mesül (II/50) < mes'ul, iziz (II/232) < aziz, dallal (V/57) < dellāl, *zörül* (VI/84) < zaruri, *vesiyit* (V/126) < vasiyet, *zından* (IV/43) < zindan (IV/43) ~ zindan, *tivip* (II/121) < tabib, *ḥencer* (IV/212) < hançer, *cavap* (II/230) < cevap, *vapā* (V/98) < vefā, *yēni* (I/28) < yāni, *callad* (II/196) < cellad.

Düzlük uyumu:

Türkçe kelimelerin ilk hecesinde düz bir ünlü (a, e, ı, i) bulunursa; takip eden hecelerde de, kalınlık-incelik sırası bakımından da uygun olan düz ünlü bulunur. Kalınlık-incelik uyumunu bozan ek-kök ilişkileri, düzlük uyumunu da büyük ölçüde bozmaktadır.

çıkıtk (I/8), *biriptu* (II/155), *balduğı* (II/281), *hapolap, çaptūsa* (IV/128), *pişiyop* (II/54).

Düzlük uyumunun korunduğu örnekler de şunlardır.

kançı (V/8), *ettigini* (I/61), *avğınistan* (I/70), *çıraylık* (II/149), *hemmini* (II/170), *digendin* (III/50), *birelemiseñ* (IV/167) v.b...

Düzlük uyumu T.T. yazı dili ve Anadolu ağızlarının önemli bir kısmında görülen ve son dönemlerde ortaya çıkan bir kuraldır. Halbuki, Kuzey ve Doğu Türkçesinde son hecede yuvarlak-

laştırma temayülü vardır. (1) Bu bakımdan yöremizdeki düzlük ve yuvarlaklık uyumları da Anadolu sahasındakinden çok daha geridir.

Yuvarlaklık uyumu:

Türkçe kelimelerin ilk hecesinde yuvarlak bir ünlü (o, ö, u, ü) bulunuyorsa, takip eden hecelerde ya düz geniş (a, e), ya da yuvarlak dar (u, ü) ünlülerden biri gelir: Bu ünlüler arasındaki düzeni şöyle bir tabloda göstermek mümkündür:

	İlk hecede	sonraki hecelerde
Düzlük	a	a, ı
Uyumu:	e	e, i
	ı	a, ı
	i	e, i
Yuvarlaklık	o	u, a
Uyumu:	ö	ü, e
	u	u, a
	ü	ü, e

ķotaz (I/28), *ulağ* (I/48), *ötkende* (I644), *töpüğe* (II/283), *ķoyğunumğa* (II/273), *jūsam* (III/26), *özteñ* (III/27), *oltūğandun* (III/30) *turuptu* (VI/16), *oğurğa* (V/110), *ħotun* (IV/231), *hoylusuda* (V/53).

Ek-kök ünlüleri arasındaki uyumsuzluk ve tek şekilli ekler bu uyumu da büyük ölçüde ihlal eder.

oyğatti (V/15), *boldi* (V/20), *bōğanlıķımızni* (II/19), *ulağlınıñki* (I/48), *pullırımiz* (I/51), *öltüygili* (IV/211), *ħocumğa* (V/18), *tōtünce künisi* (III/76).

orın (II/133) < orun, *öyliri* (II/143) < öyleri, *odi* (II/153) < oda, *uķılıķnıñ* (II/86) < uķalıķnıñ.

1) Ayrıntılı bilgi için bkz.

a) Necdet Mansuroğlu, Türkiye Türkçesinde Ses Uyumu, TDAY, 1959, s. 81-93

b) T. Banguoğlu, Türkçenin Grameri, İst-1974, s. 88-9

c) M. Ergin, Türk Dil Bilgisi, 5.b. s. 72-74

Sıra değiştirme:

Kelimede bulunan bütün ünlülerin, bir ünlü sırasından bir başka ünlü sırasına geçmesidir. Sıra değiştirme hadisesini üç ana başlıkta inceleyeceğiz.

Kalın sıradan ince sıraya geçiş:

İki veya daha çok heceden kurulu kalın ünlülü bir kelimenin bu ünlülerin yerini ince ünlülerin almasıdır.

tirip (I/22) < taraf, *yini* (I/30) < yana (EUTS, 283), *vetin* (VIII/18) < vatan, *ve tendiş* (VI/73) < vatandaş, *heştilik* (VI/51) < hastalık, *yyim* (II/61) < yarım, *yyilip* (VI/3) < yayılıp, *mēlim* (V/181) < malum, *biliğ* (IV/183) < balık, *zeyiplişip* (II/38) < zayıflaşıp, *eyni* (III/44) < aynı, *hama* (V/23) < hemen v.b...

İnce sıradan kalın sıraya geçiş:

İki veya daha çok heceden kurulu ince ünlülü bir kelimenin bu ünlülerinin yerini kalın ünlülerin almasına ince sıradan kalın sıraya geçiş denir.

Kalın sıraya geçişin örnekleri, ince sıraya geçiş kadar fazla değildir. Ancak şu bir kaç örneği vermekle yetineceğiz.

yıñnu (VI/60) < yigne (EUTS, 296), *yıñlap* (II/75) < yeñgi (DLT I, 376...), *munęuz* (VIII/23) < müñgüz (DLT I, 504).

Düz sıradan yuvarlak sıraya geçiş:

En az iki heceli bir kelimedeki düz ünlülerin yuvarlak ünlüye dönüşmesine, düz sıradan yuvarlak sıraya geçiş denir. "b, m, p, v" dudak ünsüzleri, komşu düz ünlüleri yuvarlaklaştırma etkisine sahiptir. Derlediğimiz metinlerde bu ünsüzlere ilaveten "r, t, n" ünsüzlerinin de yuvarlaklaşmaya sebep olduğu görölmektedir.

ürük (I/67) < erik, *puşurup* (II/33) < pişirip, *tömür* (VI/60) < temir (EUTS, 233), *tono* (V/122) < tandır, *sövgü* (V/83) < sevgi, *tomo* (II/238) < tamar (EUTS, 222), *süpüt* (II/7) < sıfat, *zörül* (VI/84) < zaruri, *jutuk* (IV/40) < yırtık, *tuvuğ* (VIII/17) < tabak.

Ünlü değişimleri:

Her hangi bir sebeple bir ünlünün farklı bir ünlüye dönüşmesine ünlü değişmesi diyoruz. Ünlü değişimleri üzerindeki en önemli sebepler ünsüzlerin ünlülere etkileri ve bir ünlünün komşu hecedeki bir başka ünlüye etkisi olarak özetlenebilir.

Ünlü değişimlerini, Anadolu ve Rumeli ağızlarında yaygın olma durumlarıyla, mukayeseli olarak incelemek istiyoruz. Bu konuda iki kaynaktan faydalanacağız. Birincisi A. Caferoğlu, *Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişimleri*, TDAY 1964, s. 1- 33. İkincisi daha yeni bilgilerle takviye edilen T. Gülensoy, *Kütahya ve Yöresi Ağızları*, TDK yay. 1988.

Kalın ünlülerin incelenmesi:

1) a > e : örnekleri pek çoktur. Bu değişim sebebiyle bazan sıra değişikliği, bazan da uyum bozulması, ortaya çıkmaktadır. Alıntı ve Türkçe kelimelerde yaygın olarak görülür.

Anadolu ağızlarında ise daha fazla doğu illeri ve sahil boyu ağızlarında görülmekle beraber, diğer yörelerde de yaygındır.

Yarkend ağızında rastlanan örnekler şunlardır:

tehrir (VI/34) < tahrir, *tahte* (V/9) < tahta, *serp id-* (II/190) < sarf et- *kençükülük* (I/70) < kançülük, *hesti* (VI/26) < hasta, *hesen* (VII/11) < Hasan, *hul* (II/318) < hal, *hejli-* (II/194) < harca-, *heç* (IV/82) < halk, *hec* (V/72) < hac, *iziz* (V/32) < aziz, *ğazep* (V/201) < gazap, *ğeyri* (VI/66) < gayri, *ehval* (II/302) < ahval, *ēzen* (III/151) < ezan, *emiliyet* (VI/63) < ameliyat v.b....

2) a > i: İlk, orta ve son hecelerde yaygın olarak tespit ettiğimiz bu ünlü değişimi, ince sıraya geçişin ilk basamağı sayılabilir.

Anadolu ağızlarında ise az rastlanan bir ünlü değişimidir. Caferoğlu ve Gülensoy'da ancak bir kaç örneği verilen bu ünlü değişiminin, metinlerimizdeki örnekleri hiç de az sayılmaz.

isip (III/177) < asip, *it* (III/3) < ad, *kiştip* (III/174) < kitab, *mil* (I/12) < mal, *biğ* (V/36) < bağ, *ğizithani* (VI/32) < gazeteane, *iziz* (II/232) < aziz, *īriğ* (II/283) < ark, *itip* (II/313) < atıp, *içil-* (VI/11) < açıl-, *iğ-* (VI/2) < ak, *içiptu* (II/20) < açiptu, *işip* (II/166) < aşıp.

3) ı > i: Yörede görülen inceme temayülüne bağlı olarak ı > i değişiminin örnekleri de fazladır. İlk, orta ve son hecelerde görülebilir.

Anadolu ağızlarının çoğunda da yaygın ve kesin olarak görülür. Azeri ağızı etkisiyle Terekeme

boyunun ağzında özellikle alıntı kelimelerde yaygın olarak görülür.

Ayrıca diğer Kars ağızlarında da yaygındır. Kars, Ardahan, Posof yerli ağızlarında da son seslerde yaygın bir i'leşme temayülü vardır. (1)

Derlediğimiz metinlerdeki örnekleri verelim:

kil- (II/3) < kıl-, *kılıç* (II/127) < kılıç, *karşi* (VIII/51) < karşı, *jilan* (III/10) < yılan, *hāzir* (III/5) < hazır, *hınim* (III/38) < hanım, *çinā* (III/177) < çınar, *esir* (V/1) < asır, *çı y-* (II/218) < gir-, *bisil-* (V/74) < basıl-, *haci* (VI/28) < hacı, *yıkin* (II/10) < yakın, *yaḥşi* (II/254) < yahşı.

4) **u > ü**: İnce seslerin tercihini bu iki ünlü arasında da görüyoruz. Anadolu ağızlarında bu ünlü değişimi seyrek olarak görülmektedir. (2)

Örneklerimiz şunlar:

yūsūv (VI/21) < Yusuf, *müellim* (VI/11) < muallim, *püt* (IV/13) < put, *tüymüş* (II/101) < turmuş, *bü* (II/256) < bu.

İnce Ünlülerin Kalınlaşması:

1) **e > a**: Alıntı kelimelerde örneklerine sık rastladığımız bir ses değişikliğidir.

Anadolu ağızlarından Kütahya yöresi ağızlarında sık rastlanmaktadır. Balkan ağızlarında da yaygındır.(3)

Metinlerimizden seçtiğimiz örnekler şunlardır:

mata (II/91) < meta, *meden* (VI/55) < maden, *misapirhana* (I/88) < misa-firhane, *gadalık* (II/4) < gedalık, *dava* (VI/53) < deva, *bala* (II/117) < bela, *amal* (II/259) < amel, *amanet* (V/207) < emanet, *asas* (V/54) < esas.

2) **e > ı**: Metinlerimizde iki örneğini tespit edebildiğimiz bu ünlü değişimi Anadolu ve Rumeli ağızlarında da az rastlanan bir ses hadisesidir. (4)

opıraturluk (VI/63) < operatörlük, *pervanı* (I/80) < pervane

1) A.B. Ercilasun, Kars İli Ağızları, Ankara-1983 gari, yaşlı, zamani, v.b....

3) ataş < ateş, baraba < beraber (Kütahya) sevma < sevme (Balkan ağızları)

2) Caferoğlu, bu değişiklikle ilgili örnek vermemiş.

4) Gülensoy ise Anadolu'nun pek çok yerinde rastlanan şeyh > şık örneğini vermiş

3) **i > a**: Metinlerimizde bir örneğini tespit edebildiğimiz bu ünlü değişimin Anadolu ağızlarında da bir örneği gösterilmiş; *vallahi > vallaha*

Bizim örneğimiz ise;

hazanı (III/110) < hazine

4) **i > ı**: Derlediğimiz metinlerde çok sayıda örneğine rastladığımız bu ünlü değişimi Vidin Türk ağızında, Bulgaristan Türk ağızlarının Doğu bölgesinde birinci ve son kapalı hecelerde olmamak üzere, gelişigüzel **i > ı** değişmesi normal bir kural durumunda görülmektedir. Kars ili ağızlarında bir iki örneği verilmiş, Kütahya Yöresi Ağızlarında ise *nişan > nişan* örneği verilmiş.

Polatlı Kırım Türkçesi Ağızında (1) pek çok örneği olan bu değişiklik, Barköl Kazak Türkçesinde (2) ise bir kaç örnekte görülmektedir.

Bizdeki örnekleri şunlardır:

on miñ (II/82) < miñg (DLT I, 243) *sıñ-* (III/265) < sin-, *ış* (II/70) < iş, *āhur* (III/152) < ahir.

5) **i > u**: Metinlerimizde sadece bir örneğini tespit edebildik:

çupt (III/94) < çift

Anadolu ağızlarında ise örnekleri yaygındır. (3)

6) **ü > u**: Metinlerimizde bir tek örneği var: *zumuret* (IV/31) < zümürrüd.

Anadolu ağızlarında ise Karadeniz yöresinde bir kaç kelimedede rastlanıyor **üç > uş** gibi...

Geniş Ünlülerin Daralması:

1) **a > ı**: Bu değişimin örnekleri Türkçe kelimelerde fazlaca bulunmaktadır. Orta veya son hecede görülmektedir. Anadolu ağızlarındaki örnekleri de fazladır. (4)

1) Zühal Yüksel, *Polatlı Kırım Türkçesi Ağızı*, TKAE yay. - 1989

2) Ferhat Tamir, *Barkölden Kazak Türkçesi Metinleri*, TKAE - 1989

3) Caferoğlu'nun tespitleri şöyle: *elduvan, merduvan, uçun, benum, senun*
(Karadeniz yöresi) v.b.

4) *yapıcam < yapacağım* (Giresun), *gınıya < kınaya* (Nevşehir)

Yöremizdeki örnekleri sıralayalım:

yalık (IV/220) < *yalak*, *yatık* (IV/217) < *yatak*, *uyğurcı* (V/62) < *uygurca*, *tehi* (V/226) < *daha*, *ah* (V/225) < *ala*, *almı* (VIII/20) < *elma*, *atı* (II/23) < *ata*, *yış* (I/2) < *yaş*, *yıkınlış-* (V/7) < *yakınlaş-*

2) **a > i**: Derlediğimiz metinlerde ilk, orta ve son hecelerde görülür. Özellikle bazı eklerin 'i'lisi tercih edilmektedir. Anadolu Ağızlarında ise özellikle orta hecelerde rastlanan bir ses değişikliğidir (1).

Yöremizdeki bazı örnekleri şunlardır:

bisil- (VI/74) < *basıl-*, *içil-* (VI/11) < *açıl-* *oyni-* (VIII/16) < *oyna-*, *çiç* (III/37) < *saç*, *cin* (II/28) < *can*, *biş* (I/ başlık) < *baş*.

3) **e > i**: Yöremizde çok sık rastlanan ve e ile de yakın ilgisi bulunan bir ünlü değişikliğidir. e sesini tanıtırken bu hususu açıkladığımız için burada üzerinde fazla durmuyoruz.

Türkçe kelimelerde yaygın olduğu kadar, alıntı kelimelerde de sık sık rastlanır.

Anadolu ağızlarında da özellikle orta hecede çok rastlanan bir ünlü değişikliğidir (2).

Yöremizdeki örnekleri sunuyoruz:

yimik (I/64) < *yemek*, *yitiş* (II/322) < *yetiş-*, *vēdi* (V/135) < *vade*, *sevib* (V/160) < *sebeb*, *sermāyi* (VII/41) < *sermaye*, *sāzendi* (II/151) < *sazende*, *risim* (I/89) < *resim*, *perdi* (VII/61) < *perde*, *niyit* (VIII/16) < *niyet*, *āpirin* (VI/70) < *aferin*, *mitir* (I/56) < *metre*, *muhabbit* (II/281) < *muhabbet*, *deptir* (VI/15) < *defter* v.b...

4) **o > u**: Yöremizde örnekleri bulunan bir ünlü değişmesidir.

Anadolu ağızlarında da yaygındır. (3)

Metinlerimizdeki örnekler şöyledir:

ulā (I/22) < *onlar*, *peylesup* (VI/65), *feylesof*, *buzmañ* (II/69) < *bozmayın*, *tohtur* (V/13) < *doktor*, *tuğul* (II/169) < *toğul-*

1) buriya, şuriya yapicek (Afyon / Dinar), babiyi (Urfa) v.b.

2) geyicek (Manisa), tenike (Uzunköprü), gecı (Denizli) v.b.

3) uva < ova (Çankırı), uralı < oralı (Engin) guvala- < kovala- (Ankara)

5) o > ı: Anadolu ağızlarında da çok az örneği olan (1) bu ünlü değişikliğinin metinlerimizde bir örneğini tespit edebildik:

cık (II/14) < çok

6) ö > ü: Metinlerimizde ancak iki örnek bulabildik: *propüsür* (VI/42) < profösör, *ügen-* (II/261) < öğren-

Anadolu ağızlarında da pek seyrek olmasına karşılık Balkanlarda, özellikle Bulgaristan Türk ağızlarında çok sık rastlanan bir ses değişikliğidir. (2)

Dar ünlülerin genişlemesi:

1) ı > a: a > ı örneğinin çok fazla olmasına rağmen bu ünlü değişimiyle ilgili ancak iki örnek verebiliyoruz:

jağap (III/40) < yıkıp, *yağaç* (I/60) < yığaç (K.B. indeks, 538)

Anadolu ağızlarında örneği azdır (3)

2) ı > e: Metinlerimizde bir tek örneğini bulduk:

yardem (IV/46) yardım.

Anadolu ağızlarında da az rastlanan bir ünlü değişmesidir. (4)

3) i > e: Öneklerine nispeten bol rastladığımız bir ünlü değişmesidir.

kêke (V/12) < kerki (DLT I, 430) *hessi* (VII/41) < hisse, *eresto* (VI/66) < Aristo, *derah* < (IV/175) *diraht*, *çine* (III/85) < çini.

Karaman ve Terekeme ağızında, başta ve ortada görülmektedir. (5)

1) yih mı < yok mu (Afyon), horız < horoz (Urfa)

2) ölç- > ölç-, üde- > öde-, ümer > ömer v.b.

3) Caferoğlu üç örnek vermiş: garlanguş < kırlangıç (Bafra), ahar k < ahır (Denizli),

fırtına < fırtına

4) hers < hirs (Sivas, Tokat), sadeş < sağdıç (Soma)

5) eğdam < idam (Erzurum), hekaye < hikaye (Burdur), cered < cirid (Kars)

4) u > a: Örnekleri yeterince vardır.

mā (II/218) < bu, *yoğān* (II/75) < yogun (EUTS 301), *oyan* (II/52) < oyun, *otan* (III/207) < *otuñ* (DLT I, 14...), *oğal* (II/23) < ogul, *oltāsa* (III/41) < oltursa

Anadolu ağızlarında az örneği vardır. (1)

5) u > o: Metinlerimizde bir örneğine rastladık:

kozi (IV/222) < kuzi (DLT I, 7)

Anadolu ağızlarında çok rastlanan bir ünlü değişimidir. (2)

6) u > ö: Bir örnek verebiliyoruz.

kōriğap (III/43) < kuh -i kaf

Anadolu ağızlarında örnekleri epeyce fazladır. (3)

7) ü > ö: Bu ünlü değişikliğinin de örneği pek azdır.

hōrmit (II/86) < hürmet

Anadolu ağızlarında ise daha yaygın bir ses hadisesidir (4).

Düz ünlülerin yuvarlaklaşması:

1) a > o: Özellikle ilk hecede rastlanan yaygın bir ünlü değişmesidir. Alıntı kelimelerde de, Türkçe kelimelerde de yuvarlaklaştırma etkisi olan b, m, v dudak ünsüzleriyle birlikte k, ş, t tonsuz ünsüzlerinin de bu ünlü değişikliğine etki eden komşu ünsüzler olduğu dikkati çekiyor.

toş- (II/97) < taş-, *toñıştır-* (III/194) < tanıştır- *yotkı* (VIII/1) < *yatıgu* (EUTS 290), *savur-* (II/35) < sovr-, *ō* (III/89) < av, *koşuk* (IV/188) < *kaşuk* (DLT I, 383), *koğun* (IV/121) < kagun (DLT I, 15...) *koğul* (IV/220) < kabul.

Anadolu ağızlarında da dudak ünsüzlerinin a > o değişmesine yol açtığı görülmektedir (5).

1) *mācir* < muhacir (Isparta), *doğan-* < dokun- (Gaziantep)

2) *osan-* < usan (Gaziantep), *barot* < barut (Rize) v.b.

3) *mōhtaç* < muhtaç (Gaziantep), *bōñ* < bugün (Soma) v.b.

4) *özenge* < üzengi (Balıkesir), *höcüm* < hücum (Çankırı), *löküs* < lüks (Kütahya)

5) *boba* < baba (umumi ağız), *dōvil* < davul (Bartın), *popaz* < papaz (Uzunkalç)

2) a > u: Yeterince örneği olan bir ünlü değişmesidir.

uka (I/2) < *ağa* (EUTS, 9), *kõçu* (IV/24) < *koça*, *juçuri* (VI/73) < *yukarı*, *balu* (II/22) < *bala*, *ķuluk* (II/250) < *kulak*, *tamğutaş* (I/15) *tamgataş*.

Anadolu Ağızlarında çok sık görülen bir ünlü değişmesi değildir. (1)

3) e > ö: Tespit ettiğimiz örneklerin tamamı dudak ünsüzü "v" etkisiyle ve bu ünsüzün düşmesi sebebiyle genellikle ö şeklinde ortaya çıkmıştır.

ör- (III/77) < *evir-* *dölet* (II/77) < *devlet*, *sövgünü* (V/83) < *sevgili*, *töge* (I/29) < *teve* (EUTS, 235), *çöyi* (II/77) < *çevre*, *çövgilep* (II/9) < *çevgilep*

Anadolu ağızlarında da bu ünlü değişikliği dudak ünsüzleri etkisiyle ortaya çıkmaktadır. (2)

4) e > ü: Yuvarlaklaşma temayülü sebebiyle epeyce örneği vardır:

höcrü (II/121) < *hücre*, *jüjüp* (II/274) < *gezip*, *tügü-* (I/93) < *tüke-*, *ügün* (II/81) < *öğren*, *ürük* (I/67) < *erik*, *töşük* (VIII/6) < *teşik*, *hünür* (VI/77) < *hüner*.

Anadolu ağızlarında örnekleri azdır (3).

5) i > ö: Bir tek örneğini bulabildik:

dö (III/7) < (F.) *div*.

Anadolu ağızlarında da az rastlanır. (4)

Yuvarlak ünlülerin düzleşmesi:

Derlediğimiz metinlere göre yörede çeşitlilik gösterdiği anlaşılan bu ünlü değişiminin örneği azdır.

1) o > a: *a* (II/142) < *o*, *ķaminist* (VII/25) < *kominist*, *aptuvuz* (I/8) < *otobüs*.

Az sayıda örnek verebildiğimiz bu değişme, Anadolu ağızlarında da az rastlanan bir ses hadisesidir. (5)

1) *pahlavu* < *baklava* (Nevşehir), *portuķal* < *portakal* (Isparta)

2) *pöhlivan* < *pehlivan* (Ordu), *çömber* < *çember* (Sivas), *dövlet* < *devlet* (Nevşehir)

3) *şöliü böliü* < *şöyle böyle* (Kütahya), *böcüh k* < *böcek* (Kars)

4) *çömen* < *çimen* (Rize)

5) *iliman* < *liman* (Afyon), *cacuh* < *çocuk* (Kastamonu)

2) o > i: *platin* (VI/66) < *platon*

Ancak bir örneğini bulabildiğimiz bu ünlü değişmesi Anadolu ağızlarında da çok nadirdir. (1)

3) u > ı: *toğrı* (V/37) < *toğru* (EUTS, 243)

Metinlerimizde bir örnek bulabildik. Anadolu ağızlarında ise örneği oldukça fazladır. (2)

4) u > i: *oltymiş* (IV/70) < *olturmuş*, *cumhıriyiti* (VIII/16) < *cumhuriyeti*,

İki kelimeyle örnekleyebildiğimiz bu ünlü değişikliği Anadolu Ağızlarında ise ancak Trabzon ve Rize ağızlarında yaygın olarak görülür. (3)

5) ü > e: Bu bölümdeki diğer ünlü değişmelerine nispetle örneği daha fazla olan bir ünlü değişikliğidir.

söget (IV/183) < *söğüt*, *könel* (VIII/20) < *könül* (DLT I, 69), *jügen* (II/76) < *yügün* (DLT III, 144).

Anadolu Ağızlarında ise daha az rastlanmaktadır. (4)

6) ü > i: Örnekleri bulunan bir ünlü değişimidir:

kiçik (IV /73) < *küçük*, *üliš-* (II/42) < *ülüş-*, *yigi* (II/226) < *yigü* (EUTS, 296)

Anadolu ağızlarında ise Rize ve Trabzon ağızlarında görülür. (5)

Derlediğimiz metinlere göre yöremizdeki ünlü değişim tablosu şöyledir:

a > e, ı, i, o, u

e > a, ı, i, ü, ö

ı > a, e, i, u

i > a, e, ı, ö, u

o > a, ı, i, u

u > a, ı, i, o, ö, ü

ü > e, i, ö

1) *likonta* < *lokanta* (Trabzon)

2) *mıhdar* < *muhdar* (Ankara), *çapıt* < *çaput* (Denizli), *ķabıķ* < *kabuk* (Urfa), *armıd* < *armud* (Kars)

3) *yolciyim* < *yolcuyum* (Rize), *puldi* < *buldu*, *olmiş* < *olmuş* (Trabzon)

4) *yeri-* < *yürü-* (Gaziantep), *ĝına güne* < *gına günü* (Kütahya)

5) *bitün* < *bütün*, *üstine* < *üstüne* (Rize), *tüşindi* < *düşündü* (Trabzon)

Bu tablodaki değişiklikleri Şu b6l6mler altında incelendi:

Kalın 6nl6lerin incelenmesi

İnce 6nl6lerin kalınlaşması

Geniş 6nl6lerin daralması

Dar 6nl6lerin genişlemesi

Düz 6nl6lerin genişlemesi

Yuvarlak 6nl6lerin d6zleŐmesi

İlgili b6l6mlerde Anadolu Ağızlarındaki ses değişikliklerinin durumu belirtildiği iin, ayrıca bir tablo mukayesesine gerek g6r6lmemiŐtir.

6nl6 d6Őmesi:

Komşu bir 6nl6 veya 6ns6z6n etkisiyle kelimenin b6nyesinden bir 6nl6n6n d6Ő6r6lmesi hadisesidir.

Ortaya ıkıŐı bakımından bir ka b6l6mde incelenmesi m6mk6nd6r.

Umumi T6rke'nin en 6nemli ses hadiselerinden biri olan orta hece 6nl6s6n6n d6Ő6r6lmesine y6rede de sık rastlanır.

tiypide (III/195) < tarafıda, *ęaysi* (II/31) < ayusı (DLT I, 31), *boynunu* (II/41), *ağzıği* (II/184), *ęevrim* (II/290) < haberim, *iŐk* (V/81) < eŐik (DLT I, 42), *oği* (II/55) < oa (DLT I, 64) *6mr6m* (V/166) < 6m6r, *arlı* (II/165) < aralı, *ęazni* (II/269) hazine, *iytip* (II/170) < ayıt- (DLT I, 215) *oyna-* (II/26) < oyuna,

Sık tekrar edilen komşu hece 6nl6lerinden birinin d6Öt6ę6 g6r6lmektedir.

yirmiğa (I/64) < yirmiğa, *ęutlā* (II/287) < kurtular, *ęutluptu* (IV/178) < ękurtuluptu, *t6piske* (I/60) < t6pisike

Başta ve sonda aŐınmayla d6Ően 6nl6lere de iki 6rnek veriyoruz.

nāhiy (VII/29) < nahiye, *ęiz* (IV/7) < ağiz

Sızıcı, patlayıcı, akıcı, yarı 6nl6 bazı 6ns6zlerin yanındaki 6nl6lerin d6Őmeye yatkın olduğu g6r6lmektedir.

muayni (VI/53) < muağene, *ęayt-* (VI/65) < kayıt- *kaptalizm* (VII/39) kapitalizm, *aŐnu* (IV/206) < āŐinā

Kaynaşma sebebiyle düşen ünlülere de birkaç örnek veriyoruz:

işkk eyelenni (II/153), *işkk üz* (II/192) *atā nı* (II/277)

Ünlü türemesi:

Çoğu yabancı kelimelerde görülen bazı ünsüzlerin başta, ortada ve sonda; bir ünlüyle veya ünsüzle bir arada söylenememesinden doğan bir ses hadisesidir.

Derlediğimiz metinlerde şu örnekleri tespit ettik:

haşāmetlik (II/144) < haşmetli, *urus* (VII/25) < Rus, *īrik* (II/283) < ark.

Şu örneklerde de bir ünlü yer değiştirmesi hadisesine benzer türeme hadisesi görülür.

ağır- (IV/11) < agrı-, *sebri kıl-* (II/191) < sabır kıl-

Ünsüzler

Ünsüzler, ses yolunun genel olarak daralma, bazen de kapanıp açılma durumlarında çıkan seslerdir.

Derlediğimiz metinlere göre Yarkend ağzında şu ünsüzler bulunmaktadır:

b, c, ç, d, g, ğ, h, ħ, j, k, k̇, l, m, n, ñ, p, r, s, ş, t, v, y, z.

Umumi Türkçe'nin ünsüzlerinden olan f ünsüzü yörede kullanılmamaktadır.

Bu ünsüzlerden farklı özellikleri olanlar şunlardır.

ğ ünsüzü:

Patlayıcı, tonlu bir art damak ünsüzüdür. Genellikle kalın sıralı kelimelerde bulunur. E. T'den gelen ve Arapça Farsça kelimelerde aynen korunan ğ ünsüzleri dışında, *h>ğ*, *k>ğ* değişiklikleri ile de ortaya çıktığı görülmektedir.

E.T'den gelen ve Arapça, Farsça kelimelerde korunan ğ ünsüzleri ileride ayrıca inceleneceğinden, burada sadece *h>ğ*, *k>ğ* değişikliği örneklendirilecektir:

k̇->ğ-:

ğaldi (I/3) < k̇aldi, köriğap (III 143) < kuh-i k̇af, ğop (II/157) < k̇op-

-k̇->-ğ-

misğal (VIII)/25) < miskal, māğul (II/132) < mākul, kaşğā (I/8) < Kaşkar, k̇ısķı (VII/9) < k̇ısğa (EUTS, 76)

h ünsüzü:

Tonlu, sızcı bir küçük dil ünsüzüdür. Umumi Türkiçede yaygın olmayan bu ünsüz daha çok akıntı kelimelerde ve ağızlarda görülür.

Aslî h ünsüzünün görüldüğü örnekler şunlardır!.

yaḥşi (II/254) < DLT I, 64..., ḥapol- (IV/133) "üzül-", çahçahçı (II/248) "şakacı", toḥtalla- (II/45) "dur-"

Alıntı kelimelerde aslî *h* ; *hızmet* (II/27) gibi bir kaç örnekte görülür.

Türkçe kelimelerde *k, k̇ > h* değişiklikleri ile ortaya çıkan çok sayıda *h* ünsüzü vardır.

aḥşamgıçtı (I/23) "akşama kadar", *ḥotun* (II139) < *katun* DLT I, 138... *eḥeḥ* (I/27) < erkek *kıḥ* (II/90) < kırk, *ḥan* (VI/38) < *қан* DLT I, 192..., *oḥsa-* (IV/115); *aḥşam* (I/123). *kıḥçı* (II184) "yoğurtçu", *paylaḥçı* (II/212) "takipçi"

Alıntı kelimelerde *h* ünsüzüne vereceğimize örnek Anadolu ağızlarında da yaygındır.

doḥtur (VI/86) < doktor

ñ ünsüzü:

Tonlu, genzel bir yumuşak damak ünsüzüdür. T.T. yazı dilinde kullanılmayan, fakat umum Türkçede yaygın olan *ñ* ünsüzü Yarkend ağızında da çok kullanılır.

İlgi (genitif) eki *+nuñ, +niñ* şeklindedir.

unuñ çün (III/203), *bizniñ* (III/17), *miniñ* (IV/16) v.b...

Şahıs zamiri yönelme (datif) hali; *maña* (II/b) v.b...

E.T'den gelen unsurlar ayrı bir bölüm halinde incelenecektir. Fakat burada yeri geldiği için E.T.'den itibaren Yarkend ağızında korunan ve yaygın olarak kullanılan *ñ* ünsüzüyle ilgili örnekleri ve riyoruz:

yũñla- (II/75) "yenile-" < *yeñgi* (DLTI, 376), *teñ* (II/42) "birlikte" < *teñg* (DLT III, 355), *sıñ* (II/265) "sin-, yara-" < (DLT III155) *oñ* (IV/53) " sağ" < *oñg* (EUTS, 151), *buluñ* (II/17)"taraf" < *buluñg* (EUTS, 53), *keñeyt-* (VI/25) < *keñg* (EUTS, 105), *muñ* (III/152) "bin" < *miñg* (EUTS, 130) *eñlik* (III/101) " allık" < *eñg*: yüz (YTS, 83)

Ünsüz değişikliği ile ortaya çıkan *ñ* ünsüzü: *çiñ* (I/13) < Çin, *añla* (II/7) < anla-, *tuñ* (III/123) "bidon" < tun (DLT III, 137), *yıñnu* (VI/60) < yigne (EUTS, 296), *miñ-* (I/12) < min- (EUTS 130), *tañ* (II/119) < tan (DLT III, 157)

Ünsüz uyumu:

Bazı istisnaları bulunmakla beraber derlediğimiz metinlere göre, yöredeki ünsüz uyumu kuvvetli görünmektedir. Sıfat-fiillerin (partisip), zarf-fiillerin (gerindium), hal eklerinin tonlu, tonsuz şekilleri vardır. Buna rağmen konuşanın şahsi tasarrufundan da kaynaklanabilecek sebeplerden dolayı bu uyu

mun bozulabildiği görülmektedir.

Yaygın olarak görülen ünsüz uyumunu gösteren bazı örnekler,

çıkkan (I/31), *başka* (II/40), *devāzıstın* (II/96), *istetkendin* (III/141), *bağğa* (III/38) *emgen* (IV 72), *qallışka* (IV/86), *gümbez* (IV/117), *izdep* (IV/ 133), *esirlerde* (IV/1), *turuptu* (V/16),

Ünsüz uyumunun bozulduğu örnekler daha çok kök, gövde; ek ünsüzleri uyumsuzluğu olarak ortaya çıkıyor.

boyunçe (VI/163), *qılmağlık* (VII/23), *aqıltı* (IV/120), *yolçi* (V/86)

Tonlulaşma:

Tonlu ünsüzler, gırtlaktan gelen tonlu bir soluk akımı ile birlikte ses yolunun kapanmış veya daralmış bir noktasından çıkan ünsüzlerdir.

Tonlulaşma olayı, tonsuz bir ünsüzün tonlu bir ünsüze dönüşmesidir.

Tonlu ünsüzler şunlardır: *b, c, d, g, ğ, h, j, l, m, n, ñ, r, v, y, z.*

Tonsuz ünsüzler şunlardır: *ç, f, h, k, k̄, p, s, ş, t.*

k > ğ ünsüz değişmesi *ğ* ünsüzü, *k, k̄ > h* değişikliği *h* ünsüzü incelenirken anlatıldığından burada tekrar edilmeyecektir. Diğer tonlulaşma olayları ve örnekleri şunlardır:

- 1) -h-> -y-: *mūyitī* (VII/21) < muhiti
- 2) -h > -y: *günāy* (IV/95) < günah
- 3) -t > -d: *deg* (II/188) < teg (Türk Dilinde edaltlar)
- 4) -t- > -d-: *emde* (II/38) < emti (ETG, 264)
- 5) -t- > -d: *asdıda* (II/187) < ast
- 6) -k̄ > -ñ: *çoñ* (II/21) < çok
- 7) -s- > -z-: *sasluq̄* (I/23) < sazlık
- 8) -s > -z: *miraz* (VI/123) < miras
- 9) -f > -v: *yūsüv* (VI/21) < yusuf
- 10) ç- > c- : *cıq̄* (II/14) < çok
- 11) -ç- > -c-: *tāci* (II/165) < taç, ünlü ünsüz benzeşmesiyle

Tonsuzlaşma:

Tonsuz ünsüzler, gırtlaktan gelen tonsuz bir soluk akımıyla birlikte ses yolunun kapanmış veya daralmış bir noktasından çıkan ünsüzlerdir.

Tonlu ünsüzlerin, tonsuz ünsüzlere dönüşmesine tonsuzlaşma denir.

1) **b- > p-:** Yağın olarak görülen bir ünsüz değişmesidir. Dar veya darlaşmış ilk hece ünlülerinin yanındaki *b* 'lerin *p* 'ye dönüştüğü görülmektedir. Örnekleri şunlardır:

püt- (I/40) < bit-, *pıçak* (II/113), < bıçak, *pık-* (III/147) < bak-, *piş* (II/40) < baş, *puçuk* (III/83) < buçuk, *put* (III/124) < but (EUTS, 55), *pütün* (II/25) < bütün.

2) **-b- > -p-:** *tapançı* (V/ 82) < tabanca

3) **-b > -p:** Arapçadan alınan kelimelerde görülen son ses *b* ünsüzleri büyük ölçüde *-p* ünsüzüne dönüştürülmektedir. Uygur Türkçesi yazı dilinde de Arapça kelimelerdeki *-b* ünsüzleri *-p* ünsüzüne dönüştürülmektedir.

İnkılap (VII/ 51), *kıştap* (VI/81), *mektep* (II/63), *tivip* (II/121) < tabib, *gayip* (III/ 131)

4) **ğ- > k- :** *kırıklık* (II/56) *ğariplik*

5) **-ğ- > -k-:** *çağırt-* (II/121) < çağirt-

6) **-ğ > -k:** *tolğak* (V/95) < tolğag (DLT II, 288)

7) **-g > -k:** *tirik* (II/245) < tirig (EUTS, 240)

İki tonsuz arasında görülen ünsüz değişikliği :

1) **k- > ç-:** Arka damakta teşekkül eden k- tonsuz ünsüzünün teşekkül noktası, öne kayarak ç- tonsuz ünsüzüne dönüşmüştür.

Bu ünsüz değişikliği bir- fiilinin iki farklı söylenişinde ve bir türemişinde tespit edildi.

çiy- (II/218), *çiy* (II/95) < kir-, *çiriş* (V/147) < *kiriş* (III/43); giriş kelimesinin iki şekli de mevcuttur.

2) **t- > d-:** *tijlik* (III/135) < dinç (YTS/68)

3) **-t- > -d-:** *idip* (II/190) < it- (ünlü ünsüz benzeşmesiyle)

4) **-t > -d:** Arapça-Farska kökenli kelimelerin *-d* ünsüzleri T.T'nde ve Anadolu ağızlarının pek çoğunda olduğu gibi, Uygur Türkçesi yazı dilinde ve Yarkend ağzında da çoğunlukla *-t* ünsüzüne dönüştürülmektedir.

cellat (III/6) < *cellad*, *cihat* (VII/24) < *cihad*, *evlat* (V/142) < *evlad*, *mekset* (II/318) < *mak-sad*, *şāgırt* (III/242) < *şâkird*

Sızıcılaşma:

Sızıcı ünsüzler, ses yolunun bir noktada daralması ve gırtlaktan gelen soluk akımının, hışırtı çıkararak sızmasıyla meydana gelen ünsüzlerdir.

Sızı ünsüzler şunlardır: *f,ğ,h,h,h,j,s,ş,v,z*

Derlediğimiz metinlerde sızıcı ünsüze dönüşen ünsüzler şunlardır:

1) *y->j-*: Yarkend ağzında bu ünsüz değişikliğinin çok yaygın ve yerleşmiş olduğu görülmektedir. *y - > j -* değişikliğinin komşu ünlülere göre durumu şöyledir:

ı,i düz dar ünlüleri yanında:

jil (I/1) < *yıl*, *jigit* (V/139) < *yiğit*, *jiğlı-* (V/106) < *yığla-*(DLTI, 272), *jilan* (III/10) < *yılan*
jitim (II/37) < *yetim*, *jiğın* (VII/38) < *yığın*, *jiğ-* (II/62) < *yık-*, *jiğ-* (II/109) < *yığ-*, *jiğiyim* (I/35) < *yigirmi*

u,ü yuvarlak dar ünlüleri yanında:

jutuk (IV/40) < *yırtık*, *juğur-* (II/314) < *yüğü-* (DLTI, 360) *jut-* (II/84) < *yut-*, *jük* (V/175)
< *yük*, *juğuri* (II/73) < *yuğuru* (DLT. III, 180), *jügen* (II/76) < *yükün* (EUTS, 306)

a-e düz geniş ünlüleri yanında;

jağ- (III/40) < *yık-* *jē* (I/36) < *yer*

y > j değişikliği görülen uğramış pek çok kelimenin *y-* ünsüzünün korunduğu şekilleri de vardır. *yē* (I/8), *yığlaşma* (VII/5), *yitim* (II/36)

2) *-d > -z*: *gümbez* (II/9) < *günbed*

3) *-ç,-c > -J*: *vēj* (II/135) < *veç* (II/128) ~ *vēc* (II/26), *mejbur* (V/142) < *mecbur*, *vişdan* (V/99) < *vicdan*, *hejli* - (II/194) < *harca*

4) *b-> v-*

Uygur Türkçesi ve diğer bazı doğu şivelerinde olduğu gibi Yarkend ağzında da ön seste *b* korunmuştur. Uygur Türkçesini T.T'sinden ayıran en önemli ses özelliklerinden biri şüphesiz bu ön ses teki *b* ünsüzüdür.

Bazı kelimelerde ise belli bir kurala bağlı olmaksızın *b* - ünsüzünün bir diğer dudak ünsüzü

olan *v-* ye dönüştüğü görülmektedir.

bī yol- (II/60) < bir bol-, *vakır* - (III/90) < bağır- *öy-vak* (II/158) ev-bark, *yüz yişi* (IV/28) < yüzbaşı

5) -b->-v-

Orta ses olarak görülen *b* ünsüzünün *v* ünsüzüne dönüşmesi ise daha çok Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde görülmektedir.

avlumit (VI/29) < Abdulhamit, *bağven* (IV/87) < bağban, *ķavristanlık* (II/8), *sevep* (II/225) < sebep, *tēvē* (I/13) < tebâ, *tavaķ* (III/166) < tabak, *tivip* < (II/121) tabib, *növet* (II/96) < nöbet

6) -c-, -ç->-ş-

Bu ünsüz değişikliği, kapak hece ünsüzlerinde görülmektedir. Boğumlanma noktaları aynı olan *c*, *ç*, *ş* dış ünsüzleri arasındaki bu değişme Anadolu ağızlarında *ç* > *ş* olarak yaygındır (1)

iştam (II/163) < iştan (< içton) ÇEK, 26, *şiş* (III/13) < aç-

7) -ç > -ş: *üş* (II/118), *hiş* (III/116) < hiç

8) -r > -j: *bij* (I/25) < bir > *bī* (II/298), *biy* (I/7), *bir* (II/7)

9) *y-* > *j-*: *jē* (I/36) < yer > *yē* (I/8), *yi* (II/108), *yī* (IV/47), *iyi* (I/49)

Patlayıcılaşma:

Ses yolunun bir noktada kapanması ve gırtlaktan gelen soluk hamlesi ile açılması sonucu meydana gelen ünsüzlerepatlayıcı ünsüzler denir.

Patlayıcı ünsüzler şunlardır: *b*, *c*, *ç*, *d*, *g*, *ğ*, *k*, *ķ*, *p*, *t*, *ayın*

Derlediğimiz metinlere göre patlayıcılaşan ünsüzler şöyledir:

1) *f-* > *p-*:

"*f*" ünsüzü Türkçe kelimelerde yansımalar dışında pek kullanılmayan bir ünsüzdür. Uygur yaz dilinde de Yarkend ağızında da bu ünsüz kesinlikle kullanılmamaktadır. Bu sebeple "*f* > *p*" değişikliği sadece yörenin değil, Uygur Türkçesinin de belirleyici özelliklerinden biri, belki de birincisidir.

1) beşirlikli < becerikli (Gaziantep, Kayseri), ağaşlar < ağaçlar (Divriği), şünki < çünkü (Sivas), aş- < aç- (Umumi), üş < üç (Çorum, Kayseri)

Arapça ve Farsça'dan alınan kelimeler bir yana, batı dillerinden Uygur Türkçesine giren kelimelerde de "f" ünsüzü "p" ünsüzüne döndürülmektedir. Karahanlı (Hakaniye) Türkçesinde ise sadece yabancı kelimelerde kullanılır (1).

pekēt (II/215) < fakat, *pizik* (VI/63) < fizik, *pilek* (III/207) < felek, *pikr* (II/6) < fikr, *pırsat* (V/168) < fırsat, *parabī* (VI/66) < Farabî, *payda* (II/177) < fayda, *pakultit* (VI/79) < fakülte, *pener* (VII/31) < fener.

Anadolu ağızlarında da batıdan giren bazı kelimelerde *f* -> *p*- değişmesi görülür (2).

2) -f -> -p-:

āpirin (VI/70) < aferin, *çupt* (III/94) < çift, *deptir* (VI/15) < defter, *upa* (III/85) < ufa, *tepsilat* (VI/63) < tafsilat, *şipā* (II/235) < şifā, *seypi* (VI/78) < seyfi, *sepey* (V/3) < sefer, *süpüt* (II/7) < sıfat, *kāpile* (II/95) < kâfile, *kāpir* (VII/26), *ğaplet* (VII/65), *iltipat* (II/222), *āpet* (VII/66), *ziyāpet* (V/192), *vepā* (IV/216), *zeyiplişip* (II/38) < zayıflaşip, *vezipi* (VI/71) < vazife, *turpan* (VI/3) < Turfan

3) -f > -p:

eşrap (V/129) < eşraf, *serp* (II/190) < sarf, *tirep* (I/19) < taraf, *teşrip* (VII/5), *insap* (VIII/17) < insaf

Son örneğimiz, metindeki yerinde ünlüyle başlayan bir ek aldığından; "insabı bilen" şeklindedir.

4) s- > ç-:

çaç (II/73), *çiç* (III/37) < saç.

Dudaksılaşma:

İki dudağın birbirine, ya da alt dudağın üst dişlere dokunması veya yaklaşması sonucu çıkan ünsüzlere dudak ünsüzü denir.

1) M. Mansuroğlu, "Karahanlılar" Tarihi Türk Şiveleri, Ank- 1979, s. 148

2) A. AFeroğlu, "Anadolu Ağızlarında Konson Değişmeleri", TDAY- 1963, s. 1-3

pavlika < fabrika (Aydın), pitin < fotin (Edirne), pantazi < fantazi (G.Antep)

Çift dudak ünsüzleri *b, m, p* dış-dudak ünsüzleri *f, v*, ünsüzleridir. Dudak ünsüzüne dönen ünsüzler genellikle dudak benzeşmesi dediğimiz ses olayına bağlı olarak değişirler. Bu ses olayını benzeşme başlığı altında inceleyeceğiz. Şimdi dudak ünsüzüne dönüşen ünsüzleri görelim:

1) - n- > - m -:

gümbez (II/9) < *günbed*, *tilemçilik* (VII/46) < *tilençilik*

2) - l - > - m -:

sadece bir metinde, *lâkim* (V/61) < *lâkin*

3) - t > - p:

gibuğrap (VI/65) < *Hipokrat*

Damaksılaşma:

Dil sırtının sert damağa veya yumuşak damağa dokunması veya yaklaşması ile çıkan ünsüzlerdir.

Sert damak ünsüzleri: *c, ç, g, j, k, ş, y*

Yumuşak damak ünsüzleri: *ğ, k̄, ñ*

Bazı diltçiler *c, ç* ünsüzlerini dış, dış eti ünsüzü olarak kabul etmektedir.

1) - r - > - y -:

Yarkend ağzında *r* ünsüzü çok seyrek olarak kullanılmaktadır. Bu ünsüz ya "y" ünsüzüne dönüştürülmekte veya düşerek yanındaki ünlüyü uzatmaktadır. Özellikle ön seste görünen *r* ünsüzleri *ras, reh, rehmet, resti, risim, rimunud* gibi alınma kelimelerde bulunmaktadır.

Orta seste ise örneklerde görüldüğü gibi *-y -* ünsüzüne dönüşmektedir.

soyup (II/67) < *sorup*, *pişiyop* (II/54) < *pişirip*, *oltuyanmış* (II/165) < *olturganmış*, *mindiyitken* (III/186) < *mindiritken*, *köyeptuk* (II/45) < *köreptuk*, *kötüyüşçe* (II/117) < *kötürüşçe*, *kiyālap* (I/29) < *kiralap*, *kıyğız* (I/27) < *Kırgız*, *kıçıytip* (II/217) < *kıçırtıp*, *ğara köynüş* (II/94) < *ğara körynüş*, *çiygen* (II/75) *kirgen*, *apıyıdu* (II/179) *apırıdu*, *alduyup* (II/74) < *aldurup*, *tuyuptu* (II/49) < *turuptu*.

2) - r > - y:

iy (II/71) < er, yiy (I/49) < yer, biy (I/7) < bir, uy- (II/60) < ur- ETG, 305, zenciy (IV/201)
< zencir

3) h- > g-:

gibuğrap (VI/65) < Hipokrat

4) h - > ğ- :

ğoca (VII/57) < hoca, *ğazni* (II/269) < hazine, bu kelimenin *hazanı* (III/110) söylenişi de vardır.

5)- b > - y: *öy* (I/28) < eb, ew

krş:

E.T'de *eb, ew* (1)

E.U.T'nde *ev* (2)

Hakaniye Türkçesi'nde *ew* (3)

Çağatay Türkçesinde *ev, öy* (4)

E.A.T'de; *iv, iv* (5)

Özbek Türkçesinde; *öy* (6)

Azeri Türkçesinde; *ev, öv, öy* (7)

Kırım Türkçesinde; *iy* (8)

Gagauz Türkçesinde; *ev* (9)

Türkmen Türkçesinde; *öy* (10)

Türkiye Türkçesinde; *ev*

1) A.V. Gabain, Eski Türkçenin Grameri, s. 263

2) A. Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, s. 78

3) Divan-ı Lügat-ül Türk, c.I, s. 24

4) J. Eckman, Çağatayca El Kifabı, 203

5) Z. Korkmaz, Marzubannâme Tercümesi, 379

6) R.R. Arat, "Öyden Öyge Köçmekni Beyanı" Makaleler I, s. 906-933

7) M. Ergin, Azeri Türkçesi, İstanbul-1981, s. 146

8) Z. Yüksel, Polatlı Kırım Türkçesi, Ankara 1989, s. 195

9) Mihail Ciachir, Dictionar Gagauzo (Turco)- Roman Chişinân 1938, s. 49

10) Arçın Tekin, Türkmençe Dil Bilgisi, s.2

Türk yazı dilinin değişik saha ve dönemlerinden ve yaşayan Türk şivelerinden seçilen bazı farklı söyleyişler karşılaştırıldı. Günlük hayatın ve medeniyetin temel sözlerinden olan ev kelimesinin Türk dili tarihi ve yaşayan Türk şiveleri bakımından önemli bir yere sahip olduğunu düşünüyoruz. Türk dünyasının yerleşim alanı içinde batıya kayıldıkça e ünlülü şeklin, doğuya gidildikçe ö ünlülü şeklin tercih edildiği, E.T'deki *b ~ w* ünsüzünün batıda *v* ünsüzüne doğuda ve kuzeyde *y* ünsüzüne yöneldiği, Azeri Türkçesinin doğu ile batı Türkçeleri arasında karma bir söz zenginliğini tercih ettiği görülmektedir.

E.U.T. 'nde görülen *ev* kelimesi Hakaniye Türkçesinde *ew* şekline girerek, E.T'deki *ew* şeklini yeniden kazanmıştır. Çağatay Türkçesinde ise Batı Türkçesinde yaygın olan *ev* yanında, bugünkü Doğu Türkçesi ağızlarında çokca görülen *öy* söyleyişi ortaya çıkmıştır. E.U.T.'nin günümüzde devam eden kolları olan Özbek ve Yeni Uygur Türkçesinde *öy* şekli yerleşmiştir.

6) t - > ç-:

çiş (IV/61) < *tiş*, *çişle-* (IV/215) < *tişle-* *çüşün-* (V/11) < *tüşün-*, *çüşüt-* (I/33) < *tüş* (EUTS, 260)

7) - l - > - y-:

e keygen (I/18) < *e kelgen*, *e kel-* (I/86) şekli de vardır.

Boğumlulaşma:

Ses yolundan boğumlanarak çıkan ünsüzdür. Boğumlanmalı ünsüz *l* ünsüzüdür.

1) - z > - l:

sil (V/226) < *siz,siz* (II/79) şekli de yaygındır.

2) - r - > - l:

zörül (VI/84) < *zaruri*

Genzelleşme:

Ses yolundan gelen soluğun genize sürtünmesiyle çıkarılan ünsüzlerdir.

Geniz ünsüzleri şunlardır: *m, n, ñ*

ñ ünsüzüyle ilgili ünsüz değişimleri, ünsüz değişikliği ile ortaya çıkan *ñ* ünsüzü başlığı altında incelendiğinden burada diğer ünsüz değişiklikleri incelenecektir.

1) - y - > - n -:

kiçikine (II/82) < *kiçikiye* (1), *sövgünü* (V/83) < *sevgili*

Metinlerimizde tespit edebildiğimiz ünsüz değişimleri bunlardır. Bu tespitlere göre Yarkend ağzında görülen ünsüz değişim tablosu şöyledir:

b > p, v, y	ķ > ğ, ħ, ñ
c > ç, ş	l > m, y
ç > c	n > ñ, m
d > t	p > b (ünlü ünsüz benzeşmesiyle)
g > k	r > j, l, y
ğ > ķ	s > ç, z
h > g, v, y	t > ç, d, p
ħ > ğ	y > j, n
k > ç, h	z > l

Bu ünsüz değişiklikleri şu başlıklar altında incelendi:

- 1) Ünsüz değişikliği ile ortaya çıkan g ünsüzü
- 2) Ünsüz değişikliği ile ortaya çıkan h ünsüzü
- 3) Ünsüz değişikliği ile ortaya çıkan ñ ünsüzü
- 4) Tonlulaşma
- 5) Tonsuzlaşma
- 6) Sızıcılaşma
- 7) Patlayıcılaşma
- 8) Damaksılaşma
- 9) Boğumlulaşma
- 10) Genzelleşme

1) - kya, -kiye eki için bk. M. Mansuroğlu, "Karahanlıca" Tarihi Türk Şiveleri, s. 153

Korunan Ünsüzler:

Uygur Türkçesinin T.T.'nden ayrılan önemli bir ses özelliği de E.T.'den gelen bazı ön, orta ve son ses ünsüzlerinin korunmasıdır. Derlediğimiz metinlerden hareketle Uygur Türkçesi'nin bir kolu olan Yarkend ağzında E.T'den gelen ve aynen korunan *b-*, *t-*, *-t-*, *-t*, *k-*, *k̇-*, *-k̇-*, *-m-*, *ğ̇-*, *-ğ̇-*, *-g* ünsüzleriyle ilgili örnekler şunlardır:

1) *b-* ünsüzü:

bē (I/57) EUTS, 38; *bol-* (III/36) ETG, 269; *bille* (I/3) *bilen* (I/8) ETG, 268; *bar-* (V/157) ETG 260; *bar* (II/22) ETG, 260; *botulaklı-* (V/135) DLT I, 120, *bek* (II/2) EUTS, 38)

T.T'nde ise E.T'den gelen *b* - ünsüzlerinin bir kısmı *v* - ünsüzüne, bir kısmı *p*- ünsüzüne dönüşmüştür. *bol* - fiilinin *b* - ünsüzü ise düşmüştür. Diğer kelimelerle ilgili özellikler için bk. sözlük ilgili kelimeler.

2) *t-* ünsüzü:

tola (II/136) K.B. İndeks, 458, *tüz* - (III/49) EUTS, 206; *tüş-* (II/99) ETG, 303; *tüy* (II/104) Maytırsimit, 487); *tam* (IV/84) DLT I, 153; *tamaç* (II/72) EUTS, 222; *tömür* (VI/60) < EUTS, 233; *toğrı* (V/217) EUTS, 243; *taz* (II/243) EUTS, 230 *tumşuq* (II/104) ETG, 302; *tuğuz* - (II/259) DLT 486; *tuğ-* (IV/96) ETG, 302, *töt* (II/42) DLT I, 132; *töşük* (VIII/6) DLT I, 387, *tirik* (II/245) EUTS, 240; *tiri* (VI/61) EUTS, 234 *tiş* (II/98) DLT I, 91; *timit-* (II/286) DLT I, 60; *tile-* (IV/16) EUTS 239; *til* (VI/5) ETG, 300; *ti-* (VII/45) ETG, 299; *tağ* (I/25), DLT I, 89; *tal* (IV/88) DLT I 412; *tig* (II/4) ETG 298. (Metinlerimizle kaynaklar arasında yapılan mukayesede sadece *t-* ünsüzünün müşterekliği dikkate alınmıştır.)

3) *-t-* ünsüzü:

otan (III/207) DLT I, 14

4) *t* ünsüzü:

it (III/3) "ad" DLT I 78, *ot* (II/55) "ateş" EUTS, 144

t- ünsüzü Uygur Türkçesi'nin karakteristik özelliklerindedir. T.T'nde bu ünsüzler *d-* ünsüzüne dönüştürülmüştür. Metinlerden seçilen örneklerden de anlaşılacağı gibi Yarkend ağzında da *t* - ünsüzü

oldukça kuvvetli görünmektedir.

Bu tür inceleme ve karşılaştırmalarda E.T. kaynak alınmak üzere T.T. ile yapılacak mukayeseler Türk dil birliğinin ve şivelerin karakteristik ses özelliklerinin ortaya konması bakımından çok faydalı olacaktır.

5) **k-, ḳ-** ünsüzü:

köl (III/33) EUTS, 115; *kil-* (I/37) ETG, 279; *keş-* (III/40) EUTS, 108; *keçe* (II/213), K.B. İndeks, 255; *keç* (II/94) EUTS, 103; *köm* - (I/60) EUTS, 114; *karı* (III/95) ETG 277; *keñeyt-* (VI/25) EUTS, 105; *köp* (II/90) EUTS, 116; *kör-* (II/234) DLT I, 281; *kötür-* (III/12) EUTS, 118 *köy* - (II/271) DLT I, 43; *kümüş* (II/293) ETG 285; *kün* (I/8) ETG, 285; *kiyik* (IV/128) DLT I, 26 *kündüz* (II/213) ETG, 285; *keş-* (I/8) ETG 279; *könül* (II/256) DLT I, 69.

ḳ, ḳ- Anadolu ağızlarında da zaman zaman rastlanan ve E.T.'nin Anadolu ağızları üzerindeki izlerini sürdüren bir ses özelliğidir.

körmek (Karaçay, Başhöyük /Kadınhanı - Konya)

kömmek (Düzce - Bolu, Aliköy / Çaycuma - Zonguldak)

köymek, köyünmek (Çele / Düzce - Bolu)

keysi (Denizli, Bayındır - İzmir v.b.)

kündüz (Çilehane /Reşadiye - Tokat) v.b. (1)

6) **ḳ - ünsüzü:**

aķa (I/1) EUTS, 9

7) **m- ünsüzü:**

men (I/1) ETG, 286; *munğuz* (VIII/23) "boynuz" DLT I, 504; *min* - (I/37) ETG, 287

1) Derleme Sözlüğü, TDK yay. c. VIII

8) - ğ - ünsüzü:

koğun (VI/121) DLT I, 15, *ağrı-* (IV/11) EUTS, 8; *igi* EUTS, 90; *yalğan* (III/157) EUTS 281; *yalğuz* (II/90) EUTS, 281

9) - g ünsüzü:

big (IV/28) EUTS, 37; *ellig* (I/67) ETG, 264

+*lığ*, +*lig* isimden isim ve -*ğan*, -*gen* sıfat fiil eklerinde de -*ğ*-, -*g*- korunmaktadır. Bu konuyla ilgili geniş bilgi gramer kısmında ilgili bölümlerde verilecektir.

T.T. yazı dilinde *ğ*, *g* ünsüzlerinin bir kısmı düşürülmüş, bir kısmı ise ses değişikliğine uğramıştır.

Ünsüz türemesi:

Ünsüz türemesi ön orta ve son hecelerde kelimenin bünyesini genişleten ve söyleyiş kolaylığı sağlayan bir ses olayıdır.

Çağatay (Özbekçe, Yeni Uygurca) ve Oğuz grubu şivelerinde pek çok kelimedede söz başında *y*, *v*, *b* ünsüzleri türediği görülmektedir. (1)

Yarkend ağzında görülen ünsüz türemeleri ve örnekleri şöyledir:

1) **h- türemesi:**

heşk allah kıliš (V/57) < h + eşk allah "teşekkür"

hecep (V/69) < ecep < acaip

hoylu (II/148) < h + oylu < avlu

Anadolu ağzlarında da yaygın bir ünsüz türemesidir (2).

1) T. Gülensoy; Kütahya ve Yöresi Ağzıları, s. 55

2) A.g.e. s. 55, hakibet < akibet (Tunceli, Elazığ), heyva < ayva (Elazığ) hataş < ateş (Kütahya)

2) **y-, -y- türemesi:**

iyr (III/97) < er, *veyrāne* (VII/45) < virane *yyāğak* (II/94) < ırağak, *ğāyip* (III/131) < gaib
bilezyük (III/55) < bilezyük, *yākı* (III/100) < arka

Ön türeme olarak Anadolu ağızlarında da yaygındır. (1)

3) **ş- türemesi:**

Tek örneği var: *şış* (III/13) < ş + iş < aç

4) - **ş - türemesi:**

Kelime ortasında *ş* türemesi sistemli bir ünsüz türemesi görünümü vermektedir. - *k-*, -*t-* tonsuz ünsüzlerine komşu *i* ünlüsüyle kurulmuş hecelerde ortaya çıkmaktadır.

işt (IV/73) < it, *kiştip* (III/174) < kitap, *işkki* (I/1) < iki

5) - **v - türemesi:**

suval (IV/133) < sual, bu örneğin yanında kelimenin normal hali de kullanılmaktadır. *sual* (IV/141)

6) - **p - türemesi:**

aptuvuz (I/8) < otobüs

7) - **ğ - türemesi:**

kıçığla- (II/256) *kıçıla-* (DLT III/323)

8) - **n türemesi:**

mesilen (V/100) < mesela

1) A.g.e., s. 56, *yesir* < *esir* (Kütahya) *yirak* < *irak* (Yozgat, Kayseri v.b.) *yaldat-* < *aldat-* (Rize)

Ünsüz Düşmesi:

Söyleyiş kolaylığı sağlamak veya bazı seslerin yanyana söylenmesinden doğan zorluğu gidermek gibi sebeplerle ön, orta veya son seste bazı ünsüzler düşürülür.

Batı Türkçesinde, özellikle T.T.'nde bazı seslerin düşürülmesi bir kural halini almıştır. -ğ, -ğ- ünsüzleri T.T.'nde düşürülen, Doğu Türkçesinde büyük ölçüde korunan ünsüzlerdir.

Derlediğimiz metinlere göre; Yarkend ağzında görülen ünsüz düşmeleri şunlardır:

1) - r - düşmesi:

Yörede -r- ünsüzü genellikle düşürülmekte, bazan da y ünsüzüne dönüştürülmektedir. - r - ünsüzüyle ilgili bu özellik Yarkend ağzının ses sistematiği içinde karakteristik bir husustur. Ünlüler bölümünde ifade edildiği gibi - r - ünsüzünün düşmesi komşu ünlü, *ü* genellikle uzatmaktadır. Komşu ünlülere göre - r - ünsüzünün düşürülmesiyle ilgili örnekler şunlardır:

a) a ünlüsü yanında:

pāçıla- (II/50) < parçala, tātp (I/89) < tartıp, āqa (II/74) < arka bādı (II/138) < bardı, bāğak (II/146) < bargak "davetiye", bolāmīsañ (II/220), qālīg (V/102) < qarlıg, qāga- (III/72) < qarğa- "beddua et-"

b) e ünlüsü yanında:

bēgen (I/14), nēsi (II/54) < nersi "şey" pēviş (II/298) "perveriş", dēd (VI/70) < derd, kōtēgen (II/103) < kötergen, ētisi (I/30) < ertesi, kēke (IV/102) < kerke "keser"

c) ı ünlüsü yanında:

Diğer ünlülerin aksine - r - düşmesi halinde ı ünlüsü uzamamaktadır.

kiğ (I/56), çıpıñ (II/197)

d) i ünlüsü yanında:

çīsem (II/12) < girsem

e) o ünlüsü yanında;

sōğandin (III/17), taşqōğan (I/10) qoqmañ (III/24), kōkut- (II/100)

f) ö ünlüsü yanında;

kömigen (II/202), *kösütüp* (III/29), *töt* (I/49)

g) u ünlüsü yanında;

oğūla- (III/110) *simuğ* (IV/175) < simurg, *jut* (IV/219) < yurt, *tūduk* (I/45), *kūtul-* (II/313), *ūgili* (IV/212) < vurmak için

h) ü ünlüsü yanında;

öltüsünüz (II/206)

2) - r düşmesi:

a) Düz ünlüler yanında;

yarā (III/22) < yarar, *sehē* (II/17), *sepē* (V/3) *ē* (I/4) < er, *hē* (I/30) < her, *tağā* (IV/208) < tağar (DLT I, 27), *çinā* (III/177), *yā* (II/312) < yar, *biltē* (V/48) < bilter, *dinā* (II/83) *heve* (I/79) < haber, *idrā* (VI/56), *istiseñlā* (IV/132) *kalendē* (IV/40), *kā* (I/26), *yī* (II/108), *hāzi* (III/40)

b) Yuvarlak ünlüler yanında:

tomo (II/238) < tamar, *to* (II/75) > tor "takım", *oltū* (I/94) < oltur, *puşū-* (II/53) < pişir-

3) h düşmesi:

h ünsüzü düşmeye yatkın bir ünsüzdür. Anadolu ağızlarında pek çok yerde düşer ve komşu ünlüyü uzatır (1).

Yörede *h* düşmesi ortada ve sonda görülmekte ve genellikle yanındaki ünlüyü uzatmaktadır. Bu ünsüz düşmesi, Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde oldukça yaygındır.

1) Kütahya Yöresi Ağızları, s. 65

onatar < anahtar (Simav), haşeş (Kütahya) v.b.

4) - h- düşmesi:

mīman (I/84) tīran (I/83) < tahrān, sārā (II/44) < sahra, sōbet (V/190) < sohbət, ėmit āci (VI/30)
< Ahmet Hacı, yiñisā (I/7) < Yenihisar

5) - h düşmesi:

sihi (II/3) < sahih, peyzillā (VII/68) < Feyzullah, hemjā (IV/112) < hemrah, ubeydullā (VI/46)
bi-günā (IV/66), allā (I/77) < Allah, pātişā (II/2), nikā (V/30) şā (VII/19)

6) - l - düşmesi:

Fiil köklerindeki görülen l ünsüzü ünsüzle başlayan bir çekim eki aldığında düşebilmektedir
T.T.'de de oltur- fiil kökündeki - l - düşürülmüştür. Doğu Türkçesinde ise bu ünsüz korunmuştur.
(bk. sözlük). Anadolu Ağızlarında da yaygın bir -l- düşmesi görülür (1)

kēse (V/195) < kelse, kāğan (I/5) < kalgan

7) b- düşmesi:

Birleşik fiillerde b- ünsüzü ya zarf-fiil -p ünsüzüyle benzeşmekte veya düşerek kaynaşmaktadır.
tutupır (II/199) < tutup bir, kitip oludu (II/126) < kitip boludu, sitip ėdi (I/12) < sitip berdi.

8) - v - düşmesi:

Düz ünlülere komşu olan -v- ünsüzü, önce bu ünlüleri yuvarlaklaştırmakta, sonra da düşerek
uzatmaktadır.

1) Kütahya ve Yöresi Ağızları, s. 65, osun, gak, aba v.b.

2) Kars İli Ağızları, 137, gah, nası, gedifiz v.b.

çȫye (II/77) < çöre < çevre, *dȫlet* (II/77) < dȫvlet < devlet, *ȫğa* (III/89) < ovğa < avğa, *çȫgile* (II/102) < çȫvgile- < çevgile

9) **t- düşmesi:**

Son hecedeki *t* tonsuzu, ünsüzlerle birlikte söylenemediğinden düşürülmektedir.

deş (II/309) < deşt, *mes* (II/156) < mest, *ras* (IV/102) *vah* (II/255) < vakt, *derah* (IV/175) < dirah, *çup* (III/97) < çift

10) - **y - düşmesi:**

ārıl - (I/29) < ayrıl-, *çērek* (II/245) < çeyrek, *aşē* (III/145) < aşu yer

11) - **d - düşmesi:**

Bir örnekte, *sī* (IV/54) < sid (EUTS, 205)

12) - **ġ - düşmesi:**

Farsça bir kelimedede; *dihān* (VII/42) < dihgān

13) - **f - düşmesi:**

Arapça bir kelimedede *keş bil* - (IV/42) < keşf bil

Ünsüz İkizleşmesi:

Ünsüz ikizleşmesi metinlerimizde çok rastlanan bir ses olayıdır. E.T.'den itibaren Türk şive ve ağızlarında yaygın olarak görülür. Yörede, Türkçe kelimelerde görülen ünsüz ikizleşmesi, ç, s, k, tonsuzları ve m tonlusu üzerindeki vurguya bağlı baskıdan doğmaktadır. İkizleşen ünsüzler açık ill hece ünsüzü durumundadır. İkizleşmeyle, açık hece kapalı hale gelir.

neççen (II/1), *neççi* (II/131) < neçe (DLT I, 49) "nice" *uççapka-* (II/43) "rastla-" < uça (DLT I, 87) "sırt" *hemmi* (I/27) < hemi "hepsi", *katıġ* (V/125) < katıġ (EUTS, 171) "sert" *ısıġ* (II/72) < isıġ (EUTS, 98) "ısı", *aççıġla-* (III/102) "kız-" < açıġ (DLT I, 63); acı, acı olan her nesne ekşi; uttırı (V/53) "orta" > utru (DLT I, 68) *bille* (I/18) > bile

İlk hecesi açık, iki heceli sayıların ikinci hece ünsüzü ikizleşmektedir.

işkki (I/1) < ikki < iki (metinlerde bulunmamasına rağmen ikki şekli de kullanılmaktadır) *yetti* (VI/37) < yedi, *sekkiz* (I/27) < sekiz, *tokkuz* (I/1) < tokuz *ottuz* (I/1) < otuz

Bunun dışında yörede,

Kelime köküindeki ikinci hece ünlüsünün düşmesiyle ortaya çıkan ünsüz ikizleşmesi olayı da görülür.

ballıyğa (IV/183) < balılıyga, *tolla* (V/171) < tolula

Arapça ve Farsça kökenli kelimelerdeki asli ikiz ünsüzler sürdürülmektedir.

cerrahi (VI/58), *haqqıda* (III/133), *qallı* (II/266), *evvelki* (III/70), *quvvet* (II/123), *millet* (VII/69), *milli* (II/240), *terekki* (V/12), *teşebbüs* (VI/82), *müellim* (VI/11), *muhabbıt* (II/281), *mehelli* (III/17), *hessi* (VII/41), *izzet* (II/137).

İkizleşme Anadolu ağızlarında da yaygındır (1).

Ünsüz tekleşmesi:

Arapçadan gelen bazı kelimelerle, bir Türkçe kelimedede ikiz ünsüzlerden biri eriyerek düşmüştür.

dükân (II/293), *çığra* (I/21) "sınır" < *çıgır* + ra, *çıgır* (DLT I, 363); *sihat* (IV/31) < sıhhat; *zumuret* (IV/31) < zümürüd.

Ünsüz benzeşmesi:

Ünsüz benzeşmesi, genel anlamda bir ünsüz değişmesidir. İki ünsüzden birinin diğerini etkilemesi sonucu ortaya çıktığı için ayrı bir başlık altında incelenmektedir.

Yarkent ağzında görülen ünsüz benzeşmesinde, kelime kökünün son ünsüzü ile çekim ekinin ilk ünsüzü arasında görülen benzeşme geniş yer tutmaktadır.

1) Kütahya Yöresi ve Ağızları (67) nassıl, döşşek, büttün v.b.

Kars İli Ağızları (132) küççüh, köppoşlu, illaş v.b.

S. Olcay, Erzurum Ağızı (33) saggal, saggız

1) - lm - > - mm-

Fiil kökündeki *-l* ünsüzünün ilerleyici benzeşme yoluyla olumsuzluk ekinin *m* ünsüzüne dönüşmesiyle ortaya çıkar, oldukça yaygındır.

sammaduk (V/141) < salmaduk

alammayıtken (III/59) < alalmayıtken

bommaz (II/113) < bolmaz

ammaysız (III/86) < almaysız

ammısam (II/183) < almasam

hapummay (II/304) < hapulmay

uqalmay (IV/218) < ukarmay

kamma (II/36) < kalma

2) - nl - > -ll-

Kelime kökündeki *n* ünsüzünün ilerleyici benzeşme yoluyla çokluk ekinin ilk ünsüzüne dönüşmesi sonucu ortaya çıkar.

küllide (II/55) < künlerde

hınımkelle (II/168) < hınımkenler

3) - rl - > - ll -

dohtullā (II/235) < doktorlar

4) - mn - > - mm-

Kelime kökündeki *m* ünsüzünün yönelme hali ekinin ünsüzünü etkilemesiyle ortaya çıkar. Genleyici bir benzeşme olayıdır.

zulumu (II/195) zulüm nü

Kelime kökünde görülen benzeşme olayları:

5) - rt- > -tt-

ottı (III/96) "orta" < orta (EUTS, 143)

6) - tr - > -tt-

uttu (IV/61) "ön" < *utru* (DLT I, 68)

7) - rl- > - ll-

billiş- (V/159) < birleş-

8) -gk- > -kk-

tukқан (VII/22) < tuğқан

Birleşik kelimelerde benzeşme:

Yarkend ağzı birleşik kelime teşekkülü bakımından oldukça zengindir. Birleşik kelimeler arasındaki kaynaşma ünlü-ünsüz düşmesi yanında benzeşmeyi de beraberinde getirir.

9) -bp- > - pp-

ep pe- (II/276) < alıp ber

10) -şy- > -şş-

eşşe (III/148), *aşşe* (IV/130) < aşu yer

Hece kaynaşması:

Hece kaynaşması düşmeye müsait "g, h, l, r, v, y" ünsüzlerinin yanlarındaki ünlüyle birlikte düşerek kelime bünyesindeki hece sayısını azaltması demektir. Kelimelerin hızlı söylenmesinden doğan ve söyleyiş kolaylığı sağlayan hece kaynaşması, Yarkend ağzında çok rastlanan ve oturmuşluk arzeden bir ses olayıdır.

Orta hece kaynaşması örnekleri:

sil- (II/104) < sıyrıl-, *kīček* (II/74) < kiyecek, *kāsi* (II/12) < kayusi *hūsīn* (VII/57) < Hüseyin
būr- (II/172) < buyur- *terbīle* (VI/13) < terbiyele- *māyit* (VI/56) < mahiyet, *istirāt* (II/101) < istirahat, *şēni* (II/5) *şērige* (II/93) < şehirige, *kānu* (IV/23) < karın-ı, *yāvātқан* (II/265) < yaravatkan *ōn* (III/200) < orun (DLT II, 72)

eṗ çık - (V/23) < elip çık-

ōr- (IV/77) < evir-

kōsak (V/95) < kogursak

Son hece kaynaşması örnekleri:

küy oğal (II/39) < küyev (ÇEK, 37)

eşē (II/51) < aşak-ı (DLT I, 66)

hedī (VII/3) < hediye

Hece yutumu:

Bir kelimenin bünyesinde komşu durumunda bulunan, sesleri ve boğumlanma nitelikler bakımından birbirine benzeyen veya aynı olan iki heceden birinin eriyip kaybolması, böylece söylenişte tek hece görünümünü kazanması demektir.

Yarkend ağzında görülen hece yutumu hadisesi, tur-Yardımcı fiilinin geniş zaman çekiminde yaygın olarak görülür turur çekiminde benzer hecelerden önce biri yutulmuş, sonra bu merhale daha da ileri götürülerek sadece bir t- ünsüzü kalmıştır.

kititi (I/34) < kit-e tur-ur er-di "giderdi"

çıkıtken (II/33) < çık-a tur-ur er-ken "çıkarmış"

çağlaytken (II/5) çağla-y-ı tur-ur er ken "gezermiş"

Yapı bilgisi bölümünde bu konu üzerinde ayrıca durulacağından, burada ayrıntıya girilmeyecek tir.

Ünsüzlerin yer değiştirmesi:

(Metathesis - Göçüşme)

Kelimenin iki ünsüzünden birinin diğeriyle yerinin değiştirilmesi olayıdır.

Yer değiştirme olayı, birbirine bitişik iki ünsüzden ikincisinin birincisi yerine geçmesi biçiminde oluyorsa, buna "yakın yer değiştirme" veya "komşu ünsüzler arasında yer değiştirme", birbirinde uzak iki ünsüz arasında bir yer değişikliği oluyorsa, buna "uzak yer değiştirme" veya "komşu olmayan ünsüzler arasında yer değiştirme" denir.

Yarkend ağzında görülen yer değiştirme örnekleri şunlardır:

1) - lh - > - hl -:

dehli (VI/67) < Delhi

2) - y (r) t- > .t (r) y: *otyancı* (IV/55) < oytancı < ortancı

3) - gm- > - mg - : *yamgū* (VIII/22) < yagmur

4) - rv - > - vr- : *devriş* (II/12) < derviş

Anadolu ağızlarında da yagın olarak görülen bir ses olayıdır (1)

1) Caferoğlu, Ahmet; "Anadolu Ağızlarındaki Methaltese Gelişmesi" TDAY Bellelen, 1955, s. 1-7. devriş (umumi) sonra < sonra (Eskişehir), melmeket < memleket (Bursa), örm < ömr (Sivas) v.b.

ŞEKİL BİLGİSİ

Yapım Ekleri

Yapım ekleri, kelime kök veya gövdesine yeni anlamlar katan eklerdir.

Yarkend ağzında; umumi Türk yazı dilinde ve Uygur Türkçesi yazı dilinde yaygın olarak kullanılan yapım ekleri yanında, yaygın olmayan veya yörenin kattığı yeni fonksiyonlarıyla kullanılan yapım ekleri de mevcuttur.

Bu tür eklerden tespit edebildiğimiz bazıları şunlardır:

+lam, +lem, +eylen, +ili, -ğak, -kür.

I. İsimden isim yapan ekler:

+ lık, + lik, + luğ, + lük, + lıg, + lig, + luğ, + lüg: Çok kullanılan bir yapım ekidir.

Yaygın olması yanında , türlü görevler de üstlenmiştir. Bu ekin görevlerini sırasıyla inceleyelim:

1) İsimden sıfat yapma:

T.T'de kullanılan +lı, +lı eki de +lık, +lik... şeklindedir. Sondaki damaksı ünsüz düşürülmemiştir.

boyluğ (V/173) "boylu", *namlık* (VI/19) < namlı, *sütlük* (aş) (III/64) "sütlü aş", *hürmetlik* (VII/5) "hürmetli", *kālıg* (V/102) "karlı", *türlüg* (III/55) "türülü", *ısıglık* (III/184) "asılı"

yögeplik (IV/201) "sarılı, örtülü", yögek (DLT II/29): sarılı, örtülü, *bağlaqlık* (IV/201) "bağlı", örneklerinde bir ek yığılması görülmektedir. Birinci ekin fonksiyonu unutulmuş, aynı anlamı katan ikinci bir ek getirilmiş olmalıdır.

T.T'ndeki -lık, -lik şekliyle de sıfat yapar: *eñlik* (III/101) "allık", *qoñleglik* (III/55) "gömlleklik"

2) Yer ismi yapma:

yızlıg (II/33) "yayla", *şasluğ* (I/23) "sazlık", *zaratlık* (II/317) "mezarlık", *buğdaylık* (IV/52) "buğday tarlası",

qavristanlık (II/8) "mezarlık" örneğinde de birbirinden farklı iki ek aynı görev için kullanılmıştır. -istan zaten yer ismi yapan bir ek olduğu halde aynı anlamı katmak üzere -lık eki de kelime gövdesine getirilmiştir.

3) Hal ismi yapma:

ğadâlık (II/4) "fakirlik", *körnimeklik* (V/97) "nankörlük", *tijlik* (III/135) "dinçlik" katnaşkanlık (VII/7) "katılma, katılma hali", *saḥavetlik* (II/3) hayırseverlik, *selâmetlik* (VII/6), *ḥesilik* (VI/51), *kırıvlık* (II/56) "gariplik"

4) Zaman ismi yapma:

kıyâmetlik (II/42) "kıyamete kadar, kıyamette de" *künlük* (II/253) "güne ait" + lı, + lî... ekinin fonksiyonuyla, *devamlık* (VI/76) "devamlı"

5) İş ve meslek ismi yapma:

oğurluk (III/109) "hırsızlık", *pâtişâlık* (II/3), *sōdigēçilik* (II/71) "tüccarlık" *şahlık* (II/4), *şâhitlik* (IV/50), *hekimlik* (VI/7), *tilemçilik* (VII/46) "dilencilik", *ḳullık* (II/260)

6) Miktar ismi yapma:

cıklık (II/183) "çokluk"

7) Bunların dışındaki kullanımlar:

toyluk (III/52): "düğün hazırlığı", *arkılık* (II/81) "saye destek" *çuşluk* (II/203) "denk", *başlık* (VII/22) "başta", *ōsümlük* (VI/55) "yetişen", *sizimcanlık* (VI/61) "duyu"

+ çı, + çî:

İş ve meslek ismi yapar. Eklendiği isimle ilgili iş ve uğraşma alanı ifade eder. Derlediğimiz metinlerde sadece düz sıralılarına rastladık.

patıçı (V/214) "çoban", *yolçı* (I/21), *paylaḫçı* (II/212), "takipçi", *oyançı* (II/248) "oyuncu", *ḳaraḫçı* (II/90) "eşkiya" *çaḫçaḫçı* (II/248) "şakacı", *başgünçü* (V/102) "baskıncı", *bulançı* (II/89) "haydut", *tōgiçi* (V/172) "deveci", *gepçi* (II/248) "lafçı" *ğaznıçi* (II/172) "hazineci" *altunçı* (II/141) "altıncı", *ḳıtıḫçı* (III/84) "yoğurtçu", *ḫizmetçi* (IV/75).

+ cılık, + çilik, + çuluk, + çülük: İki isimden isim yapma ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu ek de getirildiği isimle ilgili iş ve meslek ismi yapar.

mîmandâcılık (II/154) "misafirperverlik", *ğazniçülük* (II/292) "hazinecilik", *başkunçuluk* (V/103) "haydutluk",

Şu iki örnekte ise hal ismi yapar;

kōkunçuluk (II/163) "korku, korkunç", *nā-rāzıcılık* (II/6) "razı olmama"

Bir örnekte de soru sıfatına gelmiş:

kançilik (II/122) "ne kadar"

+ **suz**:

İsme olumsuzluk anlamı katar.

yoksuz (III/142)

+ **çı** (< **ça**):

Millet ve boy isminden dil ve şive adı yapar. Yazı dilinde geniş ünlüdür.

uyğurçı (V/62) "Uygurca"

+ **ğı**, + **kı**, + **ki**, + **ki**:

Aitlik ifade eder. Yörede kalın şekli de kullanılır. Bir diğer önemli kullanılışı da belirtili isim tamlamalarında ilgi (genitif) ekinden sonra da gelir.

hiliki (II/160) "deminki", *hazırkı* (VI/41), *hiçki* (II/41) "önceki" *tağnuñki kâliğ töpüste* (IV/102) *ulağnuñki zamāni* (I/48) *bunuñgi kıarta* (VII/58) "bunun gibi"

+ **nçı**, + **nci**:

Sayılar ve derece bildiren kelimelere gelerek sıra sayı sıfatı yapar.

ortançı (IV/55) "ortancı", *birinçi* (II/21), *altınçı* (I/15)

+ **eylen** "topluluk sayısı":

Tek şekli vardır. Sayılara gelerek toplu özne ifadesi katar.

üçeylen (IV/68) "üçü birden" *töteylen* (II/42), *beşeylen* (II/103),

+ **ili**, + **ülü** "topluluk sayısı" < eylen (?):

+ eylen ekinin bozulmuş şekli olabilir. Sayılara gelerek -eylen ekiyle aynı anlamı katar.

işkkili (III/130), *üçülü* (IV/113), *beşili* (IV/96)

+ **daş**, + **diş**:

Eşlik ortaklık, bağlılık anlamı katan bir isimden isim türetme ekidir.

kırındaş (II/23), *vetendiş* (VI/73)

+ **ça**, + **çe**, + **çı**, + **çi**:

Küçültme ve benzerlik anlamı katar.

tamça (VI/87) "damlaca", *unçı* (II/194) "o kadar" *kiçiçe* (II/18) "geteye kadar", *kılçı* (II/158)

"kıl kadar", *münçe* (V/9) "çok sayıda" *erençe* (V/90) "erkekçe", *kışkıça* (VII/9) "kısaca" *havançı* (III/140) "küçük havan"

+ **lam**:

Benzerlik ve eşitlik anlamı katar.

muşundağlam (III/199) "böylece", *şundağlam* (IV/2) "öylece"

+ **gak**:

Eşitlik anlamı katan bir başka isimden isim yapma ekidir. Bir örneği var.

yyiğāk (II/94) "uzakça"

+ **kine**:

Küçültme ekidir (1).

kiçikine (II/182) küçücük

1) M. Mansuroğlu, "Karahanlıca" Tarihi Türk Şiveleri, Ank-1979 s.15'te, isimden isim yapma ekleri arasında -kıya, -kiye eki olarak inceleniyor. Yarkend ağzındaki bu ek -y- > -n- değişikliğine uğramış ve Karahanlı döneminden kalmış olmalıdır.

+ er:

Benzerlik anlamı katan bir isimden isim türetme ekidir.

şemşer (V/202) "güneş gibi"

+ ge:

Ortaklık anlamı katıyor.

birge (II/46) "beraber"

+ kırı, + giri:

Çekim ekiyken yapım haline gelmiştir. Yön anlamı katar.

taşkırı (V/89), *ilgiri* (II/1)

II. İsimden fiil yapan ekler:

+ la, + le:

Derlediğimiz metinlerde çok yaygın olarak kullanılan bir ektir. Yörede +lı, +li şekilleri de vardır.

dāvāla- (II/123) "iyleştir-", *çōgile*- (II/102) "gez-, çevrele-", *taşla*- (III/19) "at-" *çişle*- (IV/215) "ısır-, dişle-" *sekle*- (V/103) "sıçra", *dövlü*- (IV/121) "yığ-" *şapalla*- (II/162) "tokat at-" *pāçıla*- (II/65), *ogūla*- (III/110) "hırsızla-" *kuçuğla*- (V/221) "enikle-" *aççığla*- (III/102) "kız-", *cıncımla*- (V/63) "sus pus ol-" *hisapla*- (II/3), *hötüle*- (III/144) "yanına al-"

+ la-ş, + le-ş, + lı-ş, + li-ş, + lu-ş:

Bir isimden fiil yapma ekiyle, bir fiilden fiil yapma ekinin birleşmesiyle meydana gelir. Bu iki eki bir arada incelememizin sebebi + la, + le ekinin; örnek olarak verdiğimiz fiillerde tek başına kullanılmamasıdır. T.T'nde de bazı fiiller aynı şekilde kullanılmaktadır. Mesela bir yerleş- fiili yerleşkiyle kullanılmamaktadır.

hoşliş- (V/100) "helalleş-" *dāvamlaş*- (II/305) "sürdür-" *zamānivīleş*- (VI/42) "çağdaşlaş-" *vēdileş*- (V/7) "sözleş-" *yıķinliş*- (V/7) "yakınlaş-", *gepliş*- (IV/99) "konuş-", *dövliş*- (IV/121), "toplan" *çaplaş*- (II/233) "yapış-" *orunluş*- (II/120) "yerleş-"

+ la-n, + li-n:

Bu ek de aynı şekilde bir isimden fiil yapma ekiyle, bir fiilden isim yapma ekinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. -n- eki fiile dönüşlülük anlıma katmaktadır.

pehirlin- (II/274) "gururlan-", *paydılan* (V/168) "faydalan-"

+ ay, + ey:

keñey- (VI/25) genişle- *sağay-*(II/173) "iyileş-", *çoñay-* (V/96) "büyü-"

Bu ek de + ay-t, +ey-t şeklinde oldurma, yaptırma (faktitif) ekiyle birlikte kullanılmaktadır. sa-gayt- keñeyt- gibi...

+ da, + de:

ğolda- (II/31) "çoğal-" *heyde-* (II/209) "sür-" *izde-* (I/46) "ara"

+ al:

daral- (V/140)

+et:

közet-(II/14)

+ (a >) i:

oyni-(VIII/16) ekte *a > i* görülmektedir.

+ i:

renci- (II/280) "rencide ol-"

+ ğa, + ke:

ötke- (V/143) "geçir-" *suga-* (II/51) "suya gir-"

III. Fiilden isim yapan ekler:

-ma:

yıglaşma (VII/5) "toplantı"

- m:

jitim (II/37) "yetim" *kiyim* (II/4), *ölem* (II/220), *bilim* (VI/18)

-ş:

dāvālaş (VI/7) "tedavi", *sokaş* (VII/49) "savaş" *çıkış* (V/146) *kiriş* (III/43), *deyiş* (II/39), *köynüş* (II/94) "görünüş" *kiliş* (I/96) "geliş"

-kı, -ku:

uyku (V/6), *açku* (II/269) "anahtar" *yotkı* (VIII/1) "yatak" -kı şekli ünlü değişikliğiyle ortaya çıkmış olmalıdır.

-gü:

yigü (I/88) "yemek, yiyecek", *belgü* (VI/52) "belirti"

- ge:

kömge (II/110) "gömülen şey"

-oç:

kılıç (II/197) *çümüç* (III/167) "çömçe"

-ğuçi:

İki ekten müteşekkil bir ektir.

okuğuçi (VI/13) "öğrenci".

- ğuş (< ę):

Araç ismi yapar. *uġuş* (I/74) "uġak"

- al:

konāl (II/18) "konak"

- ęik:

emęik (V/222) "meme"

- ğak:

bāęak (II/146) "davetiye"

-in:

jiğin (VII/38) "toplantı"

-kür:

ötür (VI/20) "meşhur"

IV. Fiilden fiil yapan ekler:

-ma, -me, -mı (<a), -may:

ķamma - (III/65) "kalma-", *ammı* (III/103) "alma", *ammay* (III/101), *bēme* - (IV/45) "verme-"

-l: edilgenlik ekidir.

ııl- (VI/10) "açıl-", *oğutul* - (VI/10)

Eksiz olarak da fiile edilgenlik anlamı katılabilmektedir. *bēgen* (I/14) "verilen"

-n: Fiile edilgenlik ve dönüşlülük anlamları katmaktadır.

oğun - (III/148) "uyan-"

-ş: İşteşlik ekidir. İşin birden çok kişi tarafından yapıldığını anlatır.

suğaş- (II/51) "beraber suya gir-", *ıçış-* (II/156) "beraber iç-"

-t: ettirme oldurma (faktitif) ekidir. Yarkend ağzında faktitif eki oldukça fazladır.

miyavlit- (IV/46), *tüzit-* (III/49) "düzelt-" *mañıt-* (I/38) "yürüt" *ķaynıt-* (II/50), *imit-* (IV/73)
"emdir-"

- dur, -dür, -tur, -tür, -tü, -diy, -duy, -düy:

Ekin bu kadar zengin bir çeşitlilik arzemesi ünlü uyumu ve ünsüz benzeşmesiyle ilgili olduğu kadar, ünlü ve ünsüz değişmeleriyle de ilgilidir.

sağduy - (III/24) "sağdır-", *sunduy-* (III/101) "kırdır-" *oltū-* (I/94), *oltuy* (II/54) "otur", *min-diy-* (III/186) "bindir-" *ķatnaştur-* (VI/80) "katıştır-", *kestür-* (IV/78).

-ğar:

tūğar (II/128) "durdur-"

-kız, -kiz, -güz:

yatķuz (III/195), "yatar", *yetkiz-* (II/302) "yetiştir", *ķeygüz-* (VII/52) "giydir-"

-ir:

bitir (V/48)

İsme gelen çekim ekleri:

Hal ekleri:

Tamlama kurar, nesne ve kişiler arasındaki ilgiyi ifade eder. Uygur Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi Yarkend ağzında da ünlülerden ve ünsüzlerden sonra +niñ, +niñ, +nuñ, +nüñ şeklindedir.

tamğutaşnuñ üstü (I/19), *külmekniñ sevibi* (V/106) *ķilannuñ ölükü* (III/206)

-ki isimden isim yapma ekinden söz ederken kısaca temas ettiğimiz gibi, belirtili isim tamlama-

larında, bir nesnenin bir şahsa veya varlığa ait olduğu ifade edileceği zaman ilgi ekinden sonra genellikle -ki aitlik eki getirilir.

palāni šeniñ pātişāsınıñ kıziniñki bu öyge (III/110) "falanca şehrin padişahının kızının bu evine"
ağa uķılıķınıñki hōrmiti (II/86) "ağabey kardeşliğimizin hürmeti"

Eksiz ilgi hali için de şu bir kaç örneği veriyoruz:

avğınistan tiripike (I/21) "Afganistan tarafına", *eğheşlerimiz hemmisi* (I/27) "erkeklerimizin hepsi"

Yükleme hali (yapma, belirtme hali, akkuzatif):

İsme ve isim soylu kelimelere gelen ve fiilin anlamını tamamlayan yükleme hali ekleri **-nı, -ni** şeklindedir. Genellikle ince şekli tercih edilir. İyelik, ilgi ve çokluk eklerinden sonra gelebilir.

nimi bōğanlıķımızni izhar etsek (II/19) "ne olduğumuzu anlatsak", *vecini men hejlep*, (II/26), "malını ben harcayıp", *pullını sovurup* (II/34) "parasını savurup", *toylukni salimen* (III/53) "düğün hazırlığını göndereceğim", *bişiñni kisimen* (III/54) "başını keseceğim", *kiştipini ilip* (III/175) "kitabını alıp".

Yönelme hali (datif):

Fiilin gösterdiği işin yönünü, nereye doğru olduğunu bildirir. Yön fonksiyonunun dışında zaman, fiyat gibi fonksiyonları da vardır.

Yarkend ağzında, **-ğa, -ge, -ğı (<a) -ka, -ke** şekilleri kullanılır.

ışekke miñip (I/12) "eşeğe binip", *edem bā yēge kelduk*. (I/67) "adam olan yere geldik", *iranğa oħşığan* (III/181) "İrana benzeyen", *buniñğa imitip* (V/220) "buna emdirip", *gezmalğa, rehge tigışip* (I/65) "tuhafiyeye kumaşa değişip", *pulğa sitip alduķ* (I/69) "paraya satın aldık" *pātişāniñ aldığı e çiyiptu* (III/67) "padişahın önüne götürmüş" *kōriğapka taşlap* (III/81) "Kaf dağına götürüp"

Bulunma hali (kalma hali, lokatif):

Bulunma halindeki bir kelime veya kelime grubu, fiilin gösterdiği işin kendi içinde meydana geldiğini anlatır. Bulunma hali ekinde de zaman, fiyat v.b. ifade etme fonksiyonları vardır. Yörede bu ek **-da, -de, -ta, -te, -dı, -di** şekillerinde kullanılır. Ünlüyle biten kelimelerden sonra **-n-** koruyucu ünsüzü kullanılmaz.

bedeḥşanda kalduk (I/72) *on ay on künde bōġan* (V/43) *taġniñ ḳālīġ tōpüste* (V/102) "dağın karlı tepesinde", *sizniñ öyiñizde bā* (III/107) *pātişāniñ şēride biy rambal bāken* (II/1) "padişahın şehrinde bir kahin varmış", *bu aylıḳta* (III/165) "bu arada"

Uzaklaşma hali (çıkma hali, ablatif):

Uzaklaşma hali eki taşıyan bir isim veya kelime grubu, cümlede fiilin gösterdiği işin kendinden çıktığını, veya uzaklaştığını ifade eder. Bunun dışında bu ekin kelime grubu yapma, aitlik, zaman gibi fonksiyonları da vardır.

Yörede ekin kullanılışı **+dın, +din, +tın, +tin** şeklindedir. Geniş ünlülü şekli yoktur.

T.T. ndeki kullanımından farklı olarak bulunma hali ekinde olduğu gibi, uzaklaşma hali eki de ünlüyle biten kelime köküne gelirken araya *-n-* koruyucu ünsüzü getirilmez.

töt juldın aşu (II/6) "dört yıldan fazla oldu", *künlēdin bir kün* (II/7), *uzaḥun ḳālap tūsa* (III/30) "uzaktan bakıp dursa", *zumūrettin* (IV/126) *soġaktin* (V/221) "soğuktan"

-gen partisipinden sonra gelerek zamanla ilgili zarf fiil yapar: *kelgendin kīn* (III/44) "geldikten sonra" *digendin kīn* (III/53) "dedikten sonra"

İsim halleri değişimi:

Metni T.T'ne çevirirken karşılaştığımız, ismin halleri arasında görülen değişikliklerden örnekler vermek istiyoruz. Bu değişikliklerin sistemli ve oturmuş bir görüntü arzetmediğini, büyük ölçüde üsluba bağlı olarak ortaya çıktığını ifade etmek isteriz.

Anadolu ağızlarında ise yapma hali yerine, yönelme, yönelme hali yerine yapma halinin kullanıldığı yaygın olarak görülür (1).

şu ḳōḳunçulukta talāġa çıḳıp (II/163) "o korkudan dışarıya çıkıp"

Bu örnekte "ḳōḳunçulukta" kelimesinde bulunma haliyle uzaklaşma hali ifade edilmiş.

geḫni başlayūtken ki, (II/231) "söze başlarmış"

1) T. Gülensoy, Kütahya Yöresi Ağızları

T. Günay, Rize lli Ağızları, Ank-1978, s. 110-111

Bu örnekte de "gepni" sözünde yapma hali kullanılmış; T.T.'ne aktarırken "söze" diye çevirdik. bu balınıñ keynide paylaḫçı koyutken (II/211-212) "bu çocuğun arkasına takipçi koyarmış." Burada ise "keynide" kelimesinde yönelme hali yerine, bulunma hali kullanılmıştır.

şu kıznıñ ışkıda jüruptu (II/308) "bu kızın aşkıyla yürümüş"

"ışkıda" kelimesinde bulunma hali eki, vasıta halinin yerine kullanılmıştır.

gipimğa unımdıñ (III/154) "sözümü kabul etmedin"

"gipimğa" kelimesinde yönelme hali, yapma hali yerine kullanılmıştır.

İsimlerde çokluk:

İsimlerin çokluk halini yapan eklere çokluk eki denir. Umumi Türkçede kullanılan -lar, -ler eki Yarkend ağzında ünsüz düşmesi ve ünlü değişmeleri ile +lā, +lē, +lır, +lir, +lī, +lī şekillerine dönüşmüştür.

+lar, +ler:

Kalın, sıralı kelimelerde de genellikle ince ünlülü şekil tercih edilmiştir.

katarkıler (VI/30) "gibiler", *yiñuler* (VI/61) "iğneler" *doḫturlar* (VI/69), *edemlerniñ* (V/20)

+lā, +lē:

ḫıtlā (I/17), *künlēdin* (II/7)

+lır, +lir:

īşeklirimiz (I/24), *yasavılrı* (IV/185) "muhafızları"

+lī, +lī:

küllide (II/55) "günlerde", *yollıda* (II/89) "yollarda"

İyelik ekleri:

İyelik ekleri, bir nesnenin hangi şahsa ait olduğunu bildiren eklerdir. Bu eklerin Yarkend ağzında kullanılan şekilleri şunlardır:

Teklik 1. şahıs: + °m

2. şahıs: + °n yönelme ve çokluk eki yanında -n, genellikle - °n- yazı dilinde +n, 2. şahsın nezaket şekli +ñız, +ñiz, +siz

3. şahıs: +ı, +i, +u,+ü, +sı,+si, +su, +sü, +sı bazı hallerde düşmektedir. Örneklerde bu durum açıklanacak.

Çokluk 1. şahıs: +miz

2. şahıs: +ñlā, +ñlē, +ñlar

3. şahıs: +ları, +leri, +lıyı, +liyi, +lī, +lī, 3. çokluk şahıs ekindeki şahıs ifadesi taşıyan ünlü de bazı hallerde eriyerek düşmektedir.

Kullanılışlarıyla ilgili örnekler:

Teklik

1. şahıs: *ecilim* (II/189), *ķuluķum* (II/250) *uķılırim* (V/1), *melīkem* (II/163), *gipim* (IV/7) "sözüm"

2. şahıs: *bişin* (VI/54) "başın" *kārīñnu ķil* (II/178)

ağzınğa (II/184) *putīñni tıķisen* (III/124) "ayağımı sokacaksın"

2. şahsın nezaket şekli de yaygın olarak kullanılmıştır. Nezaket şeklinin eki,-ñız, -ñiz, -siz dir.

ākīñızğa ķālımay (III/20) "arkanıza bakmayın"

atā nısiz balu musiz. (II/228) "anasız, babasız çocuk musunuz"

3. şahıs: *hocununiñ içige* (III/II) "çuvalının içine", *visālīga* (II/322)

pişānis-ķa (IV/90) "alınına" *anıs-nı* (IV/90) "anasını" örneklerinde -sı ekinin ünlüsü eriyerek düşmüştür.

ķallısñni (III/7) örneğinde ise -i - ünlüsü zayıflamıştır.

ķız bala yüzni açmayıtken (II/140) örneğinde yapma hali eki almış yüzni kelimesinde 3. t.ş. iyelik eki -i - eriyerek düşmüştür.

jılınıda (I/1) kelimesinde tipik bir ek yığılması örneği vardır:

jıl- isim kökü

(+ ı +)3. t.ş. iyelik eki düşmüş

+n + zamir n'si

+ı + yardımcı ünlü

+ s (ı) 3. t. ş. eki ilk ek unutulmuş, arkasından, ikinci bir 3.t.ş. iyelik eki getirilmiştir.

künisi (III/76), *hemmişi* (II/35) kelimeleri de ek yığılması için örnek teşkil eder. Örneklerde, T.T.'ndeki hepsi kelimesinde olduğu gibi, iki 3. t.ş. iyelik eki üst üste getirilmiştir.

Çokluk 1. Şahıs: Tek şekillidir. Kalın ve ince sıralı kelimelere ince dar ünlülü ek getirilir.

pullırmız (II/51), *rengimiz* (I/77), *öyimiz* (III/79)

2. şahıs: Metinlerimizde 2. çokluk şahıs iyelik ekinin örneği azdır.

küniñlä ötē mu (II/82) "günümüz geçer mi"

hē kāsıñlä (V/131) "her biriniz"

3. şahıs: -ları, -leri eki ünlü ve ünsüz değişimleri ile değişik şekillere girmiştir.

eskerliyi (III/57), *kiştapliri* (II/35), *ilimleri* (VI/69)

Örneklerde görülen ses değişiklikleri dışında ünlü düşmesi ve hece kaynaşması da oldukça yaygındır.

başkılar mu memnunluk bildürdi. (VI/84-85) "başkaları da memnunluk bildirdi." *koynı kisip* (II/33) "koyunlarını kesip", *pullını sovurup* (II/34) "paralarını savurup", *kisellirni dāvālaş usuli* (VI/47) "hastalarını tedavi usuli"

Soru eki:

Yörede kullanılan soru eki mu, mi ekidir. Ünlü düşmesi ve hece kaynaşmasıyla *-mdu*, ünlü değişmesiyle *ma* şekline dönüştüğü görülmektedir.

men nāvāyññ balısmu? (V/203) "ben fırıncının oğlu muyum?", *bu pırsattın paydılsam bolma mdu* (V/168-169) "bu fırsattan faydalansam olmaz mı" *kalımen mi ki* (II/117) "kalacak mıyım ki" *işt emgen koyken emes ma?* (V/197) "köpek emen koyunmuş değil mi", *öyde kalā mdu* (III/4) "evde kalır mı?"

ZAMİRLER

Şahıs, işaret, soru, belirsizlik anlamıyla varlıkları karşılayan kelimelere zamir denir.

Yarkend ağzında kullanılan zamir çeşitleri ve çekimleri şunlardır:

1) Şahıs zamirleri:

Şahıs zamirleri ve bunların çekimi şöyledir:

Yalın hal	İlgi hali	Yükleme hali	Yönelme hali	Bulunma hali	Uzaklaşma hali
men (I/1)	meniñ (II/5)	mini (II/190)	maña (II/30)	mende	mendin
min (II/5)	minin				
sen (II/184)			saña (II/200)	sende	sendin (II/189)
sin (II/291)	siniñ (II/189)	sini (III/126)			
u	uniñ (III/154)	unı	uña uninga	unda unıñda	undın (III/15)
a (II/142)					
e (I/85)					endin (V/122)
biz (II/143)	bizniñ (VI/70)	bizni	bizge	bizde	bizdin
siz (V/98)	sizniñ (II/224)	sizni	sizge (II/144)	sizde	sizdin
sizle (II/224)	siliniñ (V/226)				
ulā (I/22)	ulıniñ	ulıni	ulığa	ulıda	ulıdın

Şahıs zamirlerinin kullanılışı:

Şahıs zamirlerinin diğer kelimelerle kullanılışı diğer isimler ve isim soylu kelimeler gibidir.

miniñ üstümde (II/5) biyey sizge deptu (VI/144)

2) Dönüşlülük zamiri:

Yaygın olarak kullanılan dönüşlülük zamiri öz kelimesidir. Bunun dışında;

uşuñ (III/118) [<uşun DLT I, 77; omuzbaşı, çiğınbaşı]

uş (II/291) [<uş DLT I, 36; şimdi, işte gibi] kelimeleri de yöremizde dönüşlülük zamiri olarak

kullanılmaktadır.

Dönüşlülük zamiri öz kelimesinin şahıslara göre çekimi şöyledir:

özem (II/204)

özeñ (II/220)

özi (II/158)

özimiz

özeñlā

özilir (V/236)

3) İşaret zamirleri:

Derlediğimiz metinlerde tespit edebildiğimiz işaret zamirleri şunlardır:

bu (I/79), *mā* (II/218), *aşu* (III/60): yakın için kullanılmaktadır.

şu (IV/232), T.T.'ndeki kullanımından farklı olarak genellikle uzak için, yani o işaret zamiri yerine kullanılıyor.

o (II/73), *e* (I/85), *u* (I/9)

engiz (V/190) yöreye has bir işaret zamiridir.

ondan, oradan gibi anlamlarda ve genellikle *engizdin* şeklinde kullanılıyor.

bulā (II/105), *ulā* (II/51) çokluk işaret zamirleridir.,

maşu (II/18), *miyē* (III/27), *üye- büye* (II/256), *eyin* (II/211) *mişşē* (II/322) gibi işaret sıfatları ve sıfat tamlamaları da T.T.'ndeki *ora*, *bura* kelimeleri gibi kaynaşmış olduğundan işaret zamiri olarak kullanılmaktadır.

İşaret zamirlerinin hal ekleri ile çekimi şahıs zamirlerinin çekimi gibi olduğundan burada ayrı bir tablo vermeye gerek görülmemiştir.

İşaret zamirlerinin edatlarla kullanılması:

İşaret zamirlerinin edatlarla birlikte kullanımında en tipik özellik, *şu* işaret zamiriyle *bilen* bağlacının birleşmesiyle ortaya çıkan ve vasıta hali yerine kullanılan *şunuñ bilen* ifadesidir. *bilen* bağlacı, ekleştirilerek kelime köküne bağlanmamakta, fakat *şunuñ bilen* ifadesi kalıplaşmış şekilde yaygın olarak kullanılmaktadır.

unuñ çün (III/203) ifadesinde de bir zamirle bir edat kaynaşmış görünmektedir.

4) Soru zamirleri:

Yarkend ağzında kullanılan soru zamirleri ve görevleri şöyledir:

İnsanlar için, *kim* (II/6) soru zamiri kullanılmaktadır.

İnsanın dışındaki canlı cansız varlıklar için *ne* (IV/153), *nī* (II/151), *nimi* (I/34), *niy* (I/25),

nime (II/15) soru zamirleri kullanılmaktadır.

ne soru zamirinden, *nere* soru zamiri türemiştir. Yörede *nere* soru zamiri, ikinci hecesi düşürülerek *nē* (I/45) şeklinde kullanılmaktadır. *nere* < *ne ara* birleşik kelimesinden kaynaşmayla ortaya çıkmıştır. *nēdi* (II/157), *nēde* (II/157) şekli bulunma hali, *nēdin* (III/98) şekli uzaklaşma hali, *nēley* (III/104) ise çokluk şekli olarak kullanılmaktadır.

ne soru zamirinden kaynaşma yoluyla türemiş diğer kelimeler şunlardır:

nime (I/25) "şey, nesne" manasında, belirsizlik zamiri olarak kullanılmaktadır.

nim iş (II/14) "ne iş, nasıl" manasında soru zarfı olarak kullanılmaktadır.

5) Belirsizlik zamirleri:

Nesneleri belirsiz bir şekilde karşılayan zamirlere belirsizlik zamiri denir.

Yarkend ağzında kullanılan belirsizlik zamirleri şunlardır:

nersi (I/55), *nēsi* (II/54), *nēse* (III/55), "şey, nesne"

kā (II/12) "biri, kimi"

köp (II/90) "hep, çok"

nime (I/25) "şey, nesne"

başka (II/40), *başke* (I/12) "başka"

birsi (II/17) "biri"

bi nēsi (I/25) "bir şey"

biy ēm (V/5) "şey, nesne"

biy ēmi (I/68) "bir şey"

ğış (II/160) "hep"

hemmi (I/27) "hepsi, herşey"

hiç (II/235), *hiş* (III/116) "hiç"

nāyti (II/2) "çok"

pişte (II/75) "bir azına"

yili (IV/48) "bir az"

kiş (IV/45) "başka, başkası"

SIFATLAR

Derlediğimiz metinlere göre Yarkend ağzında kullanılan sıfatların durumu şöyledir:

1) Niteleme (vasıflandırma) sıfatları:

Varlıkların kolayca değişmeyen niteliklerini bildiren sıfatlardır.

bir çiraylık... kız (II/110) "bir güzel kız"

kavul bir sōdıgē (II/80) "becerikli bir tüccar"

kara kuyun (V/84) "hortum"

muşu gādālık süpütüni (II/6) "böyle fakirlik elbisem"

meşhur tevip (VI/23) "tanınmış doktor"

nāyiti simiz işkki edem (II/129) "çok şişman iki adam"

yoğan biy atnı (II/75) "büyük bir at"

alı koç (V/225) "ala koç"

kiçik idrā (VI/56) "küçük idrar"

igiz tağ (II/311) "yüksek dağ"

haşāmetlik bir pātişā (II/144) "gösterişli bir padişah"

çoñ abdes (VI/58) "büyük abdest"

çimçilağ kol (III/166) "serçe parmak"

2) Belirtme sıfatları:

a) İşaret sıfatları:

Yarkend ağzında kullanılan belli başlı işaret sıfatları: bu, şu, u ve bu kelimelerden türemiş işaret kelimeleridir.

bu: *bu yē* (I/24) "bu yer", *bu gümbez* (II/10) *bu balı* (II/43), *bu yitim* (II/136)

şu: *şu pātişā* (II/5), *şu hotın* (II/278) *şu bulak* (III/20)

ā, u, ü: *u yē* (I/23) "o yer" *u kazan* (II/59), *ü yē* (II/141) *ā edem* (II/142), *bü yüz tirep* (II/15) "bu taraf", *me yiz tirep* (II/21) "bu taraf", *ma şu iskēt* (II/34), "bu şekil", *a şu taz* (II/251), *mu şu taz* (II/261) "bu kel"

b) Sayı sıfatları:

Yarkend ağzında sayılar, söyleniş bakımından tam bir çeşitlilik arz eder.

bī (II/298), *bij* (I/25), *bir* (II/7), *biy* (I/7)

işkki (I/1), *üç* (II/87), *üş* (II/118), *töt* (I/49), *beş* (VI/37), *alti* (II/103), *yetti* (VI/37), *sekkiz* (I/27), *toğkuz* (I/1), *on* (VI/38), *jigiymi* (III/10), *ottuz* (I/1), *kıh* (I/56), *ellig* (I/69), *atmış*, *yetmiş*, *seksen* (VI/77), *toğsan*, *yüz* (II/64), *mıñ* (II/152), *miñ* (IV/8)

E.T.'de görülen bir yüz sıfat tamlaması, Yarkend ağzında da devam etmektedir.

bir yüz jigirme yaşlık (VI/29)

ı) Sıra sayı sıfatı:

Sıra sayı isimleriyle yapılan sıfatlardır.

birinci devriş (II/21), *işkkinci kün* (III/75), *tötinci kün* (III/76), *üçüncü kün* (III/103)

Üleştirme sayı sıfatıyla ilgili örneğe rastlamadık.

2.) Sayılarda topluluk:

Sayılarla, -eylen ve -ili ekleri getirilerek topluluk anlamı katılmaktadır.

beşeylen (II/103), *beşili* (IV/94) "beşi birden", *işkkeylen* (II/153), *işkkili* (III/130) "ikisi birden", *üçeylen* (IV/68), *üçülü* (IV/36) "üçü birden"

c) Soru sıfatları:

Soru yoluyla nesnelere belirten sıfatlardır.

nime edemlik (II/19) "nasıl adamlık", *nimi sergüzeştlik* (II/19), *neççe jil* (II/1), *ķandağ edem* (III/51) "nasıl adam"

d) Belirsizlik sıfatları:

Nesnelere belirsiz olarak belirten sıfatlardır.

nurğun ağıyna birādirleri (II/30) "sayısız yakın arkadaşları" *hē biy yolğa çıkkan zaman* (I/30) "her bir yola çıktığımız zaman" *ķāğan işli* (II/290) "başka işler", *hiç ķandağ yē* (III/41) "hiç bir yer", *hiç kim* (III/45) *bek çık* (III/69) "pek çok", *bek kıymet* (III/95) "pek pahalı", *ķeyme kel* (II/243) "tamamen kel", *hemmi nēse* (III/109), "her şey", *bēzi edemlē* (I/67), *başķa hotun* (II/201)

ZARFLAR

Fiillerin, sıfatların ve başka zarfların anlamını yer, yön, hal, miktar ve zaman bakımından tamamlayan zarflardır.

Metinlerimizden yaptığımız tespitlere göre Yarkend ağzında görülen zarflar şunlardır:

1) Hal zarfları:

muşudağ (V/6) "böyle"

muşundağ muşundağ (II/296) "böyle böyle"

undağ (II/157) böyle

mundağ (II/39), *maşındağ* (II/34) "böyle"

şundağ (I/57) "böyle"

Yukarıda örnekleri verilen hal zarfları, mu, şu, u işaret zamirleri ile dag, dak "gibi" edatının birleşmesinden meydana gelmektedir.

mu + şu + dag, u + n + dag (-n- koruyucu ünsüz) mu + n + dağ gibi.

müşkül (V/132) "zor"

obdan (I/84) "iyice"

teñ (II/42) "birlikte"

tayınlıq (II/207) "böylece"

taza (V/171) "iyice"

aşikāre (VI/49) "açık"

tiğ (IV/124) "doğru, gerçek"

yaḥşi bol- (II/254)

nāyiti tola kütüp kitiptu (II/136) "pek çok ikram edip, ağırlamış"

bille (I/18) "beraber"

asu (IV/128) "yavaş", *astāğine* (II/128) "yavaşça"

tāzi pişken (V/236) "iyi yetişmiş"

emisi (II/178) "öyleyse"

2) Zaman zarfları:

balduki (II/216) "önceki"

çağ (II/95) "çağ, zaman"

deslam (II/286) "hemen"

dem (IV/75) "kısa zaman"

emde (II/38) < emti (ETG, 264) "şimdi"

evvelki (III/70)

eħir (II/274) "son, sonunda"

ettigini (I/61) "sabahleyin" < ettigen "sabah"

ħāzi (III/40) "şimdi"

hiyli (III/129) "az sonra"

ħāzır (II/204) "şu an"

haman (V/23) "hemen"

jıl (I/1) "yıl"

kīn (I/9) "sonra" < keyin (ÇEK, 26)

kündüz (II/213) "gündüz"

kün (I/8) "gün"

keç (II/94) "geç"

keçe (II/213), *kiçe* (I/7) < kiçe ETG. 281, K.B. indeks, 255

kıtim (III/193) "kere, defa"

keçkiçilik (III/73) "geceye kadar"

münüt (VII/9) "dakika"

sehē (II/17) "seher vakti"

aħşimi (III/97) "akşamleyin"

ayğıcı (II/124) "aya kadar"

baldır (V/125) "önce"

burun (II/29) "önce"

bü gün (VII/7) "bu gün"

çüş vahtı (II/282) "öğleyin"

udillig (III/51) "her zaman"
tañ atқан vahtuda (II/119) "tan atacağı vakitte"
bıjđın (II/36) "birden"
hiqqı (II/41) "önceki"
hiliki (II/160) "deminki"

3) Yer-yön zarfları :

āka (II/174) "arka"
asd (II/187) "alt, aşağı"
asta (II/157) "sonra, aşağı"
oñ (IV/53) "sağ" oñ, ong, EUTS, 141; DLT I, 41
sol (IV/53) "sol" (1)
yıķın birip (II/10) "yakın varıp"
buluñ (II/17) "köşe taraf" bulung; EUTS, 53
yüzi (II/174) "beri"
uç (II/62) "üst"
tüy (II/104) "dip", tüy: Maytırı simit, 487
tiş (II/98) "dış" taş; dış DLT I, 91
ayaķ (II/29) "alt, aşağı taraf"
sırt (II/99) "sırt, arka"
ķon (II/58) "dip"
ķeyn (II/211) "arka, keyin: arka, sonra (ÇEK, 263)
ald: ön (II/12) (2)
ķişi: karşı, yan (II/10)
eşe (II/51) aşağı, aşak DLT I, 66

1) S. Olcay, Yarkend Ağzından Örnekler, DTCFD XIX/1-2 s.47 aynı manada "cep" tespit edilmiş.

2) F. Tamir, Barköl'den Kazak Türkçesi Metinleri, TKAE- 1989 s. 125, Barköl kazaklarında da kullanılmaktadır.

Kelime kaynaşmasıyla ortaya çıkan yer yön zarfları:

ayē (III/145) "o yer, ora" < aşu + yer

aşşē (III/148) "ora" < aşu + yer (İlerleyici benzeşmeyle)

bü yüz (II/15) "bu yüz" bu + yüz

me yin (II/211) "bu taraf" me + yin

Yön ekiyle türeyen yer yön zarfları: -garı, -geri

Yön ekleri Yarkend ağzında şöyle kullanılmaktadır:

juşuri (VI/73) "yukarı", *içili* (II/109) "içeri", *ilgiri* (II/1) "ileri"

4) Miktar (azlık-çokluk) zarfları:

köp (II/90) "hep, çok" EUTS, 116

pişt (II/75) "bir az"

tolu tüyüm (II/279) "çok fazla", *tolu* (EUTS, 245) "tam", dolu, bir şeyin çevresi, etrafı

yili (IV/48) "bir az"

tehu (V/226) "daha"

neççi (II/131) "nice, çok sayıda"

çoñ (II/21) "çok, büyük"

cık (II/14) "çok"

bek (II/2) "pek, çok"

az (II/115) "az"

artuk (III/7) "fazla", (artuk DLT I, 99)

Fiillerin basit çekimi:

Şahıs ekleri:

a) Birinci tipteki şahıs ekleri:

Geniş zaman, şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman, gelecek zaman çekimlerinde kullanılmaktadır.

Teklik

1. şahıs: -men

2. şahıs: - señ, -sen

- siz, -sile II. teklik şahıs nezaket şekli

3. şahıs: eksiz, bazan -du, soru ekiyle -mdu

Çokluk

1. şahıs: -miz

2. şahıs: -silē

3. şahıs: -iş (bazı fiil çekimlerinde fiilin 3. teklik çekiminin başına ula zamiri getirilerek 3. çokluk çekimi yapılıyor.)

b) İkinci tipteki şahıs ekleri:

Teklilik

1. şahıs: -m

2. şahıs: -ñ

-iniz (II. t.ş. nezaket eki)

3. şahıs: -

Çokluk

1. şahıs: -ķ

2. şahıs: -inlā

3. şahıs: -ş-

1) Bildirme kipleri:

Geniş zaman:

-r, -ā, -ē, -y, -ay, -ey; -r çok nadir, genellikle -y 'ye dönüşür veya düşer. (1)

Olumsuz

Soru

kil-ē-men

kem-mey-men

1., 2.t.ş., 1. ç.ş. için şahıs ekinden sonra mu eki getirilir.

kil-ē-sen (kil-i-sen)

kem-mey-sen

2. t.ş. nezaket şekli için; kilēmsiz, kilēmlā

kil-ē-siz

kem-mi-siz

3. t. ve 3. ç. şahıs için -mdu

kil-ē

kem-me

kil-ē-miz

kem-mey-miz

kil-ē-siler

kem-mey-sile

kil-iş-ē

kil-iş-mey

çidiyanmay (V/69) "dayanmaz", bommay (II/113) "olmaz", oyāsen (VIII/5) "biçersin", kūtā-men (II/287) "kurtulurum", öltüysiñiz (III/50) "öldürürsünüz", añlaymen (II/7) "anlarım", kamma (II/65) "kalmaz", ammay (III/101) "almaz"

1) S. Olcay, "Yarkend Ağzından Örnekler", DTCFD XIX/1-2, s. 31-65

Geniş zaman eki -ā, -ē olarak alınmış, dilek kipi, şimdiki ve gelecek zaman müşterek olarak gösterilmiştir.

Şimdiki zaman

Yaygın olan şekli -vat- ekiyle yapılanıdır:

	Olumsuz	
kil-i-vat-i-men	ķem-mā-vat-i-men	Şimdiki zaman
kil-i-vat-i-sen	ķem-mā-vat-i-sen	çekiminin soru şekli fiil
kil-i-vat-i-siz (nezaket)	ķem-mā-vat-i-siz	çekiminin sonuna mu
kil-i-vat-i-du	ķem-mā-vat-i-du	soru eki getirilerek
kil-i-vat-i-miz	ķem-mā-vat-i-miz	yapılır. 3. ç. şahısta ise
kil-i-vat-i-sile	ķem-mā-vat-i-sile	-mdu şekli kullanılır.
kil-iş-vat-i-du	ķem-mā-vat-i-du	

Daha çok masal ve geçmişte yaşanmış olaylar derlediğimizden şimdiki zaman çekiminin basit şekliyle ilgili örneğimiz yok

S. Olcay, (1) Fiil çekimleri başlığının (c) maddesinde *deydu* örneğiyle *deye turur* birleşik çekiminin kaynaşmasıyla ortaya çıkan ikinci bir şimdilik zamandan söz ediyor.

Uygur Türkçesi yazı dilinde yaygın olarak kullanılan, ağızlarda daha az rastlanan bir şimdiki zaman çekimi de -maқта, -mekte ekiyle yapılan çekimdir. (2) Derlediğimiz metinlerde tahsilli bir konuşmacıda tespit edebildik.

Görülen geçmiş zaman: Yazı dilindeki şeklinden önemli bir farklılık göstermez.

	Olumsuz	
ķem-mekti-men	ķem-mey-men	şimdiki zamanın soru
ķem-mekti-sen	ķem-mey-sen	şekli şahıs ekinden sonra
ķem-mekti-siz (nezaket)	ķem-mey-siz	mu eki getirilerek yapılır.
ķem-mekti	(u) ķem-mey-du	
ķem-mekti-miz	ķem-mey-miz	
ķem-mekti-silē	ķem-mey-sile	
ķil-iş-mekti	(u/ā) ķem-mey-du	

1) a.g.m. s. 42

2) Yazı diliyle ilgili mukayeselerde şu makaleyi esas aldık: İ. Kurban; "Yeni Uygur Türkçesi Grameri" Türk Kültürü Araştırmaları, Halil Fikret Alasya Armağanı, Ankara-1989 s. 243-266.

Metinde rastlanan örnekleri şunlardır:

botulaqlıdı (V/135) "develer doğurdu", *sammuduk* (V/141) "yapmadık", *mañuttuk* (I/38) "yürüttük", *aşu* (II/16), *tuyuttuk* (I/35) "durdurduk", *bakıti* (II/225), *diduk* (II/23a) "dedik" *ğaldi* (I/3), *kelduk* (I/8), *kıçkırdı* (II/163) "çağırıldı" *taptuñ* (III/98) "buldu"

Öğrenilen geçmiş zaman:

İki türlü yapılır. Birinci şeklinin eki, *-gan, -gen, -kan, -ken* şeklindedir.

Olumsuz

kē-gen-men	kē-mi-gen-men
kē-gen-sen	kē-mi-gen-sen
kē-gen-siz	kē-mi-gen-siz
kē-gen	kē-mi-gen
kē-gen-miz	kē-mi-gen-miz
kē-gen-silē	kē-mi-gen-silē
kil-iş-ken	kil-iş-mi-gen

Metinden tespit ettiğimiz örnekleri şunlardır:

kıskan (II/65) "takmış", *oltuygan* (II/14) "oturmuş", *yasılıp ketken* (III/82) "yapılıp gitmiş" *kömüv atkan* (IV/109) "gömüp atmış", *ap kaçgan* (III/113) "alıp kaçmış", *jürüpkən* (IV/24) örneğinde *-ken* geçmiş zaman ekinden önce *-p* zarf-fiil eki gelmiş.

Yörede daha yaygın olarak kullanılan ikinci öğrenilen geçmiş zaman şeklinin eki, *-p* zarf fiil ekiyle, *-ti / -tu* yardımcı fiilinin birleşmesiyle meydana gelir. (1)

Olumsuzu

ke-pti-men (2)	kem-me-pti-men	II. şahıs nezaket ve 2. ç.
ke-pti-sen	kem-me-pti-sen	şahıs çekimlerinde -t-
ke-pti-siz	kem-me-p-siz	düşüyor.
ke-ptu	kem-me-ptu	
ke-ptu-miz	kem-me-ptu-miz	
ke-ptu-silē	kem-me-p-sile	
kil-iş-iptu	kil-iş-me-ptu	

1) S. Olcay a.g.m. s. 42

2) Yazı dilinde; keliptimen şeklindedir. Yazı dilindeki kelimeptuk şekli, Yarkend ağzında kullanılmaz (Hamit Göktürk), hep kem-meptimiz şekli tercih edilir. Yazı dilindeki çekimler için bk. İ. Kurban a.g.m., s.257

Metindeki örnekleri şunlardır:

kıyısmaptu (II/39) "tutamamış", *aptımen* (III/100) "almışım", *çivilıptu* (II/109) "girmiş", *sözleptu* (II/21) "söylemiş", *çıyıptu* (II/218) "girmiş", *bürüptu* (II/172) "buyurmuş", *aylınuptu* (III/36) "bayılmış", *mindirüptu* (II/31) "bindirmiş", *körüneptu* (II/10) "görünmüş"

Gelecek zaman çekimi:

Gelecek zaman eki ünlüyle biten fiiller için -y -, ünsüzle biten fiiller için -i - ekidir.

kil-i-men	kem-mey-men
kil-i-sen	kem-mey-sen
kil-i-siz	kem-mey-siz
kil-i-du	kem-mey-du
kil-i-miz	kem-mey-miz
kil-i-silē	kem-mey-silē
kil-iş-i-du	kil-iş-mey-du

Geniş zaman olumsuz çekimi ile gelecek zaman olumsuz çekimi arasında 3. teklik şahıs ve 3. çokluk şahıs dışında tam bir müştereklik görülmektedir.

Metindeki bazı örnekleri şunlardır:

sözle-y-miz (VI/54) "söyleyeceğiz", *am-may-siz* (III/86) "almayacaksınız", *kıçır-ı-miz* (II/144) "çağıracağız" *öl-i-men* (II/195) "öleceğim", *sual koy-ı-men* (IV/141) "soracağım", *ülüş-i-miz* (II/42) "bölüşeceğiz", *sağı-y-du* (III/176) "iyileşecek", *tikle-y-miz* (VII/68) "dikeceğiz" *teg-mey-men* (III/206) "dokunmayacağım", *ķaynıt-t-siz* (II/50) "kaynatacaksınız"

Gelecek zaman çekiminin niyet ve maksat ifade eden ikinci bir şekli vardır. Bu fiil çekimi metinlerimizde sadece bir yerde kullanılmış; demekçiken (II/7)

Olumsuzu

kem-mekçi-men	kemmekçi emes men
kem-mekçi-sen	kemmekçi emes sen
kem-mekçi-siz	kemmekçi emes siz
kem-mekçi	(u) kemmekçi emes
kem-mekçi-miz	kemmekçi emes miz
kem-mekçi-silē	kemmekçi emes siz
kil-iş-mekçi-le	(u lē) kemmekçi emes

2) Tasarlama kipleri:

Emir-İstek çekimi:

	Olumsuzu
kil-ey	kem-mey
kē-gin (nezaket şekli biraz sonra gel)	kem-me
kel (anında gel)	kem-mi-gin
kē-silē (nezaket şekli)	kem-mi-silē
kēsüñ	kem-mi-sun
kil-ey-li	kem-mey-li
kil-iñ-lā	kem-me-ñ-lā
kil-iş-suñ	kil-iş-mi-suñ

Metindeki örnekleri şunlardır:

am-miğın (III/103) "almayın" *bē-me-ñ* (IV/45) "vermeyin", *buz-ma-ñ lā* (II/19) "bozmayınız"
koğ-ma-ñ (III/24) "korkmayın", *kūtul-ay* (II/313) "kurtulayım", *çöğlet-unlā* (IV/156) "gezdiriniz"
kömbat-ay (II/28) "gömeyim", *müñdiş-ayli* (V/67) "konuşalım"

Şart çekimi:

Eki *-sa*, *-se* ' dir. Ünsüzle biten fiillerin son ünsüzü bazan düşürülür.

I. şekil	II. şekil	Olumsuzu
kel-se-m	kē-se-m	kem-mi-se-m
kel-se-ñ	kē-se-n	kem-mi-se-ñ
kel-se-ñiz	kē-se-niz	kem-mi-se-ñiz
kel-se	kē-se	kem-mi-se
kel-se-k	kē-se	kem-mi-sek
kel-se-ñla	kē-se-ñlā	kem-mi-se-ñlā
kil-iş-se	kil-iş-se	kil-iş-mi-se

Metindeki örnekleri şunlardır:

isti-se-ñlā (V/127) "isterseniz" *izhar etsek* (II/19), *kōmisek* (I/76) "görmesek", *ķımmasak* (I/63) "yapmasak", *bolsa* (I/68) "olsa", *bōsa* (I/34) "olsa" *çī-se-m* (IV/130) "girsem"

Gereklilik çekimi:

Metinlerimizde örneği yoktur. Yeni Uygur Türkçesinde gereklilik bildiren ek olmadığı halde, ki- rek veya lazım sözlerinden biriyle fiile gereklilik manası katılmaktadır.

Olumsuzu

ķem-mik-im lāzım	ķem-mes-lik-im lāzım
ķem-mik-iñ lāzım	ķem-mes-lik-iñ lāzım
ķem-mik-iñiz lāzım	ķem-mes-lik-iñ-iz lāzım
ķem-mik-i lāzım	ķem-mes-lik-i lāzım
ķem-mik-imiz lāzım	ķem-mes-lik-imiz lāzım
ķem-mik-iñla lāzım	ķem-mes-lik-iñiz lāzım
ķem-mik-lir-i lāzım	ķem-mes-lik-liri lāzım

İktidari fiil çekimleri:

İktidari fiil çekimleri, Uygur Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi Yarkend ağzında da yaygın olarak kullanılmaktadır. İktidari fiil esas fiille al- fiilinin kaynaşmış şeklidir. Uygur Türkçesi bu türden fiil kaynaşmalarının çok görüldüğü bir şivedir.

Geniş zaman çekimi:

Olumsuzu

kil-el-ey-men	kil-em-mey-men
kil-el-ey-sen	kil-em-mey-sen
(u) kil-el-ey-du	(u) kil-em-mey-du
kil-el-ey-miz	kil-em-mey-miz
kil-el-ey-silē	kil-em-mey-silē
(ulā) kil-el-ey-du	(ulā) kil-em-mey-du

Metindeki örnekleri şunlardır: *üstüñ kılammaymen* (II/85) "başımı kaldıramam" *bireleymen* (IV/609) "verebilirim"

Görülen Geçmiş Zaman: Yeterlilik anlamı katan al- yardımcı fiilinin -l- ünsüzü düşer. Fiil çekimi, geniş zamanın hikayesine benzer hale gelir.

		Olumsuzu	
	kil-ē-di-m	kil-em-mi-dim	
	kil-ē-di-ñ	kil-em-mi-diñ	
(u)	kil-ē-di	(u) kil-em-mi-di	
	kil-ē-dük	kil-em-mi-dük	
	kil-ē-di-ñla	kil-em-mi-diñla	
(ulā)	kil-ē-di	(ulā) kil-em-mi-di	<i>tapammidim (IV/147) "bulamadım"</i>

		Olumsuzu
kil-el-er tur -eken-men	kil-el-ey-t-ken-men	kil-em-mey-t-ken-men
	kil-el-ey-t-ken-sen	kil-em-mey-t-ken-sen
(u)	kil-el-ey-t-ken	(u) kil-em-mey-t-ken
	kil-el-ey-t-ken-miz	kil-em-mey-t-ken-miz
	kil-el-ey-t-ken-siz	kil-em-mey-t-ken-siz
(ulā)	kil-el-ey-t-ken	(ulā) kil-em-mey-t-ken

İktidari fiilin diğer çekimlerine ait örnekler metnimizde yok. İklil Kurban da Yeni Uygur Türkçesi Gramerine almamış. Yaygın olmadıkları kanaatiyle bu çekimleri biz de almadık..

Birleşik çekimler:

Hikaye birleşik çekimi:

Geniş zamanın hikayesi: Bir kaç değişik şekli vardır.

	Olumsuzu
kil-ē-dim	kil-ē-mi-di-m
kil-ē-diñ	kil-ē-mi-di-ñ
kil-ē-di	kil-ē-mi-di
kil-ē-dik (duk)	kil-ē-mi-dik (duk)
kil-ē-diñle	kil-ē-mi-di-ñle
kil-iş-ē-di	kil-iş-ē-di

tur- yardımcı fiilinin geniş zamanıyla er- yardımcı fiilinin görülen geçmiş zamanının kaynaşmasıyla ortaya çıkan bir başka geniş zamanın hikayesi yaygın olarak kullanılır: (1)

1) S. Olcay, a.g.m. s. 40'ta ünlü düşmeleri (c) maddesinde Yarkend ağzında görülen bu tür fiil teşekkülleri ile ilgili bazı örnekleri incelemiştir.

kile-turur edim >	kilittim	Olumsuzu
kile-turur ediñ	kilittiñ	ķemmeyittim
	kilitti	ķemmeyittiñ
	kilittik	ķemmeyitti
	kilittiñle	ķemmeyittik
	kilisitti	ķemmeyittiñle
		kilişmeyitti

Şimdiki zamanın hikayesi: Şimdiki zaman eki yat- fiilinden gelen -vat- ekidir.

		Olumsuzu
kil-vatidu-idim >	kilivatittim	ķemmeyvatittim
kil-vatidu-idiñ >	kilivatittiñ	ķemmeyvatittiñ
	kilivatitti	ķemmeyvatitti
	kilivatittik	ķemmeyvatittik
	kilivatittiñla	ķemmeyvatittiñla
	kilişivatitti	kilişmeyvatitti

-makta, -mekte ekiyle yapılan şimdiki zaman çekimi daha çok Uygur Türkçesi yazı dilinde kullanıldığından bu şeklin hikaye birleşik çekimi Uygur Türkçesi ağızlarında, özellikle Yarkend ağızında kullanılmamaktadır.

Görülen geçmiş zamanın hikayesi: Yöre ağızında iki ayrı şekilde rastlanır.

I. şekil	Olumsuzu	II. şekil	Olumsuzu
kil-di i-di-m >	kilittim (1)	ķel-di i-di-m	ķeldiydim
	kilittiñ		ķeldiydiñ
	kilitti	(u)	ķeldiydi
	kilittik		ķeldiydik
	kilittiñlē		ķeldiydiñlē
	kilişitti	(ulā)	ķeldiydi
			ķemmidiydim
			ķemmidiydiñ
			ķemmiydiydi
			ķemmidiydik
			ķemmidiydiñlē
			ķemmidiydi

Öğrenilen geçmiş zamanın hikayesi:

İki şekli vardır. Birincisi yazı dilinde de yaygın olan şekildir:

ķel-gen-idim	kēgendim	Olumsuzu
ķel-gen-idiñ	kēgendiñ	ķemmeygendiñ
	kēgendi	ķemmeygendi
	kēgendik	ķemmeygendik
	kēgendiñlā	ķemmeygendiñlā
	kilişkendi	kilişmeygendi

1) Fiilin açılımını kile tur idim şeklinde düşünmek de mümkündür. Fakat tur-yardımcı fil, geniş zamanın hikayesinde de incelediğimiz gibi geniş zaman anlamı katmak üzere birleşik fiil yapıyor.

İkinci şekli Yarkend ağzında daha yaygın olarak kullanılan *-p* zarf fiili ile *er* - yardımcı fiilinin görülen geçmiş zaman çekiminin kaynaşmasından meydana gelen çekimdir.

		Olumsuzu
kel-ip idim >	keptim	kepmeytim
kel-ip idiñ >	keptiñ	kepmeytiñ
	kepti	kepmeyti
	keptik	kepmeytik
	(keptimiz)	kepmeytiñla
	keptiñlā	kilişmepti
	kilişipti	

Gelecek zamanın hikayesi:

		Olumsuzu
kil-i tur-idim >	kilittim	kepmeyittim
kil-i tur-idiñ	kilittiñ	kepmeyittiñ
	(u) kilitti	(u) kepmeyitti
	kilittik	kepmeyittik
	kilittiñlā	kepmeyitiñlā
	(ulā) kilitti	(ulā) kepmeyitti

Bir başka gelecek zaman hikaye birleşik çekimi kelidiğandim, kelidiğandin... şeklindedir. (2)
Fakat bu çekimin yörede kullanılmadığı söylendi.

1) a.g.m. s. 261

2) İ. Kurban, a.g.m. s. 261

Şartın hikayesi:

		Olumsuzu
k̇el-se idi-m	k̇ēsiydim	k̇emmisiydim
k̇el-se idi-ñ	k̇ēsiydiñ	k̇emmisiydiñ
	(u) k̇ēsiydi	(u) k̇emmisiydi
	k̇ēsiydük	k̇emmisiydük
	k̇ēsiydiñl̇ē	k̇emmisiydiñl̇ē
	(ul̇ā) k̇ēsiydi	(ul̇ā) k̇emmisiydi

İsteğin hikayesi:

		Olumsuzu
k̇el-gey-idi-m	k̇ēgiydim	k̇emmigiydim
k̇el-gey-idi-ñ	k̇ēgiydiñ	k̇emmigiydiñ
	(u) k̇ēgiydi	(u) k̇emmigiydi
	k̇ēgiydük	k̇emmigiydük
	k̇ēgiydiñl̇ē	k̇emmigiydiñl̇ē
	(ul̇ā) k̇ēgiydi	(ul̇ā) k̇emmigiydi

Birleşik çekimlerin hepsi için metinlerimizde örnek bulunmadığından, hikaye birleşik çekimiyle ilgili, çoğu geniş zamanın hikaye birleşik çekiminde olan örnekleri toplu olarak veriyoruz:

biyittuḡ (I/33) < biy-e turur iduḡ,

barıttı (V/15) < bar-a turur idi,

ḡaluttuḡ (I/41) < ḡal-a turur iduḡ,

kilittik (I/34) < kil-e turur idi,

öltēmidim (IV/104) < öltür-er me-dim

pütüttü (I/40) < püt-e turur idi

alādım (II/203) < al-ar-dı-m

almasdım (II/203) < al-maz-dı-m (1)

(1) Bu fiilde kullanılan olumsuzluk eki pek yaygın değil, T.T. etkisiyle söylenmiş olma ihtimali de zayıf, çünkü bu metni derlediğimizde Yasin İbrahim Türkiye Türkçesiyle anlaşmakta oldukça güçlük çekiyordu.

billiştir (V/159) < birle-ş-i turur idi

buraydu (IV/85) < bur-ar-du

bōsittim (II/202) < bol-sa-y-ti-m

çüşüttük (I/33) < tüşe turur iduk,

kımmayıtkandı (III/137) < kıl-may-(ı) dıgan-dı

Rivayet birleşik çekimi:

Birleşik çekimlerde olumsuzlukla ilgili örnek fiil çekimleri hikaye birleşik çekiminde gösterildiğinden rivayet ve şart çekimlerinde sadece olumlu birleşik zaman çekimleri örneklendirilecektir.

Geniş zamanın rivayeti: İki şekli vardır.

I. şekli

keḷ-er iken-men > kilēkenmen

keḷ-er iken-sen > kilēkensen

(u) kilēken

kilēkenmiz

kilēkensilē

(ulā) kileken

II. şekli

kil-e turur ekenmen > kilitketmen

kil-e turur eken sen > kilitkensen

(u) kilitken

kilitkenmiz

kilitkensile

(ulā) kilitken

Şimdiki zamanın rivayeti:

keḷ-vatidu-iken-men >

keḷ-vatidu-iken-sen >

kilivatқанmen

kilivatқansen

(u) kilivatқан

kilivatımız

kilivatisilē

(ula) kilivatқан

Öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti:

k̇el-ip tu-ken men >	kėptukenmen
k̇el-ip tu-ken sen >	kėptukensen
	kėptuken
	kėptukenmiz
	kėptukensiz
	kėptukenl̇e

Yörede yaygın olmayan bir başka öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti de şöyledir:

kegenkenmen < kelgen ikenmen, *kegenkensen* < kelgen iken sen v.b.

Gelecek zamanın rivayeti:

k̇el-idiġan-ken-men >	kildiġankenmen
k̇el-idiġan-ken-sen	kildiġankensen
	kildiġanken
	kildiġankenmiz
	kildiġankensiz
	kildiġankenl̇e

Amaç ve istek ifade eden *-mekçi* ekiyle yapılan gelecek zamanın rivayeti de şöyledir:
dimekçikenmen, dimekçikensen, dimekçiken...

Şartın rivayeti:

k̇el-se-m-ken >	k̇esemken
k̇el-se-ñ-ken >	k̇eseñken
	(u) k̇esiken
	k̇esikenmiz
	k̇esikensiz
	(ul̇ā) k̇esiken

İstek şeklinin rivayeti:

keḷ-gey-ken-men >	kēgeykenmen
keḷ-gey-ken-sen >	kēgeykensen
	kēgeyken
	kēgeykenmiz
	kēgeykensiz
	kēgeykenlē

Rivayet birleşik çekiminin örnekleri:

- toşmaptuken* (II/301) < toş-ma-p-turur eken
çıkatiptu (II/96) < çık-a turur-ip-tu
çıkıtken (II/33) < çık-a turur-eken
ustul oynavatқан (II/151) < oyna-vatidu iken
çilivatқан (II/151) < çil-i-vatidu iken
ıkıvatқан (IV/213) < ık-ı-vatidu iken
yēvatқан (IV/26) < yi-yi-vatidu iken
baytken (II/33) < bar-a-turur eken
vaķirtuptu (III/90) < baķır-ı-tur-up-tu
oltuyanmuş (II/54) < oltur-ğan-imiş
dimekçiken (II/7) < di-mek-çi-eken

Şart birleşik çekimi:

Geniş zamanın şartı: Esas fiilin geniş zaman çekimiyle bom- yardımcı fiilin şart çekimi bir arada söylenerek yapılır.

keḷ-er bol-sa-m >	kiḷē bōsam
keḷ-er bol-sa-ñ	kiḷē bōsañ
	kiḷē bōsa
	kiḷē bōsaķ
	kiḷē bōsıñız
	kiḷē bōsılā

Şimdiki zamanın şartı:

k̇el-i-vatidu ise-m	kilivatsam
k̇el-i-vatidu ise-ñ	kilivatsañ
	kilivatsa
	kilivatsaḳ
	kilivatsaḳ
	kilivatsıñız
	kilivatsılā

Öğrenilen geçmiş zamanın şartı:

Esas fiilin geçmiş zaman çekimiyle bol- yardımcı fiilinin şart çekiminin bir arada söylenmesiyle yapılır.

k̇el-gen bol-sa-m	kēgen bōsam
k̇el-gen bol-sañ	kēgen bōsan
	kēgen bōsa
	kēgen bōsaḳ
	kēgen bōsıñız
	kēgen bōsılā

Gelecek zamanın şartı:

Esas fiilin gelecek zaman çekimiyle bol- yardımcı fiilinin şart çekiminin bir arada söylenmesiyle yapılır.

k̇el-idigan bol-sa-m	kilidigan bōsam
k̇el-idigan bol-sañ	kilidigan bōsañ
	kilidigan bōsa
	kilidigan bōsaḳ
	kilidigan bōsıñız
	kilidigan bōsılā

Şart birleşik çekimiyle ilgili örneklerimiz şunlardır:

yetmişem (II/208) < yet-mey-se-m

ötkesse (V/143) < ötker-se

tilēseñ (VII/5) < til-er-se-ñ

tiyiseñ (VIII/5) < tiyi-r-se-ñ

istiseñlā (IV/132) < iste-r-se-ñ-la

karaydığan bōsa (V/57) kara-ydığan bol-sa

tarkalğan bolsu (VI/4) tarkal-ğan bol-sa

İsim çekimi:

Geniş zaman çekimi:

öyem

öyeñ (öyifiz, nezaket şekli)

öyi (dur)

öyimiz

öyeñlā

öyliri (öyliyi, öylir, öyli)

İsim çekiminin olumsuzu emes edatıyla, soru şekli de sonuna mu soru eki getirilerek yapılmaktadır.

Metindeki örnekleri şunlardır:

ķırıñdişim (IV/114), *kolam* (III/109), *yışimi* (I/2), *dadam* (I/3), *aķam* (III/68), *putiñ* (III/127), *küniñlā* (II/82), *höcreñ* (II/291) *günāyıñ* (IV/95), *azdur köptur* (II/115), *pulusı* (I/33) *inisi* (II/67), *ķalpuķi* (III/115), *balasi* (VIII/12), *üçümüz* (I/3), *rengimiz* (I/77) *anımız* (III/170), *tiviplierimiz* (VI/43), *sövginiñiz* (V/83), *yiriñiz* (IV/21), *visālıñız* (II/208), *anıliri* (III/171) *sütli* (III/25), *usulliri* (IV/8)

Öğrenilen geçmiş zaman çekimi:

bākenmen

bākensen (bakenle, bakelle, nezaket şekli)

(u) bāken

bākenmiz

bākensiz

(ulā) bāken

Metindeki örnekleri şunlardır:

didekken (IV/56), *buğdaylıkken* (IV/52), *şūken* (II/290), *şuyken* (IV/232), *hınumkelle* (V/70), *pātişā emesken* (IV/81), *imāmı ēzemken* (IV/41), *oğurkensen* (II/117)

Görülen geçmiş zaman çekimi: Birinci şekli **İkinci şekli**

yoқtim

yoқ idim

yoқtiñ

yoқ idiñ

yoқti (yoқtu)

yoқ idi

yoқtuқ

yoқ idük

yoқtiñiz

yoқ idiñiz

yoқtilē

yoқ idilē

Görülen geçmiş zaman çekiminin soru şekli diğer isim çekimlerinden farklıdır. Soru eki görülen geçmiş zaman ekinden önce ve ekle kaynaştırılarak getirilir:

қor midi (IV/59), *bā midi* (IV/60) örneklerinde görüldüğü gibi.

Metindeki diğer örnekler şunlardır:

қırındaштуқ (II/23), *hāmiliydi* (IV/61), *püttü* (IV/13), *bar idi*, *bāti* (II/276), *bādu* (II/11), *tehtiydi* (IV/214), *bağdi* (II/283)

Birleşik fiiller:

Uygur Türkçesi, birleşik fiiller bakımından çok zengin bir görünüm arz etmektedir. (1)

1) Hamit Tömür; "Uygur Dilindeki Yardımcı Fiiller ve Ulaınıñ Mēnisi" Türki Tiller Tetkikatı, 2, Milletler Neşriyatı - 1982, s. 112-148

T.T'nde olduğu gibi isimle ve fiille yapılan birleşik fiillerin dışında kaynaşmış, tek bir hareket için kullanılan, iki ayrı ve denk görev üstlenmiş fiillerden meydana gelen birleşik fiiller de vardır.

Bunları sırayla inceleyeceğiz:

İsimle yapılan birleşik fiiller:

Bu tür birleşik fiiller isim veya isim soyundan bir kelimeyle bir yardımcı fiilden meydana gelir.

Bu tür yardımcı fiiller ve fonksiyonları şunlardır:

ķıl- yardımcı fiili:

T.T.'nde yaygın olarak kullanılan et- fiili gibidir. Yardımcı unsuru durumunda bulunduğu isimle ilgili iş yapma anlamı ifade eder.

Metindeki örnekleri şunlardır:

mīman ķıl- (I/84), *ķabul ķıl-* (II/186), *iltimas ķıl-* (II/269), *işāret ķıl-* (III/149), *humā ķıl-* (II/251) "sarhoş et-", *hıyal ķıl-* (II/289), *ķızmet ķıl-* (VI/47), *heşkallah ķıl-* (V/57), *ķalebe ķıl-* (VII/17), *emir ķıl-* (III/6), *ķoñ kı-* (IV/73), *cūdā ķıl-* (III/7)

et- yardımcı fiili:

ķıl- yardımcı fiili kadar yaygın olmamakla beraber, aynı görevle bir kaç örnekte kullanıldığı görülmektedir:

izhar et- (II/19), *ķismet et -* (V/50)

bol- yardımcı fiili:

T.T.'nde de yaygın olarak kullanılan bu yardımcı fiil, yardımcı unsuru olduğu isimle birlikte, öznenin durumundaki değişikliği, bir halden bir başka hale geçişini anlatır.

Örnekleri şunlardır:

ķāyip bol- (III/131), *mes bol-* (II/156), *ķazır bol-* (IV/196), *cūdā bol-* (II/207), *bīyol-* (II/60)
"beraber ol-" *ķörnimeklik bol-* (V/97) "nankörlük ol-" (V/97)

bul- yardımcı fiili:

Yardımcı fiil olarak görevi kullanıldığı isimle beraber bir şeye kavuşma, ulaşma anlamı ifade etmektedir. Bir örneği var:

hel bul- (II/318) "hallol-, sonuçlan-"

kal- yardımcı fiili:

Birlikte kullanıldığı isimle birlikte içine düşülen hali, bir son durumu bildirir. Bir örneği şöyledir:

mejbür kal- (V/142)

koy- yardımcı fiili:

Bir tek örneği var ve bu örnekte kalıplaşmış görünmektedir:

sual koy- (IV/141) "sual sor-"

köter- yardımcı fiili:

Bir tek örneği var. İsim asıl anlamını kaybettiğinden, bu örneğin deyimleştiğini söyleyebiliriz.

baş köter- (V/138) "baş kaldır-"

oyna-, çal- yardımcı fiilleri:

Yardımcı unsuru durumunda buldukları isimle ilgili iş ifade eden fiillerdir.

ustul oynā- (II/151) "raks et-", *saz çil-* (II/151) "saz çal-"

Fiille yapılan birleşik fiiller:

Genellikle zarf fiil durumunda bulunan bir esas fiille onun anlamını tamamlayan çekimli bir yardımcı fiilin meydana getirdiği fiillerdir. Bu tür birleşik fiiller iki aşamalı bir hareketi, bir hareketin yapılış sırasını, hareketle birlikte hareketin oluş biçimini de ifade eden, çoğu zaman anlamca olduğu kadar şekilce de kaynaşmış fiillerdir.

at- (it-) yardımcı fiili:

çıkıriv at- (II/209) "çıkarıp at-", *jıķiv it* (II/62) "yıkıp at-", *öltüyüv it-* (III/112) "öldürüp at-"

bir- (bē-, é- pē-) yardımcı fiili:

sitip ēdi (I/12) "satıverdiler", *ep pē* (II/276) "alıp ver-, alıver", *jürüyü viriptu* (II/309) "yürüyüvermiş" örneklerinde de görüldüğü gibi Yarkend ağzında da ver- fiili tezlik anlamıyla kullanılmaktadır.

bol- yardımcı fiili:

Birleşik zamanlı fiillerde, birleşik çekimin hikaye, rivayet veya şart ekini taşıyarak basit fiil birleşik zamanlı fiil anlamı katar.

biridiğan boldı (II/123) "verecek oldu", *tarkalğan bolsu* (VI/4), *sitiş birdiğan boldı* (V/211) "satıverecek oldu"

Devamlılık ifade eden yardımcı fiillerle yapılan birleşik fiiller de şunlardır:

başlap koy- (II/148) "buyur et-" *koşap koy-* (II/8) "koşup koy-, refakat ettir-", *kösütüp koy*(III/29) "gösterip koy-"

kitip āsa (II/9) "gidivarsa", *çiyā* (III/61), "girivar-gir-"

uççap kapıu (II/43) "rast gel-"

kōkap kit- (III/15) "korkup git-", *bulnıp kit-* (II/59) "bulanıp git-"

kep kal- (II/250) "gelmeye başla-" *çüip kal-* (II/189) "düşüp kal-"

yinip kil- birleşik fiili

T.T'ndeki geri gel-fiili Uygur Türkçesinde yinip kil- (V/159) şeklinde ifade edilir.

Kaynaşmış fiiller:

Bir işi, hareketi, iki fiille ifade eden, zaman içinde kaynaşarak tek bir fiil gibi kullanılan fiillerdir.

Yarkend ağzı kaynaşmış fiiller bakımından oldukça zengindir.

e çık- (I/50) "götür-" < el + çık < al + çık - < alıp çık-

e kil- (II/110) "getir-" < el + kil < al + kel- < alıp kel-

e key- (I/18) "getir-" < el + kel < alıp kel-

e ke- (V/195) "getir-" < el + kel < alıp kel-

e çiy- (II/71) "getir" < al + kir < alıp kir-

a pıy (IV/179) "götür" < al + bar < alıp bar-

aparmak şekliyle Azeri Türkçesinde de yaygındır.

tur- yardımcı fiiliyle ilgili kaynaşma birleşik zamanlı fiiller incelenirken anlatıldığından buraya alınmadı.

Sıfat Fiiller (Partisipler-Süpetdaşlar)

Nesnenin hareket vasfını bildiren kelimelerdir. İsim gibi işlem görürler. Bazıları kalıplaşarak isimleşirler.

1. -ğan, -gen, -gün, -kan, -ken, -dığan, -digen, -itken:

T.T.'ndeki -an, -en, -acak, -ecek, -dık, -dik, -mış, -miş sıfat fiillerinin yerine kullanılır.

ārıl-ğan kününüñ (I/29) "ayrıldığıımız günün"

yey-ıtkan ninimiz (I/64) "yiyecek ekmeğimiz"

işen-gen tağ (VIII/7) "güvenilen dağ"

jüj-günüge (II/274) "gezdiğine"

bezen-gen òdı (II/152) "süslenmiş oda"

işt em-gen koy (IV/72) "köpek emen koyun"

bedeşşan di-gen yē (I/70) "Bedeşşan denen yer"

kıçıy-ğan neğmi nevā (III/146) bağırان saz söz

közge kören-gin dek neticiler (VI/14) "göze görünecek kadar neticeler"

bizni keltüy-gen hutaylā (I/17) "bizi getiren hutaylar"

piş-ken vahuda (V/233) "olgunlaşma vaktinde"

bişınd ın öt-ken sergüzetlik veķā (V/74) "başından geçen maceralı olay"

iştñiñ yat-ıdığan yatıktı (IV/217) "köpeğin yattığı yatağı"

hey-digen edem (I/79) "kullanan adam"

de-ydiğan bir pātişā (II/2) "denilen bir padişah"

2. -ar, -er:

Geniş zaman sıfat fiilidir.

kül-er yüz (V/67)

uç-ar kanat (III/27)

3. -dı, -di:

T.T.'nde de az kullanılan görülen geçmiş zaman sıfat fiilidir. Bir tekrar grubunda tespit ettik:

bādı-keldi peydā bolap (II/138) "vardı geldi peyda olup"

4. -miş:

T.T.'ne göre daha az kullanılır. Bir örnekte tespit ettik:

ödmüş zamanda (II/1)

Zarf fiiller (Gerundiumlar-revişdaşlar)

Şahsa ve zamana bağlı olmayan hareket hali ifade eden fiil şekilleridir. Dilimizin bir ifade zenginliği olan zarf fiiller Uygur Türkçesi'nde de yaygın olarak kullanılır. T.T.'nde olduğu gibi, ya yüklem zarfı durumunda bulunurlar ya da bir yardımcı fiille birleşik fiil teşkil ederler. Metinlerimizde tespit ettiğimiz zarf fiil ekleri ve örnekleri şunlardır:

1. -p, -ap, -ep, -ıp, -ip, -op, -up, -üp:

sa-p koy- (I/22), *sor-ap* (I/46), *öl-ep kaldı* (I/61), *ağır-ıp tūsa* (IV/17) "ağrıyıp dursa", *tūzit-ip* (III/49) "düzeltip" *pişiy-op* (II/54) "pişirip", *alduy-up* (II/74) "aldırıp", *örüp* (IV/77) "çevirip"

-op şekli sadece bir örnekte kullanılmış. T.T.'sinde kullanılmayan -ap, -ep şekli de yaygın olarak kullanılır.

2. -a, -e :

mañ-a mañ-a (I/24) "yürüye yürüye" *tam-a tam-a* (VIII/14) "damlaya damlaya" gibi tekrar gruplarında kullanılmasının yanında; *koy-a turur eken* > *koyutken* (II/212) gibi kaynaşmış fiil teşekküllerinde de görülür.

3. -ğılı, -ğili, -ğili, -gili, -kılı:

E.T.'de de kullanılan, T.T.'nde -alı, -eli şekliyle yaşayan oldukça işlek bir ektir. -mak için ve -dan beri anlamı katar. T.T.'nde sadece -dan beri manası devam ettirilmektedir. (1)

yağlılı (VIII/4) "yağlamak için", yigili bir nan (II/37) "yemek için bir ekmek", sōğılı (II/169) "sormak için" puşğılı (II/53) "pişirmek için", ūğılı (IV/212) "vurmak için", digili (III/138) "demek için", yatlılı (II/16) "yatmak için"

1) M. Ergin, Türk Dil Bilgisi, 5. baskı, s. 342

İ. Kurban, a.g.m. s. 264

4. -giçi:

Çağatay Türkçesinde -*ğuçe*, -*güçe* şeklindedir. (1) Metinlerimizde bir örneği var:

dimi-giçi (IV/44) "demedikçe"

5. -ğaç, -geç:

Tek başına kullanıldığında; -arak, -erek ekinin fonksiyonuyla, -ka datif ekiyle kullanıldığında -dığı için fonksiyonuyla kullanılır:

min-geç (VIII/15) "binerek", *bōğaç-ka* (II/25) "olduğu için"

Ek birleşmesiyle meydana gelen zarf-fiil ekleri:

6. -aplam, -eplam:

T.T.'sinde kullanılan -inca, -ince ekinin fonksiyonunda kullanılır:

kop-aplam (II/133), *kalkanca*, *kör-eplam* (III/200) "görünce"

Edatlarla kaynaşan zarf-fiiller:

7. -ğandin, -gendin, -kandin, -kendin:

-*ğan*, -*gen* sıfat fiil ekiyle -*dın*, -*din* uzaklaşma hali ekinin kaynaşmasıyla meydana gelen ve T.T.'ndeki -diktan, -dikten ekinin fonksiyonuyla kullanılan bir ek birleşmesidir. Genellikle *kīn* "sonra" edatıyla birlikte kullanılır.

iber-gendin kīn (VII/3) "gönderdikten sonra"

kōzet-kendin kīn (II/14) "gözetledikten sonra"

oynaş-kandin kīn (II/256) "oynaştıktan sonra"

solt-ğandin kīn (IV/41) "kapattıktan sonra"

8. -gi dek:

Çağatay Türkçesinde -*gi* eki istek bildiren zarf fiil eki olarak kullanılmıştır. (2) Bizim örneğimizde ise dek edatıyla kaynaşmış görünmektedir.

çi-gi dek bōsa (IV/130) "girecek olsa"

1) J. Eckmann, ÇEK; 113

2) J. Erkman, ÇEK, s.102

EDATLAR

Tek başına bir anlamı olmayan, diğer kelimelerle birlikte anlamla ilgili görevler üstlenen kelimelerdir.

Ünlemler:

His ve heyecanları ifade etmek için kullanılan kelimelerdir. Sevinç, acı, korku, heyecan gibi değişik duygular ve ruh halleri ünlemlerle ifade edilir:

Yarkend ağzında kullanılan belli başlı ünlemler şunlardır:

vay (II/184), *iy* (VII/70), *hay* (II/68), *hē* (II/98), *yaḥ* (II/195), *ḥoy* (II/67), *ah* (V/17)

Gösterme edatları:

T.T.'nde yaygın olarak kullanılan işte edatının yerine, yörede *munu* ve *maşu* kelimeleri kullanılmaktadır.

munu toyluk digen *maşu* deptu (III/67-68) İşte düğün hazırlığı denilen işte demiş.

Sorma edatları:

Soru maksadıyla kullanılan edatlardır. Yörenin soru edatları bakımından zengin bir görünüm arz ettiğini söyleyebiliriz:

acıba (V/153)

yeḡ m̄ ti ki (IV/71) *ti* edatı tereddüt ve şüphe ifade eden ve genellikle soru ekiyle kullanılan bir edattır. (1)

kandag dep birsi ıgız açıptu (II/20) "nasıl deyip birisi konuşmaya başlamış"

nim iş kıldıgandu dep (II/14) "nasıl yapacak diye"

Bu edat *nim* "ne" edatıyla "iş" kelimesini kaynaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Nime edatı, Çağatay sahasında da yaygın olarak kullanılmıştır. Neme şekliyle Karahanlı ve Harezmi sahasında da rastlanır (2).

1) N. Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar adlı eserde bu edata rastlayamadık.

2) N. Hacıeminoğlu, a.g.e., s.252

kañçt pul dise (II/131) "ne kadar para dese"

E.T.'den itibaren Türkçenin tarihi metinlerinde yer sorma edatı olarak kullanılmıştır. (1)

Kelimenin miktar sorma edatı olarak *kañç* şekliyle kullanıldığı da görülmektedir.(2)

Cevap edatları:

Onaylama veya karşı çıkma maksadıyla kullanılan edatlardır. Yörede yaygın olarak kullanılan cevap edatları şunlardır:

he (IV/60) "evet" onaylama ve söze başlama göreviyle kullanılmaktadır.

omdan didük (II/122) "olur dedik" iyi, olur, pekala manasında onaylamak maksadıyla kullanılır.

māğul deş, miñiptu (II/132) "olur deyip binmiş"

Arapça, mantıklı uygun manasına gelen onaylama sözü makul yörede yaygın olarak kullanılmaktadır.

hoş deş (II/197) "peki deyip" Farsça bir sıfat olan hoş kelimesi, yörede edatlaştırılmıştır.

bu inek bizniñ *emes* (II/22) e- fiilinin olumsuz şekli olan bu edat yörenin umumi red ve karşı çıkma edatıdır.

Sıralama edatları:

Arka arkaya gelen unsurları birbirine bağlama görevi üstlenen edatlardır.

Metinlerimizde sıralama edatı olarak bile kelimesini tespit ettik.

anam *bile* üçümüz kaldık (I/3) "anam ile üçümüz kaldık"

T.T.'nde yaygın olarak kullanılan veedatına metinlerimizde rastlamadık.

Denkleştirme edatları:

Birbirinin yerini tutan, birbirine denk olan birden çok unsuru bağlayan edatlardır:

alādım yā ammasdım (II/203) "alırdım veya almazdım."

sakiyiş yā ki ölüş (IV/51) "tedavi veya ölüm"

1) N. Hacıeminoğlu, a.g.e. s.272

2) A. Caferoğlu, EUTS, 165

Cümle başı edatları:

Cümleleri mana bakımından kendinden önceki veya kendinden sonraki cümleye bağlayan edatlardır.

Metinlerimizde tespit edebildiğimiz cümle başı edatları şunlardır:

peket bu yedin niri kelmeptu (II/215) "fakat bu yerden uzak gitmemiş"

eger buni yeḫ jutup keṭsiñiz (II/84) "eğer bunu yiyip yutup giderseniz"

çin tēvēstin ārilğan küñünñ ētisi *yini* yolğa çıqtuḫ (I/30-31) Çin sınırından ayrıldığımız günün ertesi, yine yola çıktık"

yina nēdi bā, nēdi yoḫ, (II/45) "gene nerede var, nerede yok"

şundaḡ kārāp, *lākin* bir birige heşkallah kılışıvatıdu (V/57) "Böyle bakıp, lakin birbirine teşekkür ediyorlar."

yani bu edem uçlaptu, aldıḡa (IV/17-18) "gene bu adam rastlamış, önüne"

emde şu yüz yilen āçısniñ, *yani* küy oḡalñıñ... (II/88) "şimdi bu yüzle ablasının, yani damadının..."

Sona gelen edatlar:

Kelimelerin, kelime gruplarının ve ifade birliklerinin sonuna gelerek önceki veya sonraki unsurlara bağlayan edatlardır.

bu *da* oḡul tuḡmusañ (IV/97) "bunu da oḡlan doğurmazsan"

ētisi biy bālāḡa kalımen mi *keḫ* (II/117) "sonraki bir belaya kalır mıyım ki deyip"

ölgıçi *mā* ēniñ aldıda yüzümnü üstüñ kılammaymen (II/84-85) "ölene kadar da erimin önünde yüzümü kaldıramam"

kıyǵızlıdin kıymet bōsu *mu*, (I/64) "Kırgızlardan pahalı olsa da,"

Son çekim edatları:

Çekim ekinin görevlerini üstlenen edatlardır. Önüne geldiği kelimeye veya kelime grubuna eşitlik, benzerlik, miktar, yön gibi anlamlar katar. Metinlerden tespit ettiğimiz son çekim edatları şunlardır:

kinizeklī *bilen* (III/35) "nedimeleriyle beraber"

şunuñ *yilen* bulā miñip (II/48) "onunla bunlar binip"

sen ağzıñğa patkı *dek* gep kııl (II/187-188) "Sen ağzına sığacak kadar laf et"

haşāmetlik bir pātişāniñ öylir *dek* tūsa (II/144) "haşmetli bir padişahın evleri gibi dursa"

bunuñğı *ķarta* (VII/59) "bunun gibi"

aķsu, ķuķar *ķatarlık* ķoñ ķoñ şeherlige tarķalkān (VI/4) "Aksu, Kuçar gibi büyük büyük şehirlere dağıtılmış"

men şu yarıñ visālīga yitiş *üçün* miş şēde yatımen (II/322) "ben bu sevgilinin visalına yetişmek için burada yatacağım"

undın *ķin* yana aptuvuz bilen taşķōganğa ķeldük. (I/9-10) "ondan sonra gene otobüs ile Taşķorgan'a geldik."

S O N U Ç

Yarkend ağızı, Doğu Türkistanın güneyine düşen Kaşgar, Yenihisar, Merket- Kargalık arasında kalan Yarkend'de konuşulan bir ağızdır. Türkçenin önemli bir kolu olan Uygur Türkçesi'ne bağlıdır. Bu ağızın gösterdiği belli başlı özellikler şunlardır:

1- Ünlüler bakımından zengin bir görünüm arz eder. Sekiz temel ünlünün dışında; \bar{a} , a , a° , \bar{e} , e , \bar{i} , i , \check{i} , \bar{i} , \bar{o} , o , \bar{o} , \bar{u} , u , \bar{u} , \check{u} ünlüleri de kullanılır.

2- Yarkend ağızında incelleme temayülü çok kuvvetlidir. Özellikle alınma kelimelerde kalın sıradan ince sıraya geçiş yaygın olarak görülen bir ses olayıdır. Sayısı fazlaca olan bulanık ünlüler, bu incelleme temayülünün ortaya koyduğu ara ünlüler olmalıdır.

3- İncelleme yanında, özellikle Özbek Türkçesinde görülen yuvarlaklaşma temayülü, yörede de düz sıradan yuvarlak sıraya geçen çok sayıda kelimedede kendini gösterir.

4- Kalınlık-incelik uyumu bir takım istisnalar dışında kuvvetli görünmektedir. Özellikle Arapça, Farsça'dan alınan kelimelerde ünlü uyumunu sağlayacak ünlü değişimleri görülür.

5- Düzlük-yuvarlaklık uyumu ise daha zayıftır. Denilebilir ki yöre böyle bir ünlü uyumunu sağlayacak ünlü düzeninden uzaktır.

6- Ünlü uyumunu bozan en önemli sebep, kelime kökünde bulunan ünlülerle uyum sağlayacak eklerin kelime kök ve gövdelerine getirilmemesidir. Bunda bazı eklerin tek sıralı ünlü düzenine sahip olması ve son ünlülerin giderek incelmesinin payı vardır.

7- Uygur Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi Yarkend ağızında da f ünsüzü bulunmamakta, yabancı kelimelerdeki f ünsüzleri de p 'ye dönüştürülmektedir.

8- Bir diğer önemli ünsüz değişimi $b > v$ değişimidir.

9- Ünsüzler benzeşmesi kuralının büyük ölçüde geçerli olduğu görülmektedir.

10- E.T.'den gelen b , t , k , g ünsüzleri aynen korunmaktadır.

11- Arapça Farsça kelimelerin sonunda bulunan b , c , d , g tonlu ünsüzleri büyük ölçüde p , \check{c} , t , k tonsuz ünsüzlerine dönüştürür.

12- h , l , r , y ünsüzleri ya düşürülmekte veya başka ünsüzlere dönüşmektedir.

13- h , g , p , r , \check{s} , v , y ünsüz türemeleri görülmektedir.

14- Ünsüz benzeşmeleri ve ünsüz ikizleşmesi yaygın olarak görülen ses olaylarındandır.

15- *g, h, l, r, v, y* ünsüzleri yanlarındaki ünlüyle birlikte düşerek hece kaynaşması olayına yol açmaktadır.

16- Bazı ünlü değişmeleri, ünsüz değişmeleri ve ünlü-ünsüz düşmelerinde Anadolu ağızları ile Yarkend ağızı arasında önemli müşterekler görülmektedir.

17- *y-* ünsüzlerinin büyük bir kısmı *j-* ünsüzüne dönüşmektedir. Anadolu ağızlarından ayrılan önemli değişmelerden biri de budur.

18- *+lık, +lik..* yapım ekinin yörede yaygın bir görev alanına sahip olduğu görülmektedir. Bunda T.T.'ndeki *-li, -li...* ekinin Uygur Türkçesinde *-lık, -lik...* ekiyle karşılanmasının da payı vardır.

19- *-ki* aitlik ekinin kalın sıralı olanına da rastlanır.

20- Topluluk sayı isimleri *-eylen, -ili, -ülü* ekleri ile yapılmaktadır.

21- Ettirgenlik, oldurganlık ekleri yaygın ve çeşitlidir.

22- Belirtili isim tamlamalarının büyük bir kısmında ilgi ekinden sonra aitlik eki *-ki* getirilmektedir.

23- Yükleme hali eki genellikle *-ni* şeklindedir.

24- Yönelme hali ekinin ünlüsünden önce mutlaka *g, ğ, k, k* ünsüzlerinden uygun olanı bulunmaktadır.

25- Bulunma hali T.T.nde olduğu gibidir.

26- Uzaklaşma hali eki *+dın, +din, +tın, +tin* şeklinde düz dar ünlülüdür.

27- Çokluk eki T.T. ile aynı olmakla beraber, çok çeşitli ünlü ve ünsüz değişmelerine uğramaktadır.

28- II. çokluk şahıs iyelik eki *-ñla, -ñle* şeklindedir.

29- II. teklik şahıs iyelik nezaket şekli yaygın olarak kullanılmaktadır ve eki *+ñız, +ñüz* 'dir.

30- 3. teklik şahıs iyelik ekinde zaman zaman ek yığılması örnekleri görülmektedir. *jılınısı, hemmisi, künisi* gibi.

31- Soru eki genellikle *mu*, bazan ek kaynaşmasıyla *mdu*, bazan ünlü değişmesiyle *ma* şeklini alabilmektedir.

32- I. teklik şahıs ilgi hali *miniñ, meniñ* şekillerindedir.

33- Dönüşlülük zamiri genellikle öz kelimesi, bazan *uş* veya *uşuñ* kelimeleridir.

34- Yaygın olan *bu* işaret kelimesinin dışında *ma, aşu* gibi işaret zamirleri de kullanılmaktadır.

35- Yöreye has bir işaret zamiri de *engiz* sözüdür.

36- Yörenin zaman ve yön zarfları bakımından zengin bir çeşitliliğe sahip olduğu görülmektedir.

37- Geniş zaman *-r* ünsüzünün ya düştüğü veya *-y* 'ye dönüştüğü görülür, çok az yerde korunur.

38- Şimdiki zaman eki *-vat* ve bazan da *-maқта, -mekte* ekidir. Nadir olarak *-y* de kullanılır.

39- Fiil çekimlerinde de nezaket şekli yaygın olarak kullanılır. *-siz* ve *-silē* ekleri nezaket ifade eder.

40- Görülen geçmiş zaman eki *-dı, -di...* Türkiye Türkçesiyle müşterektir.

41- Normal öğrenilen geçmiş zaman eki, *-ğan, -gen* ekidir. Bunun dışında *-p* zarf fiil ekiyle *-tur* yardımcı fiilinin kaynaşmasından meydana gelen başka bir öğrenilen geçmiş zaman eki daha vardır.

42- Gelecek zaman eki *-i-* ekidir. Bunun dışında, T.T.'nde bulunmayan amaç ve niyet ifadesi taşıyan bir *-maқçı, -mekçi* gelecek zaman eki daha vardır.

43- Fiil çekimlerinde kullanılan olumsuzluk eki *-may, -mey, -ma, -me, -mu, -mi* şekillerinde görülmektedir. Bazı fiillerde olumsuzluk anlamını emes olumsuzluk edatı katmaktadır. *kemmekçi emes men* gibi.

44- Fiillerin birleşik zamanlı çekimlerinde de *tur-* yardımcı fiilinin *t-* şekliyle geniş yer tuttuğu görülür. *kile turur edim* > kilittim gibi.

45- Uygur Türkçesi ve dolayısı ile Yarkend ağzı yardımcı fiil bakımından oldukça zengindir.

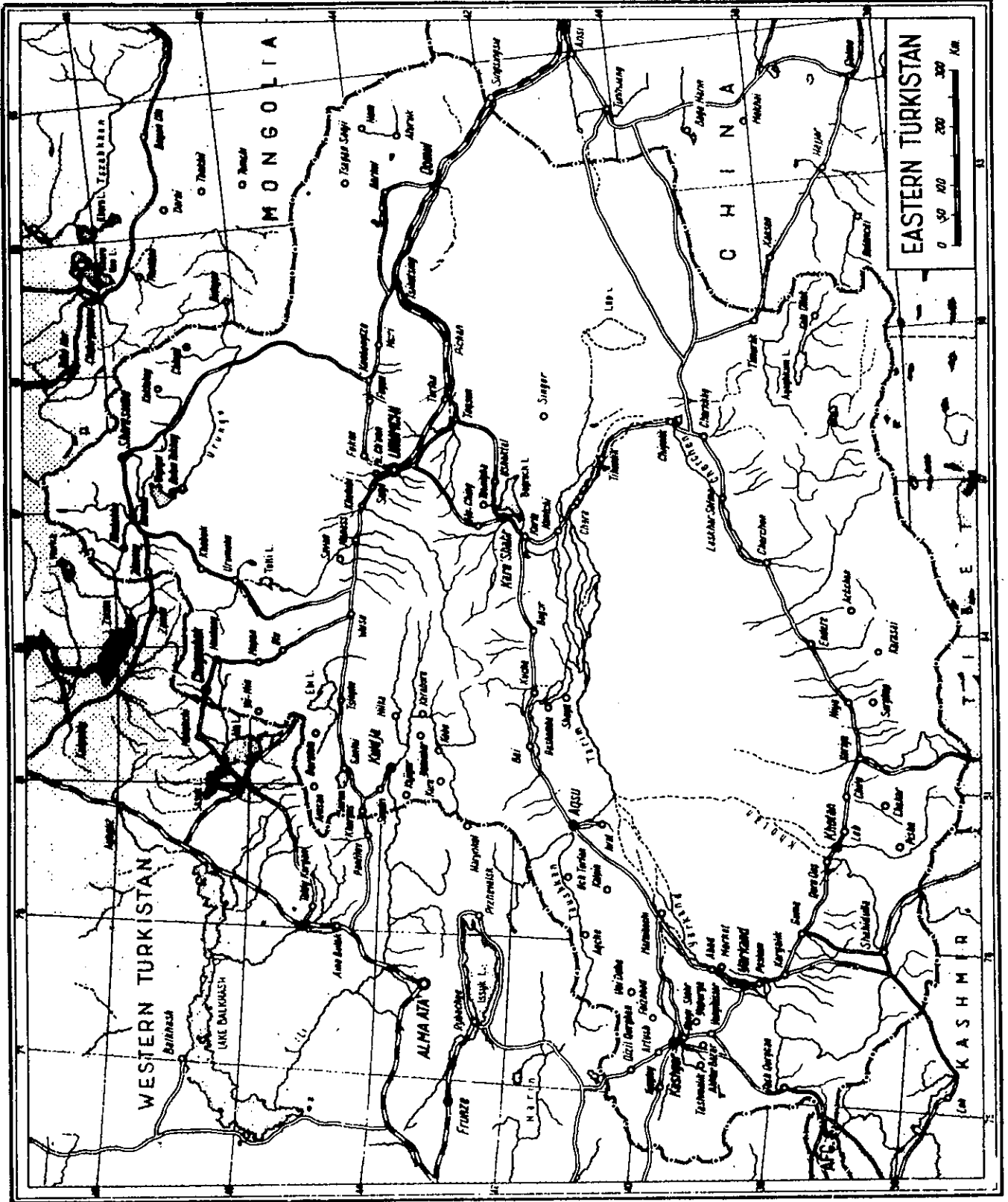
46- Birleşik fiillerin zaman içinde kaynaşarak yeni fiiller ortaya çıkardığı görülmektedir: *eқel, eқiy-, a par- eқıқ* v.b.

47- *-ğan, -gen, -diған, -digen* sıfat fiil ekinin çok yönlü bir mana zenginliğine sahip olduğu görülmektedir.

48- *-p* zarf fiili *a, e* ünlüleriyle birlikte de kullanılmaktadır.

49- Yeterlilik anlamı *al-* yardımcı fiiliyle sağlanmaktadır.

50- Ünlü değişiklikleri ve hece düşmeleri, farklı şekillerde meydana gelen fiilleri aynı ses yapısına sokmaktadır. kilittim fiili T.T.'ndeki gelirdim ve geldiydim fiilleri yerine kullanılmaktadır.

Doğu Türkistan

METİN

**VE
TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMASI**

türkiyege kilişimizde bişimizdin ötken işle

(1) ottuz tokkuz jılınıda yakende toğuldum. işkki aqam (2) bātı. men onbeş yışındıyım. uqam on üç yışındıyıtı. (3) dadam ölep galıdı. anam bile üçümüz qaldıq. dadam nāvāydı. (4) on yetti yışımda ēge tegdim. işkki dāne balam bōğan işkkisi (5) mu ölep qāğan. atmış bir jılıda altıncı aynıñ (6) on beşide yakendin avğınistanğa çıqtıq. yakendin çıqip (7) yiñisāğa keldıq. yiñisāda biy kiçe qaldıq. işkkinçi (8) küni kiçisi ü yēdin çıqtıq. aptuvuz bilen qaşğāğa (9) keldıq. qaşğāda işkki kün qaldıq. undın kın yana aptuvuz (10) bilen taşqōğanğa keldıq. taşqōğanğa çıñnıñ aptuvuzu (11) bilen üç künde taşqōğanğa keldıq. taşqōğanda (12) işek sitip ēdı. işekke miñip işek bilen, milimizni işekke atıp (13) çıñ tēvēsigiçe yanı üç kün işek, bizge sitipēgen işek bilen (14) devlettin, çıñ tēvēstin bizge bēgen işek, at biy emige miñip (15) yetti künde çıñ tēvēstin tamğutaşqa keldıq. tamğutaşqa (16) kēgende yoğon biy taş bātı. çıgrataş taşnıñ (17) çıñ tēvēste bizni keltüygen hıtaylā, yāni müslüman (18) uyğur edemlē; komiser, polis edemlē bille ekeygen bizni. (19) biz avğınistan tirepke ötep bōğuçılıq tamğutaşnıñ (20) üstüde yakendin kēgen, biz bilen bille çıqğan komiser (21) polis edemlē bizni yolçı etip çıgranıñ avğınistan (22) tiripike ulā ötemmidi. çıñ tēvēstin bizni yōga sap (23) koydu. u yēdin aqşamgıçı mañduq biy sasluqda (24) bu yēge, işeklerimiz bilen bu yēde, biy kiçi yattıq. niy (25) edem bā, nı bij nime; bij tağ, tağdın başka bı nēsi (26) yok. soğaq, qā yıgıvatқан u yēde qaldıq. biz u yēde saklıduq (27) eheqlirimiz hemmisi sekkiz on onbeş kişi kıyğızlınıñ (28) edem bā, yēni izdep tipip kıyğızlınıñ öyidin⁽²⁹⁾ töge, qotaz kıyālap keldi. u kün yana çıñ tēvēstin arılğan (30) kününüñ etisi yini yolğa çıqtıq. hē biy yolğa (31) çıqқан zaman; bij kün, yā işkki kün

Türkiye'ye Gelişimizde Başımızdan Geçen İşler:

1. Otuz dokuz yılında Yarkend'de doğdum. İki ağabeyim (2) vardı. Ben onbeş yaşımıydım. Kardeşim on üç yaşındaydı. (3) Babam ölüp kaldı. Annem ile üçümüz kaldık. Babam fırıncıydı. (4) On yedi yaşında ere vardım. İki tane çocuğumuz oldu. İkisi (5) de ölüp kaldı. Altmış bir yılının altıncı ayının (6) onbeşinde Yarkend'den Afganistan'a çıktık. Yarkend'den çıkıp, (7) Yenihisar'a geldik. Yenihisar'da bir gece kaldık. İkinci (8) günü gecesi o yerden çıktık. Otobüs ile Kaşgar'a (9) geldik. Kaşgar'da iki gün kaldık. Ondan sonra otobüs (10) ile Taşkorgan'a geldik. Taşkorgan'a Çin'in otobüsü (11) ile üç günde Taşkorgan' a geldik. Taşkorgan'da (12) eşek satıverdiler. Eşek ile [gittik], malımızı eşeğe yükleyip (13) Çin tebasınaca, yine üç gün eşek [ile], bize satıverdikleri eşek ile [gittik], (14) devletten, Çin tebasından bize verilen eşek [ve] at [gibi] birşeylere binip (15) yedi günde Çin tebasından Tamgutaş'a geldik. Tamgutaş'a (16) geldiğimizde büyük bir taş vardı. Sınır taşının (17) Çin tebası [tarafı]nda bizi getiren Hitaylar, yani müslüman (18) Uygur adamlar [vardı] [bunlar]; komiser, polis adamlar, [yani] beraber [inde] getiren [lerdi] bizi. (19) Biz Afganistan tarafına geçene kadar Tamgutaş'ın (20) üstünde Yarkend'den gelen, bizimle beraber çıkan komiser, (21) polis adamlar bizi yolcu edip, sınırın Afganistan (22) tarafına onlar geçemedi. Çin tebasından bizi yola salıp (23) bıraktı. O yerden akşama kadar yürüdük. Bir sazlıkta, (24) bu yer [d] e [idik], bu yerde eşeklerimiz ile [konduk], bu yerde bir gece yattık. Ne (25) adam var ne birşey; bir dağ, dağdan başka birşey (26) yok. Soğuk ve kar yağıyorken o yerde kaldık. Biz o yerde bekledik. (27) Erkeklerimiz[in] hepsi, sekiz on onbeş kişi Kırgızlar'ın (28) adamı var [mı diye], arayıp bulup Kırgızlar' ın evinden (29) deve, kotuz kiralayıp geldi. O gün gene Çin tebasından ayrıldığımız (30) günün ertesi gene yola çıktık. Her bir yola (31) çıktığımız zaman bir gün veya iki gün

kıyğızlā at k̄otaz (32) t̄ogil̄iriniñ kiyālayıttı. endin̄ k̄in işkki k̄ün k̄in
 yini bij_ēge (33) çüşuttuk. u yēde yana ul̄ınıñ kiyālğan pulısını
 biyittuk. (34) milinizni nim_bōsa, ul̄a bizni k̄oyap k̄oyap kititti. yana
 (35) bij_ēde saḱlap tuyuttuk. eḱehlirimiz hemmisi başka (36) yanı
 biy_jēlige kitip, yana t̄öge, k̄otaz, ulaḱ kiyālap, yana (37) kilitti. yana
 ul̄ıḱa minip yene işkki k̄ünlük, üç k̄ünlük (38) yol mañıttuk,
 kiyālğan ulaḱlā_bilen işkki k̄ünlük, üç k̄ünlük, (39) yēge manganda
 ul̄ınıñ edeml̄iniñ kiyālğan k̄otaznıñ (40) zamanısı pütüttü. u yēde,
 yana çüşken yirimizde (41) bij k̄ün işkki k̄ün ḱalıttuk. ḱāḱandın k̄in
 bij kiçe işkki (42) kiçe üç k̄ün k̄āḱan yirimiz bōḱan yina yinip kitip
 (43) ulaḱ kiyālayıttı. yana kiyālap kiyālap bir ḱançı k̄ün (44) ötkende
 māzāyı gümbezge kelduk. bu yēdi, işkki üç (45) k̄ün, bu yēdi,
 t̄üduk. yina nēdi bā, nēdi yok kıyğıznıñ (46) öyliyni izdep, sorap,
 kitip, yina ulaḱ kiyālayıttı. yina (47) u yēde miñsek, yina işkki
 k̄ünlük üç k̄ünlük (48) yēge bāḱanda ulaḱnıñki zamanı yanı
 t̄ügeyitti. yina (49) u yēde çüşken yiyimizde t̄öt k̄ün yina u yēde
 (50) saḱluduk. a_şundaḱ kıla kıla memlikettin e_çıkḱan parlırimiz,
 (51) pullırimiz, mallırimiz hemmisi ulaḱ kirāsıḱa (52) keḱti. u yēdin
 yanı bij_ēlige yanı kelduk. yanı işkki (53) k̄ünlük üç k̄ünlük yol
 kiyālısak; yani işkki k̄ünde (54) üç k̄ünde pütken yana ulaḱl̄ınıñki
 zamanı pütken kıyğızlā (55) gezmal, reh a_çıkḱan nersilirimizni her
 biy cüşgen (56) yēde ottuz mitir kıḱ mitir gezmal bij gez işkki (57)
 gez ottuz gez, kıḱ gez, reh bēduk. şundaḱ kıla kıla fā (58) serhadḱa
 keḱduk. serhadḱa kēḱiçilik her biy ḱāḱan yēde (59) işkki k̄ün üç k̄ün
 t̄öt k̄ün ḱalduk. ölgen balılrımızni (60) taşnıñ ārıḱa kömep ḱoy-
 duk. töpiske biy yaḱaḱnı ḱadap (61) kitittuk. üç t̄öt kişi yolda ölep
 ḱaldi. ettigini kömep ḱoyap (62) yirim saat ötmey yana yolḱa
 mañduk. andaḱ ḱımmısaḱ (63) yeḱitḱan yimikimiz, ninimiz pütitti.
 yolnıñ

Kırgızlar, at , kotuz (32) develerini kiralıyordu. Ondan sonra, iki gün sonra gene bir yere (33) konduk. O yerde gene onları kiralayarak parasını verirdik. (34) Malımızı, ne olsa [da], onlar bizi koyup koyup giderdi. Gene (35) bir yerde bekleyip dururduk. Erkeklerimizin hepsi başka (36) bir yâna, bir yerlere gidip, deve, kotuz, yük hayvanı kiralayıp gene (37) gelir [ler] di. Gene onlara binip, gene iki günlük, üç günlük (38) yol yürürdük. Kiralanan hayvanlarla iki günlük, üç günlük (39) yere yürüdüğünde, onların adamlarının kiralanan kotuzun (40) zamanı dolardı. O yerde, gene konulan yerimizde (41) bir gün, iki gün kalırdık. Kalındıktan sonra bir gece iki (42) gece, üç gün kalınan yerimiz olan [yere] gene geri gidip, (43) hayvan kiralarlardı. Gene kiralayıp kiralayıp, birkaç gün (44) geçtiğinde kümbet mezarlığına geldik. Bu yerde, iki üç (45) gün, bu yerde durduk. Gene nerede var, nerede yok Kırgızlar'ın (46) evlerini arayıp sorup, gidip gene hayvan kiralarlardı. Gene (47) o yerde binsek, gene iki günlük, üç günlük (48) yere varıldığında, hayvanların zamanı gene biterdi. Gene (49) o yerde, konduğumuz yerimizde dört gün gene o yerde (50) bekledik. Böyle yapa yapa memleketten getirdiğimiz pa ralarımız (51) pullarımız, mallarımız hepsi hayvan kirasına (52) gitti. O yerden gene bir yerlere gene geldik. Gene iki (53) günlük, üç günlük yol [için] kiralsak; gene iki günde (54) üç günde bitmiş [olacak], gene hayvanların zamanı bitmiş [olacak], Kırgızlar [a], (55) manifatura, kumaş, getirdiğimiz eşyalarımızı herbir konulan (56) yerde, [bu sebeple] otuz metre, kırk metre manifatura bir arşın, iki (57) arşın, otuz arşın, kırk arşın kumaş verdik. Böyle yapa yapa ta (58) sınıra geldik. Sınıra gelene kadar, her bir kalınan yerde (59) iki gün, üç gün, dört gün kaldık. Ölen çocuklarımızı (60) taşın arasına gömüp koyduk. Tepesine bir ağaç dikip (61) giderdik. Üç dört kişi yolda ölüp kaldı. Sabah gömüp koyup, (62) yarım saat geçme [den] gene yola koyulduk. Böyle yapmasak, (63) yiyecek yemeğimiz, ekmeğimiz biterdi. Yolun

yirmiğa kēgende (64) yeyitk̄an ninimiz püt̄ti. kıyğızlıdın kıymet bōsu
 mu kıtık (65) sūt, aşundaḡ bi nēsini gezmalḡa rehge tigişip ilip yep
 kelduk̄. (66) serhadka kēgüçülük edem mangını kōmügen. serhadka
 kēgende (67) edem bā yēge kelduk̄. u yēde ürük, bēzī edemlē uzahtın
 (68) keptu dep nan bi yēmilē eçikip bēgen boldi. (69) bēzī pulğa sitip
 alduk̄. yakendin çıkıp ellig beş künde (70) avğınistannıñ bedehşan
 digen yēge kelduk̄. kençülük (71) milimiz, pulimiz bōsa, tügep boldi.
 avğınistanğa (72) kelduk̄. bedehşanda kalduk̄ kış beş kün. undın k̄in
 bağlanḡa (73) kelduk̄. bağlanda işkki üç jil, töt jil kalduk̄. u (74) yēdin
 türkiyege kelduk̄. türkiyēge kilişimizde uçğuş (75) bilen kelduk̄.
 uçğuşta iranda işkki kün kalduk̄. (76) uçğuş yolda buzulup k̄āğan
 kōmisek, hemmimiz (77) uçğuş çüşüp, ölep kaldığan rengimiz bādı.
 allā (78) yüzümüzge k̄alıdı. uşğuşnuñ pervānisnuñ buzlup k̄āğınnu
 (79) köduk̄. bunu uçğuşnu heydigen edemge hevē (80) beduk̄. u yēdin
 biy edem çıkıp pervānığa k̄alıdı. (81) iranda yēge çüptuk̄. yirim saat u
 yēde kalduk̄. (82) yina uçğuşğa minduk̄. yina uçğandın k̄in uçğuş
 buzuldi. (83) t̄iranḡa çüştük. t̄iranda işkki kün kalduk̄. t̄irannıñ (84)
 edemliyi bizni obdan m̄ıman k̄ıldı. işkki künden (85) k̄in uçğuşnu
 rimunud k̄ıldı. endin k̄in uçğuşğa (86) minduk̄. ankaraga ekeldi
 bizni. ankarada, on işkkide (87) kilip, uçğuşdın çüştük. on işkkidin
 k̄in (88) bizni misāpirhanada m̄ıman k̄ıldı. aş yigülük bi yēmilē (89)
 bēdi, yiduk̄. bu yēde risimğa t̄attı. risimğa (90) t̄atip bōğannıñ bu
 yüzge yana aptuvuzğa minduk̄. (91) hemmimiz aptuvuz bilen kayse-
 rige ekeldi. kayseride (92) otellige tağattı. otellide, töt ay, u yēde
 t̄uduk̄, töt aydın (93) k̄in öyimiz yasıdı. öyimiz t̄ügügendin k̄in hem-
 mimiz öyimizge (94) çıkıp olt̄uduk̄. türkiyege kēgili jigiymi beş jil
 (95) boldi. avğınistanda t̄ö yirim jil kalduk̄. yana avğınistandiki (96)
 vahtımızda biz türkiyege kilişni izdidük bēzisi eribistanğa (97) biz
 türkiyege kelduk̄.

yarısına geldiğimizde (64) yiyeceğimiz, ekmeğimiz bitti. Kırgızlar'dan pahalı olsa da yoğurt, (65) süt; böyle birşeyleri tuhafiyeye, kumaşa değişip, alıp, yiyip geldik. (66) Serhad'a gelene kadar adam yürüdüğünü görmedik. Serhad'a geldiğimizde, (67) adam olan yere geldik. O yerde erik [vardı]. Bazı adamlar [dan] uzaktan (68) gelmiş deyip, ekme [gibi] bir şeyler getirip veren [ler] oldu. (69) Bazı parayla satın aldık. Yarkend'den çıkıp elli beş günde (70) Afganistan'ın Bedeşan denilen yerine geldik. Ne kadar (71) malımız, paramız olsa [da], yolda tükenip bitti. Afganistan'a (72) geldik. Bedeşan'a geldik. Kırk beş gün [kaldık]. Ondan sonra Bağlan'a (73) geldik. Bağlan'da iki üç yıl, dört yıl kaldık. O (74) yerden Türkiye'ye geldik. Türkiye'ye gelişimizde uçak (75) ile geldik. Uçakta [gelirken] İranda iki gün kaldık. (76) Uçağ[ın] yolda bozulup kaldığını gördüğümüzde; hepimiz [in] (77) uçak düşüp, ölüp kalacak [mı siz gibi] rengimiz vardı. Allah (78) yüzümüze baktı. Uçağın pervanesinin bozulup kaldığını (79) gördük. Bunu uçağı süren adama haber (80) verdik. O yerden bir adam çıkıp, pervaneye baktı. (81) İran'da yere konduk. Yarım saat o yerde kaldık. (82) Gene uçağa bindik. Uçuktan sonra uçak bozuldu. (83) Tahran'da indik. Tahran'da iki gün kaldık. Tahran'ın (84) adamları bizi iyice misafir etti. İki günden (85) uçağı tamir etti. Ondan sonra uçağa (86) bindik. Ankara'ya getirdi bizi. Ankara'da on ikide (87) gelip, uçaktan indik. On ikiden sonra (88) bizi misafirhanede misafir etti [ler]. Aş, yiyecek birşeyler (89) verdi [ler], yedik. Bu yerde resim çekti [ler]. Resim (90) çektirip daha sonra gene otobüse bindik. (91) Hepimiz otobüs ile Kayseri'ye getirildi. Kayseri'de (92) otellere dağıttı [lar]. Otellerde, dört ay o yerde durduk. Dört aydan (93) sonra evimiz yapıldı. Evimiz bittikten sonra hepimiz evimize (94) çıktık, oturduk. Türkiye'ye geleli yirmibeş yıl (95) oldu. Afganistan'da dört buçuk yıl kaldık. Gene Afganistan'daki (96) zamanımızda biz Türkiye'ye gelişi istedik. Bazısı Arabistan'a (97) [gitti], Biz Türkiye'ye geldik.

Anlatan: Yasin İbrahim
38 yaşında Yarkend'de esnaflık yapmış. 1989
Ağustosunda Türkiye'ye gelmiş. Türkiye
Türkçesini konuşmuyor.

II

çar devrişniñ birincisiniñ hekâyesi:

(1) ödmiş zamanda jıllar keçip neçcen jil ilgiri âzâdı beht (2) deydi-
ğan bir pâtişâ öteptiken. bu pâtişâ dünyâda özne nâyeti bek (3) sihi
ve sahavetlik hisaplaydiken. bu pâtişâ pâtişahlık kiliş ceryânı (4)
şahlık kiyimini silivitip özniñ gadâlık kiyimini kiyip kiçide (5)
odıdın çıkıp cimi şeni çağlayıtken. şu pâtişâ miniñ üstümde (6)
kimniñ nâ-râzıcılık pikri bolsa maña yetgüzelmigen; unı, muşu (7)
gadâlık süpütüm bilen añlap añlaymen, demekçiken. künlêdin bir
(8) kün bu pâtişâ bir kavristanlıkğa keş kaptu. kavristanlıktin (9)
çövgilep kiti pâsa kavristanlıktiki gümbezniñ içide bir şam, (10)
yıkıklık çirag körüneptu. çiragniñ kışığa yığın birip bu gümbezniñ
(11) içide nime bâdu dep, kışığa yığın bâsa gümbezniñ (12) töt
buluñuda töt devriş olturuptu. her kâsı aldını buluñ (13) tirepke
kılip birsi birsiğe kâlımay olturuptu. bunuñğa (14) çık közitip niñ
iş kıldığandı dep, közetkendin kın bir devriş aldını (15) bü yüz
tirepke kıptu. biz nime edem? nêdin keldük? biz töt (16) edem her
künde miş şêde yatklı tügüli töt jıldın aştı. (17) birsimizge bir ıgız
gep söz kımıymız. ettigini sehêde (18) çıkıttimiz. kiçide yirim
kiçide kilimiz. konalğa maşu boludu. (19) nime edemlikimizni,
nimi sergüzeştlikimizni, nimi bōğanlıkımızni, izhar etsek, (20) kan-
dağ dep, birsi ıgız içiptu. şunuñ bilen aldını (21) me yiz tirepke
kıptu. birinçi devriş sözleptu: men çoñ bir (22) bay bir edemniñ
oğlıyım. meniñ bir özi açam bar idi. men (23) bir oğal işki
kırındaştuk. bir anıdın bir atıdın bolğan, (24) amma dadam nâyeti
çoñ bay bir edem idi. künlêdin (25) biri men bu dadamğa bir oğal
boğaçğa pütün dadamniñki (26) vécini men hejlep, atniñ bilide
men oynap, çoñ (27) boldum. kazārā ezrāil aleyhisselam kilip
bunuñ cinini aldi. (28) kazataptı. kömbattuk, şunuñdın kın u veç

Dört Dervişin Birincisinin Hikayesi

(1) Geçmiş zamanda yıllar geçip nice yıl önce Âzad-ı Baht (2) denilen bir padişah yaşamışmış. Bu padişah dünyada [kendij] kendine çok fazla (3) cömert ve hayırsever hesaplanmış. Bu padişah, padişahlık yaptığı zamanında (4) padişahlık giyimini salıverip, kendinin sivillik giyimini giyip (5) odadan çıkıp bütün şehrini dolaşmış. O padişah benim üstümde (6) kimin razı olmama fikri varsa bana yetişemeyen; onu, böyle (7) sivil görünüşümle dinleyip anlamalıyım diyeceklerini [dermiş]. Günlerden bir (8) gün bu padişah bir kabristanlığa gelip kalmış. Kabristanlıktan (9) dolanıp gidivarsa [ki]; kabristanlıktaki kümbetin içinde bir mum (10) yanar, ışık görünürmüş. Işığın yanına yakın varıp, bu kümbetin (11) içinde ne vardır diye, yanına yakın varsa, kümbetin (12) dört tarafında dört derviş oturmuş. Her biri önünü köşe (13) tarafa yapıp birbirine bakma [dan] otururlarmış. Buna (14) çok göz gezdirip, ne iş yapar diye, gözetledikten sonra bir derviş önünü (15) bu tarafa yapmış; biz nasıl adamız? Nereden geldik? Biz dört (16) adam her gün bu yerde yatalı duralı beri dört yıldan [fazla] oldu. (17) Birbirimize bir ağız laf söz kılmayız. Sabahleyin seherde (18) çıkarız. Gece yarısı geliriz. Konaklamaya [yerimiz] burası olacak. (19) Nasıl adamlığımızı, nasıl maceracı [olduğumuzu], nasıl [böyle] olduğumuzu açıklasak. (20) Nasıl diye birisi ağız açmış. Şunun ile [bu sözüyle] önünü (21) bu tarafa yapmış. Birinci derviş söylemiş: Ben çok bir (22) zengin bir adamın oğluydum. Benim bir öz ablam var idi. Ben (23) bir oğul, iki kardeşlik, bir anadan bir babadan olan, (24) ama babam çok fazla zengin bir adam idi. Günlerden (25) biri ben bu babama tek oğul olduğumdan, bütün babamın (26) malını ben harcayıp, atının belinde ben oynayıp, büyüdüm. (27) Kaza ile Azrail Aleyhisselam gelip bunun canını aldı. (28) Vefat etti. Gömdük. Şundan sonra o mal

okatlā (29) maña kaldi. ācısını işkki jil burun bir sōdugēge ēge
 biripken (30) bu oğal kaptu. künde özü oynaptu. nurgun ağıyna
 birāderliri (31) ğoldaptu. her ğaysi ağıynılırğa birdin at ilip mindi-
 ruptu (32) hem miske bi hıldın kiyim biyiptu. bij ēge bāsa ğurul
 (33) ğurul baytken yızlığa çıkıtken koylını kisip ğoş puşurup ye-
 yitken, (34) maşındağ pullını sovurup, işkki jil maşu iskētte pullını
 (35) sovurup vēj tügeptu. bu mu ğırıp bolaptu. pul tūgigendin kın
 ağını (36) birāderliri bijdin azğaptu, tügeptu. ama hiç kāsı kam-
 maptu. şundağ kıliptu. (37) kün öteptu, ay öteptu. hālā bu jitimğa
 yīgili bir nan mu tipilmaptu (38) şundağ zeyiplişip kitiptu. emde şu
 yüz vilen ācısınıñ, yāni küy oğalınıñ (39) men mundağ boldum
 deyişge bunıñ yüzi kıyışmaptu. ācısını (40) başka bij şēde ēge biyiptu.
 şundağ biy küni östeñniñ boyığa çıkip, (41) jığlap boynını kısip
 oltāsa, hikki ağıyna birāderliri kıyāmette (42) cinimizni teñ ülişimiz
 deydigan, kıyāmetlik ağıniliriniñ tōteylen bir koyını (43) yötülep bağ
 seylikse kitivatkan, bu balınıñ aldığa uççap kaptu. (44) uççap kılip,
 bizni bir sārāda uçap kılip bisini biy tipip öteptu (45) yini bisi dehti-
 ki: tohtalla bu balınıñ cık paydısını köyeptuk. (46) hāli bu künde
 muşundağ bolaptu. birge egeştürüv allilik kişimizda (47) biz sūğa
 çüsek, ot kalap biyē, bizge hizmet kılā dep (48) egeştürüv aptu
 şunuñ vilen bulā miñip östeñniñ boyda ıstirahat (49) kılgili
 tuyuptu. u mu koyını soyap, ğoşni pāçılap (50) şorbısilip kaynıtısız
 dep, oçaqka mesül kıp, koyap, ulā (51) eşēde suğaşup oynap şunuñ
 vilen bulā kart oynap (52) özü bilen özü oyan tamāşā kılgili
 tuyuptu. bu ağıynısı, (53) bu bi-çāre kazanda ğoş puşuğili tuyuptu.
 ulığa, (54) ğoş pişiy op oltuyup piştin ötken nēsile isiğa yitip (55)
 hālā bu küllide ulunuñ oçğığa ot kalaydigan biy (56) edem bolap
 kāğanlığığa nāyiti kırıvlık bisip jığlap (57) olturap, oçakka kalap
 olturuşu nimisi nim

mülkler (29) bana kaldı. Ablasını iki yıl evvel bir tüccara vermiş, ere vermiş, (30) bu oğul [yalnız] kalmış. Günlerce kendisi oynamış, yakın arkadaş ve ahbabları (31) toplanmış. Her bir arkadaşına birden at alıp bindirmiş, (32) herbirine bir çeşit giyim vermiş. Bir yere varsa, gürül (33) gürül varırmış, yaylaya çıkarmış, koyunlarını kesip, et pişirip yemiş. (34) Böyle paralarını savurup iki yıl bu şekilde paralarını (35) savurup malı tüketmiş. Bu da garip olmuş. Para bittikten sonra arkadaş (36) [ve] ahbabları birden azalmış, bitmiş. Ama hiç biri kalmamış. Böyle yapmış. (37) Gün geçmiş, ay geçmiş. Hâlâ bu yetime yemeye bir ekmek de bulunmazmış. (38) Böyle zayıflaşmış gitmiş. Şimdi bu yüz ile ablasının, yani damadının (39) [yanına varıp], ben böyle oldum, demeye bunun yüzü tutmamış. Ablasını (40) başka bir şehirde ere vermiş. Böyle bir gün gölün kenarına çıkıp, (41) ağlayıp, boynunu büküp otursa, önceki ahbab ve arkadaşları, kıyamette (42) canımızı birlikte paylaşacağız diyen, kıyametlik arkadaşlarının dördü birden bir koyunu (43) tutup, bağ gezisine giderken, bu çocuğun önüne rastgelmişler. (44) Rastgelip bir sahrada rastlayıp, birisi bir tepip geçmiş. (45) Yine birisi demiş ki: Durun bu çocuğun çok faydası[nı] görmüştük. (46) Hali bugün de böyle olmuş Beraber[imize] alıp götürelim yanımızda, (47) biz suya girsek, ateş yakıp verir, bize hizmet kılar diye, (48) yanlarına almışlar. Şununla bunlar binip gölün kenarına dinlenmek (49) için durmuşlar. O da koyunu yüzüp, etini parçalayıp, (50) haşlama yapıp, kaynatacaksın diye, ocağa mesul kılıp, koyup onlar (51) aşağıda suya girip, oynayıp, şununla bunlar kart oynayıp, (52) kendi kendine oyun temaşa kılmak için durmuş. Bu arkadaşı, (53) bu biçare kazanda et pişirmeye durmuş onlara. (54) Et pişirip, oturup, başından geçen şeyler aklına gelip, (55) hâlâ bugünlerde onların ocağına ateş yakan bir (56) adam olup kaldığını çok gariplik basıp, ağlayıp, oturup (57) ocağı yakıp, otururken neyi ne

bōğan kazannıñ (58) konga koyğan gışnıñ biysi mitketken mu? (59)
 u kazan örülüp kitip gışnıñ hemmisi külge bulnıp (60) kitiptu.
 emdi bu tōteylen bi volap bi-çayini uyuptu, (61) u yēde. uyup
 kañşa-mañşadın kan ilip, yiyim ölek kılip (62) jıktıp taşlıvtıptu. bu
 biçāye emdi tıñ uçısta (63) kiyim yok. koñuda iştam mu kam-
 maptu. özi mu zeyiplişip (64) oyuglaptu. iñek yüzini saçal bisüptü.
 (65) şu miñip, kiçiçe miñip, ācisnıñ öyige baydu. küy oğlunuñ (66)
 öyige biyip iñikini kaķıdu. kaķķandın kın ācısı (67) çıķıp kālisa inisi
 şu. hoy uķam niñ boldıñız dep, soydu (68) biz aslıda sizni biz hay,
 bu pul vēç dünyā (69) digen lāzım bolıdu. bunđağ buzmañ lāzım
 (70) bolıdu, disek anlımıdınız. şunđağ bolıtķan ışğa (71) inisni öyge
 eçiyip iyyi mu yokken. iyyi sōdıgēçilikke (72) ketiptiken, öyge eçiyip
 qosluğa ıssık tamaķ biyip (73) onı biy munçıga eçiyip jüyündüyup,
 çaç saķallıyını (74) alduyup, unuñ kiyim kiçekliyiniñ hemmisni
 başķa (75) tōdın yıñılap, piştke pul biyip, şēge çiyip, yoğan (76) biy
 atnı ilip, igē jügenlını teylep, çıķıyatsa, hoy palānı (77) adaş çöyiske
 olışıptu. dölet bōğandın kın, bolışıdığan (78) kın şunuñdın kın unıñ
 gipni mu tıñşımaptu. ācisnı yilen (79) sōda sıtık kılip, ācisnıñ öyige
 çıķıp, ācısı deptuken ki tohtapturuñ. men sizge (80) piştke pul kaç
 birey, hem sizge kāvul bir sōdıgēniñ özni (81) koşap koyay. siz şulā
 arkılıķ bir sōdı sıdıķnı ügünüp bir işniñ (82) bişini tutup, şunuñ bi-
 le küniñlā ötē mu dep bunuñğa on mıñ (83) dinā altun kaç biriptu
 ācısı. emdi bunuñdın ĩrimniñ hāveri (84) yok. eger buni yep jutup
 ketseñiz. ölgıçi mā ĩniñ aldıda (85) yüzümni üstüñ kılammaymen.
 emdi bu kırındaşlıgımıznıñ (86) aķa uķılıķnıñki hōrmitidin bōğan
 dep, on mıñ dinā pul altun (87) kaç birip, kolığa ışķki kıçıy elip, at
 ulağ elip, biy ışķki üç pul (88) çörelip, şunuñ

olmuş, kazanın (58) dibine koyduğu tuğlanın birisi yan gitmiş mi? (59) O kazan devriliş gidip etin hepsi küle bulanıp (60) gitmiş. Şimdi bu dört kişi bir olup bi-çâreye vurmuş, (61) o yerde vurup, burnundan murnundan kan akıtıp yarım ölü kılıp, (62) yıkıp, atmışlar. Bu bi-çâre şimdi daha üstünde (63) giyecek yok. Kışında don da kalmamış, kendi de zayıflayıp, (64) acizleşmiş. Suratını yüzünü sakal basmış. (65) Şu yürüyüp, gece yürüyüp, ablasının evine vardı. Damadının (66) evine varıp, kapıyı itti. İttikten sonra ablası (67) çıkıp baksa [ki]; kardeşi bu. Oy kardeşim! Ne oldunuz diye sordu. (68) Biz aslında sizin, biz vay! Bu para mal, dünya (69) dediğin lazım olacak, böyle bozmayın, lazım (70) olacak desek [de] anlamadınız, böyle olur işe... (71) Kardeşini eve girdirip, eri de yokmuş. Eri ticarete (72) gitmişmiş, eve girdirip, karnına sıcak yemek verip, (73) onu bir hamama götürüp, yıkandırıp, saç sakallarını (74) aldırıp, onun elbise ve giyeceklerinin hepsini başka (75) takım [elbiselerle] yenileyip, biraz para verip, şehre girip büyük (76) bir at alıp, eğer [ve] dizginlerini hazırlayıp, çıkıyorsa, [çıkarken] hey falanca (77) arkadaş çevresine dolanmış. Mal olduktan sonra, olduktan (78) sonra, bundan sonra, onun lafını da dinlememiş, ablasıyla alış (79) veriş yapıp, ablasının evine çıkıp, ablası demiş ki, dinleyin! Ben size (80) biraz para borç vereyim, hem size becerikli bir tüccarın kendini (81) refakat ettireyim. Siz onlar sayesinde bir ticareti öğrenip, bir işin (82) başını tutup, şununla günlerin geçer mi diye, buna on bin (83) dinar altın vermiş ablası. Şimdi bundan erimin haberi (84) yok. Eğer bunu yiyip yutup giderseniz, ölene kadar da erin önünde (85) yüzümü kaldıramam ben. Şimdi kardeşliğimizin, (86) ağabey-kardeşliğimizin hürmetinden olsun diye, on bin dinar para altın (87) borç verip koluna iki katır alıp, at yük hayvanı alıp, bir iki üç para (88) toplayıp, şununla

bilen şede özi mañadıǵan şē şeǵe (89) barıdıǵan. sōdıǵelē yollıda
 bulançılā bā. atı, ulıǵı yilen, özi (90) köp mañmısa yalǵuz mañǵan
 sōdıǵelīni karaqçılā bulaydıǵan (91) inisni şu cıq mal-matālā bilen
 gezmal bilen şundaǵ (92) sōdıǵelīge koşap koyaptu. sōdıǵelīge cıq
 tapulaptu. emdi (93) şu bala maña maña kitip, kış kün yol man-
 ğanda isim şerige (94) keptu keç bōǵanda amma bu sōdıǵelīdin kara
 köynüş yiyāǵak miñiptu (95) ayǵıda şerǵi çire çağda kâpile bilen çire
 çağda (96) ışık açıkken şerñiñ dervāzıstın çikiptu. u balıǵa nōvet
 (97) kēgen çağda, saat toşap, dervāzilīni itiyiptu. bu bala (98) şerñiñ
 tişte kaptu. hē şundaǵ bōsı mu bolaptu dep, şerñiñ (99) sırtıda bir
 sarayǵa tüşüp; at, ulaǵlını baǵlap hē kaysını (100) öz hızmet cayǵa
 tapılap, tamaq yep, kōsaklını toyǵuzup, (101) en talalıǵa çıkip, istirāt
 kılıp tuyay dep, mundaǵ çöygilep, (102) sipilniñ tıśıda çōǵülep tūsa,
 sipilniñ töpüde bir (103) pānus çıraǵ kötēgen altı beşeylen peydā
 volap kaptu. (104) sipildin miñip, sipilniñ bir tumsuqnuñ tūydün
 silip (105) çuptu bulā. şu şerñiñ içiden çıkip şerñiñ sırtıǵa çuptu.
 (106) çup bij jēni kālāp bir sanduq bilen bij nimini kömeptu. (107)
 çıkkan yidin çıkip kitiptu. (108) emdi bu bala oturup nimidu (109)
 bu kömgen, kandaǵ nesidu dep, içige bij nime çiviliptu, içili kul
 çōrilini jıǵıp (110) e kiliptu. kiçide oǵutup, açıǵıp kömge yēni açıdu.
 açsa bir (111) sanduk çıkipti içidin. sanduqñı içip kālısa, bir çıraylık
 (112) on töt yaşǵa çigen biy kız edem balısı ondaǵ çıraylık (113)
 bommay. amma yüz miñ yerige pıçaq tıkkān kannañ içide (114)
 kapnuñ içige tıkip kömeptiken. unı bir içip kulıǵını (115) aǵzıǵı
 tutsa, azdur, köptur tıñk bā. emdi kömbatay dise (116) emdi bir
 tıñk bā. içide kömmey dise, emdi bunu içip, (117) ētisi biy balāǵa
 kalımen mi ki dep, özü ensiyep tevekkel dep, bunu şu yēdin
 kötüyüp (118) sarayǵa e çiyiptu. sarayǵa e çiyip bōǵıçı üç töt saat

şehirde kendi yürüyeceği, şehirden şehire (89) varacağı tüccarlar, yollarda eşkiyalar var. Atı malıyla kendisi (90) çok yürümezse, yalnız yürüyen tüccarları eşkiyalar gaspetmiş. (91) Kardeşini şu çok mal [ve] metaları ile; tuhafiyeye ile böyle (92) tüccarlara katıvermiş. Tüccarlara çok tembihlemiş. Şimdi (93) şu çocuk yürüye yürüye gidip, kırk gün' yol gittikten sonra İsim şehrine (94) gelmiş. Geç olunca, ama bu tüccarlardan Kara Görünüş uzakça yürümüş, (95) arkasından şehre gireceği zaman, kafile ile gireceği zaman (96) kapı açılmış, şehrin kapısından çıkarmış o çocuğa nöbet (97) geldiği zaman, saat dolup kapıları kapıyorlarmış. Bu çocuk (98) şehrin dışında kalmış. He! Böyle olsa da olmuş diye şehrin (99) arkasında bir hana düşüp, at [ve] malını bağlayıp, her birini (100) kendi hizmet yerine tembihleyip, yemek yiyip, karnını doyurup, (101) ondan [sonra] dışarıya çıkıp, istirahat edip durayım diye şöyle gezip, (102) surun dışında gezip dursa, surun üstünde bir (103) fanus ışık kaldıran altı beş kişi peyda oluvermiş. (104) Duvardan yürüyüp, surun bir köşesinin dibinden sıyrılıp (105) inmiş bunlar. Şu şehrin içinden çıkıp, şehrin arkasına inmiş. (106) İnip, bir yeri eşip bir sandık ile bir şey gömmüş. (107) Çıktığı yerden çıkıp gitmişler. (108) Şimdi bu çocuk oturup, nedir (109) bu gömülen? Nasıl şeydir diye, içine birşey girmiş. İçeriye insanları çevirip, yığıp (110) getirmiş. Geceleyin uyandırıp, çıkartıp, gömülen yeri açmış. Açsa [ki], bir (111) sandık çıkmış içinden. Sandığı açıp baksa, bir güzel (112) on dört yaşına girmiş bir kız. İnsan evladı böyle güzel (113) olmaz. Ama yüz bin yerine bıçak sok[ul]muş kanın içinde (114) kabın içine sokup gömmüşlermiş. Onu bir açıp kulağını (115) ağzını tutsa, az çok nefes var. Şimdi gömeyim dese, (116) şimdi bir nefes var. İçinden gömeyim dese, şimdi bunu açıp, (117) ertesi bir belaya kalacak mıyım ki diye kendisi endişelenip, tevekkel deyip, bunu şu yerden götürüp, (118) hana getirmiş. Hana getirene kadar üç dört saat

(119) ötüdü. tañ atıdu, kün çıķıp, dervāzilā içilıptu. şēniñ (120) sırtıdikilē şēniñ içige çiyiptu. çiyip bir sarayğa orunluşup, (121) bir höcrüni tutup, ālāyide tivip çaķırtip muşu kiselni (122) saķayıtısa meyli ķançılık pul ķetse, tivip omdan deşdu (123) künde künde dāvālaydu. kuvvet biridiğan, ķan bolıdığan, (124) omdan tāmını birip, unı altı ayğıcı dāvālaydu. altı ayğıcı (125) bu balığa bēgen özi yüz miñ dinā pul bu kız balığa, (126) kisilige kitip oludu. altı ay bōğandıñ k̄in, bu pul mu tūğüdi. (127) emdi ķandağ ķilimiz deş, ķuluğıdaki bij pay zirini ilip, (128) astāğine şērdin restige birip, restinin bir dokmuşuda işkki (129) tirepten nāyiti simiz işkki edem, bir edemni yeļpip tuğar. (130) bir altun dükini bāken. cevāhirat satıdığan. şunuñğa (131) apırıp, ķançı pul dise, ağıniñızğa iliñ deñ. neççi ķançı pul (132) bēse, bēginni ilip, talaşmay yinip ķiliñ. māğul deş, miñiptu. (133) orındın ķopap, tāzim ķilip, piştiki pulni birip, kötürep keştu. (134) şunuñ bilen pulğu mu dāvālaptu. ķāğınığa endin k̄in kız bala (135) bir ھاt ķilip, e çķıp biriptu. ھاtni kötürep bōğandıñ k̄in, (136) bay veççi bu yitimni nāyeti tola kütüp kitiptu. bek mīman (137) ķıptu. cıķ izzet köreptu. bunuñ bilen, bay veççi bilen, ārista (138) bādı-ķeldi. peydā bolaptu. bunuñ bilen işkki kündin kin (139) bu balını ē-hotun kilip mīman bolañlā deş, bille çaķırıptu. (140) obdan deş bulā biriptu. kız bala yüzni açmayıtken (141) ü yēdin yinip kilip, işkki kündin k̄in, bu altunçı bay veççini (142) bulā çaķırıptu öyge. ē-hotun kēsüñ deştu. ā edem deştu ki (143) biz biy saraynıñ höcriside icāre oltūsak, ulıniñ öyliri şundağ (144) haşāmetlik bir pātişānın öylir dek tūsa bulını ķandağ ķıçırımız (145) dise, siz unıñdın ğam ķımmañ deştu. ķıçırıptu, yinip keştu. (146) bu bala bāğaknı apırıp, yinip keş bōğıcı bu kız bu saraydin (147) çıķıp kitiptu. kēse u kız yok. ķane dise bir kişi yogan bir

(119) geçecek, tanıtacak, gün çıkıp, kapılar açılmış. Şehrin (120) dışındakiler şehrin içine girmiş. Girip bir hana yerleşip, (121) bir hücreyi tutup, özellikle tabip çağırıp, bu hastayı (122) iyileştir, boş ver ne kadar para giderse [gitsin], tabip iyi der. (123) Günde[n] güne deva bulacak, kuvvet verecek, kan olacak (124) iyi yemeğini verip onu altı aya kadar devalayacak. Altı aya (125) kadar bu çocuğa verilen kendi yüz bin dinar para[sı] bu kız (126) çocuğuna, hastalığa gidecek. Altı ay olduktan sonra bu para da tükendi. (127) Şimdi nasıl yaparız diye, kulağındaki bir tek küpeyi alıp, (128) yavaşça şehirden merkeze varıp, merkezin bir köşesinde iki (129) taraftan çok semiz iki adam, bir adamı yelpaz-eleyip rahat ettirir. (130) [Bu adamın] bir altın dükkanı varmış, cevahirat satan. Şuna (131) götürüp, kaç para dese, aldığınıza alın deyin. Ne kadar para (132) verse, verdiği alıp, dalaşmadan geri gelin. Peki diye yürümüş. (133) Yerinden kalkıp, selamlayıp, başındaki parayı verip, götürüp gelmiş. (134) Şununla parayı da bulmuş. Kalanına ondan sonra, kız çocuk (135) bir mektup yazıp gönderivermiş. Mektubu götürüp vardıktan sonra (136) zengin mal sahibi bu yetimi iyice misafir edip ağırlamış. İyi ağırlamış. (137) Çok ikram göstermiş. Bununla, zengin ile arasında (138) vardı-geldi peyda olmuş. Bununla iki günden sonra (139) bu çocuğu karı-koca gelip misafir olun diye, beraber çağırılmış. (140) İyi diye bunlar varmış. Kız çocuğu yüzünü açmazmış. (141) O yerden geri gelip, iki günden sonra bu altıncı zengini (142) bunlar çağırmış eve. Karı-koca gelsin demiş. O adam demiş ki, (143) biz bir hanın hücrelerinde kiraya otursak, onların evleri böyle (144) haşmetli bir padişahın evleri gibi dursa, bunları nasıl çağıracağız (145) dese, ondan gam kılmayın demiş, çağırılmış, geri gelmiş. (146) Bu çocuk davetiyeyi geri götürüp geri getirene kadar bu kız bu handan (147) çıkıp gitmiş. Gelse o kız yok. Hani dese bir

hoyluğa (148) başlap ekiliptu. pātişāhāne bir ōdığa kālisa u hoyluga
 (149) kız kinīzeklē hizmet kılıvatқан dünyādiki çıraylık (150) oğal
 balıla hizmet kılıvatқан, koynıñ bişni kisivatқан, (151) sāzendilē saz
 çilivatқан, nī çıraylık kız balilā ustul (152) oynavatқан pātişānıñ
 ōdustın mu çoñ bir özi bezengen (153) ōdı bolaptu. ü yēge başlap
 eçiriptu. ē-hotın işkkeylenni başlap (154) eçiriptu. dünyādı
 kımmaydığan mīmandācılık şu yēde (155) yüz biriptu. şunuñ bilen
 āqıstın şarap içişbazlık bolaptu. (156) içişiptu içişiptu içişiptu. şunuñ
 bilen mes boluşup yitip kaptu. (157) endin asta āniden ğopsa u öy
 nēdiki öy? nēde undağ (158) haşāmetlē öy-vaqlā şu hiç kandağ özi,
 nimiden kılçı (159) eser қammaptu. bij buluñda işkki dāne bōruğa
 yōgeglik (160) işkki dāne edem bāken қangıç. hiliki yitim bij
 buluñda (161) yitip kaptu. kopap kālisa; işkki edemniñ öliki!
 pişānışka (162) birni şapallap nimi iş bu? nimi balāğa kaldım деп
 (163) şu kōkūnçulukta talāğa çıkip tūsa sizni melikem kıçkırdı (164)
 деп pātişānıñ ōdışka başlaptu. kālisa hiliki kız (165) bala bir teht,
 altun tehtte oltuyanmış. taç kıskan (166) eski sipetige çiygen çırāyı
 miñ dericide işip kitiptu. emdi (167) kız soraytiken ki, siz nime
 edem? siz bu şēge, nimigi (168) kēgen? siz kimniñ oğlı? siz қaysı
 şēlik? en u hınım (169) sōğılı turuptu. endin bu bala tuğulğandın
 tātıp biştin (170) ōtken sergūzeştliniñ hemmini kızğa iytip turuptu.
 (171) deptu; sen neççülük pul bilen sōdıgēlikke çıkқан digendin
 (172) kīn; yüz miñ dinā altun. ğaznıçige būruptu; bunıñ yüz (173)
 miñ dinā altunı miniñ kisilimni sağaytimen деп (174) altı aynıñ
 yüzi miniñ ākamdın yol mañdı? bunuñğa (175) yüz miñ dināğa,
 yüz miñ dinā қоşap işkki yüz (176) miñ dinā kılip, bu balığa bē. bu
 sōdugēçilikke kēgendin kīn (177) bu payda alimen деп keldi. muşu
 pulniñ (178) paydısı yüz miñ dinā paydısı emisi çikitip,

kişi büyük bir avluya (148) buyur etmiş padişaha yakışır bir odaya baksa, o avluda (149) kız nedimeler hizmet kılıyor, dünyadaki güzel (150) erkek çocuklar hizmet kılıyormuş, koyunun başını kesiyormuş. (151) Sazendeler saz çalıyorlarmış, ne güzel kız çocuklar raks (152) ediyorlarmış. Padişahın odasından bu geniş bir süslenmiş (153) oda olmuş. O yere buyur etmiş. Karı-koca ikisini birden buyur etmiş. (154) Dünyada yapılmayacak misafirperverlik bu yerde (155) yüz vermiş. Bununla arkasından şarap içilmeye başlanmış. (156) İçilmiş içilmiş içilmiş. Onunla sarhoş olup yatıp kalmışlar. (157) Ondan sonra aniden kalksa, o ev neredeki ev? Nerde böyle (158) haşmetlilikler, ev-barklar? Şu hiç kendisi, hiçbir şeyden kıl kadar (159) eser kalmamış. Bir köşede iki tane hasıra sarılı (160) iki tane adam varmış hep kan. Deminki yetim bir köşede (161) yatıp kalmış. Kalkıp baksa [ki]; İki adamın ölüsü! alınca (162) bir tokat atıp nasıl belaya kaldım diye, (163) o korkudan dışarıya çıkıp dursa, sizi melikem çağırdı (164) diye padişahın odasına buyur etmiş [ler]. Baksa [ki], deminki kız (165) çocuğu, bir taht. Altın tahtta oturmuşmuş, taç takmış, (166) eski kıyafetine girmiş, güzelliği bin derecede aşip gitmiş. Şimdi (167) kız sorarmış ki, siz nasıl adamsınız? Siz bu şehre (168) niye geldiniz? Siz kimin oğlusunuz? Siz hangi şehirdensiniz? O hanım (169) sormaya başlamış. Ondan bu çocuk doğduktan sonra başından (170) geçen maceralarının hepsini söyleyip durmuş. (171) Demiş [ki], sen ne kadar parayla tüccarlığa çıkmıştın (172) dedikten sonra; yüz bin dinar altın [demiş]. Hazineciye buyurmuş; bunun yüz bin (173) dinar altını benim hastalığımı iyileştireceğim diye [harcandı] (174) altı aydan beri benim arkamdan yol yürüdü. Buna (175) şimdi yüz bin dinarına yüz bin dinar ekleyip iki yüz bin (176) dinar kılıp bu çocuğa ver. Bu tüccarlığa geldikten (177) sonra bu kâr alayım diye geldi, bu paranın (178) faydası yüz bin dinar, faydası öyleyse çıkıp gidip

kārīñnı (179) kıl digendin kīn, u bala unumayıtken; yok, men sizni
 (180) şundağ ciniñiz çikıtıp bōğan yēdin şundağ işlīni (181) kıldım,
 nurğun hizmetlīni kıldım. ata anamğı mu kımmığan (182) hizmet-
 līni kıldım. men kiçikinem bir sizge aqidemniñ (183) cıqlıkıdın.
 emdi men sizni, men sizni ammısam bommaydu (184) deydiken,
 vay sen ağzınga bıqıp gep kıl. men (185) bu şēniñ pātişasınıñ kızi,
 maña nī nī şērlīdin (186) elçi kēgen çağlīda kabul kımmığan,
 dadamniñ kol (187) asdıda neççi yüz miñ pātişā kol asdıda, sen
 ağzınga (188) patkı dek gep kıl. sen sōdıgēççilikke kepsen, kazārā
 (189) ecilim toşmay, siniñ kolanga çüp kıptumen. sen pul (190)
 vēciñni maña serpidip, mini dāvālapsen, payda kılgandın (191) kīn
 boldu. yüz miñ altunuñga yüz miñ dinā (192) altun koşap bēdim.
 işkküz miñ dinā altunni ilip (193) işiñni kılsañ, yana bijēde bij
 kimniñ kızni āsañ. (194) kiçikine pul hejlisañ kilidu. bij kim maña
 unçılā (195) zulummu kıldı. yah men sizni ammısam ölimen (196)
 deptiken. callad dep calladni kıçırıptu. kıçırığandın kīn, hoş (197)
 dep kıliçni kötürep kēgendin kīn, bu balını çıpıñ, emisi (198) deptu.
 bişini tutup turuptu. tūğandın kīn, bu endin kīn (199) turup
 kitiptu. bu sen özeñni ölemge tutupirip mini (200) ammısañ mu,
 saña başka hotun tipilmaptu? men tipilidu (201) başka hotun,
 amma sizge kılgan aqidemge içim ağrıydu. (202) sizni şu vahtıda
 kōmigen bōsittim özemniñ yolamni (203) mañadım, ya özemge
 çuşluk hotundın bijni alādım, ya (204) ammasdım bolādı. hāzır
 özemniñ pütün cinimni disem mu (205) sizge teslim kılımen.
 şunuñ için sizge kılgan aqidem (206) sizge kılgan hizmetlerimge
 içim ağrıydu. öltüsünüñüz, öltürün, (207) bişimni çıpıñ. tayınlık bu
 dünyādın cüdā bolup (208) kitey. eger hayat ki men bā? visālınızğa
 yetmisem (209) bolmaydu digendin

kârını (179) yap, o çocuk kabul etmemiş; yok ben sizi (180) öyle canınız çıkıp gitmiş olan yerden, öyle işlerinizi (181) yaptım. Sayısız hizmetlerinizi kıldım. Ana babama da yapmadığım (182) hizmetleri kıldım. Ben küçücük bir size bağlılığımın (183) çokluğundan şimdi ben sizi, ben sizi almasam olmayacak (184) demiş. Vay! Sen ağzına bakıp laf et. Ben (185) bu şehrin padişahının kızı, bana ne ne şehirlerden (186) elçi geldiği çağlarda kabul etmemiştim. Babamın eli (187) altında nice yüz bin padişah, el altında, sen ağzına (188) sığacak kadar laf et. Sen tüccarlığa gelmişsin, kazara (189) ecelin dolmaz [ve] senin eline düşmüşüm. Sen paranı (190) malını bana sarfedip, beni devalamışsın. Fayda kıldıktan (191) sonra oldu. Yüz bin altınına yüz bin dinar (192) altın katıp verdim. İki yüz bin dinar altını alıp (193) işini kılsan, yine bir yerde, bir kimsenin kızını alsan, (194) küçücük para harcasan gelecek. Birisi bana o kadar (195) zulmü etti. Vay! Seni almasam öleceğim (196) demişmiş. Cellat diye celladı çağırmış. Çağırdıktan sonra buyurun (197) diye kılıcı kaldırıp geldikten sonra, bu çocuğu kesin öyleyse [demiş]. (198) başını tutup durmuş. Durduktan sonra, bu ondan sonra (199) durup gitmiş. Bu, sen kendini ölüme tutup verip, beni (200) almasan da sana başka hatun bulunmaz mıydı? Ben bulacağ[ım]. (201) başka hatun. Amma size kıldığım bağlılığım içim ağrıyacak. (202) Sizi o vakitte görmemiş olsaydım kendi yoluma (203) yürürdüm. Veya kendime denk hatun[lar]dan birini alırdım. Veya (204) almazdım, olurdu. Şimdi kendimin bütün canımı desem de, (205) size teslim edeceğim. Onun için size ettiğim bağlılık, (206) size ettiğim hizmetlerime içim ağrır. Öldürürseniz öldürün. (207) Başımı kesin, böylece bu dünyadan ayrılıp (208) gideyim. Eğer hayatta ki ben varım. Vuslatınıza yetmezsem (209) olmayacak dedikten

k̄in heydeñl̄e bunu dep çıkırıvatitken (210) çıkırıvatkandın k̄in bu
 yitim talāğa çikititken (211) ē yindi jürütken mē yindi jürütken, u
 kız bu balınıñ keynide (212) paylaççı koyutken nimiş kılıdu bunu
 közitiñlā deyitken. (213) amma bu yitim keçe-kündüz bu odınıñ
 işkidin (214) n̄ir ketmeptu. şunuñ bilen altı ay közütuptu, bu
 balını, (215) altı ayğıçe. peket bu yēdin n̄iri ketmeptu. yigen (216)
 içken nime çırayğa çıkmaptu. balduki dek çiriy mu yok. (217) o kız
 k̄alap bunuñğa içi ağrıp kıcıtıptu. kıcıtıtpken (218) çiyiptu.
 çiygendin k̄in kandağ kılisen mā işkki yüz (219) miñ dinā altunni
 ilip, özeñniñ şēringe kitip, özeñniñ meşguliyitiñ (220) bilen bolā
 m̄isen? yā ki bişini ölemge tutup, (221) birē m̄isen digendin k̄in,
 meyli k̄inki işl̄e u ħudanıñ (222) iltipātı bilen bolsun. ħudanıñ
 h̄ayışi bilen bolsun. amma (223) men sizni bir, özi, sanduqtın tipi-
 valdım. sipilniñ āħısta (224) kömgen bij yēdin, kömgen yēdin. men
 mu sizniñ sergüzeştlikiñizni (225) biy añlap bakay. siz nimi sevep-
 tin bu (226) sanduqka çirip, pıçak yigidek, nime sevep bulğan sizge,
 (227) sizniñ atānıñız, nimi seveptin izdimeydu altı ay ğıçı, (228)
 balam b̄ati dep, siz igi çakışız, atānısız balu musız. nime (229)
 seveptin şu yolğa çüp, k̄ağan muşuni biy soray. şunuñğa (230)
 cavap biriñ, biy añlay digendin k̄in, u melike māğul dep. (231)
 gepni başlayıtken ki: men şēriñki pañşasniñ kızi (232) men birlā
 kız. atānam maña özüdün mu iziz köridu. (233) men on işkki yaş
 vahtında maña bir kisel çaplaştı. (234) bu kiselni nurgun tiviplige
 özi körsettük. šē šel̄idin (235) tohtullā kilip dāvālap kıldı. amma bu
 kiselge hiç şipā, (236) dāra paydı kımmıdı. şundağ turuptuk. muşu
 şēniñ (237) bir yizistin ādettiki bir tivip kişi bāken. bu kişi añlap
 (238) miniñ tomolırımni körep, bunu men dāvālap bakay dep (239)
 aldığa tāttı. omdan diduk bu kişi öz aldığa dārılırdin (240) tirip,
 ādettiki, millī

sonra sürün bunu deyip çıkartıp atmışlar. (210) Çıkartıp attıktan sonra, bu genç dışarıya çıkıp gitmiş. (211) O yanda yürümüş, bu yanda yürümüş. O kız bu gencin arkasına (212) takipçi çıkarmış. Ne iş yapar? Bunu gözetin dermiş. (213) Amma bu genç, gece-gündüz, bu odanın kapısından (214) uzaklaşmamış. Bununla altı ay gözetmiş, bu genci, (215) altı aya kadar. Fakat bu yerden uzaklaşmamış. Yediği, (216) içtiği şeyler yüzüne çıkmamış. Önceki gibi yüz[ünün] rengi de yok. (217) O kız bakıp, buna içi sızlayıp, çağırtmış. Çağırılmış, (218) girmiş, girdikten sonra, nasıl yapacaksın bu iki yüz bin (219) dinar altını alıp, kendi şehrine gidip, kendi meşguliyetinle (220) olur musun? Veya başını ölüme tutup (221) verir misin, dedikten sonra, olsun sonraki işler o Hüdanın (222) iltifatıyla olsun. Allah'ın izniyle olsun. Amma (223) ben sizi bir, kendim, sandıktan buldum. Surun gerisinde (224) gömülen bir yerden, gömülen yerden. Ben de sizin maceralarınızı (225) bir anlayıp bakayım. Siz ne sebepten, bu (226) sandığa girip, bıçak yiyecek ne sebep olmuştu size. (227) Sizin ana-babanız ne sebepten aramayacak altı aya kadar (228) çocuğum vardı diye, siz aynı sahipsiz [gibisiniz], ana-babasız çocuk musunuz, ne (229) sebepten bu yola düşüp kaldınız, bunu bir sorayım. Buna (230) cevap verin, bir anlayayım dedikten sonra, o melike peki (231) diye lafa başlarmış ki; ben şehrin padişahının kızıyım, (232) bir tek kız. Anne babam beni kendinden de aziz görürdü. (233) Ben on iki yaş vaktimde, bana bir hastalık yapıştı. (234) Bu hastalığı[ı] sayısız tabiplerin kendi[ne] gösterdik. Şehirlerden (235) doktorlar gelip tedavi edip, amma bu hastalığa hiç şifa (236) ilaç fayda kılmadı. Böyle dururken bu şehrin (237) bir köyünden sıradan bir tabip kişi varmış. Bu kişi duyup, (238) benim nabzıma bakıp, bunu ben devalayıp bakayım diye, (239) önüne çekti. Olur dedik, bu kişi kendi önüne ilaçlardan (240) ekip, sıradan, milli,

üngen otlîdın dârı yasap biripty. u (241) dârisı paydı kıldı. kündün
 künge yahşî boldum. (242) amma bu tivipniñ bi şāğirtı bāken, bir
 taz on işkki (243) yaş on töt yaşkı çigen bir taz başlırı keyme taz hiç
 (244) kandağ yēde tük deytkan nēse yok. bündin manqılā (245) ıqıp
 turduğan nāyiti set uçısa bir çērek tirikni (246) kuysa birsi yēge
 tüşmeydiğan, kiyim kiçekniñ (247) cullıgıdın. bu taznı bille e kilitti.
 bille dāvālayıttı. (248) amma bu taz nāyiti gepçi, gepki usta oyançı
 çahçağçı iken (249) her biy kēgen çağda andağ oyan çahçağnı kılip,
 (250) jürüyyēgendin kīn bunıñ gipi miniñ kulukumğa hoş kep
 kaldı. (251) bunıñ gibi humā kıldığan bolap kaldı. a şu taz gep kıp
 (252) bēse kisilimdin sakıydığan, bu taz kemmise, yana eskimge
 (253) kiliyalidiğan şunuñ bileñ bu tevip dārılını yasap künlüküğe
 (254) yitiştirüp bēdi. kündün künge yahşî bōğandın kīn özi (255)
 kemmey tazdin ivetti. u taz künde üç vağ kilip ezālırğa (256)
 dārılını çipip; ü yē bü yēlirni kıçığlap oynaşkandın kīn, miniñ
 köñlüm (257) u tazga çupkaldı. u taznıñ özi bek mu set. unıñ işğı
 (258) köñlümğa çırp kaldı. şunuñ bilen bu taznı nīketmey miş şede
 (259) tuğuzuşğa biy amal kılip, nimidin sitivaldim. hiliki tiviptin
 pul (260) birip, buni kullakğa sitivaldım. maña yasaydığan dārılını
 mu (261) muşu taz özi yasaşnı ügendi. en özi bilgendin kin şunuñ
 bilen darılını mu (262) özi yasaydığan. kiçi-kündüz miniñ kışimda
 çōğüleydiğan (263) boldı. endin men mu kisilim kündin künge
 çıktı. özem mu (264) ondan bolap kāğılı tūdum. şunuñ bilen bu
 tazga kündin (265) künge dölet sıñıp, pātışalık yāvatkan, kiyim-
 kiyçek keygen (266) kiyim-kiyçeklē, yigen aş-tamaqlā bilen källilırniñ
 kōmaqlır mu (267) çüşüp başkı çaç ünüp, bir çiraylıq güzel balı
 boldı (268) deydu. bu çiraylıq bōğansi men bunıñğa şundağ turup,
 dadamğa (269) iltimas kılip, ğazniniñ açkusni tutğuzdum deydu.

biten otlardan ilaç yapıp vermiş. O (241) ilaçları fayda etti. Günden güne iyi oldum. (242) Amma bu tabibin bir çırağı varmış, bir kel (243) genç ondört yaşına girmiş bir kel başı tamamen kel, hiç (244) bir yerinde tüy denilen birşey yok. Burnundan sümükler (245) akıp duran çok çirkin, üstünden bir çeyrek tohumu (246) dökse[n] biri yere düşmeyecek, üstü başının (247) yırtığından. Bu keli beraberinde getirirdi. Beraber devalardı. (248) Ama bu kel çok lafçı, lafa usta, oyuncu, şakacı idi. (249) Her bir geldiği zamanda, öyle oyun [dolu] şakalar edip (250) gezdikten sonra bunun lafı, benim kulağıma hoş gelmeye başladı. (251) Bunun lafı, mest eder oldu. Bu kel, laf ediverse (252) hastalığından iyileşecekti[m], bu kel gelmezse, yine eskisine (253) geliyordum. Bununla bu tabip ilaçları yapıp, günlüğüne (254) yetiştirip verdi. Günden güne iyi olduktan sonra, kendi (255) gelmeyip, kelle gönderdi.. O kel günde üç vakit gelip uzvuma (256) ilaçları sürüp, oramı buramı gıdıklayıp, oynadıktan sonra benim gönlüm (257) o kele kaydı. O kelin kendi çok da çirkin, onun aşkı (258) gönlüme girdi. Bununla bu keli, uzaklaşmadan burada (259) durdurmaya bir yol bulup, şeyden satın aldım. Deminki tabipten para (260) verip, bunu kulluğa satın aldım. Bana yapacağı ilaçları da (261) bu kel kendi yapmayı öğrendi. On[dan sonra], kendi öğrendikten sonra, bununla ilaçları (262) da kendi yapmış, gece-gündüz benim yanımda dolaşır (263) oldu. Ondan [sonra] benim de hastalığım günden güne hastalığım çıktı. Kendim (264) de iyi olmaya başladım. Bununla bu kele günden (265) güne devlet, mal sinip padişahlık yarıyormuş, giyim giyecek, (266) giydiği giyecekler, yediği aş-yemeklerle başının kabukları (267) da dökülüp başına saç bitmiş, bir harika güzel çocuk olmuş (268) dedi. Bu güzel olunca ben buna böyle durup babama (269) müracaat edip hazinenin anahtarını tutturdum, dedi.

ğazniçi (270) kıldım. bunuña dölet şundağ sıñıp kündin künge
 nāyiti (271) çiraylık bir edem boldi. özemnuñ mu içim köyudu.
 bunuña (272) bir edem özi bir ğıripni e_kilip aşundağ yarusazlık
 kılip (273) kıltukıdın yölep koyğunumğa özemniñ mu özemgi mu
 (274) özem pehirlinittim. bunuñ undağ jüjgünüge ēhiri bu onbeş
 (275) on altı yaş on sekiz yaşğa çiydi. biy miniñ kışımında biy hı-
 zmitimni (276) kıldığan didikim bāti, nāyiti çiraylık. şuni ep_pēdim
 deydu, (277) nikālap, ilip, toy_kıp koydum. unuñ bilen mu şundağ
 ĩmak-çĩmak (278) bolap_ketti. şu hotinni eppēgen kündin tātıp
 miniñ (279) kışımğa toluıtüyüm kemmeyitkan, men_bilen balduğı
 dek oynaşmayitkan (280) boldı. şu hotın_bilen bolap_ketti, özniñ işi
 bilen. rencidim (281) bunıñdın balduğı maña kılitkan muhabbiti
 yok. bunuñ (282) bij küni baķķa çĩsem çüş_vahıtında bu hotni_bilen
 işkkeylen (283) biy bağdı. su ıķıvatkan irikniñ töpüge biy karıvatni
 koyaptu, (284) ē-hotın işkkeylen yitiptu, kavap_tek, bunuña kālāp,
 şundağ (285) mēsikim kilip içim_köydi. oynısup üyedin ĩriķdın süni
 ilip (286) mundağını pişānisğa süni timitip koysam, ōrıdın deslam
 kopap (287) kaçanğıcı sendin kıtlāmen dep, yançıgıdın pıçakni (288)
 ilip ezā ezālırımğa tıķıvatti deptu. tıķıp neççi yēlerimge tıķıp, (289)
 mini öldi hıyal kılip, sanduķķa silip, miş_şēge hoşürüp koyğan.
 kiçide (290) şu pıçakni tıķkan yēlirini bilimen. kāğan işlīdin hevrim
 (291) yok. en_kin uşumğa kēsem özi siniñ hōcreñde mini dāvālat-
 kan (292) yēde men uşındağ bir tazğa ğazniçilikniñ açkusni (293)
 bēgen. a_şu restige apırıp, a_şu altun, kümüş satıdığan dükānni
 (294) men iç bēgen. hiliki özi mĩmandāçılık kılgan hiliki (295) ē-
 hotun öltürüp bōruğa yögep koyğan işkkeylen şūken (296) men
 muşın_dag işlīni kılsam. bu maña muşın_dag (297) muşın_dag
 muşın_dag cepālını özi sāğan. şu hiliki

Hazineci (270) yaptı. Buna makam, mal öyle yaradı, günden güne çok (271) güzel bir adam oldu. Kendi içim de yanardı buna (272) bir adam kendi, bir garibi getirip öyle yardım edip, (273) koltuğundan itelediğime kendi kendime (274) kendim gururlanırdım bunun böyle gezdiğine, sonunda bu on beş (275) on altı yaş, on sekiz yaşına girdi. Bir benim yanımda bir hizmetimi (276) yapan uşağım vardı, çok güzel[di]. Onu alıp verdim dedi. (277) Nikahlayıp, alıp, düğün yapıp verdim. Onunla da öyle sarmaş-dolaş (278) olup gitti. Bu hatunu alıp verdiğim günden beri benim (279) yanıma çok fazla gelmez, benimle önceki gibi oynaşmaz (280) oldu. Bu hatunla olup gitti, kendi işiyle. Kırıldım. (281) Bundan önceki bana duyduğu muhabbeti yok. Bunun (282) bir gün başa girsem, öğlen vakti bu hatunu ile ikisi (283) bir başda su akan ırmağın üstüne bir somyayı koymuş, (284) karı-koca ikisi yatmış kebab gibi, bunlara bakıp öyle (285) imrenip gelip içim yandı. Oynaşıp o yerden, arkten suyu alıp (286) şöylece suyu alnına damlatıp koysam, oradan hemen kalkıp, (287) ne zaman senden kurtulurum diye cebinden bıçağını (288) alıp vücuduma sokuyordu demiş. Sokup, nice yerlerime sokup, (289) beni öldü zannedip, sandığa sokup, buraya gizleyip koymuş[tu]. Gece de (290) o bıçağı soktuğu yerleri biliyorum. Başka işlerden haberim (291) yok. Daha sonra kendime gelsem, kendim senin hücrende beni devaladığınız (292) yerde ben öyle bir kele hazineciliğin anahtarını (293) vermiş[im]. O şehir merkezine götürüp, altın, gümüş satılan dükkanı (294) ben açıp vermiş[tim]. Deminki kendi misafirlik eden, deminki (295) karı-koca[ı] öldürüp, hasıra sarıp koyan iki kişi buymuş. (296) Ben böyle işleri yapsam, bu bana böyle (297) böyle böyle cefaları kendi salan şu deminki

(298) ölgen işkkeylen; b̄isi hotni, b̄isi īri şundağ p̄eviş k̄ilip (290) yaḥşılık k̄ilğan edeml̄idin men yamanlık k̄ödüm. emdi (300) ecilim toşap ölep kitip k̄āğan bolsam meyliydi. unıñ kıssasını (301) ḥūdā özi alıttı. ecilim toşmaptuken cenab allā (302) şaḥa yetkizuptu. sen argılık men set tipiptümen. eḥval (303) muşu. bu maḥa muşındağ muşındağ yamanlık kıyğanlıkıga (304) eḥval muşu. sen ḥapummay bēgen tengil̄ini ilip, altunl̄ini (305) ilip, s̄odıgēçilikiñni dāvamlaştūğın. közemge tiyişiyammığın (306) men mu özemniñ işimni k̄ilay. sen mu özeñniñ (307) işiñni k̄ilğın digendin k̄in bu balı unumay turuvaptu. (308) şunuñ bilen bu cihanni terk̄itip, şu kıznıñ ışkıda (309) jürüptu, tağ mu tağ, çöl mü çöl, deş mi deş jürüyüyiriptu, (310) jürüyüyiriptu, jürüyüyiriptu. eḥiri hiç bu visalğa yetmigendin (311) k̄in bir kün bir igiz tağka çıkıptu. tağniñ biy (312) yā bāken. biy igiz, tik bunıñ ākısı tireptin çıkip özemni (313) itip helak̄ k̄ilıvatay, bu dūnyādın biy k̄ūtulay dep, (314) juğurup kilip, özemni atay dep tūsa, hay digen bir āvāz (315) çıkıptu. şunuñ bilen tohtuğandın k̄in sen bundın şerķ tiripide (316) bu tirepte āzādı beḥt deydığan bir p̄atişā bā. (317) bu p̄atişānıñ şēride biy zaratlık biy gümbez bā. siniñki (318) meḥset murādıñ şu gümbezde ḥel boludu, sen äzeñni (319) zāyā k̄ilıvatma digen bir āvāz kilitiken. şunuñ bilen (320) şerķke kilip āzādı beḥtnıñ şērini izdep izdep muşu (321) gümbezge kilip yatqılı bir jıldın aşdi, men şu yarnıñ (322) visālğa yitiş üçün miş şede yatımen.

(298) ölen ikisi; birisi karısı birisi kocası. Böyle özen gösterip (299) iyilik yapılan insanlardan ben kötülük gördüm. Şimdi (300) ecelim dolup, ölüp gitmiş olsaydım, olsundu. Onun kıssasını (301) Hüda kendi alırdı. Ecelim dolmamışmış. Cenab-ı Allah (302) sana yetiştirmiş, sen[in] desteğinle ben sıhhat bulmuşum, ahval (303) böyle. Bu hana böyle böyle yamanlık kıldığına (304) ahval böyle. Sen üzülmeden verdiğin paraları alıp, altınları (305) alıp, tüccarlığını sürdür. Gözüme diklenme[den], (306) ben de kendi işimi yapayım, sen de kendinin (307) işini yap dedikten sonra, bu çocuk kabul etmeden durmuş. (308) Bununla bu cihanı terkedip, bu kızın aşkıyla (309) yürümüş dağ mı dağ, çöl mü çöl, ova mı ova yürüyüvermiş, (310) yürüyüvermiş, yürüyüvermiş. Sonunda hiç bu murada eremedikten (311) sonra, bir gün, bir yüksek dağ çıkmış. Dağın bir (312) yar[ı] varmış, bir yüksek, dik [yer], bunun arkası taraftan çıkıp kendimi (313) atıp helak edeyim, bu dünyadan bir kurtulayım diye, (314) koşarak gelip kendimi atayım diye dursa, yapma diyen bir avaz (315) bir ses çıkmış. Bununla durduktan sonra sen bundan şark tarafında, (316) bu tarafta Âzâd-ı Baht denilen bir padişah var. (317) Bu padişahın şehrinde bir mezarlık, bir kümbet var. Senin (318) maksat-muradın bu kümbette hal bulacak. Sen kendini (319) zayi edip atma diyen bir avaz gelmiş. Bununla (320) şarka gelip Âzâd-ı Baht'ın şehrinin arayıp bu (321) kümbete gelip yattığıma bir seneyi aştı. Ben bu yârın (322) muradına yetiş [mek] için burada yatacağım.

çöcek

(1) biy şēde biy pātişā bāken, şu pātişānıñ şēride, biy rambal (2) bāken. rambalnıñ biy hotni bāken. hiç evlādi yokken u pātişā kızi (3) on sekkiz yaşğa çiyiptu. kıznıñ iti melike rimal iken. pātişā bütün kurandazlını (4) kıçirip minıñ kızim ēge tigemdu, yā ki öyde kala mdu (5) dep, kur kögili saptu. kurandezler hāzir biy hever yok dep cevap (6) birēken bu kurandezlerni talāğa eçikip cellatka emir kilitken (7) kallisini tendin cüdā kilitken. şu arıda yūzdin artuk ālimlerniñ (8) kallisini tendin cüdā kilitken. biy kün bu rambal hotni bilen (9) urişip kilip, hotni öydin heydep çıkıriptu. biyip biy kün yol miñip kiçe (10) biy bulaknıñ bişida yitiptu. seher kopap kālisa, biy dānı jılan, edemniñ (11) hocununiñ içige çirip yitiyaptu. hocunniñ ağzını boğap, kötürep (12) eçkilip aħşamğa öyge kilip hotunniñ yatkunniñ ayıgığa (13) hocununıñ ağzını şişip, koyap biriptu. ētisi kālisa öldi, bu hotun (14) dep hıyal kılip, kālisa öyde yaş biy pātişā oltuyğan. essilamileyküm (15) dada deptu. bu edem kökap kitiptu. nime alāmet bu deptu. undın (16) kın bu edem bu yēde kālısı, sütü bā. edem bā mu dep soraptu. (17) sōğandın kın, bizniñ yok, mehellidi mu yok. miş şēde biy pātişānıñ (18) kālısı bā. bizge süt bēmeydu deptu. undağ bōsa muşu hotni (19) men hociniñizğa çiyiyāğan bulaknıñ bişiğa biyip, hatni taşlañ (20) ākıñızğa kālımay yinip kiliñ deptu. bū edem hatni apirip şu bulakka (21) taşlap, keynige kālımay, yinip keptu. kālisa töt dānı inek (22) işikniñ aldığa keptu. vay oğlum! bu inek bizniñ emes. būlini (23) pātişā köse bizni oğur dep, gunduhanığa salaydu digendin kın, (24) koçmañ ineklē bizniñ dep cevap biriptu. hotunğa kālını sağdurup (25) sütüni eçikip biriñ deptu. eçikiptu, özi içiptu sütlini. men biy (26) özemni jūsam bolıttı. biy özteñ bā mı

Masal

(1) Bir şehirde bir padişah varmış, o padişahın şehrinde bir kahin (2) varmış. Kahinin bir hatunu varmış. Hiç evladı yokmuş. O padişah[ın] kızı (3) on sekiz yaşa girmiş. Kızın adı Melike Rimal imiş. Padişah bütün falcıları (4) çağırıp, benim kızım, kocaya varır mı veya evde kalır mı (5) diye fal bakmaya salmış. Falcılar şimdi bir haber yok diye cevap (6) verirmiş[ler]. Bu falcıları dışarıya çıkartıp cellatlara emretmiş, (7) kellesini teninden ayırmış[lar]. O arada yüzden fazla alimlerin (8) kellesini teninden ayırmış. Bir gün bu falcı hatunu ile (9) kavga edip, hatunu evden sürüp çıkarmış, varıp birgün yol yürüyüp gece (10) bir pınarın başında yatmış. Seher [vakti] kalkıp baksa, bir tane yılan, adamın (11) heybesinin içine girip yatmış. Heybenin ağzını boğup kaldırıp (12) getirip, akşama eve gelip, hatununun yorganının ayağına (13) heybesinin ağzını açıp koyuvermiş. Ertesi [gün] baksa, öldü bu hatun (14) diye hayal edip baksa, evde genç bir padişah oturmuş. Esselamün Aleyküm (15) baba demiş. Bu adam korkup [kendinden] geçmiş. Ne hal bu demiş, ondan (16) sonra bu adam, bu yerde ineği sütü var [olan] adam var mı diye sormuş, (17) sorduktan sonra bizim yok, mahallede de yok burada bir padişahın (18) ineği var, [o] bize süt vermez demiş. Öyleyse bu mektubu (19) ben heybenize giriverdiğim pınarın başına varıp, mektubu atın (20) arkanıza bakmadan geri gelin demiş. Bu adam mektubu götürüp, o pınara (21) atıp, ardına bakmadan geri gelmiş. Baksa ki dört tane inek (22) kapısının önüne gelmiş. Vay oğlum bizim değil. Bu mallarını (23) padişah görse, bizi hırsız diye hapishaneye kapatır dedikten sonra, [oğlu] (24) korkmayın inekler bizim diye cevap vermiş. Hatuna ineği sağdırıp (25) sütü çıkartıp verin demiş. Alıp çıkmış, kendi içmiş sütleri. Ben bir (26) kendimi yıkasam olurdu. Bir göl var mı,

bu yēde dəptu. dise İrik, (27) özteñ yok, amma uzahta, mi yēde biy
 pātişā bā. amma uçar kanat (28) çimise ādemi zat çirelmeydu. İriki
 bā mu dəpken, bā dəptu. (29) maña kōsūtüp koyañ dəpken kōsūtüp
 koyaptu. emdi kitiñ (30) dəptiken, kitiptu kandağ çirē ki dəp,
 uzahtın kâlap tūsa jilan (31) suritige çiriptu. niminiñ süngişnüñ, su
 çıkkān yēniñ içidin çiy kitiptu. (32) pātişānın kıziniñ sūğa çüşütkan
 yiri bāken, u yēde sūğa (33) çüşkülü turupken, kōlde sūğa çüşkülü
 tūğandıñ kīn, sūğa (34) çüşüp çıkkandıñ kīn pātişāniñ kızi beş on
 dāni kinizekli (35) bilen bağ seylisige çıkiptu. çikip edem pātişāniñ
 oğlını kız körep, (36) unıñğa āşık bolaptu. āşık bolap kılip, aylınıp
 kitiptu. u kinizekliri (37) kötürep, su çicişip, kötürep u yēdin eçiy
 kitiptu. nim boldi (38) dəpken pātişā, kızimğa nim boldi digendin
 kīn, hınim bağğa (39) seylige çıkiptu. biy taci bā pātişā bāken. sūğa
 çüşkülü turupken (40) iginini keygen vahtıda unu körep, aylınıp,
 jaçap çüşti. hāzi (41) tıñılā nēdi bā dəp istitiptu. istetkendin kīn,
 hiç kandağ yēdin (42) tapammaptu. emdi bu kembēgal, yoqsuz
 edemniñ öyige u pātişāniñ (43) oğlınıñ kirişi hiç kimniñ aqlığa
 kemmeptu. bu körigapniñ (44) pātişāsının oğlu eyne edemniñ öyige
 yinip keçtu. kelgendin kīn (45) hotındin soraptu. u hotın hiç kim
 kemmidi dəp cuvap biriptu. (46) digendin kīn u pātişāğa dəptu ki;
 rambalıñ hotni bu yēde biy (47) pātişāniñ kızi bā, bēmeydu. digen-
 din kīn birip pıkiñ kıznıñ (48) ākıstın rambalıñ hotni biriptu.
 çiygili koymusa, unumay (49) jıglaptu. üstü-başlırni tüzitip çiriptu.
 pātişāniñ aldığa eçiygendin (50) kīn; callat öltüy dəptu. digendin
 kin biy reddi bāken; biy edem (51) kıznıñzğa söz silip çiyse udıllıg
 öltüysiniz, kandağ edemsiz digendin (52) kīn, nimi deymiz digen-
 din kīn, toylukni ıgır siliñ alammısa (53) kaçudu dəptu. digendin
 kīn, emisi māğul dəptu. toylukni salımen alammısañ,

bu yerde demiş. Dese ark, (27) göl yok, ama uzakta, burada bir padişah var, ama uçar kanat (28) girmezse insanoğlu giremez. Arkı var mı demiş. Var demiş. (29) Bana gösterip koy demiş. Gösterivermiş. Şimdi gidin (30) demişmiş, gitmiş. Nasıl girer ki diye uzaktan bakıp dursa, yılan (31) suretine girmiş. Şeyin, kanalın, su çıkan yerin içinden girmiş (32) gitmiş. Padişahın kızının suya girdiği yere varmış, o yerde suya (33) girmeye dururken, gölde suya girmeye durduktan sonra, suya (34) girip, çıktıktan sonra, padişahın kızı beş on tane nedimesi (35) ile bağ gezisine çıkmış. Çıkıp, adam padişahın oğlunu kız görüp, (36) ona aşık olmuş, aşık olup, bayılıp gitmiş. Onu nedime-leri (37) kaldırıp, su serpip, götürüp, o yerden alıp gitmiş. Ne oldu (38) demiş, padişah kızına ne oldu, dedikten sonra hanım bağa (39) gezmeye çıkmış, bir padişah varmış. Suya girmeye dururken, (40) elbisesini giydiği zaman onu görüp bayılıp, yıkılıp, düştü şimdi. (41) Bulun ne var diye aratmış. Arattıktan sonra hiçbir yerden (42) bulamamış. Şimdi bu fakir, yoksul adamın evine o padişahın (43) oğlunun girişi hiç kimsenin aklına gelmemiş. Bu Kaf dağının (44) padişahının oğlu, aynı adamın evine geri gelmiş. Geldikten sonra (45) karısından sormuş. O kadın hiç kimse gelmedi diye cevap vermiş. (46) Dedikten sonra o padişaha demiş ki: Kahinin karısı bu yerde bir (47) padişahın kızı var vermez dedikten sonra, varıp bakın [demiş]. Kızın (48) arkasından kahinin karısı gitmiş. Girmeye bırakmazsa, kabul etmez [diye] (49) ağlamış. Üstünü başını düzeltip girmiş. Padişahın önüne götürüldükten (50) sonra; [padişah] cellat öldür demiş. Dedikten sonra bir itirazı varmış, bir adam (51) kızınıza söz salıp [almak için] girse, her zaman öldürürsünüz, nasıl adamsınız dedikten (52) sonra, ne diyeceğiz dedikten sonra, düzeni ağır isteyin, alamazsa (53) kaçacak demiş, dedikten sonra, öyleyse peki demiş. Düzenini yazaçağım alamazsan,

(54) bişifni kisimen dep on sanduk tac aşu bişiğa kısıtқан altun
 (55) tac on sanduk çapan, iştan koñleglik, bileyzük her türlü nese
 (56) bu toyğa polā, kavap, yüz dānı koy; pişānisi aq, özi kara, yüz
 dānı (57) koy özi aq, pişānisi kara, yüz dānı kāla; pişānisi aq, özi
 kara, (58) yüz dānı atlıg mīman, dep toylukni sep_biriptu. sep_bey-
 gendin_kin (59) vay göcam men alammayıtkenmen digendin_kin,
 rambal bovayni (60) kıçkirip kiliñ mi_yeğe digendin_kin keptu.
 işeklīni kıtip, aşu men (61) çivāğan bulakniñ içige hetni taşıvıtip;
 ākıñızda kālımay bi_yen kiliñ (62) deptiken, māğul dep, hetni taşla,
 āhıska kālımay bi_yen keptu. bi_yen (63) kēgendin kin, öyge kilip,
 koñını koyap, bōğiçilik u kalā, at, koy (64) digen caldır culdur
 koñırğılını aşkan işikniñ aldını pātişānıñ öyisniñ (65) aldını
 toşaptu. mangı_dek ye kammaptu. bu nēdin keldi. (66) emdi dep-
 tiken, bu hotun kandağ nime dise, kızniñ toylığı_üçün (67) keldi
 deptu. dep şu yēdin pātişānıñ aldığı eçiyiptu. munu toyluk (68)
 digen maşu deptu. sōğandın kin miniñ işkki aqam bā. işkki (69)
 aqamğa bu nimilē bek cıkgen, bu ekēgen bij_nime digendin (70)
 kin, işkki aqam bā. evvelki künisi etken gızānı işkki aqam (71)
 yeydu deptu. yüz dāne koy_bilen dö-peri ya ulā u dö-perilēge (72)
 māğul deptu. pātişā_mu kagap kitiptu. işkki ākisi keptu. evvel (73)
 başlap işkki ākisi bij kün keçkiçilek etken, gızānı işkki (74) ākisi
 yeptu. yüz dānı koy, yüz dānı kālınıñ goşuni en (75) unıñ ākıstın
 dōler yeptu. unıñ ākıstın işkkinci künisi (76) tötinci künisi kırç
 kiçi-kündüz toy kıliptu. bu pātişānıñki (77) kızini bu köriqap
 pātişāsınıñki oğlı nādiren şāken iti, (78) nādiren şāni toy kıptu. ni -
 kālāp biriptu. bēgendin kin (79) en öyimiz yok. bu öyge kemmeydu.
 digendin kin hat (80) ivetiptu. eynen hatni u bovay apıyıp
 köriqapka taşlap (81) bi_yen keptu. bulakniñ içige kēgendin

(54) başını keseceğim deyip on sandık taç onun başına koyacak altın (55) takı, on sandık cepken, elbiselik gömleklilik, bilezik, her türlü şey (56) bu düğüne pilav, kızartma, yüz tane koyun; alını beyaz kendi kara yüz tane (57) koyun, kendi ak, alını kara yüz tane inek, alını ak kendisi kara (58) yüz tane atlı misafir diye düzenin [şartlarını] bildirmiş. Ondan sonra (59) vay beyim! Ben bunu alamayacak mışım dedikten sonra, kâhin ihtiyarı (60) çağırıtırıp, buraya gelin dedikten sonra, gelmiş. Eşeklerini katıp, o ben (61) girdiğim pınarın içine mektubu atıp arkanıza bakmayın, buraya gelin (62) demiş, peki deyip, mektubu atıp arkasına bakmadan geri gelmiş. Geri (63) geldikten sonra, eve gelip, kıçını koyana kadar, o inek, at, koyun (64) gibi [hayvanlar] caldır culdur çanları takılmış vaziyette kapının önünde padişahın evinin (65) önünü kesmiş. Yürüyecek gibi yer kalmamış. Bu nereden geldi (66) şimdi demiş. Bu kadın nasıl şey dese, kızının düzeni için (67) geldi demiş. Deyip oradan padişahın huzuruna götürüp işte düğünlük (68) dediğimiz, işte bu demiş. Sorduktan sonra benim iki ağabeyim var. İki (69) ağabeyime bu şeyler pek çokmuş, bu getirilen birşey dedikten (70) sonra, iki ağabeyim var. Önceki gün yaptığım yemeği iki ağabeyim (71) yiyecek demiş. [Ya] yüz tane koyun ile yüz tane dev-peri, ya onlar. O dev perilere (72) peki demiş padişah da beddua etmiş, iki ağabeyisi gelmiş. İlk (73) önce başlayıp, iki ağabeyisi birgün akşama kadar yapılan yemeği, iki (74) ağabeyisi yemiş. Yüz tane koyunun, yüz tane sığırın etini en (75) onun arkasından devler yemiş. Onun arkasından ikinci günü (76) dördüncü günü kırk gece-gündüz düğün yapmış. Bu padişahın (77) kızını bu Kaf dağı padişahının oğlu, Nadiren Şahmış adı, (78) Nadiren Şaha düğün yapmış ve nikahlayıp vermiş. Verdikten sonra (79) yeni evimiz yok. Bu eve gelmez dedikten sonra, mektup (80) göndermiş, aynen mektubu ihtiyar götürüp, Kaf dağına atıp (81) geri gelmiş. Pınarın içine geldikten

k̄in öyige imāret (82) pātişānın sarayliyi şundağ yasılıp ketken. kızni ekeptu (83) öyige. ekēgendin k̄in, kırh̄ kündin k̄in men şikāğa çıkittim, (84) şikāğa çıkımen dep, kızğa deptu ki; keçgiçi, kıtıh̄çi, (85) çine satıtkan, iğın satıtkan, mındağ hotun kişiniñ upa, (86) pēdez bij nimilirni satıtkan edem hiç kandağ nēse ammayısız (87) bij kim kēse işkni ammayısız digendin k̄in, māgul (88) dep, öyde kaptu. işkni tiştin ğulp silip kitiptu. kitip bij künlik (89) oğa, nimige şikāğa kitiptu. kitip işkinci künisi çine alamdu, (90) çine pātişālīgi lāyık çine dep, vaqırıp keptu. emdi (91) u çinilini körütken bōsa, dünyādı yok çiniliken u çinini (92) vay men alay deplam nime kilip öyge çigili bolamdu (93) depken muna açqusı işkni içip çiyiñ dep hiliki hotunğa (94) açkunı biriptu. işkni içip çiyiptu. bij dānı bunıñ çupti (95) kanı deptiken, çupti yok, çupti bek kıymet deptiken. (96) neççi pul disiñiz alımen men deptu. digendin k̄in çuptuni (97) biyiptu, biy çup çininiñ, aḡşımı iyri keptu. iyriğa çay ekeptu. (98) nēdin taptıñ depken biy hotın ekeptiken, aldım deptu. (99) digendin k̄in bij nime ammiğın digentim. nim işke aldıñ (100) dep kōkutuptu. digendin k̄in aptımen. bunıñ yākısı ammay (101) deptu. çinili sunduyuptu. ētisi upa eñlik aptu. iyri keptiken (102) iyri yana a şundağ deptu. iyri aççıglaptu. ammiğın (103) bundın k̄in, üçünci künisi yini keptu. pātişālīga lāyık (104) keş nēley dep vağıraptu. vay men alay deplam, şu yēdin (105) çıkıp açkunı biriptuken. işkni içiptu. saña piy nēdi deptuken, (106) yok deptu. nēge ketti bunıñ saña piyini tipiñ men (107) alay deptuken. sizniñ öyiñizde bā, bunıñ saña piyi digendin (108) k̄in kandağ bolap miniñ öyemde bolıdu. (109) hemmi nēse miniñ kolamda dise, sizniñ iyriñiz oğurluğ (110) kılıp kaçkan, pātişānıñ hazanıtın oğulap palānı (111) şēniñ pātişāsınıñ kıziniñki bu öyge oğuluğ kılıp

sonra, imaret [kılınıp], (82) padişahın sarayları öyle yapıp gitmiş. Kızı alıp gelmiş. (83) Evine getirdikten sonra, kırk günden sonra ben ava gidecektim. (84) Ava gideceğim deyip, kıza demiş ki, akşama kadar yoğurtçu, (85) porselen [satıcıları] satarmış; elbise satarmış, böyle kadın kişinin pudra, (86) makyaj [gibi] birşeylerini satarmış adam[lar]. [Hiçbirini] almayacaksınız, (87) hiç kim gelirse, kapıyı açmayacaksınız dedikten sonra, peki (88) deyip evinde kalmış, kapıyı dışardan kilitleyip gitmiş. Gidip bir günlük (89) ava, şeye, ava gitmiş. Gidip ikinci günü [satıcı] porselen alır mı[ydınız], (90) porselen, padişaha layık porselen, diye bağıarak gelmiş. Şimdi (91) o porselenleri görmüş olsa, onun dünyada eşi yok porselenlermiş. Porseleni (92) vay ben alayım diyerek, ne yapıp eve girmeye çalışmalı (93) demiş. İşte anahtarı açıp girin diye deminki kadına (94) anahtarı vermiş. Kapıyı açıp girmiş. Bir tane, bunun çifti (95) hani demiş. Çifti yok. Çifti pahalı demiş. (96) Kaç para deseniz alacağım ben demiş dedikten sonra, çiftini (97) vermiş, bir çift tabağın. Akşamleyin kocası gelmiş. Kocasına çay getirmiş. (98) Nereden buldun diye sormuş. Bir kadın satmaya getirmişmiş, aldım demiş. (99) Dedikten sonra, birşey alma demiştim, niye aldın (100) diye korkutmuş. Dedikten sonra, almışım, bundan sonra almıyayım (101) demiş. Tabakları kırdırmış. Ertesi [gün] pudra allık almış. Kocası geldikten (102) sonra yine öyle demiş. Kocası kızmış. Alma (103) bundan sonra, üçüncüsü günü tekrar gelmiş, padişaha layık (104) ayakkabı, şeyler diye bağırmış. Vay ben alayım deyip, oradan (105) çıkıp, anahtarı vermiş. Kapıyı açmış, teki nerede demiş. (106) Yok demiş, nereye gitti, bunun tekini bulun, ben (107) alayım demiş. Sizin evinizde var bunun teki dedikten (108) sonra, nasıl olur da bunun teki benim evimde olur (109) herşey benim elimde dese, sizin kocanız hırsızlık (110) yapıp kaçmış, padişahın hazinesinden çalıp, falanca (111) şehrin padişahının kızının bu evine hırsızlık edip,

kıznı (112) öltüyüv itip keşiniñ, saña piyni ap kaçğan işkki piyniñki
 (113) saña piyni ap kaçğan, ahiyista tapammay saña piyni (114)
 satğili çıkatti deptu. digendin k̄n aptu. ilip aḡsımi (115) iyri öyge
 keptu. biy kalpuķi üstün yēde jıǵlap düm (116) yitip olturmuş. nim
 boldu dise, hiş nime bomıdı deptu. (117) maña digin nim boldı
 dise, oǵurkensen, sen keşniñ (118) saña piyni tap deptu. uşuñğa kel
 dise, unumaptu. a şu (119) nēleyniñ saña piyni tapmusañ, men
 dadañğa dep (120) sini öltüytüvatimen digendin k̄n, saña bu miniñ
 (121) ākamda edem bā. bij kim bī nēse ekēse, amma (122) dimidum
 mu saña, digendin k̄n unımay jıǵlaptu. (123) emisi hiliǵı hotun
 biripken, bij tuñ sütıni, eger (124) sen muşı keşni ammağan bōsañ
 muşı sütke putıñni (125) tıķisen, āğan bōsañ, kāsımi sini tututi.
 ammağan (126) bōsañ kāsım sini tutmaydu. digendin k̄n pişman
 (127) kımıǵın deptu. pişman kımıymen deptu. putıñni tıķkın
 (128) deptu. bij putni tıķıptu. anı mu tıķıñ deptu. (129) digendin
 k̄n hiyli pişman kılāsen deptu. kımımay (130) putıñni tıķ deptu.
 işkkili putni tıķıptu. tıķkandın k̄n (131) ğāyip bolap kitıptu. hiç
 yēdi yok. şu yēdi jıǵlap, (132) hiç yēdin tapammaptu. kēgenki,
 edemge nādiren şanıñ (133) haķķı da dep seremcen, altın, kümüş,
 iǵin hiç kandaǵ (134) nime kammaptu. nādir şā, şu ram kōgen
 rambal hotun (135) keptu. kēgendin k̄n vay! tijlik mā, nim boldı
 digendin (136) k̄n, mındaǵ mındaǵ boldı digendin k̄n, bundaǵ işni
 (137) kımımaytkandı. bu pātişā nime digen bōsa a şunı kılıtkandı.
 (138) yaman kiplā digili unumay. ēniñ gipini kabul (139) kılıtkandı,
 hey yēde digendin k̄n rambal hotın emdi (140) saña piyni biyiptu.
 havançısı bāken, altun havançı (141) tişini biyiptu. havançısı özdi
 kaptu. kāğandın (142) k̄n iyri keptu. izdep, rambal hotunni kēgen-
 din k̄n mini (143) a şu bulakñıñ tüyge apırıp, koyañ muşı

kızını (112) öldürüp, atıp, ayakkabısının bir tekini alıp kaçmış. İki tekinin (113) bir tekini alıp kaçmış, sonunda bulamaz, bir tekini, (114) sana satmaya çıkardı demiş. Dedikten sonra almış, alıp akşamı (115) kocası evine gelmiş. Bir dudağı yukarda, ağlayıp, yüz (116) üstü yatıp, oturmuş ne oldu dese, hiç [bir] şey olmadı demiş. (117) Bana söyle, ne oldu dese, hırsız mışsın sen, ayakkabının (118) bir tekini bul demiş. Kendine gel dese, kabul etmemiş. Bu (119) şeylerini, bir tekini bulamazsan, ben babana söyleyip, (120) öldürtüp attıracağım, dedikten sonra sana bu benim (121) arkamda adam var. Bir kimse bir şey getirse, alma (122) demedim mi sana, dedikten sonra kabul etmey[ip] ağlamış. (123) Öyleyse, deminki hatun vermiş, bir bidon sütü, eğer (124) sen böyle ayakkabıyı almamış olsan, bu süte ayağını (125) sokacaksın almış olsan yemini seni tutacaktı. Almamış (126) olsan yemin seni tutmaz, dedikten sonra pişman (127) olma demiş. Pişman olmayacağımı demiş. Ayağını sok (128) demiş. Bir ayağını sokmuş. Öbürünü de sok demiş. (129) Dedikten sonra, biraz sonra pişman olursun demiş. Olmam, (130) ayağını sok demiş. İki ayağını sokmuş. Soktuktan sonra (131) kayıp akıp gitmiş. Hiç [bir] yerde yok. Şu yerde ağlayıp, (132) hiç [bir] yerden bulamamış. [Her] gelen adama Nadiren Şahın (133) uğrunda diye, ev eşyası, altın, gümüş, elbise hiç [bir] (134) şey kalmamış. Nadir Şah[ın karısına] şu fal bakan falcı kadın (135) gelmiş. Geldikten sonra, vay! iyi misin, ne oldu dedikten (136) sonra, böyle böyle oldu dedikten sonra, böyle işi (137) yapmayacaktınız. Bu padişah ne demiş olsa, onu yapacaktınız. (138) Kötü yapmışsınız, demeyi kabul etmemiş. Kocanızın lafını kabul (139) edecektiniz, her yerde dedikten sonra, falcı kadın şimdi (140) öbür tekini vermiş. Dibeği varmış, altın dibek, (141) taşını vermiş. Dibeği kendi nde kalmış. Kaldıktan (142) sonra kocası gelmiş. Takip edip, falcı[nın] karısı geldikten sonra, beni (143) bu pınarın kenarına götürüp koyun. Bu

havançamni (144) biyey sizge deփtu. deփtuken, maօul deփtu.
 hötülep (145) aփu bulaօnıñ bişğa apıyıp koyaptu. kiçiçi yitiptu aփ
 ěde (146) tañ atkan vahtıda aփu biy allı baykalla kıcıygan negmi
 (147) neva bolap ketken. u sazlıniñ çilivatkan, şu yēdin (148) mun-
 dağ oğunup kālisa, u melikiniñ iyri tuymuş eşşede (149) kırğ tāni
 melike oltıymış, her kāsığa işāret kilitken (150) ulā hızmet kilitken.
 neççi miñ dö-peri şu yēde özni (151) atkılı, nimi kılıpken
 bağılvaptu. hemmi dö-perilē aփu ězen (152) çıkğili tūgan vahtıda
 miñ çanaօka çup kitiptu. āhırsta (153) nādiren şā keփtu. nādiren
 şāniñ aldığa özne palakkıde (154) taşlaptu. endin nādiren şā uniñğa
 sen miniñ gipimğa (155) unumıdıñ pişman kılısen disem
 añlımıdıñ emdi men (156) bu yēdin kütulanmaymen deփtu. digen-
 din kın sen mişşede (157) turuptuğun men kilitkan işimni
 kılımen. yalğan gep kımmaymen (158) digendin kın maօul deփtu.
 maօul dep, çup kitiptu. (159) hotunliyni kıçkıyıp, men maşındağ
 ādemi zattin (160) hotun aptim maşındağ boldi deփtu. u peri
 hotunliyi (161) ekel hotnuñni biz bilen, tūsun deփtu. hotunni yan-
 durup körigapka (162) kayturup ekeփtu. nādiren şānın kırğ dāni
 perī hotunliri (163) bāken. kırğ dāni hotindin kırğ dāne jılan balısı
 bāken. her künisi (164) birisi sūt bilen ğurucda sūtlük aփ ititken.
 her künisi birige (165) növet kilitken bu aylıkta növet melike
 rimalğa keփtu. (166) aşni itip altun tavaօka ilip, aփ soyğandın kın
 çimçilak kolni (167) tıkip, kolni köymigende tavaօniñ livige çümüç
 bilen urutken u (168) jılanda çıkıp aşni içitken. bu kün milike
 rimalniñ koldin çümüç (169) tavaօka çüp kitip, aփ soyumasda kırğ
 dāni jılan bala anımız (170) bizni kıçkıydi dep, çıkıp aşğa özni itip
 ölitken. şu vahtta aniliri (171) bunu bilip, ballirini izdep çıkıp, bal-
 lirniñ ölgünni körep, bu melike rimalni

dibeğimi (144) vereyim size demiş. Demişmiş, peki demiş. Yanına alıp (145) bu pınarın başına götürüp koymuş. Bütün gece yatmış o yerde, (146) tan atma yerinde böyle bir gürültülü bağırın saz (147) söz olup gitmiş, o sazlar çalınmakta olan şu yerden (148) böyle uyanıp, baksa, o prensesin kocası duymuş, orada (149) kırk tane nedime oturuyormuş, herbirine işaret edermiş. (150) Onlar [da] hizmet edermiş. Nice bin dev-peri şu yerde kendini (151) atmaya şey beklemiş, [ona] bağlanmış. Bütün dev-periler böyle ezan (152) çıkmaya duran vakitte bin çanağa düşüp gitmiş. Sonunda (153) Nadiren Şah gelmiş. Nadiren Şahın önüne kendini pat diye (154) atmış. Ondan [sonra] Nadiren Şah ona sen benim lafımı (155) kabul etmedin. Pişman olacaksın desem [de] anlamadın şimdi (156) bu yerden kurtulamayacağım demiş. Dedikten sonra sen buradan (157) duradur, ben yapılacak işimi yapacağım. Yalan söz söylemem (158) dedikten sonra, peki demiş. Peki deyip [yola] düşüp gitmiş. (159) Karılarını çağırıp, ben böyle insanoğlundan (160) hatun almıştım. Böyle oldu demiş. O peri kadınları (161) getir [o] kadını bizimle dursun demiş. Kadını geri çevirip Kaf dağına (162) geri getirmiş. Nadiren Şahın kırk tane peri kadınları (163) varmış. Kırk tane karısından kırk tane yılan çocuğu varmış. Hergün (164) birisi sütle pirinçten sütlü aş yaparmış. Hergün birine (165) nöbet gelirmiş. Bu arada nöbet Melike Rimal'a gelmiş. (166) Aşı pişirip altın tabağa alıp, aş soğuduktan sonra serçe parmağını (167) sokup, eli yanmayınca tabağın kenarına çömçeyle vurmuş. O (168) yılanlar çıkıp, aşı içermiş. Bugün Melike Rimal'ın elinden çömçe (169) tabağa düşüp gidip, aş soğumadan kırk tane yılan yavru anamız (170) bizi çağırdı diye, çıkıp aşa kendini atıp ölmüş. Şu vakitte anneleri (171) bunu bilip, yavrularını arayıp çıkıp, yavrularının öldüğünü görüp, bu Melike Rimal'i

(172) kırh danı jılan çıkiptu, öltiyip periliniñki halāsıǵa eçikip (173) taşlayıtken. aḥşamda nādiren şā kilip melīke rimalni isteyitken (174) çiyip kālisa kalı ölek yatıtken, kiştipini ilip, özniñ (175) kiştipiǵa kālisa, yirim ölek yatқан edemni kandaǵ kıssa (176) saǵıydu dep, şunuñ bilen kālisa kırh kiçi-kündüz kiçilek (177) bulaknuñ biştiki çināǵa isip koysa, sanduk bilen kırh birinci (178) künüsü saǵıydu deytiken. bulaknuñ bişıǵa sandukni (179) ekilip asıtken. melīke kırh kün bolıtken, kırh birinci (180) künüsü digen künüsü çıkip bōǵıçilek, nādiren şā, (181) yina muşı başkı biy şēdin iranǵa oḥşıǵan biy (182) şēdin biy pātişāniñ hotni ölep kılıp şikāǵa (183) çıkitken. çıkip kālisa, çinānuñ bišta biy sanduk (184) ısıǵlık tuyutken. maña biy hazanı uçlıdı deytiken, (185) vezirlīge dep, sandukni ilip atnuñ aldıǵa (186) mindiyitken sandukni içip kālisa, kız yatқан (187) içide. maña deñ. kimsiz digendin kın, kız gep (188) kımmaptu. siz dö mu, peri mu, ādem mu siz nime (189) digendin kın, men ādem deptu. maña öziñizni kabul (190) kılıñ deptiken, miniñ biy şertim bā deptu. (191) kırh kün kiçilek sevri kılıñ deptu. kırh kün bōǵan (192) künüsü, a şu yoǵan, men çanak kılıp, ot kalap (193) a şu otnuñ çörisidin kırh kıtim çögilep endin (194) kın sizge özemni toñıştırımen digendin kın māǵul (195) deptu. biy tiypide kıznı yatқuzuptu. biy tiypide özi (196) yitiptu. ottıyısıǵa kıliçni koyaptu. cellat bišta saklap (197) tuyutken ondın kın kırh kün aylıkıda bij kün (198) kālisa, bij tāne jılan hotinnuñ yastuқunuñ bişidin (199) çiyip muşundag yēde aǵzını içip, muşundaglam (200) tūǵan yēde pātişā köreplam, onıdın kopaplam çalılam (201) öltüyütken. meliki mu oǵınıtken kālisa, iyri şu, (202) miniñ iyrimni sen öltēdiñ digendin kın baldudin (203) demep siz maña dimigendin kın, men bilmidim unuñ çün (204) men sizni jılan

(172) kırk tane yılan sokmuş, öldürüp perilerin helasına götürüp (173) atarmış[lar]. Akşamleyin Nadiren Şah gelip Melike Rimal'i ararmış. (174) Girip baksa yarı ölü yatarmış. Kitabını alıp kendinin (175) kitabına baksa; yarı ölü yatmış adamı nasıl yapsa[m] (176) iyileşecek diye bununla baksa kırk gece-gündüz[e] kadar pınarın başındaki çınara asıp köysa, sandıkla kırk birinci (178) günü iyileşecek dermiş. Pınarın başına sandığını (179) getirip asmış. Melike kırk gün olunca, kırk birinci (180) gün dediği gün çıkıp bitene kadar, Nadiren Şah (181) gene böyle başka bir şehirden İrana benzeyen bir (182) şehirden bir padişahın karısı ölüp kalıp, ava (183) çıkarmış, çıkıp baksa, çınarın başında bir sandık (184) asılı dururmuş. Bana bir hazine denk geldi demiş. (185) Vezirlere söyleyip, sandığı alıp atının önüne (186) bindirmiş sandığı açıp baksa, kız yatarmış (187) içinde. Bana söyleyin kimsiniz dedikten sonra, kız laf (188) söylememiş siz dev mi, peri mi, insan mı, siz nesiniz? (189) Dedikten sonra, ben insanım demiş. Bana kendinizi [eş] kabul edin (190) dermiş. Benim bir şartım var demiş. (191) Kırk gün geçene kadar sabredin demiş. Kırk gün olduğu (192) gün, böyle büyük, ben çanak yapıp ateş yakıp, (193) bu ateşin çevresinden kırk kere dolaşıp, ondan (194) sonra kendimi tanıştıracam dedikten sonra, peki (195) demiş. Bir tarafında kızı yatırmış. Bir tarafında kendi (196) yatmış, ortasında kılıcını koymuş. Cellat başında bekleyip (197) dururmuş. Ondan sonra kırk gün arasında bir gün (198) baksa bir tane yılan kadının yastığının başından (199) gelip, böyle yerde ağzını açıp, böylece (200) duran yerde padişahı görünce yerinden kalkarak yarı (201) öldürürmüş Melike de uyanırmış, baksa; kocası o. (202) Benim kocamı sen öldürdün dedikten sonra, önceden (203) demeyince siz bana, demedikten sonra ben bilemedim onun (204) için ben sizi yılan

(204) çekip öltüymüsün̄ dep̄ öltüyüv̄ attım (205) digendin̄ k̄in̄ men
çanak̄ kılip, ot̄ kalaymen (206) jılanın̄ ölüküni köydüymügüçilek
saña tegmeymen (207) deytken u halk̄ asman pilek otannı dövlep
men çanak̄ (208) kılip, ot̄ kalap, jılanı taşlaysen̄ deytken. pātışā
mu māğul (209) dep̄ jılanı taşılaytken melīki mu jılanın̄ ākıstın
özni taşılaytken (210) şunuñ bilen işkisi köyep kül bolıtken.

(204) sokup öldürmesin diye öldürüp (205) attım dedikten sonra, ben çanak yapıp, ateş yakayım, (206) yılan ölüsünü yaktırmadıkça sana dokunmayacağım (207) dermiş. O halk gök, felek [kadar] odunu yığıp, ben çanak (208) yapınca, ateş yakıp, yılanı atacaksın dermiş. Padişah da peki (209) deyip yılanı atarmış. Melike de yılanın arkasından kendini atarmış. (210) bununla ikisi yanıp kül olurmuş.

Anlatan: Türbibe Efendigil
55 yaşında yirmi beş senedir Türkiye'de, ev
hanımı.

IV

(2) çöcek

(1) biy bay bāken bu baynıñ üç oğlı bāken (2) bu üç oğlı bu bay
ölgendin k̄n vēci şundağlam (3) üç oğlığa ƙaptu. ülüşüptu, yeptu,
ıçıptu, hecleptu, tamamı (4) vilen tügeptu. üç miñdın tokkuz yüz
miñ tengi (5) pulisi ƙaptu. baynıñ oğılırnıñki ƙāğandın k̄n biy (6)
k̄n aldığa biy edem vağırıp miñiptu. miniñ biy (7) gipim bā. bu
gipimniñ biy ğızı miñ tengi dep vağırıp (8) miñiptu. miñ tengini
biy oğlı miñ tengige biy ğız (9) gepni aptu. miñ tengini ilip
çapannıñ ƙoñısını ƙeymen (10) deptu. gep tamam. yanı biy k̄n
arıdın neççi (11) k̄n öteptu. unıñ tengige ƙoşƙı ağırıp ƙaƙāğa (12)
çapannıñ ƙoñısını ƙeymeñ digen gepni miñ tengige (13) aldım men
dep ƙoşƙu ağırıp, kitip āsa biy gipim bā (14) miñ tengige dep
vağırıp miñiptu. vağırıp mangandın (15) k̄n mini deyt ki bu dep
āƙıstın miñiptu. men alay (16) miñ tengige deptu. bij kim pıçak
tilep k̄se pıçak (17) bēmeñ deptu. işkki miñ tengige ƙoşƙı ağırıp
tūsa, yanı (18) bu edem uçlaptu aldığa, miniñ bir gipim bā: miñ
tengige (19) kim alıdu dep vağırıp miñiptu. vağırıp mangandın
(20) k̄n men alay dep, yanı şu edem miñiptu. üç miñ tengi (21)
aldığa oltūğan yiriñizni bij kimge ƙoyıp bēmeñ deptu (22) digendin
k̄n emdi bu gep nimi işimğa yarā miniñ (23) dep, k̄nı ağırıp, ƙap-
olap hecligili pul yok, yigili mu, (24) yok, içkili mu yok. jüruptu.
ƙoçuda jürüpken bij yēdi biy mēriki (25) bolaptiken, toy mēriki
bōğandın k̄n, ü yēge çirip, ƙoşƙımızni (26) toyğızılık dep, çiyip oltā-
ğandın k̄n töge başlap ƙoyaptu. (27) kile kile u ƙeptu, bu ƙeptu.
ēlimi, āhunımı, müpta hunum, (28) ƙaza hunum, yüz vişimiz,
bigim kilip ayakƙa işikniñ tüygi (29) ƙep ƙaptu. çapını ƙoñiyken,
ayakƙa kilip, oltūğandın k̄n, (30) pıçak bā mu dep, vağıraptu. biy
kim kimdi

Masal

(1) Bir zengin varmış. Bu zenginin üç oğlu varmış. (2) Bu üç oğlu, bu zengin öldükten sonra, mülkü öylece (3) üç oğluna kalmış. Bölüşmüşler, yemiş, içmiş, harcamış[lar], tamamı (4) ile tükenmiş. Üç binden dokuz yüz bin para (5) pulu kalmış. Zenginin oğullarının [parası] kaldıktan sonra bir (6) gün önüne bir adam bağırıp yürümüş. Benim bir (7) lafım var. Bu lafımın bir kelimesi, bin para diye bağırıp (8) yürümüş. Bin paraya, bir oğul, bin paraya bir kelime (9) lafı almış. Bin parayı alıp cepkenin eskisini giymeyin (10) demiş. Laf tamam. Yine bir gün aradan nice (11) gün geçmiş. Onun paraya içi yanıp boşuna (12) cepkenin eskisini giymeyin dediği lafı bin paraya (13) aldım ben diye içi yanıp, gidivarsa, bir lafım var (14) bin paraya diye bağırıp yürümüş. (15) Bağırıp yürüdükten sonra ne der ki diye [oğlan] arkasından yürümüş. Ben alayım (16) bin paraya demiş. Bir kimse bıçak isteyip gelse, bıçak (17) vermeyin demiş. İki bin paraya içi yanıp dursa, yine (18) bu adam rastlamış önüne, benim bir lafım var; bin paraya (19) kim alacak diye bağırıp yürümüş, bağırarak yürüdükten (20) sonra, ben alayım diye, yine o adam yürümüş. Üç bin para, (21) önceden [almış], oturduğunuz yerinizi bir kimseye vermeyin demiş. (22) Dedikten sonra şimdi bu laf ne işime yarar benim (23) diye içi yanıp, üzülüp harcamaya para yok, yemeye de (24) yok, içmeye de yok [demiş]. Yürümüş. Sokakta yürürken bir yerde bir davet (25) olmuşmuş, düğün daveti olduktan sonra, o yere girip karnımızı (26) doyuralım diye girip, oturduktan sonra, baş köşeye buyur etmişler. (27) Gele gele o gelmiş, bu gelmiş, alimi, hocası, müftüsü, (28) kadısı, yüzbaşımız, beyim gelip aşağıya kapının dibine (29) gelip kalmış. Cepkeni eskiymiş, aşağıya gelip oturduktan sonra (30) bıçak var mı diye bağırılmış bir kimse, kimde

pıçak (31) bā digendin k̄in, zumürettin köz koyğan biy pıçıkı (32) bāken. mendi pıçak bā dep bēgendin k̄in pıçakni (33) ilip tıkip saptu, bēmeptu. bēmigendin k̄in bu edem hapolap (34) kitip miniñ pıçıkımnı kim aldı dep sōğandın k̄in, (35) sendek biy kōnı çapanıñ bundağ zumüret destisi bā (36) pıçak, sendi nimiş kıldı. üçülü oğalni ekilip ğunduhanığa (37) solaptu. ğunduhanığa solap koyap, pātişānın mērikisiyken (38) sen oğurkensen, oğur bolmısañ bu pātişānıñ (39) pıçıkıyken sendi bommaytı dep solaptu. sen dek (40) jutuk çapan kalendēde bu pıçak nimiş kıldı dep (41) ğunduhanığa sokıgandın k̄in bu kişi imāmı ēzemken (42) biy dāni müşükni ekilip imāmı ēzem keşbilirde (43) bilidu. emdi bā yirni zıdanniñ bışığa ekilip üç (44) kıtim pıçak bā mu dimigiçi pıçak bēmeñ dimidim mu? (45) oltūğan yiriñizni kişki bēmeñ dimidim mu? (46) müşükni miyavlıtıp, tazı vaqırıtıptu. çapanıñ kōnısnı (47) keymeñ, oltūğan yiriñizni kişke bēmeñ dimidim mu (48) dep vaqırıtıptu. şu yēdin u zıdan yili (49) men mu bōsa yardım kılay dep, pātişānıñ aldıda (50) şahitlik kılip imāmı ēzem özi ekıptu, üç balını koyap (51) biriıptu. bij yēge kitip āsa, kitip āğan yiridin biy (52) buğdaylıkken işkki tirep, buğdaynıñki bij tiripini (53) sol tiripini tügi yeptu. oñ tiripi kıptu, bij yēdi (54) biy sıgen yī bāken. u deıptu ki biysi töge miñıptu. (55) oñ közi kıırken yānı biy otyancısı deıptu ki, töpige (56) mingen hāmiliyken, bu didekken deıptu. dep mañandın k̄in (57) üçeylenni pātişānıñ eskerliyi izdep, mi yēdin biy töge uşludu (58) mu dep biysi deıptu; oñ közi kıırken deıptu. oñ közi (59) kıırken bu tögüniñ deıptu. dep mañandın k̄in, oñ közi kıor midı (60) tögüniñ. hē kırdı. üstüde biy didek bā mıdı? hē bāti. (61) hāmili midı? hē hāmiliydi. uttu çışi yok mıdı? hē yoktı. (62) sen körepsen taptıñ

bıçak (31) var dedikten sonra, zümrütten kaş konulan bir bıçağı (32) varmış. Bende bıçak var diye verdikten sonra, bıçağı (33) alıp saklayıp, vermemiş. Vermedikten sonra bu adam üzülüp (34) gidip, benim bıçağımı kim aldı diye sorduktan sonra, (35) senin gibi bir eski cepkenliğin, böyle zümrüt bir sapı olan (36) bıçak sende ne yapar. Üç oğlanı getirip hapishaneye (37) kapatmış. Hapishaneye kapatıp koyup, padişahın davetiymiş (38) sen hırsızmışsın, hırsız olmasan bu padişahın (39) bıçağıymış, sende olmazdı diye kapatmış. Senin gib bir (40) yırtık cepken dilenciden bu bıçak ne iş yapacak diye (41) hapishaneye kapattıktan sonra, bu kişi İmam-ı Azam imiş. (42) Bir tane kediyi getirip İmam-ı Azam keşfinde (43) bilir. Şimdi olduğu yerin, zindanın başına gidip, üç (44) defa, bıçak var mı demedikçe, bıçak vermeyin demedik mi? (45) Oturduğunuz yeri başkasına vermeyin demedim mi? (46) Kediyi miyavlatıp iyice bağırtmış, cepkenin eskisini giymeyin, oturduğunuz yerinizi başkasına vermeyin demedim mi (48) diye bağırmış. O yerden, o zindan[da] biraz (46) ben de olsa[m], yardım edeyim diye, padişahın önünde (50) şahitlik edip İmam-ı Azam kendi götürmüş. Üç çocuğu (51) serbest bırakmış. Bir yere gidip baksa, gidivardığı yerinden [farklıymış], (52) bir buğday tarlasıymış iki taraf. Buğday [tarlası]nın bir tarafını, (53) sol tarafını deve yemiş, sağ taraf kalmış, bir yerde (54) bir işenmiş yer varmış. Demiş ki, birisi deve yürütmüş, (55) sağ gözü körmüş, yine bir ortancası demiş ki, üstüne (56) binen hamileymiş, bu hizmetçiymiş demiş. Diye yürüdüktan sonra (57) üçünü de padişahın askerleri arayıp, buradan bir deve rastladı mı (58) diye, biri demiş. Sağ gözü (59) körmüş bu devenin demiş diye, yürüdüktan sonra, sağ gözü kör müydü (60) devenin. Evet kördü. Üstünde bir hizmetçi var mıydı? Evet vardı. (61) Hamile miydi? Evet hamileydi. Ön dişi yok muydu? Evet yoktu. (62) Sen görmüşsün, buldun

deփtu. kıyas_bilen uşşaken üç oğalrıñ (63) iti biyriñ iti; uşşa, biyriñ
 iti; zērek, biyriñ iti; danā_iken (64) oğalrıñki. pātişānı yına
 zındırığa e_çiyiptu. zındarığa (65) e_çiyip solap_ıoyaptu. pātişā biy
 neççi kün bōğan vahtıda (66) veziri deփtu_ki; üç edemni çıkıyıp
 atkıñ pātişā bī-günā (67) solap_ıoyduñ digendin_kin pātişā e_çıkıñlā
 deփtu. pātişānıñ (68) edemleri bu üçeylenni zındandıñ pātişānıñ
 huzuruğa (69) e_çıkıptu. yahşi gep kılip, polā itip başlaptu. bağ-
 gandıñ (70) kin yimey oltıymış, yimeyitken emdi bu deփtu, men
 (71) çikitey. çiketsem, yem_ti_ki deփ, çikitip işikniñ tüyde mārıp
 (72) oltāsa deփtu_ki, bu işt_emgen kıoy bu deփtu. deփtiken (73)
 ānıstın kiçik kılip, iştke imitip çoñ kıptı deփtu. yanı (74) biysi deփtu
 ki, işt_emgen kıoy bek semreydu deփtu. digendin (75) kin, bij dem-
 din kin pātişā çiyiptu. kıızmetçisni (76) çağkırtıp polānı çıkattırıp
 biriptu. nan e_çiyiñlā (77) deփken, nan e_çiyiptu. nannı mundağ
 örüp aştup (78) kıoyaptu. yanı yimey olturmuş, üzüm keştürüp
 e_çiyiptu (79) bağılırdın. yanı üzümni, nannı kıoyap biriptu. yanı
 yimey (80) oltıymış. men çiketsem yem_ti_ki, deփ işikniñ (81) tüyge
 çıkıp mārıp tūsa. eslide pātişā emesken bu (82) heփ biy edemniñ
 balısıyken bu deփtu. digendin_kin (83) yanı bīsi kıoyap nāvāyriñ
 balısıyken bu deփtu. yanı (84) biysi kıoyap deփtu, tamrıñ tüyige
 edem kömeփken, bu (85) edem, tıñıkı buraydu deփtu. digendin kin
 çoñ kıoyap (86) oğur keփtu. oğurnuñ kıallışka tokmak_bilen birni
 kıoyaptu. (87) oğur öleփtu. bu kıokap, bağven bu ölekni bağıdıki (88)
 talrıñ tüyige kömeփtu, digendin_kin nannı üzümni çiyip, (89)
 çıkātıp biyiptu. çıkātıp biyip kıılıçni yalañdağlap (90) çiyip ānısnı
 kıokutuptu. minriñ dadam kim deփ kıokutuptu. (91) digendin kin
 vay balam siz minriñ balam (92) men tapkıñ digendin_kin rastıñlı

demiş. Kıyas ile [bilen] Uşşa imiş. Üç oğlanın (63) adı, birinin adı; Uşşa, birinin adı; Zerek, birinin adı; Dana imiş (64) oğullarının. Patişahı gene zindana götürmüş, zindana (65) götürüp hapsetmiş. Bir kaç gün olduğu vakitte (66) veziri demiş ki; üç adamı çıkarıp atın. Padişah[ı] günahsız (67) hapsettin dedikten sonra, patişah[ı] getirin demiş. Padişahın (68) adamları, bu üçünü zindandan padişahın huzuruna (69) getirmiş. Güzel laf söyleyip, pilav pişirip davet etmiş. Baktitan (70) sonra yeme[den] oturmuş, yemezmiş şimdi. Bu demiş [ki], ben (71) çıkaduray[ım]. Çıkadurursam yer mi acaba ki, çıkıp, kapının dibinde gözleyerek (72) oturduğunda, demiş ki bu köpek emen koyun, bu demiş. Demişmiş [ki], (73) annesinden küçük kalıp köpeği emzirip, büyütmüş demiş. Gene (74) birisi demiş ki, köpek emen koyun çok semirecek demiş. Dedikten (75) sonra, bir zaman sonra, padişah girmiş. Hizmetçisini (76) çağırıp pilavı gönderip vermiş. Ekmek getirin (77) demiş, ekmek getirmiş. Ekmeği şöyle çevirip parçalayıp (78) koymuş. Yine yemeden oturmuş. Üzüm kestirip getirmiş (79) bağlardan. Gene üzümü, ekmeği koyup vermiş. Gene yeme[den] (80) oturmuş. Ben çıkarsam yer mi acaba ki deyip kapının (81) dibine çıkıp, gözleyip durduğunda, [birisi] aslında padişah değilmiş bu, (82) halk[ın] bir adamın çocuğuymuş bu demiş. Dedikten sonra (83) gene birisi [ayağa] kalkıp, fırıncının çocuğuymuş bu demiş. Gene (84) birisi [ayağa] kalkıp demiş: Duvar dibinde adam gömmüş. Bu (85) adam[ın] nefesi kokardı demiş. Dedikten sonra büyük kalkıp (86) hırsız gelmiş, hırsızın kafasına tokmak ile vurmuş, (87) hırsız ölmüş. Bu korkup bahçıvan bu ölüyü bağdaki (88) asmanın dibine gömmüş, dedikten sonra ekmeği üzümü, girip (89) çıkartıp vermiş. Çıkartıp verip, [padişah] kılıcı [çekip] yalınkılıç (90) girip anasını korkutmuş. Benim babam kim deyip (91) korkutmuş. Dedikten sonra vay çocuğum, siz benim çocuğum (92) ben doğ[ur]muş[um] dedikten sonra, doğru söyle

dė dėptu. digendin (93) k̄in rastiñni digili unumaptu, digendin k̄in
sini mu öltüymen, (94) özemni mu öltüymen dėptu. rastiñni dė,
bu gen (95) dėptu. digendin k̄in, eger rastiñni diseñ ana men
günāyīñdin (96) ötümen dėptu. digendin k̄in, men beşni tuğdum
(97) beşilisni kız tuğdum dadıñız bu da oğal tugmusañ sini (98)
koşap biyimen dėpti, şikāğa çıkipktuti. men kōkap (99) miniñ udu-
lumda biy nāvāyñniñ hotni hāmiliydi. geplişip (100) koyaptım. u
küni kiçisi şu hotun tuğdı. nāvāyñniñ (101) oğal tuğulğan balısnı,
men e çıkıv ilip men tukқан kız (102) balni nāvāyñniñ hotniğa
e çıkıp bēdim. bu ras çıktı. bağvenni (103) tātıptu. sen kimni
öltüyüp kömdüñ, bu yēge dėptu. (104) pātişāyi ālem men hiç kimni
öltēmidim, digendin k̄in (105) sen eger rastiñni dimiseñ sini
öltüymen dėptu. digendin (106) k̄in pātişā k̄asem kıptu. eger rast
gep kılsañ men sini (107) āzād kılıv atımen digendin k̄in, bu bağ-
ven dėptu ki, (108) oğur kėpti, kiçide oğurnuñ qallısқа çomak bilen
biyni (109) koysam, oğur öldi men özliydin kōkap talniñ tüyge
kōmüv atқан, (110) şuña bu jil üzüm bek boldi dėptu. digendin
k̄in (111) şu yēdin buni mu āzād kılıv itiptu. ras gep kılgandığı
(112) üçün bu qata üç oğalñı özüge hem rā kılip şikāğa (113)
çıkıptu. şikāğa çıkıp bu gendin tātıp üçülün miniñ (114) kırındışım
dėptu. üçülüsni vezirlikke aptu. özi pātişā (115) şikāğa çıkımız dėp,
çıkitiptu. çıkıp bij yēge birip, nāyiti (116) şundağ üç künlük atlık
yolni miñiptu. eskerlir bilen (117) bij yēgi bāsa, biy dānı gümbez
tuymış. gümbezniñ içige (118) çiyli dėp, çiyip paksa, biy şēge çiyip
qaptu. çigendin (119) k̄in yanı biy gümbezniñ içige çiyse, gümbezniñ
içide (120) şē şēniñ içide gümbez tüymüş. çiyse edemniñ qallısı
(121) digen koğun dövlügen dek dövlişip kitiptu.

demiş. Dedikten (93) sonra, doğrusunu söylemeyi kabul etmemiş, dedikten sonra seni de öldürürüm, (94) kendimi de öldürürüm demiş. Doğruyu söyle, bu günahından (96) affederim demiş. Dedikten sonra ben beşini doğ[ur]dum (97) beşini [de] kız doğ[ur]dum. Babanız, bu sefer oğlan doğ[ur]masan seni (98) boşayacağım demiş, ava çıkmıştı. Ben korkup, (99) benim karşımda bir fırıncının hanımı hamileydi, konuşmuştum. (100) O günün gecesi şu kadın doğ[ur]du. Fırıncının (101) oğul doğan çocuğunu ben getirip, ben[im] doğan kız (102) çocuğumu fırıncının hanımına götürüp verdim. Bu doğru çıktı. Bahçıvanı (103) bulmuş. Sen kimi öldürüp gömdün, bu yere demiş. (104) Padişah-ı âlem ben hiç kimseyi öldürmedim, dedikten sonra (105) sen eğer doğruyu söylemezsen seni öldürürüm demiş. Dedikten (106) sonra padişah yemin etmiş. Eğer doğru söylesen ben seni (107) azad ederim dedikten sonra, bu bahçıvan demiş ki, (108) hırsız gelmişti, gece de hırsızın kafasına çomak ile bir (109) vursam [ki] hırsız öldü. Ben sizlerden korkup asmanın dibine gömüp (110) atmış[tım]. Bunun için, bu yıl üzüm çok oldu demiş. Dedikten sonra (111) şu yerden bunu da azad etmiş. Doğru söz söylediği (112) için bu sefer üç oğlanı, yol arkadaşı edip ava (113) çıkmış. Ava çıkıp bugünden itibaren üçünüz benim (114) kardeşim demiş. Üçünü [de] vezirliğe almış. Kendi padişah (115) ava çıkacağız deyip çıkmış. Çıkıp bir yere varıp, sonunda (116) böyle üç günlük atla yol gitmiş[ler]. Askerlerle (117) bir yere gitse, bir tane kümbet dur[uyor]muş. Kümbetin içine (118) girelim deyip, girip baksa, bir şehre girip kalmış. Girdikten (119) sonra, gene bir kümbetin içine girse, kümbetin içinde (120) şehir, şehrin içinde kümbet dur[ur]muş. Girse adamın kellesi (121) denen kavun yığılmış gibi toplanıp gitmiş.

yanı bir (122) gümbezge çiyse, edemniñ tini digen yağaç dövlügen
 (123) dek dövlişip kitiptu. bu nimi iş? bunu körep bunıñ (124) tigin
 bilip çikimiz dep çögülüptu. çögülüp çıksa (125) bu nime alāmet
 dep çıksa, aldığa biy kiyik uçlap (126) kıptu. pütün vücudi altun ve
 zumürettin cevāhirlidin (127) şundağ bir kiyik bu, kiyikni koğlaptu.
 pātişā (128) astı mañsa, kiyik tohtaptu. pātişā at çaptūsa kiyik (129)
 juguraptu. kaça kaça patişanı biy ōdığa eçiyiptu. (130) aşşedin
 tutumen dep çiyip, ōdığa çigidek bōsa (131) biy melike oltāgan altun
 taç bilen, kiliñ patişa deptu (132) nimi istep çiydiñiz digendin kīn,
 biy kiyik çiyivaptı. (133) şunu izdep çiydim deptu. miniñ suva-
 limge (134) cevap biyēlisiñiz kiyik sizniñ deptu. evvel (135) başlap,
 aq gümbez kök gümbez çögültuñ deptu. vezirliyege (136) emir kıptu.
 emir kılğandın kin, aq gümbezni (137) çögületkendin kīn edemniñ
 qallısı tūğan kök gümbezni (138) çögületse, edemniñ tini tūğan biy
 gümbezde edemniñ bişi (139) bāken. biy gümbezde edemniñ tini
 bāken deptu. (140) nimi için öleptu. digendin kīn bilmidim deptu.
 men (141) sizge biy sual koyımen, sualıma cevap bēsiñiz (142)
 kiyikni sizge biyimen deptu. sualıma cevap biremmisiñiz, (143)
 qallıñızı alımen deptu. miniñ itim melike asman perī (144) digen
 şu deptu. digendin kīn ğul senemverge nimi (145) kılğan? senem-
 ver ğulğa nimi kılğan? digendin kīn bu gendin (146) tātıp, üç
 künlük mühlet deptu. taptıñız mu deptiken. (147) tapammıdim
 deptu. callat deptu. patişanıñ (148) qallısını aptu. çoñ oğalınıñ aldığa
 çıkıptu kiyik. çoñ (149) oğal pātişanı istep miñip pātişanı tapammay
 kiyik (150) yolu kıptu. biy kiyik uçğan aldığa pātişanıñ aldığa (151)
 uçğan kiyikke oğşaş kiyik. şu koğla koğla ōdınıñ (152) içigi çiyip
 kıptu. çiyip çiyip

Gene bir (122) kümbete girse insanın vücudu denen ağaç toplanmış (123) gibi toplanıp kalmış. Bu ne iş? Bunu görüp, bunun (124) aslını öğrenip çıkacağız deyip dönmüş. Gezip çıkırsa (125) bu neye alamet deyip çıkırsa, önüne bir geyik çıkıp (126) kalmış. Bütün vücudu altın ve zümrüitten cevahirlerden (127) böyle bir geyik, bu geyiği kovalamış. Padişah (128) yavaş gitse, geyik dur[ur]muş. Padişah at koştursa (129) [önünde] geyik koşmuş. Kaça kaçça padişahı bir odaya götürmüş. (130) Oradan yakalayacağım diye girip, odaya girecek olsa, (131) bir melike oturmuş altın tacı ile. Geliniz padişah[ım] demiş. (131) Neyi arayıp girdiniz dedikten sonra, bir geyik girmişti, (133) onu arayıp girdim demiş. Benim sualime (134) cevap verebilirseniz geyik sizin demiş. Evvel (135) başlayıp ak kümbet, mavi kümbet dolandırın demiş, vezirlerine (136) emir vermiş. Emir verdikten sonra beyaz kümbeti (137) dolandırdıktan sonra adamın kellesi duran mavi kümbeti (138) dolandırır, adamın vücudu duran bir kümbette adamın başı (139) varmış, bir kümbette adamın vücudu varmış demiş. (140) Ne için ölmüş dedikten sonra, bilemedim demiş. Ben (141) size bir sual soracağım. Sualime cevap verirseniz (142) geyikleri size vereceğim demiş. Sualime cevap veremezseniz (143) kellenizi alacağım demiş. Benim adım Melike Asman Peri (144) denen, şu demiş. Dedikten sonra gül senemvere ne yapmış? (145) Senemver güle ne yapmış dedikten sonra bu günden (146) başlayıp üç günlük mühlet demiş. Buldunuz mu, dedikten (147) sonra, bulamadım demiş. Cellat demiş. Padişahın (148) kellesini almış. Büyük oğlunun önüne çıkmış geyik. Büyük (149) oğlu padişahı arayıp, yürüyüp, padişahı bulama[dan] geyik (150) rastlamış. Bir geyik tesadüf etmiş önüne, padişahın [da] önüne (151) tesadüf eden geyiğe benzer [bir] geyik. O, kovala[ya] kovala[ya] odanın (152) içine girip kalmış. Girip girip

k̄ālisa, biy p̄atiṣā melikiniñ (153) aldıǵı çıçige altun taç kıısıptu. altun
 nēley, altun (154) sāğan kinizekliri, vezirliri turup ketken. nimi
 istep çiydiñiz (155) digendin k̄in kiyik istep çiydim men. kiyik
 ōlıǵılı (156) çıkkan, aq gümbez kök gümbez çögülütünlā deḗtu.
 çögületse (157) p̄atiṣānıñ qallısını köreptu. me yizde tinni köreptu.
 (158) bijniñda qallı kōdüm. bijniñda tenni kōdüm (159) deḗtu.
 sualıǵa cuvap birelēmiseñ deḗtu. digendin k̄in (160) bireleymen
 deḗtu. ğul senemverge nimi qılğan, senemver (161) ğulǵa nimi
 qılğan deḗtu. cuvap biremmeptu. uni öltürüptü. (162) işkincisini
 öltürüptü. en kiçikige keḗtu. yalğuz qaptu. (163) p̄atiṣā bilen işki
 ākısını öltüygendin k̄in, özi yalğuz (164) qaptu. bunuñ aldıǵa çıqıptu
 kiyik, bu bala qoǵla qoǵla kiyikni (165) ōlıyamay, yına ōdıǵa çiyip
 qaptu. ōdıǵa çiyip (166) qılıp, melikiñinki, p̄atiṣānıñ aldıǵa
 çiygendin k̄in sualıǵa (167) cuvap birelēmisen digendin k̄in üç
 künlük mühlet biyiñ (168) deḗtu. digendin k̄in, māǵul deḗtu. üç
 künlük mühlet biriḗtu, (169) çikitiḗtu. bij_ēlide kitip_bāsa bir
 niminiñ üstüde (170) bir yede kiti_pāsa bir dāne kırıǵan edem
 uçlaptu (171) aldıǵa. essalamileykum dada deḗtu. vāliykümesselam
 balam (172) deḗtu. nimi istep çıqtıñiz balam deḗtu. maşındaǵ bir
 sualge (173) cuvap izdep çıqtım. ğul senemverge nimi qılğan, (174)
 senemver ğulǵa nimi qılğan digendin k̄in, palānı yēde (175) biy
 derāh bā, üstüde bir dāne simuǵ bā. simuǵnıñki (176) töt dāne
 balısı bā, her jıñisi ōǵa çıkkanlā, şikāǵa çıkkanlā (177) öltüyüv_atitti
 buni. bu jil ōǵa çıkkanlı yoq, aq qaldı anısı (178) qutluptu, ya
 öleptu, anısı yoq töt gün boldi bü_gen (179) a_şunuñǵa bāsañ anısı
 kilidu. ānısdın cuvap alāsen sini apıyidu. (180) a_şu vēqa bā yēge
 deḗtu. digendin k̄in māǵul deḗ (181) bāsa; digen dek yatқан

baksa bir padişah prensesinin (153) önüne [gelmiş], saçına altın taç takmış. Altın[dan] neler (154) takan nedimleri, vezirleri durup gitmiş. Ne isteyip girdiniz (155) dedikten sonra, geyik arayıp girdim ben [demiş]. Geyik avlamaya (156) çıkmış[tım]. Beyaz kümbeti mavi kümbeti gezdirin demiş. Gezdirse, (157) padişahın kellesini görmüş. Bu taraftan vücudunu görmüş. (158) Birinde kelle gördüm, birinde vücudunu gördüm (159) demiş. Sualime cevap verebilir misiniz demiş, dedikten sonra (160) verebilirim demiş. gül senemvere ne yapmış, senemver (161) güle ne yapmış demiş. Cevap verememiş, onu öldürmüş. (162) İkincisini [de] öldürmüş. En küçüğüne [sıra] gelmiş. Yalnız kalmış (163) padişah ile iki ağabeyi öldürüldükten sonra kendi yalnız (164) kalmış. Onun önüne çıkmış geyik bu çocuk [da] kovala[ya] kovala[ya] geyiği (165) avlayamadan yine odaya girip kalmış. Odaya girip (166) kalıp prensesin, padişahın önüne girdikten sonra, sualime (167) cevap verebilir misin dedikten sonra, üç günlük mühlet verin (168) demiş. Dedikten sonra peki demiş. Üç günlük mühlet vermiş. (169) Çıkıp gidermiş bir yerlere gidip varsa bir şeyin üstünde (170) bir yerde gidip varsa, bir tane yaşlanmış adam rastlamış (171) önüne. Selamün Aleyküm baba demiş. Ve aleyküm selam oğlum (172) demiş. Ne arayıp çıktınız oğlum demiş. Şöyle bir suale (173) cevap arayıp çıktım. Gül senemvere ne yapmış, (174) senemver güle ne yapmış dedikten sonra falanca yerde (175) bir ağaç var, üstünde bir tane simurg var, simurgun (176) dört tane yavrusu var. Her yılı ava çıkanlar, ava çıkanlar (177) öldürürlerdi bunu. Bu yıl ava çıkanlar yok aç kaldı anası (178) kurtulmuş veya ölmüş, anası yok dört gün oldu (179) ona varsan [birazdan] anası gelecek. Anasından cevap alırsın, seni götürecektir (180) o olay olan yere demiş. Dedikten sonra peki deyip (181) varsa; dediği gibi yatmış

deraḥnıñ töpüste, töt dāne simuḡnıñ (182) balısı. şu yēdin
 simuḡnuñ balısı, nim işke yāmişip çıkiptu (183) sögetniñ töpüğe
 çıkip ballıyğa yem tipip, bilik tutup, (184) qurt biy niliyini tutup,
 balıynı tozğuzup oltuyuptu. aḡşimi (185) simuḡ keptu. ādimi zatnıñ
 tıñıqı buraydu bu yēde (186) ana deḡtu. biz töt kün boldu bu yēde
 aç kāḡılı ādimi (187) zattın biy kilip bizniñ qoşqumızğa toyğazdı
 bilik tutup (188) bizgi baḡti. biz unuñ biy qoşuq kınıni tileymiz
 deḡtu. (189) digendin kın kını u ādimi zat deḡtu. bizniñ yinimizda
 (190) deḡ çıqıyıp biyiptu. siniñ nimi arzuñ bā deḡtiken miniñ (191)
 biy dāne arzum bā. ḡul senemverge nimi kılğan, senemver (192)
 ḡulğa nimi kılğan deḡtiken, men ḡul bilen senemverniñ (193)
 kışığa apıymen sini deḡ, apıyıp simuḡ qanıtıñ (194) töpüske
 mindüyüp köriqapnıñ aḡzığa apıyıp bij tal (195) tüküni biyip
 köriqaptın taşıv itip, qandaḡ yēde bışınğa (196) kün kēse, maşu
 tükni köydüyseñ men ḡazır bolimen (197) aş sede deḡtu. māḡul deḡ
 köriqapğa çiyiptu. ü yüzḡü (197) biyiptu, bu yüzḡü biyiptu. bij ēge
 kilip qālisa, bir taḡtnıñ (199) üstüde bir iştnıñ aldıda altun tavakta
 ḡızalā tuyğan (200) boynuda mücevher gevherlē ısılğan biy dāne
 ḡotun (201) oltūğan, u ḡotun zencyde baḡlaqlıq iştnıñ yatıtқан
 (202) yiride yatқан bunu köreptu. körep bij dāne perīdin (203)
 soraptu. nimi alāmet digendin kın bu ḡotun perī deḡtu, (204) ḡul
 deḡtu, ḡul digen şu deḡtu. senemver digen köriqapnıñ (205)
 pātişasıydı. bu pātişanıñki bir kızi biydi: (206) melīke asman perī
 deḡ, bunıñ anısı döv bilen aşnı bolap (207) senemver tutuv āğan
 vaḡtıda bu senemverniñ tigige (208) bij taḡā tiyıkni kuy vitip
 bommısa, senemver dövni öltiyitti. (209) tiyıkni kuyv atқandın kın
 tiyıkқа tiyilip kitip, senemver (210) yatti. döv senemverni öltüydi,

ağacın üstünde, dört tane simurgun (182) yavrusu. Şu yerden simurgun yavrusu niçin tırmanıp çıkmış. (183) Sögütün üstüne çıkıp, yavrularına yem bulup balık tutup, (184) kurt [gibi] bir şeyler tutup yavrularını doyurup oturmuş. Akşamleyin (185) simurg gelmiş. İnsanoğlunun nefesi koktu bu yerde (186) ana demiş. Biz dört gün oldu bu yerde aç kalalı. İnsan (187) oğlundan bir[i] gelip bizim karnımızı doyurdu. Balık tutup, (188) bize baktı. Biz onun bir kaşık kanını dileriz demiş. (189) Dedikten sonra, hani o insanoğlu demiş. Bizim yanımızda (190) deyip çıkarıp vermiş. Senin ne arzun var demiş. Benim (191) bir tane arzum var: Gül senemvere ne yapmış, senemver (192) güle ne yapmış demişmiş. Ben gül ile senemverin (193) yanına götürüyüm seni deyip, götürüp simurg kanadının (194) üstüne bindirip Kaf dağının ağzına götürüp, bir tek (195) tüyünü verip, Kaf dağından atıp, hangi yerde başına (196) gün gelirse, bu tüyü yakarsın, ben hazır olacağım (197) orada demiş olur deyip, Kaf dağına girmiş. O tarafa (198) varmış, bu tarafa varmış. Bir yere gelip kalsa, bir tahtın (199) üstünde bir köpeğin önünde altın tabakta yemekler durmuş. (200) Boynunda mücevherler asılı bir tane kadın (201) oturmuş, o kadın zencirle bağlı köpeğin yatacağı (202) yerde yatmış, bunu görmüş. Görüp bir tane periden (203) sormuş ne hal dedikten sonra, bu kadın peri demiş; (204) gül demiş, gül denen şu demiş, senemver Kaf dağının (205) padişahıydı. Bu padişahın bir kızı vardı; (206) Melike Asman Peri diye bunun anası dev ile dost olup (207) senemver yakalandığı vakitte bu senemverin dibine (208) bir çuval yulafı koyup atıp olmasa senemver devi (209) öldürdü. Yulafı koyup attıktan sonra yulafa kayıp gidip senemver (210) yattı. Dev senemveri öldürdü.

öltiygili koptan vahtıda (211) nime senemverni öltüygili koptan
 vahtıda tiyikğa (212) tiy lip kitip hencerni ūgili tūğanda senem-
 verniñ işti bāti, (213) a_şu altun tavaқта ğızā yēvatқан işti, senem-
 verniñ işti (214) a_şu balınıñ oltuyutқан tehtiydi. ā altun teht
 senemverni (215) öltiygili koptan dövni işt çişlep dövni jikiv itken.
 senemver (216) kutlutken, unıñ üçün hotun cepā, işt vepā, iştka
 altun tavaқта (217) aş bēgen hotunni iştniñ yatıdığan yatıkıda koy-
 ğan (218) unıñ için melike asman perī bunu uqammay ādemi
 zatnıñ (219) jutuğa keitti. melike asman perī yok. ğul digen a_şu
 iştniñ (220) yalıkıda su içivatқın, senemver digen körkapnıñ
 pātişası (221) deptu. digendin kīn emdi körıkaptın çıkammaydu. bu
 (222) ot tipip, tükni köydüygendin kīn bu simuğ kilitken
 mindüyütken (223) pātişanıñ ödısқа apıyıp, koyutken melike asman
 (224) periniñ ödısқа apıyıp koyutken. çiygendin kīn tum üç (225)
 kün bolitken. sualıma cuvap taptuñ mu deytken, (226) taptim
 deptu. ğul senemverge nimi kılğan, senemver (227) ğulğa nimi
 kılğan digendin kīn, işt vapā, hotun capāken (228) deptu. digenden
 kīn melike asman perī özni (229) şu balı kobil kılıp, pātişalıqını şu
 balıa biyip zerek (230) digen balıa dünyādın perī bilen öylünip
 melike asman (231) perī bilen dünyadın öteptiken: işt vapā hotun
 (232) capā digen yē şuyken.

öldürmeye kalktığı zaman, (211) niye senemveri öldürmeye kalktığı vakitte, yulafa (212) kayıp gidip, hançerini vurmaya durduğunda, senemverin köpeği vardı. (213) O altın tabakta yemek yiyormuş köpeği, senemverin köpeği, (214) o çocuğun oturmuş [olduğu] tahtıydı. O altın taht senemveri (215) öldürmeye kalkan devi köpek ısırıp, devi yıkıp atmış. Senemver (216) kurtulmuş [böylece]. Onun için kadın cefa, köpek vefa, köpeğe altın tabakta (217) aş veren kadını, köpeğinin yatacağı yatağında koymuş. (218) Onun için Melike Asman Peri bunu anlayama[dan] insanoğlunun (219) yurduna gitti. Melike Asman Peri yok. Gül denen, köpeğin (220) yalağında su içiyormuş. Senemver denen, Kaf dağının padişahı (221) demiş. Dedikten sonra şimdi Kaf dağından çıkamıyacak bu. (222) Ateş bulup tüy yaktıktan sonra, bu simurg gelirmiş bindirmiş [kanatlarına]. (223) Padişahın odasına götürüp koyarmış. Melike Asman (224) Peri'nin odasına götürüp koyarmış. Girdiğinden beri tam üç (225) gün olurmuş. Sualime cevap buldun mu dermiş. (226) Buldum demiş. Gül senemvere ne yapmış, senemver (227) güle ne yapmış, dedikten sonra, köpek vefa kadın cefa imiş (228) demiş. Dedikten sonra Melike Asman Peri kendini (229) şu oğlana [eş] kabul edip, padişahlığını o oğlana verip Zerek (230) denen çocuk dünyadan, peri ile evlenip, Melike Asman (231) Peri'yle, dünyadan geçermiş: Köpek vefa kadın (232) cefa denilen yer oymuş.

çöcek

(1) hē çıraylık uķılırim men sizl̄ige kiçikkine yahşı bir çöcek (2) iytip biyimen. iytip biyişke zamanıda üş dāne hakamsay bāken. (3) bu hakamsaynıñ özi uzun biy, şege, sepeyge çıķıptu. bu sepeyge (4) çıķқан vahtıda biy_biy_bilen biy_ēmisi_bilen saķlayıtken men deptu (5) men sizni saķlayıtkenmen siz miniñ biy_ēmemni saķlayıtkenmez. (6) miniñ uyķum kēgen vahtıda siz mini saķlap muşudaķ üçeylen (7) yıķınlışıp bu baydığan yēge baydığanğa vēdileşti. biy (8) kaççı kün yol maņandın k̄in aldığa bir tamnıñ tüyde (9) biy münçe yağaç tahte biy nēse kiyeklē baken. bu edem (10) ü yēge biyip şundağ k̄alap işkki dāne dosti bular ıstırāt (11) etkili uhlaptu. bu edem şundağ çüşünüp k̄arap bunuñ hocunuda (12) kēke bāken. kēkini ep_çıķıp h̄ılıgi tahtidin bir münçi tahtini (13) alıp bu edem bir dānı kız put yasaptu. bu püttü, amma (14) bu arlıkta bitkendin k̄in bunuñ uyķusu k̄eldi. işkkinci adışını (15) yanı oyğatti. bu ōnıdın turup şundağ karaydığan (16) bolsa, bir kız turuptu ü yēde, amma bek çıraylık bir kız (17) vay bu kız deḡ, şundağ bir ah tāttiu āşıķ boldi. bunuñ (18) hocınığa matā bir nersiler bātı. bununğa igin tikti. igin (19) ayaknı keydirgendiñ k̄in bu kız nāyıtı çıraylık şundağ (20) kız boldi. a edemlerniñki muhabbiti ziyādi boldi. bu iginlerni keydürüp (21) bu kızni yahşı kaş kapaklırni capdup. kılğandın k̄in arıda üçinci (22) dosti ōnıdın kopap k̄arısı, bir kız turuptu ki, allahtın amma (23) canı yok. vay deḡ, içigi çıķıp, haman birip, iriķniñ (24) boyğa birip iriķda soğak suda tēret ilip, eşēde h̄üday (25) tālāğa yalvirip, kuran okup, namaz okup, jıglap h̄üdāğa şununğı bir can (26) bēgin deḡ, h̄üdāy tālādın bir tilidi. h̄üdāy tālā bu edemniñ duāsni k̄obul k̄ılıp can bēdi. amma u yēdi bir kız bā. (28) üç edem

Masal

(1) Evet güzel kardeşlerim ben sizlere kısacık güzel bir masal (2) anlatıvereceğim. Anlatıvermeye [başlayacağım]. Zamanında üç tane komşu varmış. (3) Bu komşunun kendisi uzun bir, şehre, sefere çıkmış. Bu, sefere (4) çıktığı zaman birbiriyle, eşyasıyla, saklayacakmışım demiş. (5) Ben sizi saklayacakmışım, siz benim eşyalarımı koruyacakmışsınız. (6) Benim uykum geldiği vakitte siz beni koruyup, bu şekilde üçümüz (7) yakınlaşıp, bu gideceğimiz yere gideceğimize sözleştik. Bir (8) kaç gün yol yürüdükten sonra; önüne, bir duvarın dibinde (9) bir sürü ağaç, tahta, birçok giyecekler varmış, onlar çıkmış. Bu adam (10) evine varıp, böyle bakıp, iki tane dostu bulur. İstirahat (11) etmek için uyumuş. Bu adam böyle düşünüp, bakıp bunun heybesinde (12) keser varmış. Keseri alıp çekip, tahtadan, birçok tahtayı alıp (13) bu adam, bir tane kız heykel yapmış, bu heykeli, ama (14) bu zamanda bittikten sonra, bunun uykusu geldi. İkinci arkadaşını [kaldırdı] (15) gene uyandırdı. Bu yerinde durup böyle bakacak (16) olsa [ki], bir kız varmış orada. Ama çok güzel bir kız! (17) Vay bu kız deyip böyle bir ah çekti ki, aşık oldu. Bunun (18) heybesinde mal [gibi] birşeyler vardı. Buna elbise dikti. Üst (19) baş giydirdikten sonra bu kız çok güzel böyle [bir] (20) kız oldu. O adamın muhabbeti ziyade oldu. Bu elbiseleri giydirip, bu kızı[n] güzel göz kapaklarını düzenleyip, yaptıktan sonra arada üçüncü (22) dostu yerinden kalkıp baksa, bir durmuş ki, Allahtan ama (23) canı yok. Vay deyip, içini çekip hemen varıp, arkın (24) kenarına varıp, arkta soğuk suda abdest alıp, orada Allah-ı Teala'ya (25) yalvarıp, Kur'an okuyup, namaz kılıp, ağlayıp Allah'a şuna bir can (26) ver diye Allah-ı Teala'dan bir dilekte bulundu. Allah-ı Teala bu (27) adamın duasını kabul edip can verdi. Ama o yerde bir kız var. (28) Üç adam[ın]

b̄isi deḡtu, buni taḡtı yaḡaçtın yasıdim. men alimen (29) deḡdu.
 a bir adıŝi, dosti men bunuḡa iḡin tiktım, sevep (30) kıldım. bu
 kızni nikāyımḡa men alimen deḡdu. (31) o mollam deḡtu men
 bununḡa tañ atkıçı duā kıldım, kuran (32) oḡudum, namaz oḡu-
 dum. bu hak miniñki deḡtu. bu üçeylendin (33) kim alıdu bu
 kızni? eziz uḡilirim her biriñizge töt (34) iḡiz boŝ tūḡuçı, boŝ işke
 baḡa tuḡuçı, baḡaḡa işlē tigen (35) bir atılānıñ sözi bā. men töt iḡiz
 gep kıp koyay emdi. zamanısta (36) bir pātiŝā bādı. bu pātiŝānıñ
 öyde, biḡıda işleydiḡan (37) biy edem, bir baḡvini bāti. pātiŝānın yişi
 kırḡ beŝki (38) kirgen. hüdāy tālā bu pātiŝāḡa bir bala, bir perzenti
 (39) berḡen emez. bu pātiŝā ŝundaḡ turup allā tālāḡa yalvirip (40)
 hüdāya maña bir perzenti berseñ deḡ hüdāy tālādın (41) perzenti
 telep kıldı. hüdāy tālānıñ ināyiti bileñ u kün, u (42) kiçe. pātiŝānıñ
 ḡanımi hāmile boldı. hiliḡi baḡvenniñ (43) ḡanımi mu hāmile
 boldı. on ay on künde bōḡan vaḡtıda kudreti ilahi (44) pātiŝānıñ
 ḡanımi kız tuḡdı. baḡvenniñ ḡanımi (45) oḡal tuḡdı. bu işkki
 balıñ özi berāber çoñ boldı. barāber (46) oḡuḡılı bādı. oḡuḡılı birip
 bu işkki balı nāyiti yaḡŝi (47) oḡup, hemmi ballādın işip ilimni
 bulā biltürüp ŝundaḡlam (48) mektepni biltēdi. şu oḡıŝnı bitirip
 bōḡan zamanda (49) bu kız oḡıŝtın kiliv itip, oḡal dostuḡa didi ki:
 allā (50) kısmet etken bōsa, allah rızāsı üçün men saña kilimen (51)
 deḡ hiliḡi baḡvenniñ oḡlıḡa pātiŝānın kızi kalbī köñlindin (52) özni
 özi sözleşti. kız tiripidin söz birildi. bunuñlā (53) bille hoylusınıñ
 uttırısıḡa keḡgen vaḡtıda pātiŝānıñ hoylusuda (54) kız karaydıḡan
 bolsa mu, u kün her tirep toŝup kitıptu. (55) ŝundaḡ edemlē bā.
 vay bu nime iştu deḡ karıḡandın kın dervāzıdın (56) kirip keḡgen-
 din kın, şu kēgen kız bizniñ kızimiz didi (57) ŝundaḡ karap lākin

birisi demiş [ki], bunu tahta ağaçtan ben yaptım, ben alacağım (29) demiş. Öbür arkadaşı, dostu ben buna elbise diktim, sebep (30) oldum. Bu kız nikahıma ben alacağım demiş. (31) O hoca demiş: Ben buna tan ağarana kadar dua ettim. Kur'an (32) okudum, namaz kıldım. Bu hak benim demiş. Bu üçünden (33) kim alacak bu kız? Aziz kardeşlerim her birinize dört⁽³⁴⁾oda. Boş durana kadar, boş işe bakadurana kadar, boşa çalış diyen (35) bir ataların sözü var. Ben dört ağız laf edip koyayım şimdi. Zamanında (36) bir padişah vardı. Bu padişahın evinde, bağında çalışan (37) bir adam, bir bahçıvanı vardı. Padişahın yaşı kırkbeşe (38) girmiş. Allah-ı Teala bu padişaha bir çocuk, bir evlat (39) vermiş değil. Bu padişah böyle durup, Allah-ı Teala'ya yalvarıp, (40) Allah'a bana bir evlat versin deyip, Allah-ı Teala'dan (41) bir evlat talep etti. Allah-u Teala'nın inayetiyle o gün, o gece (42) padişahın hanımı hamile oldu deminki bahçıvanın (43) hanımı da hamile oldu. On ay on gün dolduğu vakitte Kudret-i İlahi (44) [ile] padişahın hanımı kız doğ[ur]du. Bahçıvanın hanımı (45) oğul doğ[ur]du. Bu iki çocuğun kendi[leri] beraber büyüdü, beraber (46) okumaya gitti. Okumaya varıp, bu iki çocuk çok güzel (47) okuyup, bütün çocuklardan [ileri] gidip ilmi bunlar öğrenip böylece (48) okulu bitirdi. Bu okumayı bitirdikleri zamanda (49) bu kız okuldan gelirken, erkek arkadaşına dedi ki; Allah (50) kısmet etmiş ise, Allah rızası için ben sana geleceğim (51) deyip, deminki bahçıvanın oğluna, padişahın kızı samimi gönlünden (52) kendi kendine sözleşti. Kız tarafına söz verildi. Bununla (53) beraber bahçesinin ortasına geldiği vakitte, padişahın bahçesinde (54) kız bakmış olsa [ki], o gün her taraf kalabalıklaşıp gitmiş. (55) Böyle adamlar var. Vay bu ne iştir deyip baktıktan sonra kapıdan (56) girip, geldikten sonra, şu gelen kız bizim kızımız dedi. (57) Böyle bakıp lakin

bir_birige heşkallah kılişivatudu. kız karadigan (58) bōsa biri bir
 şeherniñ pātişası, bu pātişā bu kızğa (59) söz sep_kelgenken ata-anısı
 kızni kōsütüptu. ulā yahşi (60) bu kızni yarıptı. yarıtip şunuñ
 bilen buni lāyık (61) körep, şunuñ bilen hemen lākim u zamanlāda
 bizniñ uyğurçıda (62) s̄azende deyittuk nāmiçiler kilip kırh kiçi-
 kündüz (63) nağmilini kılip, toy_oynap, toy_toylap, cım_cımlap
 hiliki (64) pātişanın oğlığa o kızni biriv_etti. biriv_etkindin k̄in u
 kün (65) kızni ilip öznüñ öyüğe bādı. kız toyluk āğan şundağ (66)
 igin ayağniñ içide k̄arap turuv_aldi. öydikilē çıraylık (67) muñdışaylı
 digendin_kin kız bir turdi. küler yüz bermey (68) aççıglap bunıñğa
 pukusluğan_dek kılip göşiyip oltūğandın (69) k̄in āhır oğlan
 çidiyammay didi ki vay hınım hecep bir (70) h̄allırı yaman
 h̄anımkelle yallāv minim dēdimdin siniñ (71) dēdliriñ yaman
 oḫşıma_mdu? nimi yetmey digen dep (72) sorığandın k̄in kız қаht
 bilen bir jıglıdı eş_sede bir küldi. (73) hey kız dedi; nim_boldi?
 nimi çağlıgın, hapıp kitillā digendin_kin (74) kız bişindın ötken
 sergüzeştlik vekānı añlıtip muşundağ allā_tālā (75) dadamğa bir
 evlat bermeptiken allā_tālādın izdigendin (76) k̄in bağvenniñ balısı
 bilen men bir dünyāğa keptimiz (77) bille çoñ_bolduk. amma men
 oğalğa kilidığanlıkım (78) üçün söz_biriptük. nim_kılay ki, oğalğa ni
 çirelelidim ni (79) söz yirige e_kilenmey muşundağ ermanda kap
 kaldım. (80) turup turup bununğa nāyiti içinip_kitip haman lākim
 ākışka (81) yinip bir öyniñki işkini içip bu öydün bir ku igin
 ep_çıkıp. (82) bir tapançine qolğa tutkuzup bağvendin halāl_ḫoş
 bōsuñ (83) birip şu sövgüniñizge haqqıñızgı halāl_itiñ (84) dep
 aḫtihanışka kirip.yahşi bir at bayken şu kara kuyun (85) atni iygel-
 lep igē jügellep kızni mindürüp yolçi itiv_etti. (86) yolçi itiv_etken-
 din k̄in kız şu

birbirine teşekkür ediyorlar. Kız bakmış olsa (58) biri bir şehrin padişahı, bu padişah kıza (59) söz alıp gelmişmiş. Anası-babası kıızı göstermiş, onlar, güzel (60) bu kıızı beğenmişler. Beğenip onunla bunu lâıık (61) görüp, onunla hemen; lâkin, o zamanlarda bizim uygurcada (62) sazende derdik, nağmeciler gelip kırk gece gündüz (63) namelerini çalıp, düğün yapıp, toy toylayıp, [sonra ortalık] sus pus olup, deminki (64) padişahın oğluna kıızı veri-verdi[ler]. Veriverdikten sonra o gün (65) kıızı alıp, kendi evine vardı. Kıız düzenlik aldığı öyle (66) üst-başın içinde bakıp direndi. Evdekiler güzel (67) konuşalım dedikten sonra, kıız bir duraksadı. Güler yüz vermeden (68) kıızıp, buna istek göstermeyip, böbürlenip oturduktan sonra, (69) ardından oğlan dayanama[dan] dedi ki; vay hanım garip bir (70) halleri[niz var], kötü hanımmışsınız. Ya Allah benim derdimden senin (71) dertlerin [daha] kötü[ye] benzemez mi? Ne yetmez diye deyip (72) sorduktan sonra şiddetle bir ağladı, o anda bir güldü. (73) Ey kıız dedi, ne oldu? Ne zannedip üzülüp gidersiniz dedikten sonra (74) kıız başından geçen maceraları, olayı anlatıp, böyle Allah-ı (75) Teala babama bir evlat vermemişmiş. Allah-ı Teala'dan istedikten (76) sonra, bahçivanın çocuğu ile ben bir, dünyaya gelmişiz. (77) Beraber büyüdük. Ama ben oğlana geleceğim (78) için söz vermiştik. Ne yapalım ki, oğlana ne varabildim, ne (79) söz[ümü] yerine getireme[den] böyle murada [eremeden] hala (80) durup durup, buna çok içlenip gidip [duruyorum]. Hemen lâkin arkasına (81) dönüp bir evin kapısını açıp, bu evden bir takım elbise alıp (82) çıkıp, bir tabancayı eline tutturup, bahçivandan helallik (83) alıp şu sevgilinize hakkınızı helal edin (84) deyip, ahırına girip, güzel bir at varmış. Şu hortum [gibi hızlı] (85) atı eğerleyip, eğer yular takıp, kıızı bindirip yolcu ediverdi. (86) Yolcu ettikten sonra kıız o

yēdin kilip atā nısnıñ öyüğe (87) mu kirmey, şu yēdin bu oglannıñ
işikini, darvāzısnı (88) kaqıdu, kaqqandın kın bü gen bu balı da
çüşünüp turātı, (89) bu kıznıñ āvāznı oğal tuyup haman taşkırı
çıktı. (90) qarısa kız pahta erençe iginlirni kiyip turuptu. hey kız
(91) nime nim boldı digendın kın men saña bēgen sözni (92)
yirige keltürüş için keldim digendın kın, hey kız didi; amma (93)
miniñ üçün mundağ yad etkenlikiñge yüz miñlerçe rehmet, (94) bu
nayıtı yahşı bommaptu. çünki saña anañ on (95) ay on kün ağır
kōsaq kötürüp aççık tolğaq yep ak süt (96) birip çoñayıtı. dadañ
bōsa siniñ kısmitiñni, nesiveñni (97) tēmin kıldı. bu körnimeklik
boludu. mendin halāl hoş bolsuñ. (98) siz öziñizniñ hal-aħvaliñizge
vapānı şu yēgi kıliñ (99) dep bu oğlan vıjdan merhametlik bilen
öznüñ yirige bu oğlan (100) qayırtıdı. yana bu kız dostu bilen
hoşlışıp mesilen, muşu (101) erciyesniñ arısı dek şundağ bir tağnıñ
arısında kitip artı. bir (102) tağnıñki kālığ töpüste bir oğur, bir bas-
ğunçı attın (103) bir seklep, lākin kıznı jıgıtıp baskunçuluqqa
başlaptu. baskunçuluqqa (104) başlıgandın kın oğal kıznıñ özni
körep, lākin bir jıglıdı. (105) bir küldi. jıglıgandın kın bu başğunçı
oğrunı didi; hey kız (106) siniñ jıglımaqlıñıñ sevibi nime?
külmekniñ sevibi nime digendın (107) kın, miniñ bir amānet bāti.
amānetni haq (108) cāyığa yetküzelmey, muşundağ bī-günā ketkenli-
kimge jıglaymen (109) digendın kın, nime vēke digendın kın yana
turup (110) bu oğurga dep şundağ bişidin ötken keçken sergüzeştlik
(111) kıssını beyan kılip, hemmini ıytıp keтті. bu mu şu yēdin (112)
didi ki, andağ bolsa haq cāyınıñ haqñı haq cāyığa yetiştüğın (113)
dep, bu kızğa bu da merhemet kılip, yolçı itiv etti. emdi (114) bu
yeyge kēgen vahtıda pātişanıñ balısı mu bek

yerden gelip ebeveyninin evine (87) girmez. O yerden bu oğlanın kapısını (88) çaldı. Çaldıktan sonra, bugün bu çocuk da düşünüp dururdu. (89) Bu kızın sesini oğlan duyup, hemen dışarı çıktı. (90) Baksa [ki], kız pamuklu elbiselerini giyip durmuş. (91) Neye ne oldu dedikten sonra, ben sana verdiğim sözü (92) yerine getirmek için geldim dedikten sonra, hey kız dedi, ama (93) benim için böyle yad ettiğine yüzbınlerce teşekkür, (94) ama bu çok iyi olmamış. Çünkü seni anan on (95) ay on gün ağır karın taşıyıp, acı sancı çekip, ak süt (96) verip büyüttü. Baban ise senin kısmetini, nasibini (97) temin etti. Bu nankörlük olacak. Benden helal hoş olsun. Siz (98) hal ve hareketiniz[|]e, vefayı oraya gösterin (99) deyip bu oğlan vicdan merhamet ile [kızı] kendi yerine, bu oğlan (100) çevirdi. Yine bu kız dostu ile helalleşip, mesela bu (101) Erciyes'in arası gibi, böyle bir dağın arasında giderdi. Bir (102) dağın karlı tepesinde bir hırsız, bir baskıncı attan (103) bir sıçrayıp, lâkin kızı ağlatıp, tecavüze yeltenmiş, tecavüze (104) başladıktan sonra oğlan kızın kendini görüp lâkin bir ağladı, (105) bir güldü. Ağladıktan sonra, bu baskıncı hırsız dedi [ki]; hey kız (106) senin ağlamanın sebebi ne, gülmenin sebebi ne? Dedikten (107) sonra, benim bir emanet[im] vardı. Emaneti hak (108) yerine yetiştireme[dim]. Böyle günahsız gitmişliğime ağlarım (109) dedikten sonra, ne oldu dedikten sonra, gene durup (110) bu hırsıza deyip, böyle başından gelip geçen macera[lı] (111) hikayesini beyan edip, hepsini anlatıp gitti. Bu da o yerden (112) dedi ki, öyleyse , hak yerinin hakkını, hak yerine yetiştir (113) deyip bu kıza, bu da merhamet edip yolcu ediverdi. Şimdi (114) bu yere geldiği vakitte padişahın çocuğu mu çok

(115) merhemetli, yā ki bağvenniñ balısı mu merhametli, bu (116) oğur mu merhemetke keşdi. emdi üçüñüzdin kayısı bek (117) merhemetlik dep bir sual kıldı. her biriñizge men (118) töt iğiz gep kıp birimen. bu ötken zamanda bir pātişā bāti. bu pātişāniñ (119) üç oğlı bāti. biriniñ iti dēna idi. biriniñ iti zērekti, (120) biriniñki aşıltı. üç oğlı bāti amma pātişā ölüp (121) kiter vahta didi ki; men dünyādın keşsem, sizlē altı çerek (122) unniñ mini paç kılip tono sap koyap, endin kīn (123) miraz bi nēsilēni ülüşüp, vāri vāri öz vāri... buluñlā eger (124) bolmısa beķāsıda āhırta perişan bolısañlā dep (125) kıttıg vesiyet kılip, baldırğa yanı birge özi eger miniñ (126) vesiyitimdin çıķmañlā, miniñ vesiyitimdin arılmaç (127) istiseñlā kīn ziyan tātısañlā, ama bu şēdin yötkelmeñlā, (128) yaşaşniñ bir sevibi şu ki, men dünyādın (129) keşkendin kīn, başkı vezirlē, emirālır, ekābir-eşraplır (130) her kaçan he ķasıñlıni yaķşı köymeydu. yaķşı (131) köymigendin kīn hē ķasıñlā bu şēde, bu diyarda tūmañlā, (132) hē ķasıñlāğa müşkül bolıdu dep, pātişā balılırğa (133) muşu vesiyetni kıltıttı. şunuñ bilen künlerdin (134) kün ötti, jillerdin jil ötti. eçkülē oğlaqlıdı, kıoylā (135) kızulaklıdı, tögilē botulaqlıdı, küñlēniñ birside vēdi yitip (136) pātişā bu dünyādın u dünyāğa seper kıldı. seper kılgandın (137) kīn kıaraydığan bolsa aradın yetti kün kīn, veziri (138) ēzemniñ özi bij tiripidin baş kıterep çıķtı. eger pātişāniñ (139) denā, zērek, aķıl ve bu üçeylen, üç jigit bolsa daralmığa (140) başlıdı. bulā didiyken ki, dadımızniñ bir vesiyetli (141) bāti. biz bir tono sammuduķ didi, amma tono sılışķa (142) mejbur kıaldı. tononu salammidi. salamay bu üç evlatniñ (143) özi şu yēdin eger bir kıçini ötkesse baş vizir (144) bulāni tutup, ğunduķanılrğa solanğan muşundag bir

(115) merhametli veya bahçivanın çocuğu mu merhametli, bu (116) hırsız mı merhamete geldi. Şimdi üçünüzden hangisi çok (117) merhametli deyip bir soru sordu. Her birinize ben (118) dört ağız laf edivereceğim. Bu geçen zamanda bir padişah vardı. Bu padişahın (119) üç oğlu vardı. Birinin adı Dena idi. Birinin adı (120) Zerek idi. Birininki Akıl idi. Üç oğlu vardı ama padişah ölüp (121) gider vakitte dedi ki; ben dünyadan gitsem, sizler altı çeyrek (122) unla beni temizleyip tandır[a] salıp koyup, ondan sonra (123) miras birşeyleri bölüşüp, varlığınıza varlığınıza kendi varlığınıza.... Bununla eğer (124) olmazsa [sizler] sonunda perişan olursunuz deyip, (125) sıkı vasiyet edip, önce[ki sözü]ne gene bir [söz ekler] kendiniz eğer benim (126) vasiyetimden çıkmayıp, benim vasiyetimden ayrılmak (127) isterseniz sonra zarar çekersiniz. Ama bu şehirden ayrılmayın. (128) Yaşamamanın bir sebebi şu ki, ben dünyadan (129) gittikten sonra, başka vezirler, komutanlar, ekabir-eşraflar (130) her zaman herbirinizi iyi görmezler. İyi (131) görmedikten sonra, her biriniz bu şehirde, bu diyarda durmayın, (132) herbirinize zor olacak deyip, padişah çocuklarına bu vasiyeti yapardı. Bununla beraber günlerden (134) gün geçti. Yıllardan yıl geçti. Keçiler oğlakladı, koyunlar (135) kuzulakladı. Develer potukladı. Günlerin birinde vade yetip, (136) padişah bu dünyadan, o dünyaya sefer kıldı. Sefer kıldıktan (137) sonra, bakmış olsa aradan yedi gün [geçtikten] sonra vezir-i azam[ın] (138) kendi bir tarafından baş kaldırıp çıktı. Eğer padişahın (139) [oğulları] Dena, Zerek, Akıl ve bu üçü, üç yiğit olsa [da] daralmaya (140) başladı[lar]. Bunlar dediler ki, babamızın bir vasiyeti (141) vardı. Biz bir tandır yapmadık dedi[ler] ama tandır yapmağa (142) mecbur kaldı[lar]. Tandırı yapamadan bu üç evladın (143) kendisi şu yerde bir geceyi geçirince başvezir (144) bunları tutup, hapi-shanelere atmış. Böyle bir

dehşetlik (145) künlergi ƙaldı. bulā aḩşam tirepte ƙaçtı. ƙıçıp (146) mesilen türkiyenin bir çığrası çıƙış süriyenin bir çığrası (147) çirişti. aḩşundağ yēdin işip bir buğdaylıƙƙa yitişip bādi. (148) buğdaylıƙnıñ çōrisge kitip artı. munḩağ lākim denā (149) didi ki, vay aƙa deḩ tögilē buğdaynı yeḩ kitiptu didi. zērek (150) diyken ki; bu töginiñ bir közi ƙorıken didi. (151) bu töginiñ töpiste bir ıgıryaƙ bir ḩotın bāken. bu (152) ḩotın ƙışnıñ oñ közi ƙorıken didi. aḩşundağ digendin (153) ƙın acıba emdi bir kelimi gep bu üçeylenin mesilisi (154) bu yēde turup tūsufı, töt kelimi gep hiliƙi işkkinci (155) şēnin pātişāsının bir ƙıssısnı añılmaƙ nēge paƙit (156) bolıdu. hiliƙi şēniñki bir pātişası bāti. bu pātişāğa (157) ōdıda ḩızmet ƙıldığan bir dallal ḩotun bartı. bu ḩotnıñki (158) oñ közi körti. üç künlük yēde öyi barıttı. aydı (159) jıldı barıttı. ĩri bilen billiştitti. yinip kilitti. künlēdin bir (160) kün pātişānıñ balılıri başƙa bir jēge toyğa kitiptu. (161) bütün ğazine vēcliniñ açƙulırı bu kör ḩotunda idi. (162) muşu mu vaḩnı ğanimet bilüp, men bügen pātişānıñ (163) balılıri toyğa ƙetkendin ƙın men mu özemniñ öyige (164) birip ƙoñlümni ḩoşƙıp kēsem ƙandağ deḩ atlığa (165) ƙeldi ki, vay men neççi jıldın büyan bu pātişāğa (166) on töt jil bolaptu ḩızmet ƙıptimen. ömrüm muşundağlam (167) ötep kitē mu bu gen hecep mu vaḩnı ğanimet bilip (168) ƙolamğa pırsat ötkende, bu pırsattın paydılansam (169) bolma mdu deḩ şu yēdin ğazinige çiydi. ğazinige çirdiğan (170) bōsa altun, kümüş, cevāhirlē şundağ turuptu (171) şu yēdin özniñ kötüyişçe işkki tağāni taza tollap (172) bu tögiliniñ içinde bir ƙor töge bāti deḩ, tögiçige (173) didi ki; hey tögiçi palānı uzun boyluğ üç yapğuluƙ (174) ƙor tögüniñ özni tögiçiniñ özi çöküp, çöklendürüp yatƙuzdı. (175) özniñ bā jük bir emilirni altun,

dehşetli (145) günlerde kaldı[lar]. Bunlar akşam[a] doğru kaçıp (146) mesela Türkiye'nin bir sınırı çıkış, Suriye'nin bir sınırı (147) girişti. O böyle yerden aşip, bir buğday tarlasına yetişip vardı. (148) Buğday tarlasının etrafına gidi vardı. Böyle lakin Dena (149) dedi ki vay! Ağabey develer, buğdayı yiyip gitmiş dedi. (150) Zerek dermiş ki, bu devenin bir gözü körmüş dedi. Dena dedi ki; (151) bu devenin üstünde bir hamile bir hatun varmış. Bu (152) hatun kişinin sağ gözü körmüş dedi. Böyle dedikten (153) sonra, acaba şimdi bir kelime, söz bu üçünün meselesi (154) bu yerde durup dursun, dört kelime söz, deminki ikinci (155) şehrin padişahının bir hikayesini anlamak neye delil (156) olacak. Deminki şehrin bir padişahı vardı. Bu padişaha (157) odada hizmet eden geveze [bir] kadın vardı. Bu kadının (158) sağ gözü kördü. Üç günlük yerde evi varmış. Ayda (159) yılda varırmış. Kocası ile birleşirdi. Yorulup gelirdi. Günlerden bir (160) gün padişahın çocukları başka bir yere düğüne gitmiş. (161) Bütün hazine ve malların anahtarı bu kör kadında idi. (162) Bu da vakti ganimet bilip, ben bu gün padişahın (163) çocukları düğüne gittikten sonra, ben de kendi evime (164) varıp gönlümü hoş edip gelsem, nasıl [olur] deyip aklına (165) geldi ki, vay ben nice yıldan bu yana bu padişaha (166) on dört yıl hizmet etmişim. Ömrüm böylece (167) geçip gider mi? Bu gün, acaip mi vakti ganimet bilip (168) elime fırsat geçtiğinde, bu fırsattan faydalansam (169) olmaz mı deyip, şu yerden hazineye girdi. Hazineye girmiş (170) olsa [ki]; altın, gümüş, cevahirler böyle durmuş. (171) Şu yerden kendinin götürebileceği iki çuvalı iyice doldurup (172) bu develerin içinde[n] bir kör deve yavrusu alıp, deveciye (173) dedi ki; hey deveci, falanca uzun boylu üç hörgüçlü (174) kör devenin kendisini devecinin kendi basıp çöktürüp yatırdı. (175) Kendinin olan yük ve eşyalarının, altın

kümüşlirni ilip (176) şu yēdin bü_gen kaçmısam kaçan kaçay dēp, kaçıp (177) şu kiçe şu buğdaylıkka kēgen vahtıda u töge nāyıtı (178) aştı hiligi bi-çāri kızğa bij közi_bilen muşundağ yanlap (179) yēp mınıptu. kētgen yēge bu üç jigit kēp kalıdu. (180) en u yēdin bu hotınıñki ıgıryağ bōğanlığı şu yēdin (181) mēlim u yēde sigisi kilittu. yēge çökinidu. sigen (182) yēdin tātınıp bu üç; bir akıl, bir denā, bir zērek bulā (183) hotınıñ veķāsını bilip bulā bir_birige geplişivatattı. (184) bununğa hotınıñ āķıstın izdep, pātişānıñ yasavılırı (185) bādı. bulā bij yēge bükep tūğanda bu veķānı (186) iştirip, hee! bu kırı_mu miş_sege kēptu bulınıñ şirikiyken dēp (187) bu üçeylenniñ özni bu pātişānıñki yasavılırı (188) pātişānıñ huzuruğa ep_badı. ep_bāğandın kīn pātişā (189) kālisa, heç biy yaman edemliğe oħşumaydu. epti (190) engizdin çıray şeklidin, gep ağızdın sōbetliridin pātişānıñ (191) bular bek mēsiki kitip, pātişā dēydigen ki, bulāğa (192) haman ziyāpet kılıñlā, hā aşpez, nāvāy ustamlā nanlırı (193) yıķıp, çaylını koyap, şundağ kılğandın kīn (194) hiliki pātişā esli atā_nısı nāvāynıñ balısıyken nannı (195) şundağ e_kep turuptu. āķıstın bir vahtı kālisa bir (196) polā piştıyken ki maşu polāni zērek didiyken ki ma (197) polāğa öltürken koy işt_emgen koyken emes ma. haman (198) bir vahtıda üzüm çiydi. ma üzümnüñ tigi ādem kömgen (199) üzümken didi. bu üç gepni pātişā özü tüşünüp kaptu. (200) şunuñ_bilen bu üç gep u yēde üç gep altı gep (201) bolup kaptu. pātişā ğazep_bilen bir vahtıda şu yēdin (202) anısnıñ kışıga çırap kılığa şemşer kılıçni ilip, hey (203) ana didi. rastıñni digine men navaynıñ balısı mu, yā ki (204) pātişānıñ balısı mu digendin_kīn anısı jığlap. (205) didi ki; vay balam men dadıñıznıñ kōñlıdın (206) mini koyap biridiğan boldı, öydin heydep kılıdığan

gümüşlerini (176) alıp, o yerden, bu gün kaçmasam, ne zaman kaçayım deyip, kaçıp (177) o gece o buğday tarlasına girdiği vakitte o deve çok (178) aştı. Deminki biçare kıza bir gözüyle böyle yan bakıp (179) tekrar yürümüş. [Sonra] gittiği yere üç yiğit gelip kalacak. (180) Şonra o yerden bu kadının hamile olduğu o yerden, (181) bilinen o yerde işiyesi gelir. Yere çökecek [olur]. Akıttığı (182) yerden çekinip, bu üç [oğlan] bir Akıl, bir Dena, bir Zerek bunlar (183) kadının yaptığını bilip, bunlar birbiriyle konuşuyorlardı. (184) Buna kadının arkasından izleyip [gelen] padişahın muhafızları (185) vardı. Bunlar bir yere saklanıp durduğunda bu olayı (186) işitip, haa! Karı da buraya gelmiş. Bunların ortağıymış (187) deyip bu üçünü, bu padişahın muhafızları (188) padişahın huzuruna alıp vardı. Alıp vardıktan sonra padişah (189) baksa, hiçbir kötü adamlara benzemezler, almış (190) ondan sonra yüz şeklinden, söz [ve] ağzından, sohbetlerinden padişahın (191) bunlar çok hoşuna gitmiş. Padişah demiş ki, bunlara (192) hemen ziyafet çekin, haa! Aşçı, fırıncı ustalar ekmekleri (193) pişirip, çaylarını koyup böyle yaptıktan sonra (194) deminki padişah[ın] gerçek ebeveyni [fırıncıymış], fırıncının çocuğuymuş. (195) Böyle getirip durmuş. Arkasından bir vakit baksa, bir (196) pilav pişmiş ki, bu pilavın Zerek demiş ki, bu (197) pilava kesilen koyun köpek emen koyun değil mi? Hemen (198) bir vakitte üzüm geldi. Bu üzümün altı[na] adam gömülen (199) üzümmüş dedi. Bu üç sözü padişah kendi düşünüp kalmış. (200) Bununla beraber bu üç söz o yerde üç söz, altı söz (201) olup kalmış. Padişah gazapla bir vakitte şu yerden (202) anasının yanına girip, eline güneş gibi kılıcı alıp, hey (203) ana dedi, doğruyu söylesene ben fırıncının oğlu muyum veya (204) padişahın çocuğu muyum, dedikten sonra, anası ağlayıp (205) gidip dedi ki, vay çocuğum ben[i] babanız gönlünden (206) beni bırakıverecek oldu. Evdep kovup atacak

(207) boldı. emdi men dadıñızni nim kılip mu kandağ baramen
(208) dep, men yalğan sözlep koşkamğa tekkiyni (209) tıñıp men
ıgıyyaq dep birip aşundağ jügen vahtında (210) kâlısam bir kembe-
gal nāvāy bāken şu nāvāy (211) balısnı maña sitip birdiğan boldı.
men şu nāvāydın (212) sizni sitip bıķıv aptım digendin kın şu
yēdin endin kın (213) hiligi iştemgen koynıñ mesiliski çüşüp bar
didi. mal (214) baqqan patıçınıñ kışıka birip bu koynıñ kandağ
bolap (215) iştemgenlikini inıqlap kēgin digendin kın patıçını
kıçırıp (216) ekilip, hey patıçı didi. rastıñni digin, eger bir kılıç
(217) bilen qallañni alimen toğrı sözle deptu. ey pātişāyım (218)
didi. tuğmuğan bir koy bātı. bu koynıñ özi tuğmuğan (219) koynıñ
özi bir ala koyni tuđuptu. amma imitey dise (220) sūt yok, unıñğa
imitip baqtım, bunıñğa imitip baqtım. (221) kâlısam bij iş yettini
kuçuğlap yettisi soğaqtin toñlap, (222) ölep qaptu. hiligi işniñ em-
çiki islip bu koynıñ kozısnı (223) imitip qoyaptu. kâlısam iş kozığa
könep qaptu. qoza (224) işğa könep qaptu. gep kımmıdım emdi
çoñ boldı. (225) qoydın yağşı çoñ bolap mundağ alı koçka çoñ (226)
bolaptı. kāsı künisi teğı siliniñ edemliri çıktı. ārı bēdim, (227)
günāyım şu. bu bir gep bu yēde toğrı çıktı. emdi (228) bađvenniñ
mesiliske kēgen vahtıda şu yēdin bağğa (229) çıķıp bağvenni eçirip,
sen bu üzümniñ tüyge ādem (230) kömdüñ mu? kömdüm. nim
işke kömdüñ deptiken, vay (231) pātişāyı ālem aşu buluñda üç-töt
tāni üzüm bātı. (232) yaman yağşı boldığan üzüm di. şu üzümniñ
deslap (233) pişken vahtıda özilirge biy ekilip özilirniñ biy (234)
rehmetlirni alay dep tūsam, köp pişip kēgen vahtıda (235) özilirge e-
kiley dep tūsam, kiçisi ođur kilip alıptu. hem (236) mini kötörep
kitidu. tāzı pişken vahtıda yana ekiley (237) dep tūsam,

(207) oldu. Şimdi ben babanızı ne yapıp da nasıl giderim (208) deyip, ben yalan söyleyip karnıma yastığı (209) bağlayıp, ben hamileyim deyip varıp, öyle yürüdüğüm vaktimde (210) baksam bir fakir fırıncı varmış, bu fırıncı (211) çocuğunu bana satıverecek oldu. Ben bu fırıncıdan (212) sizi satın alıp, bakıp almış[ım] dedikten sonra, şu yerden bundan sonra (213) deminki köpek emen koyunun meselesine düşünüp var. Mal (214) bakan çobanın yanına varıp, bu koyunun nasıl olup (215) köpek emdiğini açıklığa kavuşturup geldikten sonra çobanı çağırıp (216) getirip hey çoban dedi, gerçeği söyle. Yoksa bir kılıç (217) ile kelleni alacağım, doğru söyle demiş. Ey padişahım dedi. (218) Doğ [ur]mayan bir koyun vardı. Bu koyunun kendi doğ[ur]mayan (219) koyunun, kendi bir ala koyunu doğ[ur]muş. Ama emzireyim dese (220) süt yok, ona emzirip baktım, buna emzirip baktım (221) baksam bir köpek yedi tane enikleyip, yedisi soğuktan donup (222) ölüp kalmış. Deminki köpeğin memesi şişip bu koyunun kuzusunu (223) emzirip koymuş. Baksam köpek kuzuya alışıp kalmış, kuzu (224) köpeğe alışıp kalmış. Söz etmedim şimdi büyüdü. (225) Koyundan güzel büyüüp böyle ala koç büyümüş. (226) Bir gün daha sizin adamları[nız] çıktı. Ayırıp verdim, (227) günahım bu. Bu bir söz bu yerde doğru çıktı. Şimdi (228) bahçıvanın meselesine geldiği vakitte bu yerden bağa (229) çıkıp, bahçıvanı getirip sen bu üzümün dibine adam (230) gömdün mü? Gömdüm. Niye gömdün demiş. Vay! (231) Padişah-ı âlem o köşede üç dört tane üzüm vardı. (232) Çok güzel üzümdü. Bu üzümün ilk olduğu (233) vakitte size getirip sizin bir (234) rahmetinizi alayım deyip dursam çok yetişip geldiği vakitte (235) size getireyim deyip dursam, gece hırsız gelip almış, hepsini (236) götürüp gitmiş. İyice yetiştiği vakitte yine getireyim (237) deyip dursam,

yana olup kilip e_kitiptu. men bunı mārıdım (238) mārāp tūsam bir
oğrı kēgençi kilip üzüml̄ini vas (239) vas vas üzüv_atudu. en şu
yēdin zige multıķni e_kilip (240) bir atsam vay can dēp kōķap kitip
özni yēge (241) bir attı. aş_şēge miñisniñ töpiske tüşüp miñisi
yırılıp (242) öldi. men unı kōkap taşāğa e_çıkammıdım a yēde (243)
kurūp k̄āğılı tūğan bir üzüm bāti. unıñ tūyge e_kilip (244) kömsem
bu üzüm şundağ yahşi_bolap_ketti digendin (245) k̄in pātişā bulını
rast gepni digenliki_üçün koyap (246) biriptu.

yine hırsız gelip götürmüş, ben bunu gözet[le]dim. (238) Gözetip dursam bir hırsız geldikçe gelip, üzümüleri çatır (239) çatır koparırdı. Sonra o yerden de tüfeği getirip, (240) bir atsam, vay can[ım] deyip korkup gidip, kendini yere (241) bir attı. Oraya beyninin üstüne düşüp, beyni yarılıp (242) öldü. Ben onu korkup dışarı alıp çıkamadım. O yerden (243) kuruyup kalmaya duran bir üzüm vardı. Onun dibine (244) getirip gömsem, bu üzüm öyle güzel olup gitti, dedikten (245) sonra, padişah bunları doğru sözü söyledikleri için serbest (246) bırakmış.

uyğur millî tibābitidin kıskıça mēlumat

(1) uyğur tibābiti on_bir on_ışkkinci esirlerde şerķi türkistanğa, ğerbi türkistandin (2) iqip_kilip, uyğur türkçisige tercüme_kılınıp, şerķi türkistanğa (3) yiyilip, şerķi türkistanniñ qaşqar, yaqen, hoten, ğulca, turpan, (4) aqsu, kuçar, qatarlıq, çoñ çoñ şeherlige tarqalğan bolsu mu, yana (5) iran, yunan, hindu tilliridiki tıp dersliri_mu şerķi türkistanğa kirip (6) uyğur türkçisige tercüme_kılınıp pütün şerķi türkistanda çoñ-kiçik (7) kisellirni dāvālaşqa işlitip kēgen; yana tibbi nebeviydiki tıp, hekimlik (8) usulliri mu erep tilide kiştap kılıp tercüme_kılınış_bilen yana (9) ibni sinā tıp qānuni hem şerķi türkistanğa tarqılıp medrisilerde (10) bundin işkki_yüz jil burun oqutulup kılsi mu işkki_yüz jildin (11) kın alāyide mektepler içilip, müellimler_yitişip, mektep_içip, oqutup, (12) ügütüp_keldi. hāzir maşu yüz jildin biri tıp mektepliri tereķķi kılıp (13) oquğuçiler terbilep vilāyetlirde, şelīde, millî şipāhāniler, tıp tohturnı, (14) hususî tıp tohturluq tereķķi kılıp zor, közge körengin dek neticiler (15) yarıtildi. dāvālaş usuluda, tibbî nebeviyniñ altınçı deptiridiki duruda, (16) şipāniñ kiştapler serlemesige kirgizüp, hikimler dāvālaş başlığan (17) tibbî nebeviyye, [ayet] şerķi türkistandiki uyğur tibābet sahisidiki (18) bilim igiliri bu kiştapni yizip, qol_yazma kiştap kılıp tarqatқан, (19) yaqen şeridın beşken yizidin mühemmed imin veledî, mühemmed eli (20) namlıq ötkür hekim şipāyi kulupni uyğurçı kılıp tarqatқан (21) bir yüz yetmiş beş jil burun tarqatқан. yüsüv_ācim_qaşkiri (22) merhum uyğur tibābiti qānuni qol_yazma kılıp tarqattı. (23) yaqen şeridın meşhur tevip ibrayim āhunum desturul_ilaç namlıq (24) kiştapni qol_yazma kılıp tarqattı. yana yaqen şeridın esetullā han (25) iksirul_ēzemniñ

Uygur Millî Tebabetinden Kısaca Malumat

(1) Uygur tebabeti on bir, on ikinci asırlarda Şarki Türkistan'a Garbi Türkistan'dan (2) akıp gelip, Uygur Türkçesi'ne tercüme edilip Şarki Türkistan'da (3) yayılıp, Şarki Türkistan'ın, Kaşgar, Yarkend, Hoten, Gulca, Turfan, (4) Aksu, Kuçar gibi büyük büyük şehirlerine dağıtılmış olsa da yine (5) İran, Yunan, Hindu dillerindeki tıp dersleri de Şarki Türkistan'a girip, (6) Uygur Türkçesine tercüme edilip, bütün Şarki Türkistan'a büyük-küçük (7) hastalıkları tedaviye kullanıp gelmiş ve yine Tıbb-ı Nebevideki tıp hekimlik (8) usulleri[ni] de Arap dilinde kitap yazıp, tercüme ediliş ile yine (9) İbn-i Sina [nın] Tıp Kanunu, hem Şarki Türkistan'a dağılıp, medreselerde, (10) bundan iki yüz yıl önce okutulup edilse de iki yüz yıldan (11) sonra özellikle okullar açılıp, öğretmenler yetişip; [bunlar] okul açıp, okutup, (12) öğretip geldi. Şimdi bu yüzyıldan beri tıp okulları gelişme gösterip (13) öğrenciler terbiye edilip, vilayetlerde, şehirlerde, milli şifahaneler, tıp doktoru, (14) özel tıp doktruluğ[u] gelişme gösterip zor, göze görünecek kadar neticeler (15) yaratıldı. Tedavi usulünde Tıbb-ı Nebevi'nin altıncı defterindeki ilaçta (16) şifanın kitaplar serisine girdirip, hekimler tedaviye başlamış, (17) Tıbb-ı Nebeviye, [ayet] Şarki Türkistan'daki Uygur Tababet sahasındaki (18) bilim sahipleri bu kitabı yazıp, el yazma kitap yapıp dağıtmış. (19) Yarkend şehrinden Beşken köyünden Muhammet Emin Veledi, Muhammed Ali (20) isimli meşhur hekim Şifa-yı Kulub'ü Uygurca yazıp dağıtmış, (21) yüz yetmiş beş yıl önce dağıtmış. Yusuf Hacı Kaşkarlı (22) merhum Uygur Tebabeti Kanunu[nu] el yazma yazıp dağıttı. (23) Yarkend şehrinden meşhur tabib İbrahim Ahunum Düstur-ül İlaç adlı (24) kitabı el yazma yazıp dağıttı. Gene Yarkend şehrinden Esatullah Han (25) İksir-ul Azam'ın

bir pāçisni keñeytip toluqlap yizip tarqatti. (26) yana meşhur köz
 tevipi süpürge hacim yakendin köz tevipi süpürge hacim yakendin
 köz hestilirge (27) tēvê nurul_çeşme kiştapni yizip tarqatti. hayat
 barlardın seyid mühemmed han göca yakendī, (28) hacī abdullā
 özhan yakendī türkiyde, (29) hotende bir yüz jigirme yaşlık turdi
 hācım, avlunit kurban, imin niyaz ahunum (30) ēmit_āci
 qatarlıqlar bolap, hoten milli şipāhānada (31) uyğur tibābiti kānuni
 ve uyğur tibābiti kāmusi qatarlık (32) kiştaplirni yizip, metbēde
 bisip, gizithāniler arqılık kiştaphānilerde (33) tarqıtildi, tarqıtılıp tur-
 maқта. nāzir ishaq can_mu kāmusniñ (34) tehriri_idi. emdi yana
 mēlumat şu ki, şerki türkistanğa kirgüzülgen (35) tıp kiştapliri bolsa
 bunuñdin ibāret; bir desturul_ilaç, işkki (36) qarabetün_қадiriyye,
 yēni permuқupiye, üş tibbi_rehmet (37) töt nizāmi_tıp, beş tibbi
 ekber, alti qarabatın_ēzem, yetti (38) müyiti_ēzem, sekkiz bayāzil
 kebir, mühemmed kebiridin han tehriri hindistandin, (39) toққuz
 mehsenül_hikmet, on şipāyi_қulup, on_bij mücerrebāt-ı ēzem, (40)
 on_işkki zēhiri harezmi, on_üç kāmus maşu kiştaplar (41) şerki
 türkistanda yetti_yüz jildin tātip oқutulup kelgen hāzirki zamani-
 vileşken (42) bişi sūriyege yetken propüsür, dohtur, baş_hikim, baş
 (43) tiviplirimiz medeni usullerge özgertip bu dericilik dohturluқ
 ünvan (44) şereplirini ilip milletke hizmet қılıp keldi. yāken şeride
 hacī süleyman abdurışit, (45) hacī mehsum қаşқeri, nur
 mehmed han, işān dadi han, (46) hacī ubeydullā han mehtum,
 merhum mehmedet қārim (47) digen meşhur tiviplirimiz_mu
 hizmet қılmaқта. kisellirni dāvālaş (48) usuli uyğur tibābitide sekkiz
 devri boyunca birinci kiselnin (49) insan bedinide mehpi turuşi
 zamani. ikinci aşikāre (50) boluş zamani üçünci tereқki қılış zamani
 tötünçi ilaç_bilen (51) saқiyiş. yā ki

bir parçasını genişletip, geliştirip yazıp dağıttı. (26) Yine meşhur göz tabibi Süpürge Hacı Yarkend'den göz hastalarına (27) ait Nur-ul çeşme kitabını yazıp dağıttı. Yaşayanlardan Seyit Muhammed Han Hoca Yarkedli, (28) Hacı Abdullah Yarkendli, Türkiye'de, (29) Hoten'de yüz yirmi yaş[ındaki] Turdi Hacı, Abdulhamit Kurban, Emin Niyaz Ahunum (30) Ahmet Hacı gibiler olup, Hoten milli şifhanesinde (31) Uygur Tebabeti Kanunu ve Uygur Tebabeti Kamusu gibi (32) kitapları yazıp, matbaada basıp, gazete haneler aracılığı [yla], kitaphanelerde (33) dağıtıldı, dağıtılıp durmakta. Nazir İshak Can da Kamus'un (34) yazarıydı. Şimdi gene malumat şu ki, Şarki Türkistan'a girdirilen (35) tıp kitapları olsa bundan ibaret; bir Düstur-ül İlaç, iki (36) Karabet-ün Kadiriyye yani farmakoloji, üç Tıbb-ı Rahmet (37) dört Nazim-ı Tıp, beş Tıbb-ı Ekber, altı Karabat-ın Azam, yedi Muhit-i Âzam, (38) sekiz Beyaz-il Kebir Muhammet Kebiriddin Han yazarı Hindistan'dan (39) Muhsin-ül Hikmet, on Şifa-yi Kulüp, on bir Mücerrebat-ı Âzâm, (40) on iki Zahir-i Harezmî, on üç kamus. Bu kitaplar (41) Şarki Türkistan'da yedi yüz yıldan beri okutulup gelmiş şimdi çağdaşlaşmış (42) başı Suriye'ye yetmiş profesör, doktor, başhekim, baş (43) tabiplerimiz medeni usullere değiştirip bu derece doktorluk ünvan (44) şereflerini alıp, millete hizmet kılıp geldi. Yarkend şehrinde Hacı Süleyman Abdurreşit, (45) Hacı Mahsum Kaşgarlı, Nur Muhammed Han İşan Dadı Han, (46) Hacı Ubeydullah Han Mahtum, Merhum Muhammed Hoca (47) denilen meşhur tabiplerimiz de hizmet kılıyor. Hastalarını tedavi (48) usulü Uygur Tebabetinde sekiz devri boyunca birinci hastalığın (49) insan bedeninde gizli duruşu zamanı, ikinci aşikâr (50) oluş zamanı, üçüncü gelişme zamanı, dördüncü ilaç ile (51) tedavi, veya

ölüş, beşinci hestilikniñ insan bedinige peydā boluş (52) zamani. altıncı hestiniñ alāmet belgüsi. yettinci hestiniñ teşhis diyağunizi, (53) sekkizinci dāvāsi. sekkiz türlü tekşürüş, muayni itiş, uyğur tibābitide (54) esas qılınğan. buni ders zamanide söyleymiz. yana bir usul (55) ösümlük, mēden, hayvanlerniñ şipālik maddileridin, zehirlik maddileridin (56) ilinip, tāzılaş neticiside tehķik qılış, māyiti hellel qılış usulü (57) bilen duru yasıldı. bunuñ sırtıda kiçik idrā, südük, yēni südükni, (58) belgem muaynisni çoñ abdes muaynisni. kan iliş hicāmet (59) koyuş qatarlıq usuller ve cerrahī usuller bilen dāvālinidu. (60) tepsilātini derste söyleymiz. yana altun, kümüş, tōmür, yıñnılar (61) bilen dāvālap, tirilerniñ sizimcanlıqini oşurup dāvālaş (62) hāzırkı zamandiki dohturluq usulleri avrupa usuldiki boyunçe (63) tamami emiliyet, opıraturluq, pizik qatarlıqlerge özgürüp, (64) zor bir terekkiyatka yitişip çoñ neticelerge erişiş. süheyl ibni (65) enver peylesup, şeyhī abu eli ibni sinā gibugrap, yēni loqmani hekim, (66) parabī, ibni mahmut tarhan, calinus ğeyri müslim, eresto, pilatin (67) ğeyri müslim, hindistan dehli şeridin mühemmed kebürüdün han (68) peyzillā hoca harezmidin muşu qatarlıq peylosup bilim edemliridin (69) kelgen uyğur tıp ilimleri ve başqa dohturlar kelgenliktin (70) müslümanlerge dua, ğeyri müslümlerge āpirin okumaqlıq bizniñ (71) vezipimizdur. pekir hāci abdullā miñ tokkuz jüz seksen beşinci (72) jili hec için türkiy arqılıq çıqip, türkiyde qaldim. türk (73) vetendişi boldim. uyğur tibābet kiştapliri ve juqurida isimliri (74) söylengen kiştapler eski zamandiki ve yiñi bisilgen tohturi tibābet (75) kiştapliridin jigirmi beş pāça kiştap ilip çıqқан bōsam mu (76) dāvamlıq şu kiştapliri oquş bilen, türkiydiki tıp ilmidin ügünüş

ölüm. Beşinci hastalığın insan bedenine peyda oluş (52) zamanı, altıncı hastanın tepki belirtisi, yedinci hastanın teşhis diyagonozu, (53) sekizinci tedavisi. Sekiz türlü kontrol, muayene etme Uygur Tebabetinde (54) esas kılınmış. Bunu ders zamanında söyleyeceğiz. Geniş bir usul, (55) yetişen [bitki], maden [ve] hayvanların şifalı maddelerini, zehirli maddelerinden (56) alınıp temizlenme neticesinde tahkik etme, mahiyetini kullanılır hale getirme usulü (57) ile ilaç yapılır. Bunun dışında küçük idrar, yani sidik, sidiği, (58) balgam muayenesini, büyük abdest muayenesini, kan alma, hacamet (59) koyma gibi usuller ve cerrahi usuller ile tedavi edilir. (60) Tafsilatını derste söyleyeceğiz. Yine altın, gümüş, demir, iğneler (61) ile tedavi edip derilerin duyusunu arttırıp tedavi (62) etme. Şimdiki zamandaki doktorluk usulleri avrupa usulü (63) boyunca tamamı ameliyat, operatörlük, fizik gibilere değişip (64) güç[lü] bir gelişmeyle yetişip büyük neticelere erişir. Süheyl İbn-i Enver (65) filozof, Şeyh-i Ebu Ali İbn-i Sina, Hipokrat, yani Lokman-ı Hekim (66) Farabî, İbn-i Mahmut Tarhan, Galenus gayr-i müslim, Aristo [ve] Platin (67) gayr-i müslim, Hindistan[ın] Delhi şehrinden Muhammed Kebirüddin Han, (68) Feyzullah Hoca, Harezmi'den bunun gibi filozof, bilim adamlarından gelen Uygur Tıp İlimleri ve başka doktorlar geldiğinden (70) müslümanlara dua, gayr-i müslimlere afezin okumak bizim (71) vazifemizdir. Fakir [ben] Hacı Abdullah bin dokuz yüz seksen beşinci (72) yılı hac için Türkiye üzerine çıkıp, Türkiye'de kaldım. Türk (73) vatandaşı oldum. Uygur Tebabet kitapları ve yukarıda isimleri (74) söylenen kitaplar, eski zamandaki ve yeni basılan doktorluk tebabet (75) kitaplarından yirmi beş parça kitap alıp çıkmış olsam da (76) devamlı bu kitapları okuma ile Türkiye'deki tıp ilminden öğrenme

(77) bilen öz hünürim dohturluḡni ḡalıp ḡeldim. miñ tokḡuz üz seksen (78) tokḡuz jili on işkkinci ayniñ on işkkinci küni, dohtur seypi şahin (79) tebibler odisi başḡını tıp pakultit oḡuḡılıridin, ottuz beş (80) oḡuḡuḡı şerdin bir ḡanḡı kişilerni ḡatnaşturup bu şerḡi türkistan kültür dayınışma dernikide (81) peḡirni uyḡur tibābitidin (82) bir ḡur ders birişni teşebbüs ḡıldiler. uyḡur tibābiti ibni sinā (83) tıp ḡānunidin saat yettidin on bir puḡuḡ kiḡi erḡandin (84) başlap kilip tā zörül yiridin suvalḡa cuvap bēdim. başḡılar (85) mu memnunluḡ bildürdi. yana bu derslerni ḡayta öteşke (86) teşebbüs ḡılmaḡta. miniñ bilmüm, ilmüm türkiy dohturliri (87) aldıda bir tamḡa ḡatarlıḡ bolsu mu, ācizāne derslimni (88) memnunluḡ bilen ḡabul etti. pütün uyḡur tıp derslerni bir jil yā ki (89) alti ay, keskin tepsilatlıḡ bildürmekke ḡāzir men ḡāci (90) abdullā özhan.

(77) ile kendi mesleğim doktorluğu icraa ettim. Bin dokuz yüz seksen dokuz (78) yılı on ikinci ayın on ikinci günü Doktor Seyfi Şahin (79) Tabipler Odası başkanı, tıp fakültesi talebelerinden otuz (80) beş talebe şehirden bir kaç kişileri dahil edip bu Şarki Türkistan Kültür Dayanışma Derneği'nde (81) fakiri[n] Uyguru Tebabetinden (82) bir dizi ders vermesini teşebbüs ettiler. Uygur tebabeti İbn-i Sina (83) Tıp Kanunu'ndan, saat yediden on bir buçuğa kadar erkandan (84) başlayıp gelip ta zaruri yerinden suale cevap verdim. Başkaları (85) da memnunluk bildirdi. Yine bu dersleri tekrar geçmeye (86) teşebbüs kılıyor[lar]. Benim bilimim ilmim Türkiye doktorları (87) önünde bir damla kadar olsa da âcizane derslerimi (88) memnunlukla kabul etti[ler]. Bütün uygur tıp derslerini bir yıl veya (89) altı ay [içinde] kesin tafsilatı ile bildirmeye hazırım. Hacı (90) Abdullah Özhan.

Anlatan: Hacı Yusuf Özhan
75 yaşında, Türkistan'da imamlık
etmiş; 1987'de Türkiye'ye geldi.

VII

türkistanniñ kıska tarihi

(1) essilamileyküm kırındaşlar (2) allā tālāğa hamdü senā eytip, peygambirimiz muhammed (3) sallahü vesellemge dūrut hedī iber gendin kīn [ayet] (4) bu āyeti kerimeniñ delili bilen hubbül veten minel iman hadisniñ (5) delili bilen bugünkü yiglaşmağa teşrip-i kadem kılğan hörmelik (6) kırındaşlirimizniñ sihat selāmetlikini, ömürniñ uzun (7) bolışını allā tālādın tileymen. bü günkü yiglaşmağa katnaşkanlığımğa (8) memnun boldum. şerķi türkistanni tarihini (9) on beş münüt kışkıça toñıştırıp ötümen. onunçı esirdin tātıp, (10) müslüman pātişälirdin islamniñ yolu bilen baş kurgan (11) sultan sıtık buğra han ğāzi, hesen buğra han, hūsīn buğra han, (12) osman buğra han, kılıç buğra han, yusup kadir han (13) sultan seyidi ğāzi han, sultan abdürişid han, (14) sultan mirzi abābekir han, bi-devlet mehemed yakub bey (15) sekkiz esir müstakil islam devliti kurup şerķi türkistan islam cumhuriyiti (16) kurup, şerķi türkistan islam cumhuriyiti (17) ğalebe kılğan bolsu mu tokkuzuncu esirde şerķi türkistanğa, (18) vetinimizge hıtaylā bisip kiriv āğan bolsu mu, (19) tokkuzuncu esirniñ ortılırida hoten vilāyitidin şā mansur emir sāyip, (20) qaşğar vilāyitidin sādık da molla hācim, (21) aqsu vilayitidin mahmut müyiti, kumul vilāyitidin hoca niyaz hācim (22) kaırman kırındaşlar başlık allā indide (23) cihat kılmağlık perz dep. şerķi türkistanniñ on vilayitide (24) müslümanlar teñ cihat başlap ğalebe kılğan bolsa mu (25) behtimizge karşı, şuñduben hıtay bilen urus kamunistlirniñki (26) teñciñi kavlen tencañ işki kāpir birlişip şerķi türkistandın (27) on vilāyet içide kiçilerde kural bilen öylerge basturup (28) kirip herbī halet peydā kılıp işki yüz atmış miñ

Türkistan'ın Kısa Tarihi (*)

(1) Selamün aleyküm kardeşler (2) Allah-u Teala'ya hamd-ü sena söyleyip, Peygamberimiz Muhammet (3) Sallallahü Vesellem'e dua hediye gönderdikten sonra [ayet]. (4) Bu âyet-i kerimenin delili ile Hubb-ül Vatan Min-el İman hadisi (5) delili ile, bugünkü toplantıya teşrif [edip] ayak basan hürmetli (6) kardeşlerimizin sıhhat [ve] selametlerini ömrünün uzun (7) olmasını Allah-ı Teala'dan dilerim. Bugünkü toplantıya katıldığımı (8) memnun oldum. Şarki Türkistan'ı, tarihini (9) on beş dakika kısaca tanıtip geçeceğim. Onuncu asırdan beri (10) müslüman padişahlardan İslâm'ın yolu ile başkoyan (11) Sultan Saltuk Buğra Han Gazi, Hasan Buğra Han, Hüseyin Buğra (12) Han, Osman Buğra Han, Kılıç Buğra Han, Yusuf Kadir Han, (13) Sultan Seyid-i Gazi Han, Sultan Abdurreşid Han, (14) Sultan Mirza Ebubekir Han, Bedevlet Muhammet Yakup Bey (15) Sekiz asır müstakil İslam devleti kurup, Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti (16) kurup, Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti[ni] (17) galebe kılmış olsa da dokuzuncu asırda Şarki Türkistan'a, (18) vatanımıza, çinliler basıp girip almışlar olsa da, (19) dokuzuncu asrın ortalarında Hoten vilayetinden Şah Mansur Emir Sahip, (20) Kaşgar vilayetinden Sadık Büyük Molla Hacı, (21) Aksu vilayetinden Mahmut Muhitî, Kumul vilayetinden Hoca Niyaz Hacı (22) kahraman kardeşler başta Allah indinde (23) cihat etmeklik farz deyip, Şarki Türkistan'ın on vilayetinde (24) müslümanlar [aynı] anda cihata başlayıp galip olmuş olsak da (25) bahtımıza karşı Şinduben Çin ile Rus komünistlerinin (26) Tencini kavlen ile Tencan iki kafir birleşip Şarki Türkistan'da (27) on vilayet içinde gecelerde silah ile evlere bastırıp (28) girip savaş hali peyda edip iki yüz atmış bin

* Konuşmacı çok yaşlı olduğundan tarih hataları yapmıştır. Sözü geçen bazı olaylar yakın tarihle ilgili olup, sözü edilen isyan 1930 yıllarında vuku bulmuş, ayaklanma neticesinde 12 Kasım 1933 yılında Kaşgar'da Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulmuştur.

(29) dek artuḡ müslümanlırını közünü tıñıp bu bir nāhiydin tıñıp
(30) put-ḡollırını simḡ bilen oḡrap ḡunduḡānıḡa itip ḡanap öltürgen,
(31) otḡoyap öltürgen, pener yıḡı çıçıp, otḡoyap öltürgen, (32) pili-
mutḡa tutup öltürgen, simḡ bilen boḡap öltürgen (33) taḡālarge silip,
sayḡa eḡıyıp, maşınaḡa bisip öltürgen, (34) şundaḡ zulümlerini
bişimizdin kiçirduḡ. miñ tokḡuz yüz elliginci (35) yili şerḡi
türkistaḡa çıñ ḡaministliri bisip kiriv ilip, (36) elli şkinci yili, sek-
sen töt nāhiydin her nāhiydin elligdin (37) yer islahat
yürgüzümüz deḡ, her nāhiydin elligdin müslümaḡa, (38)
müslümanni ḡoca işān, molla, baylerini çoñ jıḡında (39) miltıḡ bilen
itip öltürgen işkkinci, ellig altıncı yılda ḡaptalizimni (40) yoḡ itimiz,
sosyalizim ilip barımız deḡ. şēr ḡalkınıñ (41) sermāyisini on hessi
artuḡ bac deḡ urup, hemmisige (42) itip pul, mallırını tātıp āḡan,
yızda diḡanlırını çar paylırını, (43) öy, dereḡ ziminlırını aşıḡlırını
tātıp alḡanlıḡı üçün (44) yüzde ellig pirsen müslümanler ḡaḡ ḡaḡ
deḡ divānı bolap (45) timekçi bolap çıḡıp keḡken, veyrāne bolap
keḡken. yüzde (46) ellig müslümanler tilemçilikḡa bilen muşındaḡ
nāyiti ḡattıḡ (47) ḡıyınçılıḡḡa ḡalḡan, hānı veyran bolup keḡken
medeniyet (48) inḡilabi deḡ bir nēsini teşvik ḡılıp müslümanni bir-
biri (49) bilen soḡaşaḡa silip milletniñ pul-mallırını bulap eḡıḡıp
kitip (50) bir iḡız gep ḡılḡanlerni urup, ḡuranlırımızni
ḡıştaplırımızni (51) köydürüp, buzıḡ unsur inḡılapḡa karşı unsur
pumuçuk (52) unsur deḡ, ḡula keyḡüzüp üç yüz miñdin artuḡ (53)
edemlerni şeyit ḡılḡan. türkiy avḡinistandın şerḡi türkistaḡa (54)
yerdem birip, miñ tokḡuz yüz ottuz işkkinci senisinde (55) yakende
ıçılḡan metleyil irpan diḡen mektepte oḡup, (56) hisap, ḡat, cograpya,
ḡire't oḡuḡan. ḡolam hesen ḡan (57) ḡocam, ḡolam hüsin ḡan

(29) kadar fazla müslümanları gözünü bağlayıp, bu bir bölgeden gözden (30) çıkarıp, ayak ve ellerini tel ile ebağlayıp, hapishaneye atıp kesip, öldürmüş, (31) ateş yakıp öldürmüş, gaz yağı döküp ateş yakıp öldürmüş, (32) mitralyöze tutup öldürmüş, tel ile boğup öldürmüş. (33) çuvallara salıp, kıra götürüp, arabaya bindirip öldürmüş, (34) böyle zulümleri başımızdan geçirdik. Bin dokuz yüz ellinci (35) yıl, Şarki Türkistan'a Çin koministleri basıp girip alıp (36) elli ikinci yılı, seksen dört nahiyeden, her bölgeden ellişer (37) yer toprak reformu bölgemiz diyerek, her bölgeden ellişer müslümanın, (38) müslümanı hoca, şeyh, molla, zenginlerini büyük toplantıda (39) silah ile vurarak öldürmüş, ikinci elli altıncı yılda kapitalizmi (40) yok edeceğiz. Sosyalizmi alıp varacağız diyerek, şehir halkının (41) sermayesini on kat fazla vergi diye vurup, hepsine (42) vurarak para ve mallarını alıp almış. Köyde işçileri, hayvan paylarını, (43) ev, ağaçlık yerlerini, yemekliklerini çekip aldık[lar] için (44) yüzde elli oranı[nda] müslümanlar hak hak deyip, divane olup, (45) [hak] diyecek olup, çıkıp gitmiş, [buralar] virane olup gitmiş. Yüzde (46) elli müslümanlar dilencilik ile böyle sonunda sert (47) zorluklara kalmış. Hanı viran olup gitmiş. Medeniyet (48) inkılabı deyip, bir şeyi teşvik kılıp, müslümanı birbiri (49) ile savaşa salıp, milletin para-mallarını el koyup, götürüp gidip, (50) bir kelime laf edenleri vurup, kuranlarımızı, kitaplarımızı (51) yakıp, bozuk unsur, inkılaba karşı unsur, feodal (52) unsur deyip, maske giydirip, üç yüz binden fazla (53) adamları şehit etmiş. Türkiye, Afganistan'dan Şarki Türkistan'a (54) yardım verip, bin dokuz yüz otuz ikinci senesinde (55) Yarkend'e açılan Matla-ül İrfan denen okulda okuyup, (56) hesap, yazı, coğrafya, okuma okumuş[tum]. Golam Hasan^{Han} (57) hocam, Golam Hüseyin Han

ğocam bizge müellim bolğan (58) müslümanlırnıñ özüge taş, taşgal
olturğan. bunuñğı (59) karta.

(60) karañğı künler, kara zulümler,

(61) kara perdiler yok olğan bir kün,

(62) şerķī türkistannı āzād kılışka,

(63) türlü miyviler tikilgen bir kün,

(64) ey hüdāya berse nusret,

(65) müslümanler başıdin köterse ğaplet,

(66) kāpirler başığa salsılā apet,

(67) şerķī türkistan āzād kılışka,

(68) islam bayırķı tikleymiz bir kün,

(69) millet yolidur, hak yolidur tuttuğumuz yol,

(70) iy haq yaşa, iy sevgili millet yaşa var ol,

(71) mektibimizdür metleil irpan,

(72) oqışumuzdur kire't kur'ān,

(73) müellimimizdur ğulam hüsīn han,

(74) müdirümüzdür sāyim ömürdür.

hocam bize öğretmen olmuş[tu]. (58) Müslümanların kendisine taş kaya [gibi] oturmuş. Bununki (59) gibi.

(60) Karanlık günler, kara zulümler,

(61) Kara perdeler, yok olacak bir gün,

(62) Şarki Türkistanı azad kılmaya,

(63) Türli meyveler dikilecek bir gün,

(64) Ey Allahım verse[n] zafer,

(65) Müslümanlar başından götürse gaflet.

(66) Kafirler başına salsa[n] afet

(67) Şarki Türkistan[ı] azad kılmaya,

(68) İslam bayrağı dikeceğiz bir gün,

(69) Millet yoludur, hak yoludur tuttuğumuz yol,

(70) Ey Hak yaşa, ey sevgili millet yaşa var ol,

(71) Mektebimizdir Matla-ül İrfan

(72) Okuduğumuzdur Kıraat-i Kur'an,

(73) Öğretmenimizdir Gulam Hüseyin Han,

(74) Müdürümüzdür Sayım Ömür.

makallar

- (1) ayıǵıñnı yotkıñıǵa qālap uzat.
- (2) aqamñıñ dēmen yengem bēse yēmen.
- (3) teñ kōmeñ teñge yitē aldıymañ sizge yitē.
- (4) qanaynı yaǵlıǵılı yaǵ yok sunay yaǵlıǵılı yaǵ nēde.
- (5) tilēseñ tapāseñ, tiyiseñ oyāseñ.
- (6) niyiti buzıqñıñ qazını tōşük.
- (7) işengen taǵda kiyik yatmaptu.
- (8) men aldıyay men mañǵılı, eşikim aldıyaydı yatǵılı.
- (9) beş kolnuñ beşi biy emes.
- (10) jigit cenkke tuǵuludu.
- (11) köz digen qamā nime kōmise baqā nime.
- (12) qazanǵa yoluǵsañ qarāsı juqa
yamañǵa yoluǵsan balāsı juqa
- (13) akañ kimni āsa yengeñ şu.
- (14) tama tama köl tolā.
- (15) atnı tapıp bōǵuçı eşekke mingeç tū.
- (16) qazannıñ qaynişıǵa baq, balanıñ oynişiǵa baq.
- (17) oǵur bolsañ insābı bilen bol, kazınını alsañ tuvıqını qoy.
- (18) ēzen ǵoşnıñ şovlısı yok.
- (19) hayvan balısı baqsañ aǵzı būnuñni yaǵ qılā,
edem balısı baqsañ aǵzı būnuñni qan qılā.
- (20) köñelniñ āqışǵa çimeñ, köñel her yēge başlaydu.
semerqant almış tek ilip çöllerge taşlaydu.
- (21) tōmür zenciyini üzgen işkki bilmes
işkki yaqşı arasıdın qıl üzülmes

Atasözleri

- (1) Ayağını yorganına bakıp uzat.
- (2) Ağabeyimin derim, yengem verse yerim.
- (3) Alay etmeyin, alaycılığa acele etmeyin size[ın de] başınıza gel[ebi]lir.
- (4) Boğazını yağlamaya yağ yok, ney yağlamaya yağ nerede.
- (5) Dilersen bulursun, ekersen biçersin.
- (6) Niyeti bozuk olanın kazanı delik [olur].
- (7) Güvenilen dağda geyik yatmamış.
- (8) Ben acele ederim gitmeye, eşeğim acele eder yatmaya.
- (9) Beş parmağın beşi bir değil.
- (10) Yiğit cenkte doğar.
- (11) Göz dediğin delik bir şey, görmezse boş bir şey.
- (12) Kazana değsen karası bulaşır,
Kötüye değsen belası bulaşır.
- (13) Ağabeyin kimi alsa yengen o.
- (14) Damlaya damlaya göl dolar.
- (15) Atı bulana kadar, eşeğe binerek dur.
- (16) Kazanın kaynayışına bak, çocuğun oynayışına bak.
- (17) Hırsız olsan insafın ile ol, kazanını alsan kapağını koy.
- (18) Ucuz etin suyu olmaz.
- (19) Hayvan yavrusu baksan ağzı burnunu yağ eder.
İnsan yavrusu baksan ağzı burnunu kan eder.
- (20) Gönlünün arkasına girme, gönül her yere götürür,
Semerkant elması gibi alıp çöllere atar.
- (21) Demir zincirini koparmış iki bilmez,
İki iyi arasından kıl kopmaz.

- (22) eski apan yamgūda yahşı
eski tukkan lgende yahşı
- (23) uynıñ muñguzuğa ūsa tuvıķı sıyķıyā
- (24) oş bilen yağ biy tukkan
piyaznıñ köygüni baķā
- (25) dost dostganda, hesap misğalda
- (26) yamallığan abdalnıñ hocunığa ziyan
- (27) eşek nim bilē küncü nāvātınñ kēdini.

-
- (22) Eski cepken yağmurda iyi,
Eski akraba öldüğünde iyi.
- (23) Boğanın boynuzuna vursa tırnağı sızlar.
- (24) Et ile yağ bir akraba
Soğanın yandığı boşa
- (25) Dost sofrada, hesap terazide.
- (26) Küsen dilencinin heybesine ziyan.
- (27) Eşek ne bilir susamı, nöbet şekerinin kıymetini.

SÖZLÜK*

- A Ā A -

a-**	: al-	(III/100)
ā (zam)	: o	(II/142) bk. a
ā-	: al-	(II/31) bk. a-
abdāl (A.)	: dilenci	(VIII/26)
a bir	: öbür	(V/29)
acibā (A.)	: acaba	(V/153)
aç-	: aç-	(II/140)
aç	: aç	(IV/186)
āça	: abla, kızkardeş	(II/29)
aççıġla-	: kız-	(III/102)
ācı	: abla, kızkardeş	(II/29) bk. āça
açığ-	: çıkar-	(II/110)
açık	: açık	(II/96)
açku	: anahtar	(II/269)
adam (A.)	: adam, kişi	(II/24)
adaş	: arkadaş	(II/77)
ādem (A.)	: insan	(III/188) bk. adam
ādemizāt	: insan oġlu	(III/28)
adış	: arkadaş	(V/14) bk. adaş
ādimizāt	: insan oġlu	(IV/185) bk. ādemī zat
ādettiki	: sıradan	(II/237)
aġır-	: aġrı	(IV/11)
aġır	: aġrı	(V/95)
aġıyna	: arkadaş	(II/30) bk. adaş
aġıynı	: arkadaş	(II/31) bk. aġıyna
aġz	: aġız	(II/184)
āhu	: arka, son	(III/113)
āhır (A.zf.)	: son, nihayet	(III/152)
aħřam (zf.)	: akşam	(I/153)

* Kelimelerin ilk geçtiği yerler gösterildi.

** Filler kök halinde alındı, mastar eki kullanılmadı.

ahşimi (zf.)	: akşamleyin	(III/97)
ahıhanı (b.i.)	: ahır	(V/84)
ahunum	: hoca	(IV/27)
ak	: beyaz	(III/56)
aka	: arka	(II/174)
aka	: ağabey	(I/1)
akı	: arka	(III/20) bk. aqa
akide (A.)	: bağlılık	(II/182)
akıl (A.)	: akıl	(III/43)
akşam (zf.)	: akşam	(III/12) bk. ahşam
al-	: al-	(III/5) bk. a-
alâmet (A.)	: I) hal, vaziyet II) tepki	(III/15) (IV/52)
alâyide	: özellikle	(II/121)
ald (zf.)	: ön	(II/12)
aldıy	: acele et	(VIII/3)
alduy	: aldır-	(II/74)
alı (s.)	: ala	(V/225)
âlim (A)	: bilgin	(III/7)
allâ (A)	: Allah	(I/77)
alılı baykalla	: gürültülü	(III/143)
almı	: elma	(VIII/20)
altı	: altı	(II/103)
altun	: altın	(V/83)
altunçı	: altın satan adam	(V/141)
am-	: al	(III/86) bk. a-, al-
amal kıl-	: yol bul-	(II/259)
amânet (A)	: emanet	(V/107)
amma (ed.)	: ama	(II/24)
ana	: anne	(I/3)
andag (ed.)	: öyle. böyle	(I/62)
anı	: anne	(II/23) bk. ana
âni (zf.)	: birden, ansızın	(II/157)
añla-	: anla-	(II/7)
anlı-	: anla-	(II/70) bk. añla-

āpet (A.)	: āfet	(VII/60)
apır-	: götür-	(II/131)
apıy-	: götür-	(IV/179) bk. apıy
āpirin (F.)	: aferin	(VI/70)
aptuvuz (Fr.)	: otobüs	(I/8)
argılık	: destek	(I/302)
āri	: ara	(I/60)
ārıl-	: ayrıl-	(I/20)
arkılık	: saye, destek	(V/81)
arlık	: ara	(III/165) bk. arlı ara
artuk (zf.)	: fazla	(III/7)
arzu (F.)	: dilek, istek	(IV/90)
as-	: as-	(III/64)
asas (A.)	: esas	(VI/54)
asd (zf.)	: alt, aşağı	(II/187)
aşl (A.)	: asıl	(II/68)
asman (F.)	: gök, sema	(III/207)
asta (zf.)	: sonra, aşağı	(II/157)
astı (zf.)	: yavaş	(IV/128)
astāğine (zf.)	: yavaşça	(II/128)
aş-	: geç-, aş-	(II/16)
aş	: yemek	(I/88)
aş ē (zf)	: o yer, ora	(III/145)
āşık bol-	: aşık bol-, sevdalan-	(III/36)
aşikāre (F.)	: açık	(VI/49)
aşmı (F.)	: sevgili, dost, tanıdık	(IV/206)
aş şē (zam)	: ora	(IV/130) bk. a şe
aşpez	: aşçı	(V/192)
aş-tamak	: yiyecek yemek	(II/266)
aşt-	: parçala-	(IV/77)
a şu (zam.)	: (I) bu (II) o	(II/251) (III/60) bk. a
a şundag (ed.)	: böyle, öyle	(I/50)
at-	: at-	(I/12)
at	: at	(II/26)
ata-ana	: ecdat, ana baba	(II/181)
atā nı	: ana-baba, ecdat	(II/277) bk. ata-ana
atı	: ata	(II/23)

atlıg	: atlı	(III/58)
āvāz (F.)	: ses, seda	(II/314)
ay	: ay	(I/92)
ayak (zf.)	: alt, aşağı taraf	(IV/29)
āyeti kerīme (A.)	: kutsal ayet	(VII/4)
aygı	: arka	(II/95)
aygıçı (zf.)	: aya kadar	(II/124)
ayığ	: ayak	(III/12)
aylık	: ara, aralık	(III/165)
aylın-	: bayıl	(III/36)
az (zf.)	: az	(II/115)
āzād kıl-	: serbest bırak-	(IV/107)
azğa-	: azal-	(II/36)

- B -

bā	: (I) var (II) olduğu	(I/2) (IV/143)
bā-	: var-	(I/48)
bac (F.)	: vergi, harç	(VII/41)
bādı-keldi	: dostluk, yakınlık	(II/138)
bağ (F.)	: bağ	(II/43)
bāgak	: davetiye	(II/146)
bağla-	: bağla	(II/99)
bağlaklık	: bağlı	(IV/201)
bağven (F.)	: bıhçıvan	(IV/87)
bağvin	: bahçıvan	(V/37) bk. bağven
bağ-	: (I) bak- (II) koru-	(II/225) (IV/188)
bağ (F.)	: bağ	(II/282) bk. bağ
bağa	: boş	(V/34)
bal ā (A)	: bela	(II/117)
bala	: çocuk	(II/93)
baldır (zf)	: önce	(V/125)
baldırğı (zam.)	: önceki	(II/279)
baldığı (zam.)	: önceki	(II/216) bk. baldığı
balı	: çocuk	(II/96) bk. bala

balı	: çocuk	(II/150) bk. bala, balı
balu	: çocuk	(II/228) bk. bala, balı, balı
bar-	: var-	(V/157) bk. ba-
bar	: var	(II/22) bk. ba
barāber (F.)	: birlikte	(V/45)
başgunçi	: baskıncı, haydut	(V/102)
başkunçuluk	: haydutluk	(V/103)
baş	: baş	(VII/65)
başka (ed.)	: başka	(II/40)
başke (ed.)	: başka	(I/12) bk. başka
başkın	: başkan	(VII/79)
baş köter-	: baş kaldır-	(V/138)
başla	: buyur et-	(II/148)
başlık	: başta	(VII/22)
baş yızır	: baş vezir	(V/143)
bay	: zengin, varlıklı	(II/22)
bay-	: var-	(II/33) bk. ba-, bar
bayrak	: bayrak	(VII/68)
bē	: ver-	(I/57)
bedin (A)	: beden, vücut	(VI/70)
beht (F.)	: baht, talih	(VIII/25)
beḥ (zf.)	: pek, çok	(II/2)
bekā (A.)	: son	(V/124)
belgem	: balgam	(VI/58)
belgü	: belirti	(VI/52)
bisil-	: basıl-	(VI/74)
beşeylen (s.)	: beşi birden	(V/103)
beşili (s.)	: beşi birden	(IV/94) bk. beşeylen
bezengen (s.)	: süslenmiş	(II/152)
bēzī (A. zam.)	: bazı	(I/67)
bıḳ-	: bak	(II/184) bk. bak
bıṣ	: baş	(IV/43) bk. baş
bī	: bir	(II/298)
bīçāre (F.)	: çaresiz	(II/53)
bīçāyi (F.)	: çaresiz	(II/60) bk. bī-çāre
big (F.)	: bag	(V/36) bk. bag, bak
big	: bey	(IV/28)

bī-günā (F.)	: günahsız	(IV/66)
bij	: bir	(I/25) bk. bi
bijdin (zf.)	: aniden	(II/36)
bij jē	: bir yer	(II/106)
bij ē	: bir yer	(I/35) bk. bij je
bil	: bel	(II/26)
bil-	: bil-	(II/261)
bile (ed.)	: ile	(I/3)
bilen (ed.)	: (I) ile (II) beraber	(I/8) bk. bile (III/35)
bileyzük	: bilezik	(III/55)
bilik	: balık	(IV/183)
bilim	: bilim	(VI/18)
bille	: beraber, birlikte	(I/18) bk. beraber
bille	: bildir-, öğren-	(V/48)
billiş-	: birleş-	(V/159)
biltür-	: öğren-, bildir-	(V/47)
bī nēsi	: bir şey	(I/25)
bir-	: var-, yaklaş-	(II/10) bk. ba-, bar-
bir	: bir	(II/7) bk. bi, bij
bir-	: ver-	(II/123) bk. be-
biril-	: veril-	(V/52)
birāder (F.)	: arkadaş, kardeş	(II/30)
birge	: beraber	(II/46)
birinçi (S.)	: birinci	(II/21)
birlā (S.)	: bir tek	(II/232)
bis-	: bas-	(II/56)
biş	: baş	(II/82) bk. biş, baş
bitir-	: bitir-	(V/48)
bī vol-	: beraber hareket et-	(II/60)
biy-	: ver-	(I/66) bk. ba-, bar-, bir-
biy-	: ver-	(I/73) bk. be, bir-
biy	: bir	(I/7) bk. bi, bij, bir
biy ēm	: eşya	(V/5)
biy ēmi	: bir şey	(I/68)
biz (zam.)	: biz	(I/88)
bō-	: ol-	(II/19)

boğ-	: boğ-	(III/11)
bōğaçka	: olduğu için	(II/25)
bōğıcı (ed.)	: olana kadar	(II/118)
bōğçilik (ed.)	: kadar	(I/19)
bol-	: ol-	(I/68) bk. bō-, bol-
bom-	: ol-	(II/113) bk. bō-, bol-
bōru	: hasır	(II/159)
boş	: boş	(V/34)
botulaḫlı-	: devenin doğumu için kullanılan fiil, potukla-	(V/135)
bovay	: ihtiyar	(III/160)
boy	: (I) kenar (II) sıra	(II/40) (VI/148)
boyluḡ	: boylu	(V/173)
boyun	: boyun	(II/41)
bū (zam.)	: bu	(III/22)
bu (zam.)	: bu	(II/13) bk. bū
buḡdaylık	: buḡday tarlası	(IV/52)
bula-	: gasp et-	(II/90)
bulak	: pınar	(III/10)
bulançı	: eşkıya	(II/89)
bulın-	: bulan-, karış-	(II/59)
buluñ (zf.)	: köşe, taraf	(II/12)
bur-	: kok-	(IV/85)
būr-	: buyur-	(II/172)
burun (zf.)	: önce, -den önce	(II/29)
buz-	: boz-	(II/68)
buzuk (s.)	: bozuk	(VII/51)
buzul-	: bozuk-	(I/76)
bü gen (zf.)	: bu gün	(VII/7) bk. bü gen
bük-	: saklan-	(V/185)
bü yüz	: bu yüz, bu cephe	(II/15)

- C -

caldur culdur	: tabiat taklidi ses	(III/64)
callad (A.)	: cellat	(II/196)
can (A.)	: can, ruh	(V/23)

capdu-	: yap-, düzenle-	(V/21)
cavap (A)	: cevap	(II/230)
cāy (F)	: yer	(V/108)
cellat (A.)	: cellat	(III/6) bk. callad
cenab allā (A.)	: Cenab-ı Allah	(II/30)
cenk (F.)	: savaş, cenk	(VIII/10)
cepā (A)	: cefa, sıkıntı	(II/297)
cerrahī (A)	: cerrahlıkla ilgili	(VI/58)
ceryan	: zaman, dönem	(II/3)
cevāhir (A.)	: cevher, kıymetli taşlar	(IV/126)
cevāhirat (A.)	: cevherler	(V/130)
cevap (A.)	: cevap	(III/5) bk. cavap
cık (zf)	: çok	(II/183)
cım cımla-	: sus pus olma-, sessizleşme	(V/163)
cihan (F.)	: dünya, âlem	(II/308)
cihat (A.)	: savaş, din uğrunda savaş	(VII/24)
cimi (A.)	: cemi, çoğu, hepsi	(II/5)
cin (A.)	: can, ruh,	(II/28) bk. can
cografya (in.)	: coğrafya	(VII/56)
cullğ	: yırtık, hurda	(II/247)
cuvap (A.)	: cevap bk. cevap, cavap	(III/24)
cüdā bol-	: ayrıl-	(II/207)
cüdā kıl-	: ayır-	(III/7)

- Ç -

çaç	: saç	(II/73)
çağ	: zaman	(II, 95)
çağla-	: gez-, dolaş-	(II/5)
çağçağ	: şaka	(II/249)
çağçağçı	: şakacı	(II/248)
çağ	: bir şeyin özünü bildirir, tam, işte, aynı gibi	(II/228)
çağırt-	: çağirt-	(II/121)
çalılam	: yarı yarıya, yan	(III/200)
çanak	: çanak	(III/152)
çapan	: cepken	(III/55)
çapın	: cepken	(IV/29) bk. çapan

çaplaş-	: yapış-	(II/233)
çaptu-	: koştur-	(IV/128)
çar	: hayvan	(VII/42)
çay	: çay	(III/97)
çêrek	: çeyrek	(II/245)
çıgra	: sınır	(I/21)
çık-	: (I) yukarı çık-	(I/40)
	(II) vasıl ol-, ulaş-	(I/108)
	(III) dışarı çık-	(II/108)
çikat-	: çıkar-	(III/114)
çıkırır at	: çıkarıp at-	(II/209)
çıkış	: çıkış	(V/146)
çıl-	: müzik aleti çal-	(III/147)
çip-	: kes	(II/197)
çır-	: gir-	(II/258)
çırağ (F.)	: ışık	(II/10)
çıray	: güzel, güzellik	(II/166)
çıraylık	: güzel	(II/111) bk. çıray
çıy-	: gir-	(II/218) bk. çır-
çi-	: gir-	(II/112) bk. çır, çıy
çiç:	: saç	(III/37) bk. çaç.
çidiyan-	: dayan-	(V/69)
çigrataş	: sınıртаşı	(II/16)
çık-	: (I) çık-	(II/18) bk. çık
	(II) sok-	(III/172)
çikit-	: çıkıp git-	(II/178)
çimçilak kol	: serçe parmak	(III/166)
çin (y.a.)	: çin	(I/13)
çinā	: çınar	(III/177)
çini	: tabak	(III/91) bk. çine
çir-	: gir-	(II/95) bk. çır-
çirel-	: girebil-	(III/28)
çiriş	: giriş	(V/147)
çiriy	: yüz	(II/216)
çiş	: diş	(IV/61)
çişle-	: dişle-	(IV/215)
çivā	: giriver-	(III/61)
çivil-	: gir-	(II/109) bk. çır-, çir-

çiy	: gir-	(II/75) bk. çir-, çir-, çivil-
çiy vā-	: giriver-	(III/19) bk. çiva-
çomak	: çomak, sopa	(IV/108)
çoñ (s.)	: büyük	(II/21)
çoñ abdes	: büyük abdest	(VI/58)
çoñayıt	: büyüt-	(V/96)
çoñ-ki-	: büyüt-	(IV/73) bk. çoñ ayıt-
çoñ-kiçik	: büyük-küçük	(VI/6)
çöçek	: masal	(V/1)
çögile-	: gez- dolan-, çevrele-	(II/102)
çögilet-	: (I) gezdir-	(IV/138)
	(2) dolandır-	(IV/156)
çöklendür-	: çöktür	(V/174)
çöl	: çöl	(II/309)
çövgile-	: çevrele- dön-,	(II/19) bk. çögile-
çöyi	: çevre	(II/77)
çu-	: düş-	(II/105)
çup	: çift	(III/97)
çup kal-	: kay-	(II/256)
çupt	: çift	(III/94) bk. çup
çuşluk	: denk	(II/203)
çü-	: (I) gir-	(II/47) bk. çir-, çir-, çivil-
	(II) düş-, in-	(I/81)
çümüç	: çömçe	(III/167)
çüp-	: sür-	(II/256)
çüş-	: düş	(II/83) bk. çü-
çüşvahtı (zf.)	: öğlen, öğleyin	(II/282)
çüşün-	: düşün-	(V/II)
çüşüt-	: kon-, yerleş-	(VIII/33)

- D -

da (ed)	: dahi, bile	(IV/97)
dada	: baba	(I/3)
dadı	: baba	(V/205) bk. dada

dallal (A)	: geveze	(V/157)
daral-	: daral-	(V/140)
dāne (F.)	: tane	(I/4)
dānı (F.)	: tane	(III/10) bk. dāne
dāra	: ilaç	(II/236)
dāri	: ilaç	(II/239) bk. dana
dāvā (A)	: tedavi	(VI/7)
dāvāla-	: tedavi et, iyileştir-	(II/123)
dāvālaş	: tedavi	(VI/7)
dāvamlaş-	: sürdür-	(II/305)
dāvamlık	: devamlı	(VI/76)
dē-	: de-, söyle-	(II/2)
dēd (F.)	: dert	(V/70)
dek (ed.)	: (I) kadar	(II/188)
	(II) gibi	(II/144)
delil (A.)	: delil, işaret	
dem (A.)	: zaman, kısa süre	(IV/75)
deptir (A.)	: defter	(VI/15)
derah (F.)	: ağaç	(IV/175)
derici (A)	: derece	(II/166)
ders (A.)	: ders	(VI/5)
dervāz (F.)	: kapı	(II/119)
deslam (zf.)	: hemen	(II/286)
desti (A.)	: sap, elle tutulan yer	(IV/35)
deş (F.)	: ova, bozkır, çöl	(II/309)
devlit (A.)	: devlet	(VII/15)
devriş (F.)	: derviş	(II/12)
devr (A.)	: devir, dönem	(VI/48)
deyiş	: deme	(II/39)
di-	: de- söyle-	(II/239) bk. dē-
didek	: hizmetçi	(IV/56)
didik	: uşak	(II/276) bk. didek
diḥan (F.)	: işçi	(VII/42)
dinā (A.)	: dinar, para birimi	(II/83)
divānı (F.)	: divane, deli	(VII/44)
diyagunuz (tıp, ing.)	: teşhir et-	(VI/52)
diyār (A.)	: diyar, ülke	(V/131)
dokmuş	: köşe	(II/128)

dohtul (ing.)	: doktor	(II/235)
dö (F.)	: dev	(III/71)
dölet (A)	: devlet, mal, mülk	(II/97) bk. devlit
dövliş-	: toplan-	(IV/121)
dövlü-	: yığ-	(IV/121) bk. dövliş
dua (A.)	: dua	(V/27)
duru	: ilaç	(VI/15) bk. dāra, dāri
durut	: dua	(VII/2)
dükān (F.)	: dükkan	(II/293)
dükīn (F.)	: dükkan	(II/130) bk. dükān
düm	: yüz	(III/115)
dünyā (A.)	: dünya, âlem	(II/154) bk. cihan

- E - Ē

e-	: al-	(V/189) bk. a-, a, al-
e (zam.)	: o	(I/85) bk. a, a
ē	: er	(I/4)
ecil (A.)	: ecel	(II/189)
e çık-	: (I) getir-	(I/50)
	: (II) al-	(IV/76)
eçkü	: keçi	(V/134)
edem	: adam	(I/18) bk. adem, adan
ēge teg-	: evlen-	(I/4)
eger (ed.)	: eğer, şayet	(II/84)
egeştiriv al-	: beraberine al	(II/46)
eheñ	: erkek	(I/27)
ēhir (A.)	: son, sonunda	(II/274) bk. āhır
ē-hotun	: karı-koca	(II/139)
ehval (A.)	: ahval, vaziyet	(II/302)
ekābir- eşrap (A.)	: önemli kişiler	(V/129)
e ke-	: getir-	(V/195) bk. e çık-, e çiy
e kel-	: getir-	(I/86) bk. e çık-, e çiy- eke-

e key-	: getir-	(I/18) bk. e çık-, e çiy e kē-, e kēl
e kil-	: getir-	(II/110) bk. e çık-, e çiy-, e kē-, e kēl-, e key
el-	: al-	(II/87) bk. a-, al-
elçi	: elçi	(II/186)
elim (A.)	: bilgin	(IV/27) bk. alim.
ellig	: elli	(I/69)
em-	: em-	(IV/72)
emçik	: meme	(V/222)
emde (zf.)	: şimdi	(II/38)
emes (ed.)	: değil	(III/22)
emiliyet (A.)	: ameliyat	(II/63)
emir kıl-	: emir ver- buyur-	bk. bür
emisi (zf.)	: öyleyse	(II/178)
en (s.)	: yeni	(III/79)
engiz (zam)	: o	(V/190) bk. a, ā, e
eñlik	: allık	(III/101)
ensi-	: endişelen-	(II/117)
ep çık-	: alıp çık-	(V/12)
ep pē	: alıp ver-	(II/276)
erençe (zf)	: erkekçe	(V/90)
erman	: murat, istek	(V/79)
eser (A.)	: iz, emare	(II/153)
esir (A.)	: asır, yüzyıl	(V/1)
esker	: asker	(IV/57)
eski (s.)	: eski	(II/66)
esl (A.)	: asıl	(IV/81)
essilāmileyküm (A.)	: Selamün aleyküm	(III/15)
eşē	: aşığı	(II/51) bk. ast
ēşik	: eşek	(VIII/8)
eş şē (zam.)	: ora	(III/48) bk. a şe
ētisi (zf.)	: ertesi	(I/30)
ettigini (zf.)	: sabah	(I/61)
evlat (A.)	: çocuk	(V/142)
evvelki (zf.)	: önceki	(III/70)
eyin (zam.)	: yan, o taraf	(II/211)

eyni (s.)	: aynı	(III/44)
ezā (A.)	: aza, uzuv	(II/255)
ēzen	: ucuz	(VIII/18)
ēzen (A.)	: ezan	(III/151)
eziz (A.)	: aziz	(V/33)
ezrāil aleyhissalam	: Azrail Aleyhisselam	(II/271)

- G Ğ -

ğodālīk	: fakirlik, sivil	(II/ 4)
ğal-	: kal-	(I/3)
ğalebe kıl-	: yücelt, galip et-	(VII/17)
ğam (A.)	: gam, keder	(II/45)
ğaplet (A.)	: gaflet	(VII/65)
ğāyip bol-	: kayıp ol-	(III/65)
ğaysi (zam.)	: hangisi, nicesi	(II/31)
ğazep (A.)	: gazap	(V/201)
ğazni (A.)	: hazine	(II/269)
ğaznici	: hazineci	(II/172)
ğazniçilik	: hazinecilik	(II/292)
ğep (A.)	: laf	(II/17)
ğepçi	: lafçı	(II/248)
ğepliş-	: laflaş-, konuş	(IV/99)
ğevher (A.)	: cevher	(IV/200)
ğeyri müslem (A.)	: gayr-i müslem	(VI/66)
gez	: arşın	(I/56)
gezmal	: manifatura	(I/55)
ğıç (zam.)	: hep	(II/160)
ğırıp (A.)	: garip	(II/35)
ğış	: tuğla	(II/58)
ğız	: kelime, ağız, söz	(IV/7) bk. gep
ğızā	: yemek	(III/70)
ğip	: laf	(II/78) bk. gep, gız
ğizithani	: gazetehane	(VI/32)
ğoca	: (I) bey, efendi (II) hoca	(III/59) (VII/57)
ğolda-	: çoğal-	(II/31)
ğop-	: kalk-	(II/157)
ğoş	: et	(II/33)

göşü-	: böbürlen	(V/68)
ğul (F.)	: gül	(IV/144)
guruc	: pirinç	(III/164)
ğurul ğurul	: gürül gürül	(II/32)
gunduhanı	: hapishane	(III/23)
gümbez (F.)	: kümbet	(II/9)
günây (F.)	: günah	(IV/95)
güzel (s.)	: güzel	(II/267)

- H H -

hâdis (A.)	: hadis	(VII/4)
hak (A.)	: (I) hak, adalet (II) birinin uğru	(V/107) (III/137)
hakamsay	: komşu	(V/2)
hâl (A.)	: hal, vaziyet	(II/46)
halâ	: helâ	(III/11)
hâlâ (ed.)	: hâlâ	(II/37)
halâl (A.)	: helal	(V/82)
halâl hoş bõsun bir-	: helalleş-, helal et-	(V/83)
halk (A.)	: halk	(III/207)
haman (zf.)	: hemen	(V/23)
hâmili (A.)	: hamile	(IV/56)
hanım	: hanım, eş	(V/42)
hap-	: üzül	(IV/73)
hapol-	: üzül	(IV/23)
hapum-	: üzül-	(II/304)
haşâmetlik	: gösterişli, haşmetli	(II/144)
hat	: (I) mektup (II) yazı	(II/135) (VII/56)
havançı	: dibek, havan	(III/140)
hâver (A.)	: haber	(II/83)
hay (ed.)	: seslenme ünlemi	(II/68)
hayat (A.)	: hayat	(II/208)
hayat bar	: yaşayan	(VI/27)
hayîş (F.)	: izin, istek	(II/222)
hazânı (A.)	: hazine	(III/110)

hāzır (A.)	: hazır, şimdiki zaman	(II/204)
hāzır bol-	: hazır ol-	(IV/196)
hāzırkı (zf.)	: şimdiki	(VI/41)
hāzi (zf.)	: hazır, şimdi	(III/40) bk. hazır, hazırkı
hāzır (zf.)	: hazır, şimdi	(III/5) bk. hazır, hazırkı, hazi
hē (s.)	: her	(I/30)
hē (ed.)	: ünlem	(II/98)
hē (ed.)	: cevap edatı, evet	(IV/60)
hec (A.)	: hac	(VI/72)
hecep (A.)	: garip, acaip	(V/69)
hecle-	: harca-	(IV/3)
hedī (A.)	: hediye	(III/3)
heh (A.)	: halk	(IV/82)
hejle-	: harca-	(II/26) bk. hecle-
hejli-	: harca-	(II/194) bk. hecle-, hejli
hekimlik	: doktorluk	(VI/7)
helak kılv at-	: helak edip at-	(II/313)
hel bol-	: hallol-	(II/318)
hellel kılış	: kullanılır hale getirme	(IV/56)
hemmi (zam.)	: (I) hepsi (II) herşey	(I/27) (III/109)
hessi (A.)	: kat, hisse	(VII/41)
hesti (F.)	: hasta	(VI/26)
hestilik	: hastalık	(VI/51)
heşkallah kılış	: teşekkür etme	(I/52)
hevē (A.)	: haber	(I/79)
hevr (A.)	: haber	(II/290) bk. heve
heyde-	: sür-	(II/209)
heydep kılıdigan bol-	: kovup atacak ol-	(V/206)
heydigen	: süren, sürücü, kullanıcı	(I/79)
hıl (A.)	: değişik hal, çeşit	(II/32) bk. hal
hınım	: hanım	(II/168) bk. hanım
hınım	: hanım	(III/38) bk. hınım, hanım

hıtay	: (I) Müslüman Uygur diye açıklanmış, fakat Hutun için kullanılan coğrafi bölge adı	(I/17)
	(II) Çinli	(VII/18)
hıyal kıl-	: hayal et	(II/289)
hızmet (A.)	: hizmet	(II/100)
hızmetçi	: hizmetçi	(IV/75)
hızmet kıl-	: hizmet et-	(VI/47)
hicāmet (A.)	: kan alma	(VI/58)
hiç	: hiç	(II/235)
hikkı (zf.)	: önceki	(II/41)
hiliki (zf.)	: deminki	(II/160)
hisap (A.)	: hesap, metametik	(VII/56)
hisapla-	: hesapla-, zannet-	(II/3)
hiş	: hiç	(III/116) bk. hiç
hiyli (zf.)	: az sonra	(III/129)
hızmet (A.)	: hizmet	(II/47) bk. hızmet
hocin	: heybe	(III/19)
hocun	: heybe	(III/11) bk. hocin
hoş (F.) ed.	: iyi, olur, peki	(II/197)
hoşliş-	: helalles-	(V/100)
hoy (ed.)	: seslenme ünlemi hey gibi	(II/67)
hotın	: kadın	(III/12)
hotun	: kadın	(III/13) bk. hotın
hotn	: kadın	(III/2) bk. hotun, hotun
hoylu	: (I) avlu	(II/148)
	(II) bahçe	(V/53)
höcre (A.)	: hücre	(II/291)
höcrü (A.)	: hücre	(II/291) bk. höcre
hörmetlik	: hürmetli	(VII/5)
hörmit (A.)	: hürmet	(II/86)
höşür-	: gizle-	(II/289)
hötüle-	: yanına al-	(III/144)
hubbül veten	: Vatan sevgisi	
minel iman (A)	: imandandır	(VII/4)
hudā (F.)	: Hüda, Allah	(II/221)
humā kıl-	: sarhoş et-	(II/251)

huzur (A.)	: huzur, kat	(IV/68)
hüdāyṭālā (F.A.)	: yüce Allah	(IV/24)
hünür (F.)	: hüner	(VI/77)

- I -

ıçıl-	: açıl-	(VI/55)
ıgır	: ağır	(III/52)
ıgıryak	: hamile	(V/151) bk. hamili
ıgyyak	: hamile	(IV/210) bk. ıgıryak.. hamili
ıgız	: ağız	(II/17)
ık-	: ak-	(II/245)
ısıglık	: asılı	(III/184)
ıssık (s.)	: sıcak, ısı	(II/72)
ıstirahat (A.)	: istirahat, dinlenme	(II/47)
ış	: iş	(II/70)
ışg (A)	: aşk	(II/257)
ıyt-	: söyle-	(V/111)

- İ, İ̇ -İ̇

iber-	: gönder-	(VII/3)
icār (A.)	: kira	(II/143)
iç-	: aç-	(II/20)
iç	: iç	(II/9)
iç-	: iç-	(III/25) bk. iç
içil-	: açıl	(VI/11)
içili (zf.)	: içeri	(II/10)
içim ağrı- (d)	: içim yan-	(II/201)
içiş-	: içiş-, beraber iç-	(II/156)
içişbazlık	: içme oyunu	(II/155)
igi	: sahip	(II/228)
igin	: elbise	(III/40)
igin-ayağ	: üst-baş, elbise	(V/66)

igiz (zf.)	: yüksek	(II/311)
igē	: eğer	(II/76)
ik-	: ak-	(VI/2)
il-	: ak-	(II/61) bk. ik-
il-	: al-	(I/65)
ilaç (A.)	: ilaç	(VI/50)
ilgiri (zf.)	: önce, ileri	(II/1)
iltimaş kıl-	: yardım için müracaat et-	(II/269)
iltipat (A.)	: iltifat, övgü	(II/222)
imağ- çımak	: içli dışlı	(II/277)
imit-	: emdir-	(IV/73)
ināyit (A.)	: lütuf, bağış	(V/41)
ind (A.)	: taraf, kat	(VII/22)
inek	: inek	(III/21)
iñek	: surat	(II/64)
ini	: küçük erkek kardeş	(II/67)
inikla-	: açıklığa kavuştur-	(V/215)
inkılap (A)	: inkılap	(VII/51)
insab (A.)	: insaf	(VIII/17)
insan (A.)	: insan, kişi	(VI/49)
ir	: er, koca	(II/82)
irik	: ark, akarsu	(III/28)
irik	: ark, akarsu	(II/283) bk. irik
is-	: as-	(III/177)
is	: us, akıl	(II/54)
isim (A.)	: ad	(VI/73)
iskēt	: şekil	(II/34)
islahat yürüğüzü	: toprak reformu bölgesi	(VII/37)
isli-	: şiş-	(V/222)
iste-	: (I) iste-	(IV/132)
	(II) ara-	(IV/140)
isti-	: iste-	(V/127) bk. iste-
istirāt (A.)	: dinlenme	(II/101)
istit-	: istet-, arat-	(III/41)
iş	: iş	(II/81)
iş-	: aş-	(II/166)
işān (F.)	: şeyh, veli	(VII/38)
işāret kıl-	: işaret et-	(III/149)

ışek	: eşek	(I/12) bk. eşek
ışkk eyelenni	: ikisi birden	(III/130)
ışkki	: iki	(I/1)
ışkkili	: ikisi birden	(III/130) bk. ışkk eyelenni
ışkk jüz	: iki yüz	(II/192)
ışle-	: alış-	(V/36)
ışlit-	: kullan-	(VI/7)
ışt	: it, köpek	(IV/73)
ıştam	: i don	(II/63)
it	: ad	(II/313)
it-	: it-, kapa-	(II/97)
it-	: et-	(VII/40)
it-	: pişir-	(III/164)
ivet-	: gönder-	(II/255)
iy (ed.)	: seslenme ünlemi	(VII/70)
iy	: er, erkek, koca	(II/71)
iyr	: er, koca	(III/97) bk. e, iy
iyt-	: ayıt-, söyle-	(II/170)
izde-	: (I) iz sür (II) ara-	(I/28) bk. iste-, isti- (IV/57)
izdi	: ana-, iste-	(I/97) bk. izde-, iste-, isti-
izhar et-	: açıkla-	(II/19)
izliz (A.)	: aziz	(II/232) bk. eziz
izzet (A.)	: ikram, bağış, yücelik	(II/137)

- J -

jağ-	: yık-, yıkıl-	(III/40)
jē	: yer	(I/36) bk. ye, yi, yey
jıg-	: yıg-	(II/109)
jıgın	: toplantı	(VIII/38)
jıgla-	: agla-	(II/41)
jıgılı-	: agla	(V/106) bk. jıgla
jık-	: yık-	(II/62)
jıl	: yıl	(I/1)

jigit	: yiğit	(V/139)
jigirmi	: yirmi	(VI/75)
jiglymi	: yirmi	(III/10) bk. jigirmi
jilan	: yılan	(III/10)
jitim	: yetim, genç	(II/37)
ju-	: yu-, yıka	(III/26)
juğur-	: koş	(II/314)
juk-	: bulaş-	(VII/12)
jukuri (zf.)	: yukarı	(VI/73)
jut-	: yut-	(II/84)
jut	: yurt	(IV/219)
jutuk (s.)	: yırtık	(IV/40)
jügen	: dizgin	(II/76)
jüj-	: gez-	(II/274)
jük	: yük	(V/175)
jürü-	: yürü-	(II/211)
jüyüduy-	: yıkandır-	(II/73)

- K, K̄ -

kā	: kar	(I/26)
kā (zam.)	: biri, kimi	(II/12)
kā-	: kal-	(I/5)
ka-	: kal-	(III/88) bk. ka-
kabul kıl-	: kabul et-	(III/189)
kabul kım-	: kabul et-	(II/186) bk. kabul kıl-
kaç-	: kaç-	(III/53)
kad-	: dik-	(I/69)
kāga-	: beddua et, lanet et	(III/72)
kāgan (s.)	: başka	(II/290)
kahrıman (F.)	: kahraman	(VII/22)
kaht (A.)	: şiddet	(V/72)
kakı-	: it-	(II/66)
kal-	: kal-, uğra-	(I/41) bk. ka-, ka-
kalā	: inek	(IV/57)
kāla-	: bak-	(II/217)
kala-	: yak-	(II/55)
kalbī (A.)	: kalpten	(V/51)

kalendē (F.)	: dilenci	(IV/40)
kālī	: inek	(III/16) bk. kala
kālī-	: bak-	(I/78) bk. kala-
kālīg	: karlı	(V/102)
kalh	: kelle	(II/266)
kalpuk	: dudak	(III/115)
kam-	: kal-	(II/36) bk. ka-, ka-, kal
kamā	: delik	(VIII/11)
kaminist (ing.)	: komünist	(VII/25)
kan	: kan	(II/23)
kān	: karın	(IV/23)
kançı (s.)	: (I) kaç (II) ne kadar	(I/43) (II/131)
kançilik (s.)	: ne kadar	(II/122) bk. kançı
kaṇḍağ (ed.)	: nasıl, nerede	(II/20)
kane (ed.)	: hani, nerede	(II/147) bk. kaṇḍağ
kanı (ed.)	: hani, nerede	(II/95) bk. kaṇḍağ, kane
kanıt	: kanat	(IV/194)
kaṇṣa- maṇṣa	: burun-murun	(II/61)
kap	: kılıf, kap	(II/113)
kapak	: kapak	(V/21)
kāpile (A.)	: kafile	(II/95)
kāpir (A.)	: kafir, dinsiz	(VII/26)
kaptalizm (ing.)	: kapitalizm	(VII/39)
kār (F.)	: kazanç, iş	(II/178)
kara	: kara	(III/56)
kara-	: bak-	(V/II) bk. kāla , kālī
karakçı	: eşkiya	(II/90)
karakuyun	: hortum	(V/84)
karangu	: karanlık	(VII/60)
karıvat	: somya, divan	(II/285)
karşi	: taraftar olmama	(VII/51)
kart	: kart, iskambil	(II/51)
karta (ed)	: gibi	(VII/59)
kasem (A)	: yemin	(III/126)
kasim (A)	: yemin	(III/125) bk. kasem

kaş	: kaş	(V/21)
kaş kapaklırı	: göz kapakları	(V/21)
kaşkirî (s.)	: Kaşkarlı	(VI/21)
kata (ed.)	: defa, sefer	(IV/112)
katarlık (ed.)	: gibi,	(VI/4) bk. kıarta
katnaşkanlık	: katılma	(VII/7)
katnaştır-	: dahil et-, bk. katnaşkanlık	(VI/80)
kattıg	: sıkı, sağlam	(V/125)
kavap	: kebab, kızartma	(II/284)
kavristanlık	: kabristanlık, mezarlık	(II/8)
kāvul	: becerikli	(II/80)
kaynıt-	: kaynat	(II/50)
kayni-	: kayna-	(VIII/16)
kayt (zf.)	: tekrar	(VI/85)
kaytur-	: geri getir-	(VI/162)
kazaḥunum	: kadı	(IV/28)
kazan	: kazan	(II/53)
kazārā (A.zf.)	: kazara, tesadüfen	(II/27)
kazata-	: vefat et-	(II/28)
kaz bir-	: borç ver-	(II/180)
kazın	: kazan	(VIII/6) bk. kıazan
kē-	: gel-	(II/97)
kē-	: gel-	(I/94) bk. kē
kēç (zf.)	: geç	(II/94)
kēç-	: geç-	(II/1)
kēçe (zf.)	: gece	(II/213)
kēçkiçilek (zf)	: geceye kadar	(III/73)
kēd	: kıymet	(VIII/27)
kēgiçilik	: gelene kadar	(I/58)
kēke	: keser	(V/12)
kēki	: keser	(V/12) bk. kēke.
kēl-	: gel	(I/8) bk. kē-, kē
kelimi (A.)	: kelime, söz	(V/153)
keltürüş	: getirme	(V/92)
keltüy-	: getir-	(I/17)
kembegāl	: yoksul	(III/42)
kencülük (s.)	: ne kadarlık	(I/70) bk. kıançi, kıançilik

keñeyt-	: genişlet-	(VI/25)
kestür-	: kestir-	(IV/78)
keş	: ayakkabı	(III/104)
keş bil-	: keşif, araştırma	(IV/42)
ket-	: git-	(I/52)
key-	: giy	(III/40)
keygüz-	: giydir-	(VII/52)
keyme (zf.)	: tamamen	(II/243)
keyn (zf.)	: arka	(II/211)
kı-	: yap-	(II/15)
kıçığla-	: gıdıkla-	(II/256)
kıçır-	: çağır-	(II/144)
kıçıy-	: çağır-, bağır-	(III/146) bk. kıçır
kıçıy	: katır	(II/87)
kıçıyt-	: çağırt-	(II/217)
kıçkır-	: çağır	(III/163) bk. kıçır-, kıçıy
kıh	: kırk	(I/56)
kıl-	: kat-	(IV/73)
kıl-	: yap-	(I/50) bk. kı-
kılçi (zf.)	: kıl kadar, kıl gibi	(II/158)
kılıç	: kılıç	(II/197)
kım-	: kıl-, yap	(I/62) bk. kı- kıl-
kire't (A.)	: okuma	(VII/56)
kırh	: kırk	(III/149) bk. kılı
kırı	: karı	(V/186)
kırıgan	: koca, yaşlanmış	(IV/170) bk. boıay
kırındaş	: kardeş	(II/23)
kırindiş	: kardeş	(IV/114) bk. kırındaş
kırıvlık	: gariplik	(II/56)
kıs-	: (I) bük-	(II/41)
	(II) tak-	(II/165)
kıskı (s.)	: kısa	(VII/9)
kıssa (A.)	: kıssa, hikaye	(II/300)
kısmıt (A.)	: kısmet, tarih, kader	(V/96)
kısmet et-	: kısmet et-	(V/50)
kışı (zf.)	: karşı, yan	(II/10)
kıt-	: kat-	(III/60)

kıtıhçı	: yoğurtçu	(III/84)
kıtık	: yoğurt	(I/64)
kıtım (ed.)	: kere, defa	(III/93)
kıyāmet (A.)	: ahiret günü	(II/41)
kıyāmetlik	: ahirete ait	(II/42)
kıyas (A.)	: karşılaştırma	(IV/62)
kıyıncılık	: zorluk	(VII/47)
kıyış-	: tut-	(II/39)
kıymet (A.)	: pahalı	(I/64)
kız	: kız	(II/125)
ki (ed.)	: bağlama edatı	(II/117)
kiçe (zf.)	: gece	(I/27) bk. keçe
kīçek	: giyecek	(II/174)
kiçi (zf.)	: gece	(II/18) bk. keçe, kiçe
kiçik (s.)	: küçük	(IV/73)
kiçik idrā	: küçük idrar, sidik	(VI/56)
kiçikine (s.)	: küçücük	(II/182)
kil-	: gel-	(I/37) bk. kē-- ke-, kel-
kil-	: yap-	(II/3) bk. kı-- kıl- kım-
kiliş	: geliş	(I/96)
kim (zam.)	: kim	(II/16)
kin	: kan	(IV/188)
kīn (zam.)	: sonra	(I/9)
kinīzek (R.)	: nedime	(II/149)
kirā (A.)	: bedel, ücret	(I/51)
kiriş	: giriş	(III/43)
kis-	: kes-	(II/33)
kisel	: hasta	(II/121)
kiş (zam.)	: başka, başkası	(IV/145)
kişi (zf.)	: peş. arka	(II/46)
kişi	: insan, kişi	(II/239) bk. insan
kiştap (A.)	: kitap	(VI/8)
kiştaphani (A.F.)	: kütüphane	(VI/32)
kiştip (A.)	: kitap	(III/174) bk. kiştap
kit-	: git-	(I/34) bk. ket-
kitip ā-	: gidivar-	(III/19)

kiy-	: giy-	(II/4) bk. key
kiyāla-	: kirala-	(I/29)
kiyik	: geyik	(IV/128)
kiyim	: giyim, elbise	(II/4)
kobul kıl-	: kabul et-	(IV/220) kabul kıl-
koç	: koç	(V/225)
koçu	: sokak	(IV/24)
koğla-	: kovala-	(IV/127)
kogun	: kavun	(IV/121)
kok-	: kork-	(III/24)
kōkunçuluk (zf.)	: korku, korkunç	(II/163)
kōkut-	: korkut	(III/100)
kol	: parmak, el, kol	(II/87)
kola-	: eş-	(II/106)
koltuk	: koltuk	(II/273)
kol yazma	: el yazma	(VI/18)
komak	: kabuk	(II/266)
komiser (Fr.)	: komiser	(I/18)
kon (zf.)	: dip	(II/58)
koñ	: kış, vücut	(II/63)
koñ (s.)	: eski	(IV/9)
konai	: konak yeri	(II/18)
koñay	: boğaz	(VIII/4)
koñırgı	: çan	(III/64)
koñl	: gönül	(II/258)
koñleklik	: gömleklik	(III/55)
kop-	: kalk	(II/133)
kör	: kör	(IV/155)
kōsak	: karın	(V/95) bk. k̄an
kosluk	: karın	(II/72) bk. k̄an, kosak
koş-	: ekle-, ilave et-	(II/175)
koşap koy-	: refakat ettir-	(II/81)
koşuk	: kaşık	(IV/188)
kotaz	: yak öküzü, kotuz	(I/29)
koy	: koyun	(II/33)
koy-	: (I) koy- bırak (II) sor-	(I/34) (IV/141)
koyap biy-	: boşa-	(IV/98)

koyn	: koyun	(II/49) bk. koy
kozi	: kuzu	(V/222)
kō-	: gör-	(I/76) bk. k̄āla, k̄ālī-, kara-
kök	: mavi, gök rengi	(IV/135)
köl	: göl	(III/33)
köm-	: göm	(I/60)
kömbat-	: göm-	(II/28)
kömge	: gömülen	(II/110)
könl	: gönül	(II/256) bk. koñl
könel	: gönül	(VII/20) bk. koñl, könl
köp (zam.)	: çok, hep	(II/90)
kör-	: gör-	(III/200) bk. k̄āla- k̄ālī- kara-, kō-
kören	: görün-	(VI/14)
körnimeklik	: nankörlük	(V/97)
körset-	: göster-	(II/234)
körün-	: görün-	(II/10) bk. kören
kösüt-	: göster-	(III/29) bk. körset-
kötē-	: kaldır-	(II/103)
kötür-	: (I) götür- (II) kaldır-	(III/37) (III/12) bk. köte-
kötüy-	: götür	(II/117) bk. kötür-
köy-	: gör-	(II/45) bk. k̄āla, k̄ālī-, kara-, kō-, kör-
köy-	: yan-	(II/271)
köz	: göz	(II/305)
közet-	: gözetle- gözle-	(II/14)
közüt-	: gözet, gözle	(II/14)
ku	: takım	(IV/81)
kuçuğla-	: enikle-	(V/221)
kul (A.)	: kul, insan	(II/109)
kula	: maske	(VII/52)
kulig	: kulak	(II/114)
kullık	: kölelik	(II/260)
kuluk	: kulak	(II/250) bk. kulig

kur-	: (I) koy-	(VII/10)
	(II) düzenle-	(VII/15)
kur	: fal	(III/5)
kur	: dizi	(VI/82)
kural	: silah	(VII/27)
kuran oku-	: Kur'an oku-	(V/25)
kurandaz	: falcı	(III/3)
kurt	: kurtçuk	(IV/184)
kuru-	: kuru-	(V/243)
kutl-	: kurtul-	(IV/178)
kütul-	: kurtul-	(II/313) bk. kutl-
kuvvet (A.)	: güç, kuvvet	(II/123)
kuy-	: dök-	(II/246)
kuzulaklı-	: kuzula-	(V/135)
kül (zf.)	: kün	(II/55)
kül-	: gül-	(V/67)
kül	: kül	(II/59)
kümüş	: gümüş	(II/293)
kün (zf.)	: gün	(I/8) bk. kül
küncü	: susam	(VIII/27)
kündüz (zf.)	: gündüz	(II/213)
kün kiçilek (zf.)	: gün geçene kadar	(III/191)
künlük (zf.)	: günlük	(II/253)
küt-	: güt-, bekle	(II/136)
küy oğal	: damat, güvey	(II/39)

- L -

lâkin (A. ed.)	: cümle başı bağlacı	(V/57)
lâkim (A. ed.)	: cümle başı bağlacı	(V/61) bk. lakin
lâyık (A.)	: yakışır	(III/90)
lâzım (A.)	: gerekli	(II/69)
liv	: kenar	(III/67)

- M -

mā (s.)	: bu	(II/218) bk. bu, bū, bū
mā (ed.)	: dahi, ve	(II/84)

maddi (A.)	: madde	(VI/55)
māğul (A. ed.)	: peki, olur	(II/132)
makal	: atasözü	(VIII)
mal (A.)	: mal, eşya	(I/51)
mañ-	: yürü	(I/24)
maña-	: yürü-	(II/88) bk. mañ-, jürü-
mañıt	: yürüt-	(I/38)
mankı	: sümük	(II/244)
māra-	: gözle	(IV/71) bk. közet-, közüt-
maşına (Fr.)	: makine	(VII/33)
maşındag (zf.)	: böyle	(II/34)
maşu	: I (zf.) bura, burası II (s.) işte, bu	(II/18) (III/68)
maşundag (zf.)	: böyle	(III/160) bk.maşındag
matā (A.)	: mal, meta	(II/91)
māyit (A.)	: mahiyet	(VI/56)
mazāyı gümbez	: kümbet mezarlık	(I/44)
mēden (A.)	: maden	(VI/55)
medenī (A.)	: çağdaş	(VI/43)
medeniyet inkılabı (A.)	: Çindeki kültür inkılabı	(VII/47)
medrisi (A)	: medrese	(VII/9)
mehelli (A.)	: mahalle	(III/17)
meħpi	: gizli	(VI/49)
mejbur kal-	: mecbur kal-	(V/142)
meķset (A.)	: maksat, hedef	(II/318)
mektep (A.)	: okul, mektep	(II/63)
melike	: kraliçe veya prenses	(II/63)
mēlim (A.)	: malum, bilinen	(V/181)
memliket (A.)	: memleket	(I/50)
memnunluk bildür-	: memnunluk ifade et-	(VI/85)
men (zam.)	: ben	(I/1)
merhum (A.)	: rahmetli	(VI/22)
mērik	: davet	(IV/24)
mes bol-	: sarhoş ol	(II/156)
mēsik	: (I) imrenme (II) beğenme	(II/285) (V/191)
mesilen (A.)	: mesela	(V/100)

mesili (A.)	: mesele	(V/153)
mesül (A.)	: sorumlu	(II/50)
meşğuliyit (A.)	: iş, meşgul eden	(II/200)
meşhur (A.)	: ünlü	(VI/23)
metbē (A.)	: matba	(VI/32)
me_yin (zf.)	: bu taraf	(II/21)
me_yiz (s.)	: bu, bu yüz	(II/21)
meyli	: boş ver, değersiz manasında bir söz	(II/122)
miñ	: bin	(III/152)
mil (A.)	: mal	(I/12)
millet (A.)	: millet	(VII/69)
millī (A.)	: milli	(II/240)
miltık	: silah	(VII/39)
mīmandācılık	: misafirperverlik	(II/154)
mīman_kıl-	: misafir et-	(I/84)
miñ	: beyin	(V/241)
miñ	: bin	(IV/8) bk. miñ
miñ-	: yürü	(II/65) bk. mañ-, maña-, yürü-
min-	: bin-	(II/37)
min (zam.)	: ben	(II/5) bk. men
miñ-	: bin-	(I/12) bk. min-
mindir-	: bindir-	(II/131)
mindiy-	: bindir-	(III/186) bk. mindir-
miraz (A.)	: miras	(V/123)
misapırhana (A.F.)	: konuk evi	(I/88)
misgal (A.)	: terazi	(VIII/25)
miş_şē (zf.)	: buna, burası	(II/16)
mitir (Y.)	: metre	(I/56)
mitket-	: yan git-	(II/58)
miyavlit-	: miyavlat-	(IV/46)
mi_yē (zam.)	: bura	(III/27)
miyvi (F.)	: meyve	(VII/63)
mollam	: molla	(V/31)
mu (ed.)	: da, de	(I/64) bk. mā
mu (ed.)	: soru edati,	(II/63)
muayni itiş	: muayene etme	(VI/53)

muhabbit	: muhabbet, sevgi	(II/281)
muna (zam.)	: işte	(II/93)
munçı	: hamam	(II/73)
mundag (zf.)	: böyle	(II/39) bk. maşındağ, maşundag
muñdış-	: konuş-	(V/67)
muñgız	: boynuz	(VIII/23)
munu (zam.)	: işte	(III/67)
murad (A.)	: arzu, istek	(II/318)
muşu (zam.)	: (I) böyle	(II/6) bk. maşındağ, mundag, muşu
	(II) (s.) bu	(II/304) bk. maşu
muşundak (zf)	: böyle	(V/6) bk. maşındağ, mundag, muşu
muşundag (zf.)	: böyle	(II/46) bk. maşındağ, mundag, muşu, muşudak
muşundaglam (zf.)	: böylece	(III/199)
mücevher (A.)	: mücevher, takı	(IV/200)
müellim (A.)	: öğretmen	(VI/11)
mühlet (A.)	: zaman, süre	(IV/146)
münçe	: çok sayıda, sürü	(V/9)
müdür (A.)	: müdür	(VII/74)
münüt (İng.)	: dakika	(VII/9)
müptahunum	: müftü	(IV/22)
müslüman (A)	: müslüman	(I/17)
müstakıl (A.)	: bağımsız	(VII/15)
müşük	: kedi	(IV/42)
müşkül (A.)	: zor	(V/132)

- N -

nağmi (A.)	: nağme, ezgi	(III/146)
nāhiy (A.)	: nahiye, bölge	(VII/29)
namaz oku-	: namaz kıl-	(V/25)
namlık (s.)	: namlı, adlı	(VI/19)

nan (F.)	: ekmek	(I/68)
nā-rāzıcılık	: itiraz, razı olmama	(II/6)
nāvāt	: şeker	(VIII/27)
nāvāy	: fırıncı	(I/3)
nāyti (zf.)	: çok	(II/2)
ne (zam.)	: ne	(IV/153)
nē (zam.)	: (I) nere	(I/45)
	(II) şey	(III/104)
neççen (s.)	: nice, ne kadar, kaç	(II/1)
neççi (s.)	: ne kadar, nice, kaç	(II/131) bk. neççen
nersi (zam.)	: eşya, nesne	(I/55)
nesiv (A.)	: nasip	(V/96)
netici (A.)	: netice, sonuç	(VI/14)
nevā (F.)	: söz, makam, ahenk	(III/147)
nī (zam.)	: ne	(II/151) bk. ne
nikā (A.)	: nikah, evlenme töreni	(V/30)
nikāla	: evlendir- nikahla-	(II/277)
niket-	: uzaklaştır-	(II/258)
nim (zam.)	: ne	(I/34) bk. ne, nī
nime (zam.)	: (I) şey nesne	(I/25) bk. ne
(sf.)	(II) nasıl, ne	(II/15)
nimi (s.)	: (I) nasıl	(II/19)
(zam.)	(II) bir şey	(II/57) bk. nime
nim iş	: (I) nasıl iş, ne iş	(II/14)
	(II) niye, niçin	(III/99)
nin (A.)	: ekmek	(I/64) bk. nan
nir	: uzak	(II/214)
niy (zam.)	: ne	(I/25) bk. ne, ni, nim
niyit (A.)	: niyet	(VIII/6)
növet (A.)	: nöbet	(II/96)
nurgun (s.)	: çok, sayısız	(II/30)
nusret (A.)	: başarı, zafer	(VIII/64)

- O -

ō-	: av	(III/89)
obdan (zf.)	: iyice	(I/84)
oçak	: ocak	(II/50)

oçğ	: ocak	(II/55) bk. oçak
ōdı	: oda	(II/5)
oğal	: oğul	(II/23)
oğl	: oğul	(II/22)
oğlaklı-	: oğlakla-	(V/134)
oğra-	: bağla-	(VII/30)
oğu-	: uyu-	(II/110)
oğūla-	: hırsızla-	(III/110)
oğur	: hırsız, ugru	(III/23)
oğurluk	: hırsızlık	(III/109)
oğşa-	: benze-	(III/151)
oğşı-	: benze-	(III/181) bk. oğşa
okat	: zenlik, mülk	(II/28)
okış	: okuma	(V/48)
okuguçl	: öğrenci	(VI/13)
okutul-	: okutul-	(VI/10)
oliş-	: dolan-	(II/77)
oltā-	: otur-	(II/41)
oltiy-	: otur-	(IV/70) bk. oltā
oltū-	: otur-	(I/94) bk. oltā-, oltiy-
oltur-	: otur	(II/12) bk. oltā-, oltiy-, oltū
olturuş	: oturma, oturuş	(II/57)
oltuy-	: otur	(II/54) bk. oltā-, oltiy-, oltū-, oltur-
omdan (s.)	: iyi	(II/122)
ōn	: yer, oturulacak yer	(III/200)
oñ	: sağ	(IV/53)
on bij	: on bir	(VI/38)
ondag (ed.)	: böyle	(II/112) bk. andag
on işkki	: on iki	(VI/40)
on tō	: ondört	(V/166)
on töt	: on dört	(II/112) bk. on tō.
on miñ	: on bin	(II/82)
opıraturluk (inç)	: operatörlük	(VI/63)
orı (zam.)	: ora	(II/133)
ortı	: orta	(VII/19)
orunluş-	: yerleş-	(II/120)

ösümlük	: yetişen	(VI/55)
oşt-	: parçala-	(IV/77)
ot	: ot	(II/240)
ot	: ateş	(II/55)
otân	: odun	(III/207)
otel (im)	: otel	(I/92)
otyançı (s.)	: ortancı	(IV/55)
ot kal-	: ateş yak-	(II/47)
ottı	: orta	(III/196) bk. ortı
ottuz	: otuz	(I/1)
oy-	: biç-	(VIII/5)
oyan	: oyun	(II/52)
oyançı	: oyoncu	(II/248)
oygat-	: uyandır-	(V/15)
oyna-	: oyna-	(II/26)
oynaş-	: oynaş-	(II/256)
oyni-	: oyna	(VIII/16) bk. oyna-
oyugla-	: acizleş-	(2/65)

- Ö -

ödmüş	: geçmiş	(II/1)
öl-	: öl-	(I/3)
ölek	: ölü	(II/61)
ölem	: ölüm	(II/220)
ölik	: ölü	(II/161) bk. ölek
ölt-	: öldür-	(IV/104)
öltür-	: öldür-	(II/295) bk. ölt.
öltüy-	: öldür-	(III/50) bk. ölt-, öltür.
öltüyüvit-	: öldürüp at-	(III/112)
ölüş	: ölüm	(VI/51)
ömr (A.)	: ömür, hayat	(V/166)
ömür (A.)	: ömür, hayat	(VII/6) bk. ömr
ör-	: evir-	(IV/77)
örül-	: devril-	(II/59)
östeñ	: göl	(II/140)
öt-	: (I) geç-	(II/2)
	: (II) affet-	(IV/96)

öteş	: geçme	(VI/85)
ötke-	: geçir-	(V/143)
ötken	: geçmiş, geçen	(I/44) bk. ödmiş
ötkür	: meşhur, keskin	(VI/20)
öy	: ev	(I/28)
öy-vağ	: ev-bark	(II/158)
öz (zam.)	: kendi	(II/2)
özgür-	: değiş-	(VI/63)
özteñ	: göl, dere, çay	(III/26) bk. östeñ

- P -

pāçıla-	: parçala	(II/50)
pahta	: pamuk, pamuklu	(V/90)
pakit	: delil	(V/155)
pağ kıl-	: temizle	(V/122)
pağultit (in.)	: fakülte	(VI/79)
palān (A. zam.)	: falan	(II/76)
pānus	: camdan yapılmış ışıklı alet, fener	(II/103)
parı	: para	(I/51)
patiçi	: çoban	(V/214)
pātişā (F.)	: padişah	(II/2)
pātişāhāne (F.s.)	: padişaha yaraşır	(II/148)
pātişāyi ālem	: cihan padişahı	(IV/104)
patkı	: küçük, sığacak kadar	(II/188)
pay (s.)	: tek	(II/127)
payda (A.)	: fayda, kâr	(II/177)
paydı (A.)	: fayda, kâr	(II/45) bk. payda
paydılan-	: faydalan-	(V/168)
paylağçı	: takipçi	(II/212)
pēdez	: makyaj malzemesi	(II/86)
pehirlin-	: gururlan-	(II/274)
peket (ed.)	: fakat	(II/215)
pener yığı	: gaz yağı	(VII/31)
perdi	: perde	(VII/61)

pervāni	: pervane	(I/80)
pervāni	: pervane	(I/78) bk. pervāni
perī (F.)	: peri	(III/71)
permukiye (in.)	: farmakoloji, eczacılık ilmi	(VI/36)
perzenti (F.)	: evlat	(V/38)
pēviş (F.)	: özen, ihtimam	(II/298)
peygambir (F.)	: peygamber	(VII/2)
pekir (A.s.)	: fakir, naçiz	(VI/71)
peylesup (A.)	: feylesof	(VI/65)
pıçak	: bıçak	(II/113)
pıçık	: bıçak	(IV/31) bk. pıçak
pık-	: bak-	(III/47)
pırsat (A.)	: fırsat	(V/168)
pıkr (A.)	: fikir	(II/16)
pilek (A.)	: felek, gökyüzü	(III/207)
pilimut	: mitralyöz	(VII/32)
pirsen	: onar	(VII/49)
piş-	: olgunlaş	(V/223)
piş	: baş	(II/54)
pişān	: alın	(II/161)
pişman kım-	: pişman ol-	(III/126)
pişt	: bir az	(II/75)
piştıy-	: pişir-	(V/196)
pişüy-	: pişir-	(II/54) bk. piştıy
piy	: pay, tek, yarı	(III/105)
piyaz (F.)	: soğan	(VIII/24)
pizik	: fizik	(VI/63)
polā	: pilav	(III/56)
polis (Yun)	: polis	(I/18)
pomuçuk	: ufak	(VII/51)
propüsür (Fr.)	: profösör	(VII/42)
puçuk	: buçuk	(VI/83)
pukusluğan dek kıl-	: istek gösterme-	(V/68)
pul	: para	(I/33)
puşu-	: pişir-	(II/53) bk. piştıy-, pişüy-
puşur-	: pişir-	(II/33) bk. piştıy-, pişüy-, puşü

put	: ayak	(II/124) bk. ayığ.
put	: heykel	(V/13)
püt	: heykel	(V/13) bk. püt
püt-	: bit-	(I/40)
pütün (zam.)	: bütün	(II/25)

- R -

rambal	: kahin	(III/1)
ram kö-	: fal bak-	(III/134)
ras (F. s.)	: doğru	(IV/102)
rast (F. s.)	: doğru	(IV/92) bk. ras.
reḥ (F.)	: kumaş	(I/55)
reḥmet (F.)	: teşekkür	(V/93)
renci-	: rencide ol-, üzü-	(II/280)
restı	: merkez	(II/128)
rimunud kıl-	: tamir et-	(I/85)
risimga tāt-	: resim çek-	(I/89)

- S -

saḡayt-	: iyileştir-	(II/173)
saḡdur-	: sağdır-	(III/24)
saḡavetlik (s.)	: hayır sever	(II/3)
sahi	: saha	(VI/17)
saḡal	: sakal	(II/64)
sakaytı-	: iyileştir	(II/122) bk. saḡayt
sakı-	: iyileş-	(II/252)
sakla-	: bekle-, saklan-	(I/35)
saklu-	: saklan-	(I/26) bk. sakla
sal-	: (I) yaz-	(III/53)
	(II) yap-	(V/142) bk. kıl-
sam-	: yap-	(V/141) bk. sal- II
saña (s.)	: bir, tek	(III/105) bk. piy
sanduk (A.)	: sandık	(II/106)
sap koy-	: salıp koy-	(I/22)

sārā (A.)	: sahra	(II/44)
saray (F.)	: (I) han	(II/99)
	(II) saray	(III/82)
sasluk	: sazluk	(I/23)
sat-	: sat-	(II/130)
savur-	: savur-	(II/34)
say	: kır	(VII/199)
saz çıl-	: saz çal-	(II/151)
sāzende (F.)	: saz çalan	(V/62)
sāzendi	: saz çalan	(II/151) bk. sazende
sebrī kıl-	: sabret-	(III/191)
sehē (A.zf.)	: seher vakti	(II/17)
seher kop-	: gün doğ-	(III/10)
sekkiz	: sekiz	(I/27)
sekle-	: sıçra-	(V/103)
selāmetlik (s.)	: korku ve endişeden uzak	(VII/6)
sen (zam.)	: sen	(II/184)
senemver (A.)	: çam fıstığı ağacı veya kozalağı	(IV/144)
sep bir-	: bildir-	(III/58)
sepē (A.)	: sefer	(V/3)
sepey	: sefer	(V/3) bk. sepe
sergüzeşt (F.)	: macera	(II/19) bk. sergüzeşt.
sergüzeştlik	: macera	(II/19) bk. sergüzeşt
serleme.	: seri	(VI/16)
sermāyi (F.)	: sermaye	(VII/41)
serp id-	: sarf et-	(II/190)
set (A.)	: sıhhat, sağlık	(II/302)
set (F.)	: saht, çirkin	(II/245)
sevep (A.)	: sebep	(II/225)
sevib	: sebep	(V/106) sevep
seylis	: gezi	(II/43)
sılış	: yapma	(V/141)
sīn-	: yana-, sin-	(II/265)
sirt (zf.)	: sırt, arka, dış	(II/99)
sī-	: işle-	(IV/54)
sigi	: sidik	(V/181)
sihat (A.)	: sıhhat, sağlık	(VIII/6) bk. set

sihi (A.)	: cömert	(II/3)
sil (zam)	: siz	(V/226)
sil-	: sıyrılm-	(II/104)
sil-	: (I) sal-	(II/4)
	(II) iste-	(III/52)
sim	: tel	(VII/30)
simiz (s.)	: besili, şişman	(II/129)
simuğ	: Kaf dağının arkasında yaşadığına inanılan kuş	(IV/175)
sin (zam.)	: sen	(II/271) bk. sen
sipet (A.)	: sıfat, görünüş	(II/166)
sipil	: sur	(II/102)
sitip al-	: satın al-	(I/69)
sitip birdiğan bol-	: satıvercek ol-	(V/211)
sitip ē-	: satıver-	(I/12)
siz (zam.)	: siz	(II/79) bk. sil
sizimcanlık	: duyu	(VI/61)
sō-	: sor-	(III/17)
sōda sıtık kıl-	: alış veriş et-	(II/78)
sōdıgēçilik	: tüccarlık	(II/71)
sōdı sıtık	: ticaret, alışveriş	(II/81)
sōdugē	: tüccar	(II/29)
soğak (s.)	: soğuk	(I/26)
sōğili	: sormak için	(II/169)
sok-	: sok-, kapat-	(IV/41)
sokaş	: savaş	(VII/49)
sol	: sol	(VI/53)
sol-	: at-	(V/144)
solap koy-	: hapset-	(IV/65)
sor-	: sor-	(II/46) bk. so-
sosyalizm	: sosyalizm	(VII/40)
sovur-	: savur-	(II/35) bk. savur-
soy-	: sor-	(II/67)
soy-	: yüz-	(II/49)
soyu-	: soğu-	(III/166)
sōbet (A.)	: sohbet	(V/190)
sōget	: söğüt	(IV/183)

sövgünü	: sevgili	(V/83)
söz	: söz	(II/17)
sözle-	: söyle-	(II/21)
sözlen-	: söylen-	(VI/74)
su	: su	(II/285)
sū	: su	(II/47) bk. su.
sunay	: ney	(VIII/4)
sunday-	: kırdır	(III/101)
sūrit (A.)	: suret, şekil	(III/31)
sual koy-	: sual sor-	(IV/141)
sugaş-	: suya gir-	(II/51)
suval (A.)	: sual, soru	(IV/133)
südük	: sidik	(VI/57) bk. sigi
süngüş	: kanal	(III/31)
süpüt (A.)	: sıfat, yüz	(II/7)
süt	: süt	(III/16)
sütlük (s.)	: sütlü	(III/164)

- Ş -

sāgirt (F.)	: şakirt, çırak	(III/242)
şāhitlik	: şahitlik	(IV/50)
şahlık	: padişahlık	(II/4)
şam (A.)	: şem, mum	(II/4)
şapalla-	: tokat at-	(II/162)
şarap (A.)	: şarap, içki	(II/155)
şē (A.)	: şehir	(II/5)
şemşer	: güneş gibi	(V/202)
şēr (A.)	: şehir	(II/93) bk. şe
şerki (A.)	: doğu	(II/315)
şert (A.)	: şart	(III/190)
şikā (F.)	: aşikar, av	(III/83)
şipā (A.)	: şifa	(II/235)
şipāhānı	: şifahane	(VI/13)
şirik (A.)	: ortak	(V/186)
şiş-	: aç-	(III/13)
şorbı sil-	: haşlama yap-	(II/50)

şovlu	: çorba, et suyu	(VIII/18)
şu (zam.)	: şu, o	(II/5)
şundag (zf.)	: böyle, öyle	(I/57)
şundaglam (zf.)	: öylece	(IV/2)

- T -

tā (zam.)	: işaret sözü	(I/57)
tac (A.)	: taç	(III/39)
taç	: taç	(II/165) bk. tac
tag	: dağ	(I/25)
tagā	: çuval	(IV/208)
tagat	: dağıt-	(I/92)
tahte	: tahta	(V/9)
tahti	: tahta	(V/12) bk. tahte
tal	: dal, asma	(IV/88)
talā (zf.)	: dışarı	(II/163)
talaş-	: dalaş-, kavga et-	(II/132)
tam	: duvar	(IV/84)
tam-	: damla-	(VIII/14)
tam (A.)	: yemek, aş	(II/124) bk. aş-tamak
tamak	: yemek	(II/72) bk. tam, aş- tamak,
tamam (A.zam.)	: hepsi, tamamen	(VI/3)
temāşā (A.)	: temaşa, seyir	(II/52)
tañça	: damla	(II/87)
tañ	: şafak, fecir vakti	(II/119)
tap-	: (I) bul- (II) doğur-	(III/98) (IV/92)
tapançi	: tabanca	(IV/82)
tapula-	: tembihle-	(III/92)
tarkal-	: yayıl-	(VI/4)
tarkıtılıp tur-	: dağıtılıp dur-	(VI/33)
tarih (A.)	: tarih	(VII/7)
taş	: taş	(I/60)
taşgal	: kaya	(VII/58)

taşkırı (zf.)	: dışarı	(V/89)
taşl a-	: at-	(III/19)
taşlı-	: at	(II/62) bk. taşlı-
tāt-	: (I) tart-, çek-, al- (II) geç-	(I/89) (II/169)
tātıp	: geçerek, itibaren	(IV/113)
tavak	: tabak	(III/166)
taynlık (zf.)	: böylece	(II/207)
taz	: kel	(II/242)
taza (zf.)	: iyice	(V/171)
tāzı (F.)	: taze, yeni	(V/236)
tazı (zf.)	: iyice	(IV/46) bk. taza
tāzılaş	: temizlenme	(VI/56)
tāzim kıl-	: saygı göster-	(II/133)
teg-	: (I) var-- ulaş- (II) dokun-	(I/4) (III/206)
teḥı (zf.)	: daha	(V/226)
teḥrır (A.)	: yazar	(VI/34)
teḥt (A.)	: taht	(II/165) bk. taht.
tekkıy	: yastık	(V/208)
teḫsürüş	: kontrol	(VI/53)
telep kıl-	: iste-, talep et-	(V/41)
tēmin kıl-	: sağla-	(V/97)
teñ	: birlikte	(II/42)
teñgeyit	: alaycılık	(VIII/3)
tengi	: para	(II/304)
teñ kö-	: alay et-, alaycı bak-	(III/3)
tepsilat (A.)	: tafsilat, ayrıntı	(VI/63)
tepsilatlık (s.)	: ayrıntılı	(VI/89)
terakki kılış	: ilerleme	(VI/50)
terbile-	: yetiştir-	(VI/13)
tercüme kılın-	: tercüme edil-	(VI/2)
terekki kıl-	: gelişme göster-	(V/12)
tēret il-	: abdest al-	(V/24)
terk it-	: terk et-	(II/308)
teslim kıl-	: teslim et-	(II/205)
teşebbüs kıl-	: teşebbüs et-	(VI/82)

teşhis (A.)	: teşhis	(VI/52)
teşripi kadem kıltēvē (A.)	: şereflendir-	(VII/5)
tevekkel (A.)	: işi kadere bırakan	(II/117)
teyle-	: hazırla-	(II/76)
tıbbī nebeviy	: peygamberimiz devrindeki tıp	(II/8)
tıhı (zf.)	: daha	(II/62) bk. tehi
tık-	: sok-	(II/113)
tıkıp sa-	: sakla	(IV/33)
tınık	: nefes	(II/116)
tıñ-	: bağla-	(V/209)
tıñşı-	: dinle-	(II/78)
tıp (A.)	: tıp	(VI/5)
ti-	: de-	(VII/45) bk. di
ti (ed.)	: acaba	(IV/71)
tlbābit (A.)	: tebabet	(VI/1)
tig (zf.)	: doğru, gerçek	
tig (zf.)	: (I) dip	(IV/207)
(zf.)	: (II) alt	(V/198)
tigış-	: değış-	(I/65)
tig-	: var-, ulaş-	(III/4) bk. teg-
tijlık mā	: nasılsın	(III/135)
tik-	: dik-	(V/18)
tikle-	: dik-	(VII/68)
til	: dil	(VI/5)
tile-	: dile-	(IV/16)
tilemçilik	: dilencilik	(VII/46 bk. kalendē
tili-	: dile-	(V/26) bk. tile-
timit-	: damlat-	(II/286)
tin	: ten, vücut	(IV/121) bk. ten
tip-	: tep-	(II/44)
tip-	: bul-	(I/28) bk. tap-
tipil-	: bul-, bulun-	(II/37)
tipiv al	: bulup al- bulu ver-	(II/223)
tirep (A. zf.)	: taraf	(I/19)
tiri	: deri	(VI/61)
tirik	: tohum	(II/245)
tirip	: taraf	(I/22) bk. tirep
tiş (zf.)	: dış	(II/99)

tiyi-	: ek-	(VIII/5)
tiyişiv am	: diklen-	(II/305)
tiyp	: taraf	(III/195) bk. tirep, tirip
tō	: takım, elbise	(II/75)
toğul-	: doğ	(I/1)
tohtalla-	: dur--	(II/45)
tohtap tur-	: dinle-	(II/79)
tohta-	: dur-	(IV/128)
tohtu-	: dur-	(II/315) bk. tohta-
tohtur (in.)	: doktor	(V/13) bk. tivip
toğrı (zf.)	: doğru	(V/217)
tokkuz	: dokuz	(I/1)
tokmak	: tokmak	(IV/86)
tol-	: dol-	(VIII/14)
tola (zf.)	: dolu, çok	(II/36)
tolukla-	: geliştir-	(VI/25)
tolgak	: sancı	(V/95)
tolla-	: doldur-	(V/17)
tolu-tüyüm (zf.)	: çok fazla	(II/279)
tomo	: damar, nabız	(II/238)
toñıştır-	: (I) tanıştır- (II) tanıtır-	(III/194) (VII/19)
tono	: tandır	(V/122)
toş-	: (I) dol- (II) kes-	(II/97) (III/65)
toy	: düğün	(II/277)
toyguz-	: doyur-	(IV/26)
toyluk	: düğün hazırlığı, düzen	(III/52)
toy toyla-	: düğün et-	(V/63)
tō	: baş köşe, itibarlı yer	(IV/26)
töge	: deve	(I/29)
tögiçi	: deveci	(V/172)
töğü	: deve	(IV/59) bk. töge
tömür	: demir	(VI/60)
töpi (zf.)	: tepe, üst	(I/60)
töşük (s.)	: delik	(VIII/6)
töt	: dört	(I/49)
töteylen	: dördü birden	(II/42)
tō yirim	: dört buçum	(I/95)
tū-	: dur-	(I/45)
tuğ-	: doğ- doğur	(IV/96) bk. togul-
tuğar-	: durdur-	(II/128)

tūg̃l̃i	: durmak için	(II/16)
tuğul-	: doğ-, doğur-	(II/169) bk. togul-, tug-
tuğuzuş	: durdurma	(II/259)
tuk-	: doğ-	(IV/101) bk. togul- tug-, tugul-
tukkan	: akraba	(VIII/12)
tum (zf.)	: tam	(IV/224)
tumşuk	: köşe	(II/104)
tuñ	: bidon	(III/123)
tur-	: dur-	(II/198)
tus-	: tut-	(II/115)
tut-	: (I) tut- (II) yakala-	(II/82) bk. tus- (IV/183)
tutkuz-	: tuttur	(V/83) bk. tugar-
tutu pır	: tutuver-	(II/199)
tuvuk	: kapak	(VIII/17)
tuy-	: dur-	(II/49) bk. tu-, tur-
tuyut-	: durdur-	(I/35) bk. tugar-, tut- kuz-
tüge-	: tüken-	(I/71)
tügi	: deve	(IV/53) bk. töge, tögü
tügey-	: tüken-, bit-	(I/48)
tügü-	: tüken-, bit-	(I/93) bk. tugay
tük	: tük	(II/244)
türlüg (s.)	: türlü	(III/55)
tüş-	: düş-, kon-	(II/99) bk. çüşüt-
tüşün-	: düşün-	(V/199) bk. çüşün-
tüy-	: dur-	(II/101)
tüy (zf.)	: (I) dip (II) kenar	(II/104) (III/143)
tüzit-	: düzelt-	(III/49)

- U, Ū -

ū-	: vur-	(IV/212)
u (zam.)	: o	(I/29) bk. ā
ū (zam.)	: o	(I/22) bk. a, e, u
uç (zf.)	: üst	(II/62)
uç-	: tesadüf et-, rastla-	(IV/150)
uçapkı-	: rast gel-, rastla-	(II/44)
uçar kanat	: kuş	(III/27)

u��apka-	: rast gel-	(II/43) bk. u�-, u�ap kıl-
u��apkıl-	: rast gel-	(II/44) bk. u�-, u�ap kıl-, u��ap kal-
u��u�	: u�ak	(I/74)
u�la-	: rast gel-	(IV/125) bk. u�-, u�ap kıl-, u��ap kal-, u��ap kıl-
u�lı-	: tesad�f et-	(III/184) bk. u�la-
u�lılığ (zf.)	: her zaman	(III/51)
u�la-	: uyu-	(V/11) bk. oğu-
u�a	: karde�	(I/2) bk. a�a
u�am-	: anla�ıl- bilin-	(IV/218)
u�lağ	: y�k hayvanı	(I/35)
u�ığ	: binek hayvanı	(II/89) bk. u�lağ
un	: un	(V/122)
un�ı (zf.)	: onca, o kadar	(II/194)
undag (zf.)	: b�yle	(II/157) bk. andag
unu-	: kabul et-, tasvip et-	(II/179)
unu�n �in (zf.)	: onun i�in	(III/203)
upa	: pudra	(III/85)
ur-	: vur-	(III/167) bk. �-
ustam	: usta	(V/192)
uru�-	: kavga et-, vuru�-	(II/9)
ustul	: raks	(II/151)
usul (A.)	: yol, metot, us�l	(VI/8)
u� (zf.)	: kendi	(II/29)
u�ındag (zf.)	: �yle	(II/292)
u�u�n (zam.)	: kendi	(III/118)
uttırı (zf.)	: orta	(V/53)
uttu (zf.)	: �n	(IV/61)
uy-	: vur-	(II/60) bk. u-, uy-
uyku	: uyku	(V/14)
uzak (zf.)	: uzak	(I/67)
uzat-	: uzat-	(VIII/1)
uzun (s.)	: uzun	(V/3)

-  -

� (zam.)	: o	(I/8) bk. a, e, u, �
��	: u�	(II/87)
��eylen	: ��� birden	(IV/68)

üçülü	: üçü birden	(IV/36) bk. üçeylen
üçün (ed.)	: için	(II/322)
ügen-	: öğren-	(II/261)
ügün-	: öğren	(II/81) bk. ügen
ügünüş	: öğrenme	(VI//76)
ügüt-	: öğret	(VI/12)
üliš-	: paylaş-	(II/42)
ülüş-	: bölüş-	(IV/3) bk. üliš-
ün-	: bit-, yetiş-	(II/240)
ürük	: erik, kaysı	(I/67)
üst (zf.)	: üst	(II/5)
üst-baş	: elbise, üst baş	(III/49)
üstün (zf.)	: yukarı	(III/115)
üstün kıl-	: kaldır	(II/85)
üş	: üç	(II/118) bk. üç
ü yē- bü yē (zf.)	: ora- bura	(II/256)
üz-	: kopar-	(V/239)

- V -

vaḥ (A.)	: vakit	(II/255)
vaḥt (A.)	: vakit	(I/96) bk. vaḥ
vakır-	: bağır-	(III/90)
vakırt-	: bağırt-	(IV/46)
vālykumessalam (A.)	: ve aleykümssalam	(IV/171)
vapā (A.)	: vefa	(V/98)
vār	: mal, mülk	(V/123)
vas vas vas	: tabiat taklidi bir ses çatır çatır gibi	(V/238)
vay (ed.)	: ünlem	(II/184)
vēc	: mal	(II/26)
vēç	: mal	(II/28) bk. vēc
vēdi (A.)	: vade	(V/135)
vēdileş-	: sözleş-	(V/7)
vēj	: mal	(II/35) bk. vēc, vēç
vēka (A.)	: vaka, olay	(IV/180)
vepā (A.)	: vefa	(IV/216) bk. vapā
vesiyet kıl-	: vasiyet et-	(V/125)
vetendiş	: vatandaş	(VI/73)
vetin (A.)	: vatan, yurt	(VII/18)
veyrāne (F.)	: virane, yıkılmış	(VII/45)
vezipl (A.)	: vazife	(VI/71)
vezir (A.)	: vezir	(III/185)

veziri ēzem (A.)	: vezir-i azam	(V/138)
vijdan (A)	: vicdan	(V/99)
vilāyet (A.)	: büyük şehir	(VI/13)
vilen (ed.)	: ile	(II/38) bk. bilen, bille
visāl (A.)	: kavuşma, visal	(II/208)

- Y -

yā-	: yara	(II/268)
yā (ed.)	: veya	(I/30)
yā	: yar, uçurum	(II/312)
yad et-	: hatırla-	(V/93)
yağaç	: ağaç	(I/60)
yağ	: yağ	(VIII/4)
yağlı-	: yağla-	(VIII/4)
yağ (ed.)	: seslenme ifadesi	(II/195)
yağşi (s.)	: iyi, güzel	(II/254)
yākı (zf.)	: arka	(III/100)
yā ki (ed.)	: veya	(II/220)
yalañdağla-	: yalnkılıç saldır-	(IV/89)
yalğan	: yalan	(III/157)
yalguz	: yalnız	(II/90)
yalık	: yalak	(IV/220)
yallāv (ed.)	: ya Allah	(V/170)
yalvar-	: yalvar-	(V/39)
yalvir-	: yalvar-	(V/25) bk. yalvar
yamallı-	: küs-	(VIII/26)
yaman (s.)	: kötü	(III/138)
yamanlık (zf.)	: kötülük	(II/299)
yamgū	: yağmur	(VIII/22)
yamış-	: tırman-	(IV/182)
yana (zf.)	: gene, tekrar	(I/9)
yanı	: gene	(I/13) bk. yana
yandur-	: geri gönder-	(III/161)
yanla-	: yan bak-	(V/178)
yar (F.)	: yar, sevgili	(II/321)
yara-	: yara-	(III/22)
yarıt-	: beğen-	(V/60)
yarusazlık	: yardım	(II/272)
yas-	: yap-, erit-	(II/240)
yasavı	: muhafız	(V/184)
yası-	: yapı-, yap-	(I/93)

yastuk	: yastık	(III/198)
yaş	: (I) yaş (II) yaşlı	(II/112) (III/14)
yaşas	: yaşama	(V/128)
yat-	: yat	(IV/217)
yatkılı (zf.)	: (I) yatmak için (II) yatalıben	(II/16) (II/321)
yatık	: yatak	(IV/217)
yatku	: yatak	(III/12) bk. yatık
yatkuz-	: yatır-	(III/195)
yakendî (s.)	: yarkendli	(VI/28)
yâni (A.ed)	: yani	(II/38)
yardem	: yardım	(IV/49)
yē-	: ye-	(IV/213)
yē	: yer	(I/8) bk. jē
ye-	: ye-	(II/33) bk. ye
yep-	: yelpazele-	(II/129)
yem	: yem, yiyecek	(IV/183)
yenge	: yenge	(VIII/2)
yēni (ed.)	: yani	(I/28) bk. yâni
yet-	: (I) yet- ulaş- (II) er-	(II/208) (II/310)
yetgüzel-	: yetiştir-	(II/6)
yetkiz-	: yetiştir-	(II/302)
yetti	: yedi	(VI/37)
yeyitkan (s.)	: yiyecek	(I/64)
yığ-	: yağ	(I/26)
yığlaşma	: toplanma	(VII/5)
yık-	: pişir-	(V/193) bk. puşur
yıkıklık (zf.)	: yanar vaziyette	(II/10)
yıkin (zf.)	: yakın	(II/10)
yıkinlış-	: yakınlaş-	(V/7)
yınla-	: yenile-	(II/75)
yış	: yaş	(I/2) bk. yaş
yına (zf.)	: gene	(I/45) bk. yanı, yana
yıñı	: iğne	(VI/60)
yızhg	: yayla	(II/33)
yi-	: ye-	(I/89) bk. ye-, yē-
yi	: yer	(II/108) bk. yē
yî	: yer	(IV/54) bk. yē, yi, je
yigi	: yiyecek	(II/226) bk. yeyitkan
yigili (s.)	: yemek için	(II/37)
yigülük	: yiyecek	(I/88) bk. yigi, yeyit-

yinip kit-	: geri git-	(I/42)
yirim (s.)	: yarım	(I/62)
yirim kiçi (zf.)	: gece yarısı	(II/62)
yış	: yaş	(V/37) bk. yaş, yış
yıt-	: gel-, ulaş-, yet-	(II/54) bk. yet
yıt-	: yat-	(II/156)
yitim	: yetim, genç	(II/136)
yitiş-	: yetiş-	(II/322)
yitiştir-	: yetiştir-	(II/254)
yi̇y	: yer	(I/49) bk. ye, yi, yī
yi̇yāgak (zf.)	: uzakça	(II/94)
yi̇yil-	: yayıl-	(VI/3)
yi̇yim (zf.)	: yarı, yarım	(II/61) bk. yirim
yız-	: yaz-	(VI/18)
yızı	: köy	(II/237)
yō	: yol	(I/22)
yogan (s.)	: büyük	(II/75)
yok	: yok	(II/63)
yoksuz (s.)	: yoksul, fakir	(III/42)
yol	: yol	(II/89) bk. yo
yolçı	: yolcu	(I/21)
yolu ku	: rastla-	(IV/150) bk. uçla-, uçlı
yoluĝ-	: dokun-	(VIII/12)
yonçug	: cep	(II/287)
yopguluk (s.)	: hörgüçlü	(V/173)
yotkı	: yorgan	(VIII/1) bk. yatık, yat- ku
yog-	: sar-	(II/295)
yögeklık (s.)	: sarılı, örtülü	(II/159)
yölep koy-	: itele-	(II/273)
yötkel-	: ayrıl-	(V/127)
yötüle-	: tut-	(II/43)
yu	: bağlaç, ki'nin fonksiyonunu yükleniyor.	(V/17)
yüz	: çehre, yüz	(II/38)
yüz	: sayı	(II/64)
yüz (zf.)	: tarafıyan	(IV/197)
yüz bir-	: ortaya çık-	(II/155)
yüzl (ed.)	: beri	(II/174)
yüz vi̇şi	: yüzbaşı	(IV/28)

- Z -

zarathk	: mezarlık	(II/317)
zaman (A.)	: zaman	(I/1)
zamanivileş-	: çağdaşlaş-	(VI/42)
zāyā (A.)	: zayı	(II/319)
zeherlik (s.)	: zehirli	(VI/55)
zenciy	: zencir	(IV/20)
zeyiplişip kit-	: zayıflaşip kit-	(II/38)
zından (F.)	: zindan	(IV/43)
zındın	: zindan	(IV/64) bk. zından
zir (F.)	: altın küpe	(II/127)
ziyan (A.)	: zarar	(V/127)
ziyāpet kıl-	: ziyafet çek-	(V/192)
zor (s.)	: zor	(VI/14)
zörül (A.)	: zaruri	(VI/84)
zulum (A.)	: zulüm	(II/195)
zumüret (A.)	: zümürüt	(IV/31)

Derlenen Metinlerde Geçen Özel İsimler:

Akıl (k.a.)	(V/120)
Aksu (y.a.)	(VI/4)
Avğınistan (y.a.)	(I/16)
Avlumiṭ Kurbān (k.a.)	(VI/29)
Avrupa (y.a.)	(VI/62)
Āzādı Beḥt (k.a.)	(V/1)
Bağlan (y.a.)	(I/72)
Bayāzil Kebir (e.a.)	(VI/38)
Bedehşan (y.a.)	(I/70)
Beşken (y.a.)	(VI/19)
Bi-devlet Mehemmed Yāqub Bey (k.a.)	(VII/14)
Calinus (k.a.)	(V/65)
Çiñ (y.a.)	(I/13)
Daṅā (k.a.)	(IV/63)
Dehli (y.a.)	(VI/67)
Denā (k.a.)	(V/119)
Desturül İlaç (e.a.)	(VI/23)
Ēmit Āci (k.a.)	(VI/30)
Erciyes (y.a.)	(V/101)
Erep (m.a.)	(VI/8)
Eresto (k.a.)	(VI/66)
Eribistan (y.a.)	(I/96)
Esetullā Hān (k.a.)	(VI/65)
Gerbi Türkistan (y.a.)	(V/1)
Ğibuğrap (k.a.)	(VI/65)
Ğolam Hüsīn Hān (k.a.)	(VII/52)
Ğolam Hesen Hān (k.a.)	(VII/56)
Ğulca (y.a.)	(VI/3)
Hāci Abdullā Özhan (k.a.)	(VI/28)
Hāci Meḥsum Kaşkerī (k.a.)	(VI/145)
Hāci Süleyman Abdurişit (k.a.)	(VI/44)
Hāci Ubeydullā Hān Meḥtum (k.a.)	(VI/46)
Hesen Buğra Hān (k.a.)	(VII/2)
Hindistan (y.a.)	(VI/39)
Hindu (m.a.)	(VI/5)
Hoca Niyaz Hācim (k.a.)	(VII/21)
Hoten (y.a.)	(VI/3)
Hoten Millī Şipāhānasi (y.a.)	(VI/30)
Hüsīn Buğra Hān (k.a.)	(VII/11)
İbrahim Aḥunım (k.a.)	(VI/23)
İbni Sinā (k.a.)	(VI/9)

İksirül-Ēzem (e.i.)	(VI/25)
İmāmı-Ēzem (k.a.)	(IV/41)
İmin Niyaz-Āhunum (k.a.)	(VI/29)
İran (y.a.)	(III/181)
İsim (y.a.)	(II/93)
İslam (d.a.)	(VII/10)
İşān Dadi-Ĥan (k.a.)	(VI/45)
Ķarabetün-Ķadiriyye (e.ö.)	(VI/36)
Ķara Köynüş (k.a.)	(II/94)
Ķaşğā, ĶaşĶar (y.a.)	(I/8, VI/3)
Ķılıç Buğra-Ĥan (k.a.)	(VII/12)
Ķıyğız (b.a.)	(I/27)
Ķoriğap, ĶoriĶap (y.a.)	(III/43, IV/194)
ĶuĶar (y.a.)	(VI/14)
Ķumul (y.a.)	(VII/21)
LoĶmanı-Ĥekim (k.a.)	(VI/65)
MeĤemmed-Ķārım (k.a.)	(VI/46)
MeĤsenül-Ĥikmet (e.a.)	(VI/39)
Melike Asman-Peri (k.a.)	(IV/143)
Melike Rimal (k.a.)	(III/13)
Metleyil-İrpan (e.a.)	(VII/55)
MuĤammed (k.a.)	(VII/2)
Mücerrabatı-Ēzem (e.a.)	(VI/39)
MüĤemmed-Ĥeli (k.a.)	(VII/19)
MüĤemmed İmin-Ĥeledi (k.a.)	(VI/21)
MüĤemmed-Ķebiridin-Ĥan (k.a.)	(VI/38)
Müyiti-Ēzem (e.a.)	(VI/38)
Nādiren-Şā (k.a.)	(III/77)
Nāzir-İshaĶ-Ĥan (k.a.)	(VI/33)
Nizāmi-Ĥıp (e.a.)	(VI/37)
Nurul-Ķeşme (e.a.)	(VI/27)
Nur-Ĥemmed-Ĥan (k.a.)	(VI/45)
Osman-Ĥuğra-Ĥan (k.a.)	(VII/12)
Parabi (k.a.)	(VI/66)
Peyzillā-Ĥoca-Ĥarezmi (k.a.)	(VI/68)
Pilatin (k.a.)	(VI/66)
SādıĶ-Ĥa-Ĥolla-Ĥācim (ö.i.)	(VIII/20)
SemerĶand (y.a.)	(VII/20)
Serhad (y.a.)	(I/58)
Seyit-MüĤemmed-Ĥan-Ķoca-Ĥākendī (k.a.)	(VI/27)
Seypi-Şāhin (k.a.)	(VI/68)
Sultan-Ĥabdurışid-Ĥan (k.a.)	(VII/13)
Sultan-Mirzi-Ĥābekir-Ĥan (k.a.)	(VII/14)

Sultan Sıtık Buğra Han (k.a.)	(VII/11)
Süheyl İbni Enver (k.a.)	(VI/64)
Süpürge Hacim (k.a.)	(VI/26)
Şā Mansur Emir Sāyip (k.a.)	(VI/26)
Şerki Türkistan (y.a.)	(VI/1)
Şerki Türkistan İslam Cumhuriyeti (y.a.)	(VII/16)
Şerki Türkistan Kültür Dayanışma Derniki (y.a.)	(VII/16)
Şeyhi Abu Eli (k.a.)	(VI/65)
Şiñduben (k.a.)	(VII/25)
Şipāyi Kulüp (e.a.)	(VI/20)
Tamğutaş (y.a.)	(I/15)
Taşkōgan (y.a.)	(I/10)
Teñcan (k.a.)	(VII/26)
Teñcini Kavlen (k.a.)	(VII/26)
Tıbbi Ekber (e.a.)	(VI/37)
Tıp Kānuni (e.a.)	(VI/9)
Tiran (y.a.)	(I/98)
Turdi Hācim (k.a.)	(VI/29)
Turpan (y.a.)	(VI/3)
Türkiy, Türkiye (y.a.)	(VI/28, I/96)
Urus (m.a.)	(VII/25)
Uygur (b.a)	(I/18)
Uygurçi (ş.a.)	(V/62)
Uygur Tibābiti Kāmusi (e.a.)	(V/31)
Uygur Tibabiti Kānuni (e.a.)	(VI/22)
Uygur Türkçisi (ş.a.)	(VI/2)
Yāken (y.a.)	(I/1)
Yiñisā (y.a.)	(I/7)
Yunan (m.a.)	(VI/5)
Yusup Kādir Han (k.a.)	
Yüsüvācim Kaşkirī (k.a.)	(VI/21)
Zēhiri Harezmi (k.a.)	(VI/40)
Zērek (k.a.)	(IV/63)

E K L E R *

- a (I/24) zarf fiil
- a (VIII/5) geniş zaman
- ādım (II/203) geniş zamanın hikayesi
 - I. çokluk şahıs
- + al (V/140) isimden fiil
- al (II/18) fiilden isim
- + am (III/109) I. teklik şahıs iyelik
- anmış (II/54) öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti
- ap (I/46) zarf fiil
- aplan (II/133) zarf fiil
- ar (III/27) sıfat fiil
- aş (VII/46) fiilden isim
- ātıptu (II/96) geniş zamanın rivayeti
- + ay (VI/25) isimden fiil
- ay (II/313) istek-emir
- aylı (V/67) istek I. çokluk şahıs
- + cılık (II/154) isimden isim
- + ça (VII/9) küçültme
- + ça (VI/87) eşitlik
- + çe (V/9) eşitlik
- + çı < ça (V/62) isimden isim
- + çı (V/214) isimden isim
- + çi (V/172) isimden isim
- çık (V/222) fiilden isim
- + çuluk (V/103) isimden isim
- + çülük (II/292) isimden isim
- + da (II/31) isimden fiil
- + da (I/72) bulunma hali
- + daş (II/23) isimden isim
- + de (II/209) isimden fiil
- + de (V/43) bulunma hali
- dı (II/283) görülen geçmiş zaman
- dı (II/138) sıfat fiil
- + dın (II/6) uzaklaşma hali
- di (II/163) görülen geçmiş zaman
- di (II/138) sıfat fiil
- + din (II/7) uzaklaşma hali
- + dış (VI/93) isimden isim
- diy (III/186) fiilden fiil
- du (III/176) 3. teklik şahıs
- + du (II/11) görülen geçmiş zaman
 - 3. teklik şahıs isim çekimi
- + duğ (V/141) görülen geçmiş zaman
 - I. çokluk şahıs isim çekimi
- + dur (II/115) geniş zaman 3. çokluk şahıs isim çekimi
- duy (III/24) fiilden isim
- + em (II/163) I. teklik şahıs iyelik
- em (II/220) fiilden isim
- ep (I/61) zarf fiil
- eplan (III/100) zarf fiil
- er (V/67) sıfat fiil
- + er (V/202) benzerlik

* Sorgulama yoluyla yaptığımız fiil çekimlerindeki ekler buraya alınmamış, sadece metinde tespit ettiğimiz ekler alınmıştır.

- eseñ (VIII/5) geniş zamanın şartı

2. teklik şahıs

- esse (V/143) geniş zamanın şartı

+ et (II/14) isimden fiil

+ ey (VI/25) isimden fiil

+ eylen (IV/68) isimden isim

+ ğa (II/51) isimden fiil

+ ğa (III/181) yönelme hali

+ ğaç (II/25) zarf fiil

- ğak (II/146) fiilden isim

+ ğak (II/94) eşitlik eki

- ğan (III/14) öğrenilen geçmiş zaman

- ğan (I/29) sıfat fiil

- ğandın (IV/41) zarf fiil

- ğar (II/128) fiilden fiil

+ ge (II/46) isimden isim

- ge (II/110) fiilden isim

+ ge (I/67) yönelme hali

- geç (VIII/15) zarf fiil

- gen (VIII/7) sıfat fiil

+ ğı < ğa (III/67) yönelme hali

+ ğı (VII/58) aitlik eki

- ğılı (VIII/4) zarf fiil

- ğılı (IV/212) zarf fiil

- ğın (III/103) istek emir 2. teklik şahıs

- gi (IV/130) zarf fiil

- giçi (IV/44) zarf fiil

- ğili (II/53) zarf fiil

- gili (II/37) zarf fiil

- gin (VI/14) sıfat fiil

+ giri (II/1) yönelme hali

- ğuçi (VI/13) fiilden isim

- ğuş < ğuç (I/74) fiilden isim

- gü (I/88) fiilden isim

- gün (II/274) sıfat fiil

- güz (VII/52) fiilden fiil

+ ı (II/322) 3. teklik şahıs iyelik

- ı (II/144) gelecek zaman

- ıdıĝan (IV/217) sıfat fiil

- ıl (VI/10) edilgenlik

+ ım (V/1) 1. teklik şahıs iyelik

+ ın (II/184) 2. teklik şahıs iyelik

- ın (VII/38) fiilden isim

+ (ı) nısı (I/1) 3. teklik şahıs iyelik

+ ın (II/178) 2. teklik şahıs iyelik

+ ınla (V/131) 2. çoklukşahıs iyelik

- ıp (IV/17) zarf fiil

- ıptu (II/218) öğrenilen geçmiş zaman

- ıtkandı (III/137) gelecek zamanın

hikayesi

- ıtken (II/33) geniş zamanın rivayeti

- ıttı (V/15) geniş zamanın hikayesi

- i (III/11) 3. teklik şahıs

- i (II/195) gelecek zaman

- iç (II/197) fiilden isim

+ ili (III/130) isimden isim

+ im (II/189) I. teklik şahıs iyelik

- im (II/37) fiilden isim

+ imiz (II/51) 1. çokluk şahıs iyelik
+ inçi (II/21) isimden isim
+ iñ (VI/54) 2. teklik şahıs iyelik
+ iñlā (II/82) 2. çokluk şahıs iyelik
- ip (III/109) öğrenilen geçmiş zaman
- ir (V/48) fiilden isim
- iseñlā (IV/132) geniş zamanın şartı
2. çokluk şahıs
+ isi (III/76) 3. teklik şahıs iyelik
- iş (II/156) işteşlik eki
- iş (V/146) fiilden isim
- it (IV/73) fiilden isim
- itkan (I/64) sıfat fiil
- ittuk (I/33) geniş zamanın hikayesi
I. çokluk şahıs
- k (I/62) I. çokluk şahıs
- k (II/19) I. çokluk şahıs
+ ka (I/58) yönelme hali
- kan (II/65) öğrenilen geçmiş zaman
- kandın (II/56) zarf fiil
+ ke (I/12) yönelme hali
+ ke (V/143) isimden fiil
+ kelle (V/70) öğrenilen geçmiş zaman
isim çekimi 2. teklik şahıs
nezaket şekli
- ken (III/82) öğrenilen geçmiş zaman
- ken (V/233) sıfat fiil
+ ken (III/77) öğrenilen geçmiş zaman
isim çekimi

+ kensen (III/117) öğrenilen geçmiş
zaman isim çekimi II. teklik
şahıs
- kı (VIII/1) fiilden isim
+ kı (VI/41) aitlik
- kıli (II/16) zarf fiil
+ kır (V/89) yön eki
+ ki (II/160) aitlik
+ ki (IV/102) aitlik
+ kine (II/182) küçültme
- kız (II/302) fiilden fiil
- ku (V/6) fiilden isim
- kuz (III/195) fiilden fiil
- kur (VI/20) fiilden isim
+ la (II/123) isimden fiil
+ lā (I/17) çokluk
+ lağ (IV/201) isimden isim
+ lam (III/199) eşitlik
+ lan (II/168) isimden fiil
+ lar (VI/69) çokluk
+ laş (II/305) isimden fiil
+ le (IV/215) isimden fiil
+ lē (II/7) çokluk
+ ler (VI/30) çokluk
+ leri (VI/69) 3. çokluk şahıs iyelik
+ leş (VI/42) isimden fiil
+ lı (V/134) isimden fiil
+ lī (II/89) çokluk
+ lıg (VI/19) isimden isim

+ lık (II/317) isimden isim
 + lık (II/56) isimden isim
 + lır (IV/185) çokluk
 + lış (V/7) isimden fiil
 + li (II/55) çokluk
 + lig (VII/5) isimden isim
 + lik (IV/201) isimden isim
 + lin (II/274) isimden fiil
 + lir (I/24) çokluk
 + liri (VI/35) 3. çokluk şahıs iyelik
 + liş (V/100) isimden fiil
 + liyi (III/57) 3. çokluk şahıs iyelik
 + luğ (V/173) isimden isim
 + luğ (I/23) isimden isim
 + luş (II/120) isimden fiil
 + lü (IV/121) isimden fiil
 + lük (III/64) isimden isim
 - m (IV/130) I. teklik şahıs eki
 - ma (III/102) olumsuzluk
 - ma (VII/5) fiilden isim
 ma (V/197) soru eki
 - mas (II/203) olumsuzluk
 - maқта (VI/33) şimdiki zaman
 - may (III/101) olumsuzluk
 mdu (V/169) 3. teklik şahıs soru
 -me (IV/45) olumsuzluk
 - mekçiken (II/7) gelecek zaman
 rivayeti
 - men (II/287) I. teklik şahıs

- mı (II/103) olumsuzluk
 mi (II/117) soru
 midi (IV/59) görülen geçmiş zaman
 isim çekimi soru
 - miş (II/1) sıfat fiil
 - miz (VI/54) I. çokluk şahıs
 mu (V/203) soru
 - n (III/148) dönüşlülük
 + nçı (IV/55) isimden isim
 + nıñ (I/9) ilgi
 + ni (II/19) yükleme
 + niñ (V/6106) ilgi
 + niñki (III/110) ilgi
 + nız (III/120) II. teklik şahıs nezaket
 - nılā (II/19) 2. çokluk şahıs
 - op (II/54) zarf fiil
 - p (I/22) zarf fiil
 - ptı (III/100) öğrenilen geçmiş zaman
 - ptu (II/39) öğrenilen geçmiş zaman
 - ptuken (II/301) öğrenilen geçmiş
 zamanın rivayeti
 + s < sı (IV/90) 3. teklik şahıs iyelik
 - sa (I/68) şart
 - se (V/127) şart
 + si (VIII/12) 3. teklik şahıs iyelik
 + si (III/7) 3. teklik şahıs iyelik
 + siz (II/228) 2. teklik şahıs iyelik
 nezaket
 - su (VI/4) şart

- + suz (III/142) isimden isim
- ş (VI/7) fiilden isim
- ş (II/51) işteşlik
- t (IV/46) fiilden fiil
- + ta (III/165) bulunma hali
- + te (V/102) bulunma hali
- + tın (III/30) uzaklaşma
- + tin (IV/126) uzaklaşma
- tu (I/94) fiilden fiil
- + tuğ (II/23) görülen geçmiş zaman isim
çekimi I. çokluk şahıs
- tuğ (I/35) görülen geçmiş zaman 1.
çokluk şahıs
- tuñ (III/98) görülen geçmiş zaman 2.
teklik şahıs
- tur (VI/80) fiilden fiil
- + tü (IV/13) görülen geçmiş zaman isim
çekimi 3. teklik şahıs
- ul (VI/10) edilgenlik
- + um (II/250) I. teklik şahıs iyelik
- up (II/74) zarf fiil
- uptu (II/172) öğrenilen geçmiş zaman
- üç (III/167) fiilden isim
- + ülü (IV/113) isimden isim
- üp (IV/77) zarf fiil
- üş (II/94) fiilden isim
- üttü (I/40) geniş zamanın hikayesi 3.
teklik şahıs
- vatқан (II/151) şimdiki zamanın
rivayeti
- y < r (II/7) geniş zaman
- y (III/86) gelecek zaman
- y dıgan (V/57) gelecek zaman
- y di (IV/61) görülen geçmiş zaman
isim çekimi 3. teklik şahıs
- ydiğan (II/2) sıfat fiil